

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

XI. évfolyam, 3. szám

Volume XI., Issue 3.

2011. július – szeptember / July – September 2011

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2011, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	5
Dear Reader,.....	6
Szerzőink / Our authors.....	7
Szerkesztőség / Editorial Board	12
SULYOK VINCE IRODALMI EMLÉKHELY	13
VINCE SULYOK LITERARY MEMORIAL	15
ILLYÉS KINGA-VERSEK	16
KINGA ILLYÉS-POEMS	19
PHILOSOPHIA PERENNIS	20
Kiss Endre: Tanulmány a bolsevik marxizmusról.....	20
Máté Zsuzsanna: A bukás és / de mégis küzdés mítosza — 150 éves Az ember tragédiája (3. rész).....	38
Veres Ildikó: Szellemisség és értékek az emigráns életvilágban.....	51
PHILOSOPHY	56
THEOLÓGIA — THEOLOGY	57
Tóth Miklós: Wij zijn allen heiligen	57
Tóth Miklós: Mindnyájan szentek vagyunk	61
'WE ARE SAINTS ALTOGETHER'	64
NYELVÉSZET	65
Aradi Éva: Szentkatolnai Bálint és a tamil (tamil) nyelv	65
Czeglédi Katalin: Jel és jelentés a földrajzi nevekben	71
Molnár Zsolt és Molnárné Czeglédi Cecília: A teremtő magyar nyelv és tanítása	
Hetedik rész: Az olvasás és írástanítási módszerek változásai.....	82
LINGUISTICS	85
TÖRTÉNELEM	86
Bérczi Szaniszló: Kaukázusi művészetek.....	86
Gyárfás Ágnes: A látomás lélektana.....	93
Z. Tóth Csaba: Sardi, Sappheres, Sabini, Cabiri, Serboti — öt szovárd/szabir népnév-alak	
és kapcsolatai a történeti forrásokban —	104
HISTORY	107
ÚTIBESZÁMOLÓ — TRAVELOGUE	108
Obrusánszky Borbála: Történeti utazás Azerbajdzsánban	108
Obrusánszky Borbála: Azerbaijani Historic Travelogue.....	112
IRODALOM	115
Bencze Mihály: A vízhordó dala	115
Pataki Tamás: Két egyperces	116
Tatár Eszter: Három tavaszi vers.....	117

KULTURÁLIS AJÁNLÓ	119
Murakeözy Éva Patrícia: Ragyogás és dicsőség	119
SPLENDOUR AND GLORY	123
ÍGY ÍRTUNK MI.....	124
Peéry Rezső: A hetvenéves Márai Sándor	124
Határ Győző: A bazári majom.....	127
Sulyok Vince: Nyugati levél.....	133
Sulyok Vince: Könyvek - Tanulmányok	135
Sulyok Vince: Nyugati levél.....	139
Sulyok Vince: Nyugati levél.....	141
Sulyok Vince: Nyugati levél.....	143
HIGHLIGHTS FROM THE 20 th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST.....	144

Kedves Olvasó!

Megjelent a *Journal of Eurasian Studies* III. évfolyam 2. száma. A tartalom:

- FARKAS, Flórián: Dear Reader
- HISTORY
 - BÉRCZI, Szaniszló: Ancient Arts of the Caucasus Region
 - OBRUSÁNSZKY, Borbála: Special Objects of the Hunnic Administration
- ARCHAEOLOGY
 - БАЯР, Довдой: Дорнод монголын хүн чулуудыг бүтээсэн цаг үе, хийц дүрслэлийн асуудалд [BAYAR, Dovdoi: *Questions on the Preparation Time and Method of the Idols of Eastern Mongolia*] (in Mongolian)
- LINGUISTICS
 - CSORNAI, Katalin: The Literary Remains of the Hun Language in the Ancient Chinese Chronicles. Part One: The Dignitaries
- LANGUAGE TEACHING METHODOLOGIES
 - MOLNÁR, Zsolt & MOLNÁRNÉ CZEGLÉDI, Cecília: The Creative Hungarian Language and Its Special Teaching Method — Part 7. : Changes in the Methods of Teaching Reading and Writing
- SPIRITUALITY
 - SYED, Damsaz Ali: Mir Mirak Andrabi: A Real Mentor of Kashmiris
- GEOPOLITICS
 - ALIYEV, Huseyn: Armed Conflict in the North Caucasus: A Theoretical Analysis of Conflict Dynamics and Dimensions
 - MAHAPATRA, Debidatta Aurobinda: Prospects of Inclusive Peace in the post 9/11 Afghanistan
- ECONOMY
 - ABILOV, Shamkhal: IMF: Is It the Embodiment of Western Dominance or Global Civilizer? The Case of the Korean Financial Crisis of 1997-98
 - DAR, Mushtaq Ahmad & DAR, Ab. Majid: Irrigation Management Initiatives and its Impact on Crop Production in Central Asian States
- LITERATURE & ARTS
 - EKUKLU, Bülent: Identification of Cultural Structures in the Turkish Society through the Arabesque Culture
 - MURAKEÖZY, Éva Patricia: Splendour and Glory
- TRAVELOGUE
 - MARÁCZ, László: On Mission in Kazakhstan
 - TAPON, Francis: Latvia — the Baltic Core
- BOOK REVIEW
 - FARKAS, Flórián: From the Netherlands to Russia
- CLASSICAL WRITINGS ON EURASIA
 - YOUNGHUSBAND, Francis Edward: A Winter in Kashgar
- NEWS BRIEF (compiled and edited by ZOMBORI, Andor)

A folyóirat a következő címen érhető el: <http://www.federatio.org/joes.html>

A Szerkesztőség

Hága, 2011. augusztus 6.

Dear Reader,

The 2nd issue of the third volume of the *Journal of Eurasian Studies* was recently published. The content:

- FARKAS, Flórián: Dear Reader
- HISTORY
 - BÉRCZI, Szaniszló: Ancient Arts of the Caucasus Region
 - OBRUSÁNSZKY, Borbála: Special Objects of the Hunnic Administration
- ARCHAEOLOGY
 - БАЯР, Довдой: Дорнод монголын хүн чулуудыг бүтээсэн цаг үе, хийц дүрслэлийн асуудалд [BAYAR, Dovdoi: *Questions on the Preparation Time and Method of the Idols of Eastern Mongolia*] (in Mongolian)
- LINGUISTICS
 - CSORNAI, Katalin: The Literary Remains of the Hun Language in the Ancient Chinese Chronicles. Part One: The Dignitaries
- LANGUAGE TEACHING METHODOLOGIES
 - MOLNÁR, Zsolt & MOLNÁRNÉ CZEGLÉDI, Cecília: The Creative Hungarian Language and Its Special Teaching Method — Part 7. : Changes in the Methods of Teaching Reading and Writing
- SPIRITUALITY
 - SYED, Damsaz Ali: Mir Mirak Andrabi: A Real Mentor of Kashmiris
- GEOPOLITICS
 - ALIYEV, Huseyn: Armed Conflict in the North Caucasus: A Theoretical Analysis of Conflict Dynamics and Dimensions
 - MAHAPATRA, Debidatta Aurobinda: Prospects of Inclusive Peace in the post 9/11 Afghanistan
- ECONOMY
 - ABILOV, Shamkhal: IMF: Is It the Embodiment of Western Dominance or Global Civilizer? The Case of the Korean Financial Crisis of 1997-98
 - DAR, Mushtaq Ahmad & DAR, Ab. Majid: Irrigation Management Initiatives and its Impact on Crop Production in Central Asian States
- LITERATURE & ARTS
 - EKUKLU, Bülent: Identification of Cultural Structures in the Turkish Society through the Arabesque Culture
 - MURAKEÖZY, Éva Patrícia: Splendour and Glory
- TRAVELOGUE
 - MARÁCZ, László: On Mission in Kazakhstan
 - TAPON, Francis: Latvia — the Baltic Core
- BOOK REVIEW
 - FARKAS, Flórián: From the Netherlands to Russia
- CLASSICAL WRITINGS ON EURASIA
 - YOUNGHUSBAND, Francis Edward: A Winter in Kashgar
- NEWS BRIEF (compiled and edited by ZOMBORI, Andor)

The periodical can be accessed at: <http://www.federatio.org/joes.html>

The Editors

The Hague, August 6, 2011

Szerzőink / Our authors**ARADI, Éva**

M.A. fokozatot szerzett magyar és angol nyelv- és irodalomból (1969-ben) az Eötvös Loránd Egyetemen, majd 8 évet élt Bombayban, Indiában, ahol elvégezte a Bombay-i Egyetem Indiai Tudományok Főiskoláján a hindi nyelv- és irodalom szakot. 1979-ben Ph.D.-t szerzett hindi irodalomból. Indiában sokszor járt, nyolc nemzetközi konferencián vett részt és tartott előadást. A Pécsi Egyetem Természettudományi Karán, az Ázsia Központban hindi nyelvet, kultúrát és irodalmat tanított 1999-től 2008-ig. Az indiai államtól három alkalommal kapott kormánykitüntetést a hindi nyelvért tett szolgálataiért: 1975-ben India államelnök helyettesétől, 1992-ben India államelnökétől: Dr. Shankar Dayal Sharmától és 2007 júliusában, New Yorkban a 8-ik nemzetközi hindi konferencián India külügyminiszterétől. Számos tanulmánya jelent meg mind magyar, mind indiai tudományos folyóiratokban (hindi és angol nyelven), ezidáig egy könyvet publikált: „A hunok Indiában” címmel, a heftalitákról. Több regényt és novellát fordított hindi nyelvről magyarra, ezek megjelentek az Európa Kiadónál. 2004-ben a Magyarok Világszövetsége által szervezett első Nemzetközi Östörténeti Konferencia elnöke volt, úgyszintén a 2008 augusztusában rendezett második Östörténeti Konferenciájé is. Kutatási területe: a magyarok őstörténete, ázsiai kapcsolatai.

She received her M.A. degree at the Eötvös Lóránd University in the field of Hungarian and English language and literature. Following this she stayed in India (Bombay) for 8 years and studied Hindi language and literature at Bharatiya Vidhya Bhavan from 1971-1976. Took part in many international conferences. She taught Hindi and Indian culture, literature in the Asia Centre of Faculty of Sciences at Pécs University. Visited India several times. She holds a Ph.D. degree of Hindi literature. Ms. Aradi was awarded by the Vice President of India, in 1975 — at the First International Hindi Conference in Nagpur — and by the President of India, Dr. Shankar Dayal Sharma in 1992, in Budapest — for “her services of Hindi”, and from the Indian Government in New York, in July 2007, at the 8th World Hindi Conference. She published several articles and one book about the Hungarian ancient history, about the Hephtalites. She translated short stories and novels from Hindi to Hungarian, and published several articles in India (in English and in Hindi, too). She was the and chairman of the 1st International Hungarian Ancient Conference in 2004, in Budapest, organized by the World Federation of Hungarians., and in August 2008 of the 2nd International Hungarian Ancient Conference also organized by the World Federation of Hungarians. Her main fields of research are the ancient history of the Hungarians and their Asian connections.

BENCZE, Mihály

Matematikus, tanár, költő. Négyfalun született 1954-ben. A kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen, a Matematika Karon szerzett 1978-ban diplomát. Azóta középiskolákban matematikát tanít, jelenleg Brassóban az Áprily Lajos Gimnáziumban. Emellett a következő területeken fejt ki tevékenységet: tevékenyen részt vett a brassói magyar középiskola rendszer megalapításában; alapítója az Erdélyi Magyar Matematikai Verseny-nek; alapítója a *Wildt József Nemzetközi Matematikai Verseny*-nek; diákjai számára mentorként működik, akik folyóiratokat szerkesztenek; az OCTOGON MATHEMATICAL MAGAZINE nemzetközi matematikai szaklap főszerkesztője; a *Fulgur* (1993) nevű kiadó alapítója, amely magyar könyvek kiadására összpontosít. Számos könyv (verseskötetek és matematika), valamint több száz matematikai szócikk szerzője.

Mathematician, teacher, poet. Born in Négyfalu in Transylvania in 1954. Graduated from the Babeş-Bolyai University, Kolozsvár/Cluj/Klausenburg (Transylvania), Faculty of Mathematics in 1978. Since his graduation he is teaching mathematics in high schools, currently in the Áprily Lajos High-School in Brassó/Braşov/Kronstadt (Transylvania). Next to teaching his activities cover the following fields: he was involved in the establishment of a Hungarian high-school system in Brassó/Braşov/Kronstadt; founded the Hungarian Mathematics Competition in Transylvania; founded the *József Wildt International Mathematical Competition*; mentor of students who create student periodicals; editor-in-chief of the international mathematical journal OCTOGON MATHEMATICAL MAGAZINE; founder of the publishing house *Fulgur* (1993), which specializes in publishing Hungarian books. He is author of several books including poetry and mathematics and several hundreds mathematical papers

BÉRCZI, Szaniszló

Fizikus, csillagász, planetológus. Az ELTE TTK-n szerzett fizikus-csillagász oklevelet (1975), doktorált matematikából (1987), majd a földtudomány (planetológia) kandidátusa (1995) címet szerezte meg. 33 éve tanít az ELTE TTK-n. Korábban a Csillagászati Tanszék (1975–1978), és a Közettani Tanszék tud. segédmunkatársa (1979), majd az Általános Technika Tanszék tanársegéde (1979–1988), adjunktusa (1988–1994), docense, jelenleg pedig a

Fizikai Intézet docense az Anyagfizikai Tanszéken (2000-től). Planetológiával, kozmikus és földi anyagvizsgálattal, szimmetria kutatással foglalkozik. A Föld típusú bolygókat, az antarktiszi meteoritokat, a NASA holdközveteket és a marsi meteoriteket vizsgálja, szervezi a Hunveyor-Husar gyakorló űrszonda modellek építését. Az MTA Csillagászati és Űrfizikai Bizottságának, valamint a Geonómiai Tud. Bizottságának a tagja, a Planetológiai Albizottságnak az elnöke (2003-tól), és a MANT alelnöke (2001-től).

Physicist-astronomer who made a new synthesis of evolution of matter according to the material hierarchy versus great structure building periods. This model is a part of his Lecture Note Series Book on the Eötvös University. He also organized a research group on evolution of matter in the Geonomy Scientific Committee of the Hungarian Academy of Science (with Béla Lukács). He wrote the first book in Hungary about planetary science From Crystals to Planetary Bodies (also he was the first candidate of earth sciences in topics planetology). He built with colleagues at the Eötvös University the Hungarian University Surveyor (Hunveyor) experimental space probe model for teaching and training purposes and development of new constructions in measuring technologies.

CZEGLEDI, Katalin

A Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar magyar-országi-altajisztika szakán folytatta tanulmányait, az altajisztikai tudományokból egyetemi doktori címet is Szegeden szerzett. Nyelveket valamennyi magyar állami iskolai típusban, nyelvészetet és idegen nyelveket főiskolán és egyetemen tanított. Kutatási területe az általános és alkalmazott nyelvészetben belül a nyelvészeti őstörténet. Jelenleg a Miskolci Nagy Lajos király Magánegyetemen és a Budapesti Kőrösi Csoma Magánegyetemen tanít nyelvészeti őstörténetet. Előadásával rendszeresen vesz részt konferenciákon. Eddig mintegy 80 tanulmánya és két könyve (*'A szkíta-hun nyelvek története 1. Hangtan 2. Ősmondattan'*) jelent meg. Megjelenés alatt: *'3. Alaktan (1. Gyökrendszer 2. A toldalékok rendszere)'*. Feladatának a nyelvünk és népünk igaz történetének a minél jobb megismerését valamint a megszerzett tudás átadását tartja.

Studied Hungarian-Russian-Altaic languages and literatures at the University 'József Attila' in Szeged, Hungary. She was given the title 'dr. univ' at the same University, too. As a teacher Ms. Czeglédi taught foreign languages at all type of state schools, and linguistics at state universities. Her major research topics cover linguistic prehistory in general and applied linguistics. Currently she teaches linguistic prehistory at Private Universities called 'Nagy Lajos király' in Miskolc, Hungary and 'Kőrösi Csoma' in Budapest, Hungary. She regularly delivers scientific lectures at conferences and meetings. Ms. Czeglédi published about 80 essays and two books: *'History of Scythian-Hunnish languages 1. Phonetics 2. Presyntaxe'*. Currently she is working on the third volume of this series *'3. Accidence (1. System of roots of words 2. System of forming of words.)'*. Her major aim is to learn the history of our language and our people in the best possible way and to convey this knowledge to as many people as possible.

GYÁRFÁS, Ágnes

A Miskolci Bölcsész Egyesület elnöke.

Chairperson of the Miskolc Association of Letters.

KISS, Endre

Az MTA doktora (D.Sc.), egyetemi tanár (ELTE – Nyugat-Magyar Egyetem). A hetvenes években az Osztrák-Magyar Monarchia filozófia- és eszmetörténetének, illetve a magyar filozófia- és eszmetörténet problémáival foglalkozott. Filozófiai tevékenységének középpontjában ezt követően Nietzsche állt. 1982-ben könyvet írt filozófiájának magyarországi recepciójáról, 1993-ban monográfiát Nietzsche filozófiájáról, 2005-ben kiadta e monográfia kétszeres terjedelműre növelt végleges változatát. 1989 után e témák mellett a kelet-európai és egyben a globális fejlődés komplex problematikájával foglalkozott. Számos filozófiai és tudományos monográfia szerzője. Humboldt-ösztöndíjas.

Holds a doctor degree of the Hungarian Academy of Sciences (D.Sc.), university professor. In the 1970s his research focused on the history of philosophy of the Austro-Hungarian Empire and the history of Hungarian philosophy. After that Nietzsche constituted the focus of his research. He published several books on his oeuvre and its reception in Hungary. After 1989 the issues of Eastern-European and complex global developments became the focus of his work. Author of several books, Humboldt-scholar.

MÁTÉ, Zsuzsanna

A Szegedi Tudományegyetemen a Juhász Gyula Pedagógusképző Karon oktat magyar irodalmat és esztétikát. Törzstagja a Szegedi Tudományegyetem Málnási Bartók György Filozófiai Doktori Iskolájának. Az MTA Doktori Bizottságánál 1996-ban szerzett kandidátusi fokozatot, Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében témában. 2006-ban habilitált a Debreceni Egyetemen Sík Sándor — a szépirodalomtudós és az esztétika könyvével. Fő kutatási területei: a magyar esztétika története és más komparatistikai esztétikai problémakörök. Számos kötet szerzője.

Works as habilitation professor at the University of Szeged (Juhász Gyula Teacher Training Faculty), she teaches Hungarian literature and aesthetics. Ms. Máté is full member of the doctoral PhD-system in philosophy of Málnási Bartók György at the University of Szeged. She received a PhD-degree in Philosophy: "The Absolute in the philosophy of art in the first half of our century", at the Hungarian Academy of Sciences (1996); Habilitation: "Sándor Sík – the author, the literary scientist and the aesthetician" at the University of Debrecen (2006). Her main field of research are: Hungarian history of aesthetics and other comparative questions of aesthetics. Author of several books.

MOLNÁR, Zsolt

Egyetemi doktori fokozatot szerzett Vezetés-Szervezés szaktudományban, a Budapesti Műszaki Egyetem Társadalom és Természettudományi Karán, a „Szervezetek megismeréstani mintái” tárgykörben. Jelenleg jelentésméleti kutatással foglalkozik a jelentéslétrehozás, különösen a magyar nyelv jelentésalapú vizsgálatának tárgykörében. Ezzel párhuzamosan kutatja az elméleti eredmények anyanyelvtanításban való alkalmazását is.

Received a doctor univ. degree in Management and Organization from the Budapest University of Technology, Faculty of Social and Natural Sciences in the field of “Cognitive Modeling of Organizations”. Currently he is working in the field of cognitive sciences focusing on the research of creation of meaning. His special interest is the investigation of the Hungarian language based on the meaning principle. In line with his research he is also working on new language teaching methods based on theoretical findings.

MOLNÁRNÉ CZEGLÉDI, Cecília

Tanító és tanításmódszertan fejlesztő. Általános iskolában dolgozik, tanításmódszertan fejlesztési területen alkalmazott kutatást és gyakorlati bevezetést végez. Jelenlegi fő tárgyköre a jelentésalapú kutatások elméleti eredményeire épülő új magyarnyelv-tanítási módszertan kidolgozása és bevezetése.

Ms. Molnárné Czeglédi is working as teacher and teaching methodology developer. Currently she is working in an elementary school, does applied research, practical adaptation and effective introductions in the field of teaching methodology development. At present her main area of interest is the development of a new Hungarian language teaching method, based on the theoretical findings of the meaning principle.

MURAKEÖZY, Éva Patrícia

1971-ben született Budapesten. A Gödöllői Szent István Egyetemen szerzett 1995-ben növényfiziológiából egyetemi képesítést, majd ugyanott 2001-ben Ph.D. fokozatot. 2003-ban a Veszprémi Egyetemen mérnökként végzett növényvédelem szakon. A Magyar Növény és Talajvédelmi Szolgálatnál dolgozik, majd 2004 és 2005 között posztdoktorális tanulmányokat folytat Franciaországban, a Brest-i Technopôle Brest-Iroise intézetben. A halofita növények fiziológiájára és molekuláris biológiájára szakosodott. 2007 óta Hágában a Képzőművészeti Akadémián képzőművészetet tanul. Fő érdeklődési területe a szerves növekedési folyamatok művészi megragadása.

Born in 1971, Budapest, Hungary. Received her diploma (M.Sc.) in Agricultural Sciences and her Doctorate (Ph.D.) in Plant Physiology, in 1995 and 2001, respectively, both from the Szent István University of Gödöllő, Hungary. In 2003 she graduated as an engineer in Plant Protection at the University of Veszprém, Hungary and worked for the Hungarian Plant and Soil Protection Service. Between 2004 and 2005 she worked as a postdoctoral student at the Technopôle Brest-Iroise in Brest, France. She is specialized in the physiology and molecular biology of halophyte plants. Since 2007 she studies fine arts at the Academy of Fine Arts of The Hague, The Netherlands. Her special field of interest is the artistic depiction of organic growth processes.

OBRUSÁNSZKY, Borbála

Történész-orientalista. 1992-1997 között az ELTE-n történelem-mongol szakon végez, majd 1997 és 1999 között a Mongol Állami Egyetemen végez posztgraduális képzést, és 1999 decemberében megvédi a doktori címét. 2000-2002 között a Pécsi Tudományegyetemen alakuló Ázsia Központ külső szakértője volt, majd a Shambala Tibet Központ mongol programjait szervezte. Közben több tanulmányutat tett Mongóliába és Kínába. 2005-től a Körösi Csoma Sándor Egyetem előadója, oktatott az ELTE Jogi Karán is. Ezen kívül több magyar tudományos egyesület tagja, alapító tagja: Magyar Őstörténeti Munkaközösség, Magyar Történelmi Társulat, László Gyula Történelmi és Kulturális Egyesület. Számos könyv és tanulmány szerzője. A Journal of Eurasian Studies főszerkesztő-helyettese.

Historian, orientalist. She completed her studies at the University Eötvös Loránd in Budapest between 1992 and 1997 in history and Mongol civilization. This is followed by a postgradual study at the Mongol State University, where she is awarded a Ph.D. degree in 1999. Between 2000 and 2002 she is external consultant of the Asia Center at the University of Pécs. Next to that she organizes the Mongol programs of the Shambala Tibet Center. During this period she participated in several expeditions in Mongolia and China. She also lectured at the University Eötvös Loránd in Budapest. Ms. Obrusánszky is member and/or founder of several Hungarian scientific associations and she is author of numerous books and articles. She is deputy editor-in-chief of Journal of Eurasian Studies.

SULYOK, Vince (1932-2009)

1932-ben a Győr melletti Ménfőn született és egri főiskolai hallgatóként vett részt a 1956-os forradalomban, amiért utóbb el kellett hagynia Magyarországot. Norvégiában talált második otthonára, ahol egyetemi diplomát szerzett, majd az Oslo-i Egyetemi Könyvtárban évtizedeken át volt a közép- és kelet-európai részleg (s benne a bőséges Hungarica-gyűjtemény) szakértője és vezetője. 1958-ban Rómában jelent meg verseskönyve (*Rámdöntött világ*), 1961-ben Brüsszelben (*Céltalan ég alatt*). A norvég, a német, az orosz és a magyar irodalom jeles műfordítója. Sulyok Vince sok éves munkájának eredményeképp 1995-ben megjelent az *Ungarns Historie og Kultur* (*Magyarország története és művelődése*) című, 700 oldalas, enciklopédikus mű, mely hiteles és bőséges ismeretet közvetít a magyar kultúráról a skandináv világ számára. 2009. augusztus 9-én hunyt el osloi otthonában.

Born in 1932 in Ménfő, near Győr (Hungary). Took part in the 1956 Revolution as a college student in Eger and therefore he ought to leave his country. He found refuge in Norway, where he gained an academic degree and was for decades with the Oslo University Library as the expert and leader of the Central and Eastern-European section. In 1958 his volume of poems entitled '*A world knocked over on me*' was published in Rome and in 1961 another one, '*Under aimless sky*' in Brussels. Mr. Sulyok has an extensive literary translation record; he translates the Norwegian, German, Russian and Hungarian literature. In 1995 his 700 pages large encyclopaedic work written in Norwegian entitled *Ungarns Historie og Kultur* (*Hungary's History and Culture*) was published, which has already proved to be an invaluable source to the whole Scandinavian world interested in Hungarian history and culture. Passed away on 9 August 2009 in his home in Oslo.

TATÁR, Eszter

1982-ben született Esztergomban. Tizenöt éves kora óta ír verseket. Tóth Árpád versei hatására kezdett el verseket írni. Fiatal kori témái: a viszonzatlan szerelem, az igazságtalanság érzése, illetve az Isten és ember kapcsolata. Később hazafias verseket is kezdett írni és színpadi mű megírásával is próbálkozott. Az érettségi után Miskolcra került, ahol Újságírást és Magyarisztantudományt tanult. Később természetgyógyász ismereteket is szerzett Budapesten. Versei kötetben még nem jelentek meg, de tervezi a kiadásukat.

Born in 1982 in Esztergom. She is writing poetry since her age of 15, inspired by Árpád Tóth. Studied Journalism and Hungarology in Miskolc, then alternative medicine. Ms. Tatár is intending to publish her poems.

TÓTH, Miklós

Jogász, református teológus. 1949 óta Hollandiában él.

Studies: law and reformed theology. Living in the Netherlands since 1949.

VERES, Ildikó

A Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense, ahol többek között magyar filozófiatörténetet ad elő. Fő kutatási területei a Kolozsvári Iskola és Brandenstein Béla. Számos filozófiatörténeti könyv szerzője [pld. Egy

református gondolkodó a XX. század első felének Erdélyében (társszerző: Tökés István), Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1994., Igazság és hiánynélküliség — Tanulmányok Varga Béla bölcseletéről Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2001., A Kolozsvári Iskola I. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003.], illetve szerkesztője, tudományos konferencia szervezője. Tudományos fokozatok: Magyar nyelv- és irodalom - művelődési menedzser szak KLTE BTK, 1978; Filozófia szakos előadó ELTE BTK, 1982; Dr. univ. KLTE BTK, 1983; A filozófia tudományok kandidátusa, 1991. (Ph.D.-vá minősítve: 2000); Dr. habil. Debreceni Egyetem, 2005.

Graduated in 1978 at the Kossuth Lajos University, Debrecen (Hungarian and Cultural Management) and in 1981 at the Eötvös Loránd University, Budapest (Philosophy). She received a Ph.D.-degree in philosophy in 1991, Sándor Tavaszy and the Kolozsvár School of Philosophy. Ms. Veres is adjunct professor at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy) where she teaches — among others — history of Hungarian philosophy. Her main research areas are the Kolozsvár School of Philosophy and Béla Brandenstein. She is the author and editor of numerous books on history of philosophy.

Z. TÓTH, Csaba

Társadalom- és művelődéstörténeti kutató, őstörténész. Művészeti tanulmányok után (Képzőművészeti Főiskola, Budapest, 1979-1981, díszlet-jelmeztervezés tanszék), 1999-től kulturális antropológiát hallgatott a Miskolci Egyetemen. 1990-től több mint nyolcvan írása (tanulmány, esszé, interjú, recenzió) jelent meg, főként folyóiratokban (Harmadik Part, Országépítő, Liget, Kapu, Hitel, Életünk, Képmás, Turán). 2002-2005 között cikksorozata jelent meg az Országépítőben a 19-20. század egyes politikátörténeti vonulatairól. Ebben vizsgálta az anglo-amerikai politikai befolyás szerepét korunkban, különösen Cecil Rhodes és „titkos társasága” tevékenységén keresztül, Carroll Quigley és Antony Sutton, amerikai történészek munkái nyomán. E sorozatban 2004-ben jelent meg az „Európa elrablása”, az „1914 - az angolszász felelősség kérdése” és más cikkek. 2009-től a Turán negyedéves magyar őstörténeti folyóirat szerkesztője.

Freelance researcher of the cultural and social history and the Hungarian prehistory. After studies of fine arts (Academy of Fine Arts, Budapest, Scenic and Costume Design Faculty, 1979-1981), from 1999 he learned cultural and visual anthropology in the University of Miskolc. Since 1990 he published more than eighty articles, mainly in periodicals (among others in the Harmadik Part, Országépítő, Liget, Kapu, Hitel, Életünk, Képmás, Turán). Since 2002 in the quarterly Országépítő he published a series about the political history of the 19th-20th century. He examined - in the footsteps of Carroll Quigley and Antony Sutton - the Anglo-American political influence in our time, particularly through the analysis of the activities of Cecil Rhodes and his “Secret Society”, the Round Table. In 2004 he published more articles, e.g. *1914 – the question of British responsibility*, in autumn *The Balfour-declaration and the Zionism*, and in the winter issue *The 21st Century – a looking back from 2009*. Since 2009 he is the editor of Turan, the Hungarian prehistorical quarterly.

Szerkesztőség / Editorial Board

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Freiburg i.B., Németország	/	Freiburg i.B., Germany
MURAKEÖZY, Éva Patrícia	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

~ ~ ~ ~ ~ ~

SULYOK VINCE IRODALMI EMLÉKHELY

Az elmúlt időszakban, 2011. június 3-án felavatták a ménfőcsanaki Bezerédj Kastélyban (<http://www.bezeredj-kastely.hu/>) a 'Sulyok Vince Irodalmi Emlékhely'-et. Összeállításunkban megpróbáljuk feleleveníteni az ünnepség néhány fontos momentumát.

*„Két tucatnyi nyár apám udvarában,
néhány gyümölcsillatú ős szőlőskertjében,
dunántúli dombháton tavaszok láza,
kővér gabonabúrák arany hullámszája,
kisalföldi rétek, lapályok zöld szelekben –
később könyvtárak csendje, lámpafényei
s könyvespolcok, kincsekkel megrakva rogyásig...”*

/Sulyok Vince: Örökségem, részlet, 1999/

A Ménfőcsanakai Petőfi Sándor Általános Művelődési
Központ tisztelettel meghívja Önt a

Sulyok Vince Irodalmi Emlékhely

avató ünnepségére

2011. június 3-án, pénteken 17 órára.

17.00 Kiállítás megnyitó

Norvégia egy magyar szemével - Végh Károly fotóművész

„Mint a pannon búzamezők”- a Sokorótáj fotósai

Bálint Tünde, Busa Péter, Tálos Péter, Tóth Zoltán

közös kiállítását megnyitja:

Gülch Csaba költő, újságíró

Közreműködik: Ménfőcsanakai Dalkör

17.30 Sulyok Vince Irodalmi Emlékhely megnyitója

Köszöntő:

Dr. Szakálné Doktor Éva

Ménfőcsanakai Petőfi Sándor ÁMK igazgatója

Rózsavölgyi László

Győr Megyei Jogú Város OKSTB elnöke

Emlékező gondolatok:

Kányádi Sándor Kossuth-díjas költő

Pomogáts Béla irodalomtörténész

Közreműködik: Takács László előadóművész

Az emlékhelyet átadja: Sulyok Éva, a költő özvegye

18.30 „Üzenet haza” - irodalmi műsor

Sulyok Vince költészetéről

Összeállította és előadja: **Németh Péterné**

Közreműködik: Csanaki Szent Kereszt Férfikórus

Helyszín:

Győr-Ménfőcsanak, Bezerédj-kastély

9012 Győri út 90.

Tel: 96/556-207

www.bezeredj-kastely.hu

Hivatalos meghívó.

Gülch Csabának a kiállításmegnyitón 2011. június 3-an elhangzott ünnepi beszéde:

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves megjelentek!

Mielőtt láttam volna ezeket a fotográfiákat, amelyekről most beszélni szeretnék, arcok tűntek elém az egyre fáradtabb időből. Nem véletlen, hogy először Sulyok Vince tekintetével találkoztam, majd Galgóczi Erzsébet, Szépfalusi István és Fodor András, a kedves földi, a bécsi mindenestül prédikátor és a lelkes költő vendég szelíd mosolya jelent meg a felhők között. Mindegyikük szemében ugyanaz a ragyogás, a közös fény csillogott, az egymást ölelő szeretet angyali tisztasága.

Aztán mikor néhány nappal ezelőtt Bálint Tünde, Busa Péter, Tóth Zoltán és Végh Károly fotói között sétálgattam, ismét arcok köszöntek rám. A megtartó, vigasztaló, örvendeztető, vissza-visszacsalogató, melengető tájak – Sokoró és norvégföld – lélekbe égett évszázados, évezredek arcai. A versebe szökött pannon búzamezőké, amelyek fölött az ég homlokát felhőfodrok díszítik, amely alatt zöldsárga tengerként kalászosok táncolnak. A sejtelmes álomerdőké, a virágzó, mézillatú réteké, a nemzedékeket túlélő, feszes rendben menetelő tőkéké, a feszes bőrű szőlőszemeké, amelyekből minden őszi időben boldogító nedű csordul. Az arcok sorjáznak tovább: ott világlanak a pityangok bizzar bolyhán áttörő, fák között bujdoskázó fényben, a végtelen kéklő vásznára feszített küllős napkorongban, a dombok ölébe menekült hullámos ligetekben. A rengeteg erdőben, ahol szüntelen mesék teremnek, ahol véget ér a világ, és elhalkul a dal. Fel-felbukkanak, akár a távolban született versekben az emlék. Vince emlékei.

Aztán a nyomunkban loholó jelenidőként élénk tárul Norvégia, vagyis hűvös-kedves-különös arcából néhány részlet, ami képzeletünkben egészzé teljesedik. A finoman komponált fotográfiákon látszik, hogy ott messze, más az erdő, mások a fények, az illatok, más a világ. Másféle erő munkálja, forgatja, építi a lelket, másféle hangok szólongatják a távolról érkezett szívet. Másféle meséket mormolnak a sziklák, a virágzó rét helyett havas arccal hívogat a táj. A gleccserek, fjordok zubogásában, örvénylő morgásában, hűs csendjében más erő muzsikál. De a tó vizére, az otthonnak megtalált, elfogadott messzeségben is melengető fény feszül, a patakokban ott is tündérféle kövek játszadoznak. Az évmilliós sziklaszöszékről ott is azt az Istent szólongatják az imák, akihez annak idején az Öreg utca csendjéből szállt olykor-olykor a megszelídült fohász. Ott is úgy öleli a szívárvány az eget, ahogy itt a sokszínű remény finoman a Sokoró fölé hajol.

A rövid ráhangoló séta végén megállapíthatjuk: mindegyik kép, mindegyik tájarc időtől ellopott pillanatában az élet teljessége rejtezik. Azé a teljességé, aminek az áldott emlékü Sulyok Vince is teremtő része volt. Így aztán nem véletlen az sem, hogy ezeken a fotográfiákon az ő arca, az ő mosolya is ránk köszön. Fedezzük fel, mosolyogjunk vissza, Vince biztosan örül!

A 'Sulyok Vince Irodalmi Emlékhely' felavatásáról a következő írások is éresítést adnak:

- ✚ *Sulyok Vince irodalmi emlékhely nyílik.* KULTÚRA.HU, 2011. június 2.
<http://kultura.hu/main.php?folderID=887&ctag=articlelist&iid=1&articleID=313848>
- ✚ *Sulyok Vince Irodalmi Emlékhely a Bezerédj-kastélyban.* kisalfold.hu, 2011. június 15.
http://www.kisalfold.hu/gyori_hirek/sulyok_vince_irodalmi_emlekhely_a_bezeredj-kastelyban/2225292/

VINCE SULYOK LITERARY MEMORIAL

On June 3, 2011, in the Bezerédj Castle in Ménfőcsanak the 'Vince Sulyok Literary Memorial' was inaugurated. In this column we evoke the highlights of the festive occasion.

~ ~ ~ ~ ~

ILLYÉS KINGA-VERSEK

Ez év július 28-án múlt hat éve, hogy elhunyt Illyés Kinga, a nagy magyar előadóművész Marosvásárhelyről. Tegnap történt ez, bár közben futott az óra és a naptár ideje. Az emlékezés azonban másként őrzi meg a multat: jelenként. Vannak személyiségek, akik csak *jelen* lenni tudnak, élve vagy holtan. Ilyen személyiségekkel rendelkezünk mi magyarok szétszórattatásunkban a Kárpátmedencében és szerte e világon. Bennünket a szó, a gondolat, a történelmünk, a szenvedéseink, a 'csakazértis' küzdelme tart össze. Mi a mennyországban élünk, ahová elköltöztünk 1526-ban. Azóta mindmáig ott lakozunk, ott vagyunk otthon, ha naponta le is szállunk onnét mindennapi munkánk elvégzésére valahol Budapesten, Kassán, Kolozsvárt, Ungváron, Szabadkán, Bécsben, Londonban, New-Yorkban, Rio de Janeiroban, Tel Avivban, Sidneyben vagy Tokióban. Minket azok tartanak össze, akik bennünket megszólítanak a lelkünk mélyén. Akik elől nem lehet kitérni. A mi saját mindig élő prófétáink. Ilyen mindig jelen levő és jelen maradó ember – prófétai személyiség – (volt) Illyés Kinga. Berecken, Háromszékben született 1940. december 10-én hajnali 4 órakor – ugyanabban a házban, amelyben Gábor Áron, az 1848-49-es szabadságharc székely ágyúöntője született és elhagyott bennünket testben Marosvásárhelyen 2005. július 28-án hajnali 4 órakor. Fiatalon, nagyon fiatalon, tele tervvel, tele embereket a lelkük mélyén megszólító kijelentéssel. A betegség győzhet a testen, de a szellemet nem győzi le. A szellem örökké él. A szellemet azonban meg kell szólaltatni. A szellem lángjának égni kell. Azt nekünk kell éltetnünk. Benne hinnünk kell. Ez az örökmécses titka.

A svájci Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem és a Hollandiai Mikes Kelemen Kör volt Illyés Kinga két legfontosabb nyugat-európai bázisa. Kinga ebben a két baráti körben kötött ki újra meg újra itt 'Nyugaton', de számára Erdély volt az otthon, a szilárd szikla, amelyre életét és küldetését építette. Ez a két szervezet a marosvásárhelyi Színiakadémia épületében 2006. október 3-án emléktáblát helyezett el, amelyen ő látható utolsó nagy előadóművészeti alkotásában, Árpádházi Szent Erzsébet szerepében. Ebből az alkalomból hangzott ott el az a megemlékező szó e sorok írójától, amely a Mikes International 2006-i VI. évfolyam 4. számának 14-15. oldalán olvasható.

Kinga megszólított sokakat, tömegeket, egyéneket. Szerte az egész világon, amelyet bejárta a magyar lélek verses üzenetével. Megszólított költőket is. Hiszen ő mindig magyar – mindenekelőtt erdélyi - költőket szólaltatott meg. Néhány verset közlünk le itt elhunytának hatodik évfordulója alkalmából. Tudjuk, hogy több is van, de azok most nem állnak rendelkezésünkre. Később visszatérünk rájuk.

*

Kenéz Ferenc: Illyés Kinga szava

(in: *Az átvilágított földgömb, Kriterion Könyvkiadó, 1975*)

a nyelv iskolájának udvarán
a
legbiztonságosabb anyaföldön
lélegzetvisszafojtva
szívdobogva

fenn

fenn

az

egyetlen szál kifeszített drótkötél vékony szálán

vajon mihez kötötték két végét a huzalnak
a magasban

hogy ennyire feszül
s mégis
ennyire rugalmas

mintha csak úgy a semmibe lenne odafeszítve
huzal
húr
ideg

jaj leesik
jaj

csend
csend

csak a szív
csak a gondolat
csak a szem

szó egyetlenegy sem

visszafojtva
szívdobogva

leesik
jaj
leesünk

mert
mintha mi is ott

fenn
fenn
fenn

a valahova kifeszített drótkötél vékony szálán ülnénk
székeinken

a magasban

egy véletlen
egy vétés

ne szólj
hallgass
csend

alattunk
fölöttünk

csak az alánk feszülő kötél a magasban

az
igazság egyetlen járható útja

Kenéz Ferenc (átvéve a 'Várad' folyóiratból).

Telefonált Budaörsről egy ismeretlen fiatal tanárember. Emlékkönyvet szeretne összeállítani Illyés Kinga halála közelgő évfordulójára, s arra kért, engedjem meg, hogy Kingának dedikált versem beszerkeszthessék a kiadványba. Megjelenését Húsvétra tervezik, vélem, hogy a megemlékezés gesztusát a feltámadás gondolatához pászíthassák. Mármost azzal a rendhagyó értelmezéssel: itt az ideje, hogy az Illyés Kinga emlékét őrizők feltámadjanak. Kihallottam ezt a parancsot a fiatalember mentegetőzéséből is, amikor kezdeményezéséről faggató kérdéseimre azt válaszolta: bizonyára ezt nála szakavatottabbnak kellene elvégeznie, ám ha eddig nem történt semmi, úgy gondolja, ő most magánemberként belevág. Több mint harminc éve írtam a verset, mely az Átvilágított földgömb című könyvem záró darabja lett. Nem dedikált vers ez, nem megszólítani akartam Illyés Kingát, hanem a világba kiáltani. S nem az én véleményemet róla, hanem az ő véleményét rólunk. Döbbenetes versműsoraival nem azt erősítette fel bennem, amit az erdélyi költők megírtak, hanem amit megírni akartak. Csak színpadról ismertem még akkoriban, nem is éreztem jogot ahhoz, hogy egy dedikáció erejéig is, de személyében megszólíthassam. Ahhoz túlontúl a mindannyiunké volt már akkor. Így lett hát a vers címe ő maga: „Illyés Kinga szaval”. Gyermekkorom egyik képi élményét elevenítettem fel ahhoz, hogy versmondásának hatását érzékeltetni tudjam: tíz-tizenegy éves elemista lehettem, amikor a szalontai Nagyiskola udvarán remegő szívvel lestük kis székeinkről, amint magasan, a fejünk fölött, a két emeleti ablak közt húzódó drótkötélen, a mienkkel teljesen azonos kicsi széken, ül és hintázik a vándorkötéltáncos. A református templomtorony árnyékában amolyan istenkísértésnek is tűnt ez a produkció – s hatalmas árnyékok tövében végezte előadóművészeti munkáját Illyés Kinga is. Munkáját írtam, mert bármennyire is kidolgozott és átgondolt volt minden előadásának minden mozzanata, az odaillőség miatt olyannyira eszköztelennek tűnt, hogy produkcióként említeni súlyos becsmélés lenne. Később többször is alkalmam volt hallgatni őt, beszélni vele. Mindannyiszor ugyanannyira megbabonázva ültem mellette vagy előtte a széken, mintha az a szék még mindig a nagyiskolai udvar kisszéke lenne.

*

Liszkay István¹: Illyés Kinga (2)

Te vagy és nem vagy
Te voltál és nem voltál
Te mindig leszel

2006.1.5

¹ Ld. az írótól még Mikes International 2008. VIII. évfolyam 4. szám 17. old. [33].

Liskay István: *Illyés Kinga* (3)

Neked el kellett indulnod innét,
Ahol vendég voltál
Érthetetlenül
Ezért mindenki által értetlen

Mióta elindultál
Azóta mindig itt vagy
Mindenütt

Jelenlevőn

2006. 1.5.

*

Liskay István: *Illyés Kinga* (7)

Próféta vagy
Így: vagy
Állítólag meghaltál
De élsz
Jobban mint életedben

Te azáltal élsz
Hogy meghaltál
Te akkor is élsz
Mikor meghalsz

Nem méred magadat senkivel
Nem is mérheted
Mert te egyedül voltál
Vagy

Naponta veled vagyok
Naponta veled járok
Naponta küldetésben járok
A küldetésünkben

Rámnéztél.
Nem értetted meg
Hogy már a teremtés kezdete óta össze vagyunk kapcsolva
Küldetésben
Csak én tudtam
S ez elég volt

Ez elég

KINGA ILLYÉS-POEMS

In this column we remember with a couple of poems the great performer Kinga Illyés, who passed away on July 28, 2005.

PHILOSOPHIA PERENNIS

Kiss Endre :

Tanulmány a bolsevik marxizmusról

A bolsevik marxizmus szervesen kötődött az orosz szociáldemokrata munkásmozgalom ún. bolsevik irányzatának kialakulásához, *Lenin* tevékenységéhez. 1917-ben ez a mozgalom a háború második korszakának végén megdöntötte a cári uralmat, és ezzel egy hatalmas államban uralkodó ideológiává tette azt a gondolatrendszert, amelyik a marxizmus egyik fejlődési irányát teljesítette ki. Marx (Marx filozófiái) és Lenin kapcsolatáról nem állítjuk, hogy Marx a legtöbb kérdésben egyetértett volna Leninnel, az azonban bizonyos, hogy Lenin joggal hivatkozott Marx állásfoglalásaira a *Párizsi Kommunről*, azaz a forradalmi hatalomátvétel legitim lehetőségéről.

Lenin taktikai hajlékonysága, kompromisszumképesége legendás volt, mindamelllett maga a leninizmus a *Kommunista Kiáltvány* értelmében vett marxizmus szigorú logikával leegyszerűsített redukciója. Már eleve a forradalmi utat választja, az etika kérdéskörét kikapcsolja. A marx-i kapitalizmuskritika a bolsevik marxizmus *felszínén* helyezkedik el: Oroszországra is érvényes a klasszikus marxizmus, nyilvánvaló antagonizmus uralkodik, amely önbeteljesítő jóslatként minden további reflexió nélkül a *Kiáltvány* antagonizmusát idézi fel. Mindamelllett Lenin érdemileg *le is váltja* Marx-ot és a marxizmust. A kapitalizmus imperialista fázisának deklarálásával Marx-ot a tegnapi kapitalizmus kritikájává változtatja. *A mélyben* az első *lehetséges* orosz forradalom víziója húzódik meg, amelynek stratégiájában Lenin minden elődjénél rugalmasabb (már annyian meg akarták buktatni a cárizmust és még senkinek sem sikerült, de ezért *nem a klasszikus marxizmus felszínét kell valósággá változtatni, de valóságos küzdelemben kell legyőzni a valóságos ellenfelet*. Ez olyan kemény alapvetés, hogy az etika mellett immár az igazságosság kérdése sem válhat önállóvá ebben a gondolatrendszerben, sőt, a nagy tervnek immár különösebb intellektuális háttérre sincs szüksége. *Lenin az ingadozás mindenféle jele nélkül veri szét az értelmiségi bolsevizmust és akadályozza meg az intellektuális és a politikai avant-garde történelmi egymásra találását*.

Lenin óriási szervező és könyörtelenül racionalista gondolkodó, filozófiai kultúrája azonban középszerű (ebben *Buharin*, intellektuálisan *Trockij* pedig magasan fölötte állnak). Tiszteletreméltó nyíltsággal rendeli alá intellektuális tevékenységét a mindenkor aktuális politikai céloknak. Elsősorban olyan filozófiai kérdésekkel foglalkozik, amelyeknek ideológiai haszna közvetlenül nyilvánvaló. Saját forradalomelméletében Marx-on kívül Hegelhez fordul, akinek dialektikáját a késői Engels-re erősen emlékeztető módon egy *forradalom metafizikájának* és természeti törvényként értelmezett filozófiai igazolásának tekinti. A természettudományok és azok filozófiai értelmezésének terén azokat a paradigmákat részesíti előnyben, amelyek közvetlenül igazolják azt az önmagában egyébként méltánylandó egykori „természettudományos materializmus”-t, amit ő a jelen és a jövő proletariátusa kizárólagos ideológiájaként megnevezett (itt találkozik a magyar *Diner-Dénes* József írásaival). De ebbe az összefüggésbe helyezhető a bolsevik gondolkodás legsorsszerűbb lépése, a *Materializmus és empiriokritizmus* című Lenin-opusz is, amelyik kiátkozza a modern természettudományt azok teljes új módszertanával együtt. Mivel a marxizmus argumentációs kerete sok más irányt is igazolna, Lenin szívósan szelektálja át a rendelkezésére álló argumentációs kereteket. Érvelése mindenkor racionális és mindenkor szelektív. A szelektivitás nagyságrendjének és színvonalának mértéke érintkezik történelmi missziójának kivételességével.

Úgy is, mint Ferdinand *Avenarius* doktorandusza, Franz *Blei* már az európai modernség első hullámának is részvevője, harcosa, sőt, a svájci-közép-európai régiót tekintve meglehetősen korai időktől kezdve. Az európai modernség második hullámának alapattitűdjét Blei a politika irányában is erőteljesen kiszélesítette. Részt vett az 1918-19-es forradalmi korszak bécsi történéseiben vett részt, és máig érdemleges politikai írásokat fogalmazott meg erről az átmenetről.

Franz *Blei* Lenin iránti intenzív érdeklődése bizonyosan nem volt független egykori *empiriokriticista* elkötelezettségétől, s olyan vonások sorozatát fedezi fel ezen a világtörténelmi személyben, amelyet a későbbiekben az egyoldalú apológia vagy az ugyanolyan egyoldalú kiátkozás már nem tudott megkülönböztetni. Személyes emlékei között szerepel, hogy Lenin azt jósolta, tökéletesen el fogjuk veszíteni létezésünket, ha „nem olvadunk fel a proletariátusban.”¹ Különösen élesen reagál *Blei* Lenin tudományfelfogására, mint amelyik *tökéletesen foglya marad a tizenkilencedik század meghaladott vonásainak*. Következő gondolatmenete az európai modernség második korszakának tudomány-fogalmára nézve is ad bőséges felvilágosítást: „Számomra nem érthető konoksággal tért vissza (Lenin) újra meg újra a ‘gazdaság tiszta elméleté’-re, amelynek kidolgozásával és megjelentetésével *Avenarius* folyóiratában és *Conrad Vierteljähresschrift*-jében lezártam gazdaságkutatói

¹ Franz *Blei*, "Lenin". in: *Zeitgenössische Bildnisse*. Amsterdam, 1940. 11

pályámat. Ennek már majdnem egy évtizede volt, és az általános elmélet valamennyire nehéz gondolatmeneteire már nem is emlékeztem teljesen vissza. Így a kritikai részre, ami megmutatta, hogy minden eddigi gazdaságelmélet a gazdaság egy történeti változatából nyerte eredetét és nem általános, és a maga általános jellegét csak metafizikai introjekció révén választja ki a maga számára. Marx is. Amit Lenin, aki inkább volt szerelmes a tudományba, mintsem hogy maga tudományosan gondolkodott volna, és mindehhez még tökéletesen foglya is maradt a tizenkilencedik századnak, vitatott. Szívesen kész lettem volna elméletem feladására azzal a megjegyzéssel, hogy a gazdaságot egyáltalán nem lehet egzakt módon tudományosan vizsgálni (!), de Lenin hallani sem akart arról, hogy a tudomány számára oly drága bálványát feladjuk. Ebben nem különbözött kora összes szociáldemokratájától, akik azon a valamennyire naív hiten voltak, hogy politikájuknak szüksége van ilyen tudományos megalapozásra és enélkül hatástalanul lebegne az utópiák felhői között.”²

Franz Blei zseniális szeme kell ahhoz, hogy észrevegye Lenin *forradalmi cselét*, ami pedig közszemlére volt kitéve. A bécsi bohém, az egykori gyakorló empirio-kriticista filozófus és későbbi erotikus művek szerzője látta át a következőt: „Ezt a tömeget (Lenin) megnyerte, azzal hogy annak jelszavát ismételte: Be kell fejezni a háborút! Mindehhez egy szót sem szolt a parasztokról, akik e tömeg legnagyobb részét tették...Lenin katonáknak nevezte őket. Egy szót sem szolt paraszt- és munkástanácsokról. Ezzel szemben katoná- és munkástanácsokról beszélt. Az orosz parasztfiúk e seregei vették fel a harcot minden fronton az ellenforradalommal, egészen a győzelemig. Nem a 'marxizmus' győzött, hanem a 'leninizmus'. Ezzel meg is cáfolta azt a tételt, miszerint a gazdaság képezi a történelmet, hogy a politika nem más, mint gazdaságpolitika.”³

Posztmodernné váló korunkból a bolsevik marxizmus szövegösszefüggésén belül Sztálinra és a Sztálin-jelenségre visszapiillantani kivételes kihívást jelent, de természetesen csak akkor, ha nem gondoljuk azt, hogy e jelenségekről már nem lehet újat mondani. Nehezen képzelhető el, hogy Sztálin történelmi szerepét valaki napjainkban át akarná értékelni, miközben – a másik oldalon – az sem elhanyagolható veszély, ha azt hisszük, nem léteznek már további felfedeznivalók.⁴ A sztálinizmus különböző perspektívákból való újra-meg újra megújuló kutatásának nem kell azzal a szándékkal együtt járnia, hogy magát a jelenséget újraértékeljük.

A sztálinizmus a „Fent” perspektívájából egy immár elégségesen elemzett hatalmi szerkezet, ami a lenini „demokratikus centralizmus” modelljét vitte tovább. Természetesen már itt is jelentkezik a létező szocializmus egyik legfundamentálisabb problémája: a *szocializmus elvi modellje hiányának* teljes kérdésköre. Magán a szovjet modellen *belüli* változásokat, illetve változatokat (pl. NEP) nem érintjük, mivel azok az alapkérdés szemszögéből alárendelt természetűek.

A „Fent” perspektívájából a Leninnél egy átfogó társadalmi politikai kommunikáció médiumában kiteljesedő végrehajtó hatalom átcuszott a vezetők közötti szövetségekötések és hatalmi harcok médiumába, miközben feltartóztathatatlannal emelkedett fel az új osztály, a bolsevik nomenklatúra. „Fent” és „Lent” között eddig figyelemre nem méltatott közvetítés jött létre, mégpedig az a Lenin-kultusz, amely meglepő módon „önkéntes” és „spontán” folyamat volt. *Lenin halála egyszerre véglegesítette és kinyitotta a történeti időt*. A halott Leninnel azonosulva fogadta el végleg az orosz nép a bolsevizmust, mint új társadalmi állapotot. Leninek a hóval befűt és kifagyott síkságon Moszkvába szállított holtteste állomásról-állomásra megmozdította a lakosságot. Ennek hullámán jött létre a temetés után az első, az ideiglenes Lenin-mauzóleum, majd szinte a nép „alulról jövő” és „lábbal megszavazott” indítványa eredményeképpen a mai ismert mauzóleum. A nép nem akart elszakadni Lenintől, és még e halál színlelt mivoltáról, a láthatatlannal a nép közé vegyülő Leninről is maradtak fenn hitelesen gyűjtött legendák.

Sztálin következetesen törekedett arra, hogy a lenini örökség megtestesítőjének szerepét megszerezze. Hosszú és bonyolult szövetségekötéseken át el is jutott a gyakorlatilag egyszemélyes hatalomhoz (50 éves születésnapjának hangulata távolról még a Lenin halála keltette hullámokra is emlékeztetett). A *kizárólagosan* sztálini dimenzió rekonstrukciója a sztálini szerep minden egyértelműsége mellett sem teljesen egyszerű feladat. Egyrészt maga a történelmi korszak az egész világon a húszas évektől a negyvenes évekig a totalitarizmus jegyében állt, s ahol nem is létezett kifejtetten definiált diktatúra, ott is a diktatúrára emlékeztető átmeneti uralmi formák voltak hatalmon. Másrészt Sztálin a diktatúrát is tudatosan örökölte meg Lenintől. Bizonyos, hogy felismerték egymásban saját gravitációs irányuk megtestesítőjét. Sztálin számára Lenin volt korai éveitől az egyetlen létező minta. Lenin hamar felismerte Sztálin cselekedeteinek kivételes effektivitását. Nem igazán feltárt belső intimitás kötötte össze őket, ami erős közelséget teremtett közöttük. Mindkettejükre igaz, hogy személyiségük majdnem teljesen felolvadt az ügy szolgálatában, mindketten túltették magukat minden szabályon, ha ezt megkövetelte a helyzet. Lenin személyes szférája majdnem teljesen eltűnt az ügy szolgálatának során, majdnem ugyanez a helyzet Sztálinnál is, miközben az eredeti személyiség archeológiájának feltárása egészen kivételes pszicho-történeti feladattá vált.

Mind Leninek, mind Sztálinnak megvolt a maga eredeti és szervesnek tekinthető életvilága és kultúrája, ezt Lenin esetében könnyebben és viszonylag elmélyült kutatások nélkül is elfogadták, Sztálin esetében inkább megkérdőjelezték,

² Uo. 12-13.

³ Uo. 16.

⁴ Simon Sebag Montefiore, *Young Stalin*. London, 2008 (Phoenix)

amiben nem kis része volt a már Sztálin életében megszentelt saját életrajz-változat, amelynek nem csak az volt az alapvető problémája, hogy gyakorlatilag megtiltotta a további életrajzi kutatásokat, de az is, hogy a fiatal Sztálin meglehetősen eseménygazdag, nagy szélsőségek között mozgó életének logikus megérthetőségét *de facto* lehetetlenné tette. A rituálissá emelt hivatalos életrajzban a részeges suszter fiából jó iskolákba járó gimnazista, majd papnövendék lép eléünk, akit a szemináriumából eltávolítanak, s aki nemsokára mint bankrabló tűnik fel Tbiliszi főutcáján fényes nappal, majd egyszer csak megjelenik Bécsben, hogy tanulmányozhassa Otto Bauer elméletét és Ausztria-Magyarország nemzetiségi politikáját.

Lenint forradalmárrá tevő életrajza azok hosszúra növekvő sorába kényszeríti, akik újra meg újra megpróbálkoznak a cárizmus megbuktatásával. Sztálint sem annyira gyökértelensége, mint inkább saját gyökereinek és identitásának folytatása tette forradalmárrá. Sem a lenini, sem a sztálini hatalmi tetőpontok gigantikus (bár egymástól különböző) dimenziói nem feledtethetik, hogy a hatalmi tetőpontok rendkívülien hosszú, fáradtságos, életveszélyes és világtörténelmi méretekből is kockázatos odavezető utak eredményei voltak. *A hatalmi tetőpont marad meg a történelmi emlékezetben, de annak elérése, sőt léte, kisebb nagyságrendű esemény a bolsevik vezér életében is, mint az odavezető teljes út.*

Ha nem is magát Marx-ot közvetlenül, de a bolsevik marxizmust mindenképpen annak termékén, a létező szocializmus társadalmi berendezkedésén kell mérni.

A sztálinizmus „alulról” érett formájában hatalmas „totális” szervezetként jelenik meg, a politikai hatalom, ipari termelés és értelemadó parancsotzás szétválaszthatatlan egységében.

Specifikus vonása továbbá az érett sztálinizmusnak az emberi élet értéktelensége, az individuáció elismerésének rendkívül alacsony szintje és a hatalmi rendszer szélsőségesre kifejlesztett gyanakvása nemcsak a külső ellenség, de e belső kreativitás iránt is.

A „felülről” tekintett sztálinizmus, ha totalitáriánus és diktatórikus is, de sokban mégis *sikertörténet*, erőltetett iparosítása, a társadalom szélsőséges elnyomása árán birodalomalapító, egy olyan birodalomé, amelyik egy kivételes történelmi órában még a legmagasabb civilizatórikus értékek védelmezőjévé is válhatott.

„Alulról” tekintve létrejött egy tökéletes új összetételű társadalom, amelynek átforgatása során a legtöbb beágyazott osztály szétverésével párhuzamosan felfelé irányuló gyorsütemű mobilizáció is végbement, amely elcsodálkoztatónan erősen volt képes konszolidálódni és konszolidálni. Szélesben értelmezett középrétegeből a *homo sovieticus* új típusa szilárdult meg.

Amíg a sztálinizmus a történeti folyamat dinamikája felől nézve többé-kevésbé konzekvens folytatása volt az addigi szovjetország fejlődésnek, a jelenből visszatekintve a következetlenség és az apokaliptikus fejlődés emblémája, *valóságos történelmi-filozófiai rendkívüli állapot*. Ha azonban a valóságos viszonyokhoz mért finalitás oldalról nézzük, a rendkívüli állapot szerepet kapott világtörténelmi fordulatok eldöntésében is.

A „fenn” és a „lenn” kettős perspektivizmusa nyomban *kognitív disszonanciák* egész sorát teremti meg. Ha nem is logikailag, de a valóság jogcímén az *imperializmus* problematikája az, ami kognitív disszonanciák kiterjedt rendszereiből „valóságos” egységet képes teremteni.

Lenin gondolkodásában az *imperializmus*-fogalom középponti gondolatává vált. Lenin reflektálja a századforduló és a századelő nagy világgazdagsági és szerkezeti fordulatait, a világméretű kartellek kialakulását, az ipari és a banktőke összefonódását, a méretek gyors megváltozását – ez az adott helyzetben hatalmas legitimáló erő, hiszen *pótolja az önálló kapitalizmus-elemzést*, különösen pedig eltereli a figyelmet arról, hogy bármennyire erős is az orosz kapitalizmus, még távol van attól, hogy a termelőerők fejlettsége miatt törjön ki ott a forradalom. *Az imperializmus szinkronizálja és közös téridőbe rendezi a világkapitalizmust és Oroszországot*, áthidalja azokat a szakadékokat, amelyek a marx-i elmélet minőségibb elemeivel való össze-nem-illést demonstrálnák. Az sem elhanyagolható, hogy Oroszország minden szempontból *erős játékos az imperializmus játékkerén*. Részben mindig potenciális áldozata mások imperializmusának, de természetesen – Marx és Engels szemében különösen is – meghatározó imperiális világ- és európai hatalom is.

Lenin kezében ez az érv nagyon sok irányba csap: hatalmas dinamizáló erő a cárizmus megdöntésének célrendszerében, miközben a forradalom és a polgárháború nehéz hónapjaiban Lenin a nyugati vezetőkkel *már mint egy jövőendő politikai és gazdasági impérium vezetője tárgyal*, aki a forradalmi vezér bőrkabátjában nagyhatalmi intimitással emlékezteti a nyugati vezetőket arra, hogy az új szovjet állam be fogja tartani a kereskedelem és a gazdaság közös érdekeinek feltételeit, amennyiben nem vonják kétségbe létjogosultságát, és erre a kereskedelemre, számos nyersanyagra a tárgyaló feleknek nagy szüksége van. Maga a marxizmus természetesen nem tűnik el teljesen Leninből, de alárendelődik az imperializmusnak, mint új történelmi korszaknak. *Lenin ezzel teljesen megváltoztatta a marxizmus súlypontjait.*

Sztálin a maga imperializmus-felfogását (*A leninizmus alapjai*) már 1924-ben, azaz Lenin halálának korszakában, megfogalmazza. A koncepció nyelvileg és logikailag teljesen koherens. Sztálin továbbfejlesztette Lenin írásos kommunikációját, homogén, páncélszerű rendben építi fel triviális, középszintűen általánosított érvrendszerét, azoknak a közhelyeknek a hibrid egymásutánját, amelyek pikkelyszerűen épülnek egymásba. Ellenérvek megfogalmazása azért is lehetetlen, mert *egy ellenérv puszta megfogalmazásával annak feltevője olyan szellemi alapzatra manőverezi magát, amely*

diszkvalifikálja. Az ellentétes álláspont megfogalmazásához vagy az uralkodó közhelyekkel („Amerikában verik a négereket”), vagy a Párt tekintélyével kerülne szembe, arról nem is beszélve, hogy nem is juthat olyan tény-információkhoz, amely tényeket szegezhetne szembe ezzel a diskurzussal.

Sztálin nagyon is alaposan dolgozott ezen a koncepción, *hosszútávú stratégiává transzformálta Lenin forradalmi és támadó imperializmus-felfogását.*⁵

Különbséget tesz például Lenin „világnézete” és a „leninizmus alapjai” között. Lenin volt valószínűleg az egyetlen személy, akit Sztálin feltétel nélkül respektált. Ami Lenin „világnézetét”-t illeti, ott (Lenin) természetesen „marxista” volt, a leninizmus alapjai viszont arra voltak hivatottak emlékeztetni, amit Lenin tett hozzá a marxizmushoz.

Sztálin – nem Lenin szelleme ellenére – leválasztotta a leninizmust a marxizmusról és azt önálló filozófiának (adott esetben akár a marxizmus önálló szakaszaként is értelmezte). Semmiképpen sem a marxizmusnak az orosz viszonyokra való szimpla adaptációját rekonstruálta. A II. Internacionálé és a polgári tudomány által is elemzett, legitimációs szempontból különösen jól felhasználható, az orosz viszonyok között különösen is konkrét „imperializmus”-problémát állította a leninizmus középpontjába.

Sztálin több vonással is aláhúzza, hogy Lenin több, mint Marx orosz adaptátora, a célból még az *Állam és forradalom* szövegeit is félrejelte. Lenin forradalmisága nem receptív, mert az már az *imperializmus viszonyai között és ellen* munkál – ehhez képest Marx és Engels „forradalom előtti” gondolkodók, ami azt is jelenti, hogy „imperializmus előttiek”.

A leninizmus ebben a formában válik a sztálinizmus marxizmusává. Ezért nem inadekvát, hogy a forradalom az „imperializmus” leggyengébb láncszeménél tör ki, ezért nem lehet később probléma, hogy a szocializmust egy államban is fel lehet építeni. Ez nemcsak megengedte az egy államban való felépítést, de szinte elő is írta azt.

A sztálinizmus hatalmi rendszerét számos esetben próbálták alakpoétikailag egy-egy érzékletes szimbólummal vagy más megtestüléssel leírni.

Mi Hanák Tibor egy gondolatából indulunk ki, amely a sajátosan sztálini „totalitás” bonyolult szemantikai problémáinak feltárásához ad segítséget.

Az alakpoétikailag konkretizált Gólemet (vagy Leviathánt, vagy akár Nagy Testvért) Hanák „világnézeti teljességigény”-nek nevezi.

A teljességigényt Hanák egy specifikus és konkrét értelemben fogalmazza meg, illetve használja. A totalitáriánus rendszerek, illetve a totalitáriánus rendszerek legitimációjának szerepébe kerülő ideológiák sajátos és egyedi tudománylogikai problematikája ebben az esetben is felmerül. A totalitarizmus univerzális komplexumainak sajátos meghatározásairól van szó. E komplexumok, a saját maguknak adott meghatározásokkal együtt természetesen nem teljesen ismeretlenek magában a propagandában, illetve ezen a szálon a társadalomban sem, azaz egy értelemben teljesen transzparenszek, részei a napi ideológiai forgalomnak és a tömegek mindenszintű iskolázásának, illetve szocializációjának is. E felülmúlhatatlannak tűnő s egyben jellegadó transzparencia azonban csalóka és félreérthető is, hiszen a totalitarizmus univerzalitását megjelenítő komplexum transzparenciája egyáltalán nem nyilváníthatja meg a maga teljes komplexitását, ismert, sőt triviális okokból nem táruhat fel a reflexió előtt.

A létező szocializmus ezen alapvető megjelenési formájának természetesen nemcsak a filozófiában vagy a szellemi élet más területén volt hatalmas jelentősége, de a társadalmi lét minden összefüggésében is. A falusi elmaradottságot felszámolását témává emelő bolgár propagandafilm nézői szemei könnyeznek, amikor a jól öltözött, szimpatikus városi politikai munkás beleszeret az elmaradott hegyi faluban élő szép lányba, aki nem szeretne tovább a rossz arcú, elmaradott hegyi faluban élő öregasszonyok retrográd filozófiája szerint élni – a moziból kifelé haladó emberek azonban könnyes szemmel biztosítják egymást arról, hogy amit láttak, „propagandafilm” volt – magatartásuk tehát teljes egyértelműséggel árulja el, hogy a film jelentéseit a szó valódi értelmében kettősen, egyenesen skizofrén módon élik át. Egyáltalán nem véletlen (sok más példát átugorva), hogy Orwell szemantikai kizárásai és azonosságai is ebben gyökereznek („a béke háború”), a két egymást kizáró és azonosságot kifejező meghatározás nem logikai hiba, de a VNTI meghatározó létformája.

A VNTI ugyanis, úgyis mint a Nagy Testvér Hanák Tibor-i hipotézise, nem filozófia, nem ideológia, nem vallás, nem tudomány, nem politika és nem erkölcs. A VNTI, mondhatnánk elfogulatlanul, maga a VNTI, miközben rekonstrukciójáról és szisztematizációjáról természetesen nem mondhatunk le. A VNTI egy univerzum teljes leírása, univerzális érvényesség, vitathatatlan legitimáció, maga egy teljesen és univerzálisan szankcionált érvényesség.

⁵ „...Marx és Engels a monopóliumok előtti kapitalizmus uralmának időszakában élt, amikor a kapitalizmus símán fejlődött tovább és békésen terjeszkedett el az egész földkerekségen. Ez a régi szakasz a XIX. század végén és a XX. század elején fejeződött be, amikor Marx és Engels már nem voltak az élők sorában.” Sztálin, *Leninről*. Budapest, 1950. (Szikra). 32-33.

A „tömegpszichológia”, vagy ahogy értékítéletektől mentesebben nevezzük, a társadalomlélektan szerves és magától értetődő módon fonódott össze a politikai folyamatok elemzésével. Ami azonban legalábbis az európai társadalomlélektan fejlődését illeti, ez az érdeklődés döntő többségében a jobboldali politikai mozgalmak tartalmának vizsgálatára irányult. Ennek okai - ha e tény maga mindmáig változatlanul meglepőnek is mondható - mindenképpen magyarázhatóak a huszadik század történeti tényeivel: a század eleji európai kultúra mértékszabó individualizmusa egyén-központú szervezett vagy nem szervezett pszichológiai törekvéseket hívott életre, az Első Világháború (elsősorban annak civilizatórikus nagyságrendben is döntő második, „értelmetlen” szakasza), majd a húszas évek társadalmi megrázkódtatásai voltak azok a tények, amik döntő pszichológiai érdeklődés középpontjába a nagyobb csoportok, a tömegek lélektani sajátosságait állították. Mindebből önmagában még nem következnék az, hogy miért a „jobboldali” típusú társadalomlélektani jelenségek jelennek meg az új diszciplína favorizált tárgyaiként.

E ponton azonban ismét a történelem segítségre: amíg a „baloldali” irányban szervezett tömegek magatartását a tudományos és szellemi érdeklődés pszichológiailag teljesen „normálisnak” találta, éppen a „jobboldali” irányban szerveződő tömegek magatartásában fedezett fel új pszichológiai törvényeket. A húszas-harmincas évek társadalomlélektana az ebben a korban szociológiailag és társadalmilag színre lépő olyan, történeti genezisükben valóban „új” tömegekkel foglalkoztak túlnyomó többségükben, amelyek politikailag jobb felé haladtak.

Úgy hisszük, nemcsak akadémiai értelemben vett „tudományos”, de valóban politikai szükségszerűsége is van annak, hogy a baloldali politikai mozgalmak néhány társadalomlélektani komponensével foglalkozzunk. Elegendő talán utalnunk arra, hogy amíg a német fasizmus elmélettörténetének szinte minden egyes változata kiterjedt és igényes társadalomlélektani magyarázó elmélettel rendelkezik (azokról nem is beszélve, amelyek alapvetően társadalomlélektani indítatásúak), addig a sztálinizmus társadalomlélektani megközelítése gyakorlatilag el sem kezdődött. Azt jelentené-e ez, hogy a sztálinizmus jelenség-együttesében, annak kialakulásában, „virágzásában” és utóéletében ne játszottak volna szerepet társadalomlélektani összetevők? Ebben az értelemben „veszítették volna el lelküket” a sztálinizmus végrehajtói és áldozatai egyaránt? Nos, ez a kijelentés nyilvánvaló képtelenség. Ezért is kíséreljük meg felvázolni a sztálinizmus társadalomlélektanának vázlatát.

Szót kell ejtenünk még arról, hogy maga a baloldali gondolkör is hosszú évtizedekig állt olyan paradigma hatása alatt, amely a legfontosabb kérdésben, a történelmi fejlődés értelmezésében gyakorlatilag ingerülten utasított vissza minden pszichológiai magyarázatot.⁶ Ezt nem csak azért kell szem előtt tartanunk, mert ebből az okból kifolyólag maga a baloldali közgondolkodás is alig vetett ügyet lélektani problémák reflexiójára, hanem azért is, mert az értelmiségi köztudat bizony áttette a baloldali elméleti képződmények immanens és eredendő pszichológia-ellenességét a baloldali típusú jelenségek értelmezésére is.

A hatalomátvétel aktusa alapvetően határozta meg a baloldali típusú mozgalmak dolgozatunkban középpontba állított változatának, a sztálinizmusnak társadalomlélektani beágyazottságát. Világos, hogy az osztályharcot vívó két ideáltípiált és sematizált csoport lélektani előfeltételei rendkívül eltérőek voltak, s különösen is érdekes, hogy nemcsak eltértek egymástól, hanem más történelmi téridőbe is tartoztak, példájukon tehát az egyidejűség hiányának olyannyira modern jelensége mintaszerűen igazolódik.

Az érett sztálinista társadalom társadalomlélektani feltételei markánsan térnek el a kor Nyugat-Európájának lehetséges hasonlóan markáns meghatározásaitól. A kor Nyugat-Európájának pszichológiai relevanciájú tömegeit nem túlnépesedés vagy éppen az iparosítás, hanem sajátos történelmi megrázkódtatások sora hozta létre. Amíg e tömegek sajátos „ellen”-társadalmat alkottak a társadalmilag integrált tömegekkel szemben, mindenképpen eltérésként, devianciaként definiálták önmagukat, az érett sztálinizmust társadalomlélektanilag domináló „tömeg” a társadalom mindenkori mintájaként, sőt, normájaként jelent meg. *Ha tehát a nyugati társadalmak tömegei a polgári társadalom devianciáját testesítették meg, a sztálinista tömegek a normát, adott esetben a történelem végcélját.*⁷ A jobboldali típusú „tömegelektan” egy valamiképpen tételezett individuum antropológiai és társadalmi feltételrendszere felől próbálta vizsgálni a jobboldali típusú tömegek lélektanát, a baloldali irányultságú politikai mozgalmak eleve individuum-ellenesek voltak, ha nem éppen individuumon-túlnak tüntették fel magukat.

Amíg Hitler személyének pszichológiája vezető témakörre nőtt ki magát a fasizmus-kutatásban (és a médiában), Sztálin személyének pszichológiája gyakorlatilag alig vált önálló kutatási témakörre. Az egyik leghíresebb és legjellemzőbb példa erre

⁶ A kérdést nem akarjuk kiterjeszteni az egész „marxizmus” hasonlóan negatív lélektani következményeinek elemzéséig, amint ezt Jász Oszkár teszi (*A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja*. Budapest, 1989. 44-45), elsősorban azért, mert nem látjuk tisztázottnak azt, hogy azonos filozófiai tartalmakat adnánk-e a marxizmus fogalmának. A bolsevizmus, különösen pedig konkrétan a sztálinizmus társadalomlélektanát azonban minden további nélkül korrekt módon kutathatónak tartjuk.

⁷ Az, hogy a sztálinista „tömeg” a maga szervezettségében egyenesen mint a történelem végcélja jelenik meg, következik a sztálinizmusnak minden nembeli értéket legalábbis verbálisan önmagával azonosító eljárásából.

Hannah Arendt, aki szerint Sztálin alakjában nincs semmi, ami pszichológiailag érdekes lehetne.⁸ Visszavetítve ezt a politika szférájára, ahhoz az eredményhez jutunk, hogy amikor a totalitáriánus szerkezeten belül Hitler „viszi át” a maga személyiségét a németek millióinak személyiségébe, akkor nemcsak társadalomlélektanilag, de világtörténelmileg is releváns pszichológiai folyamat zajlik, amikor azonban Sztálin személyisége válik pszichológiai mintává ugyancsak milliók számára, ez a folyamat - köznyelven szólva - pszichológiailag érdektelen.

Az érett sztálinizmus az embert olyan társadalmi mozgalomba helyezte, amely részint univerzálisan, részint a maga konkrét történelmi tér-idejében a nembelileg elérhető világtörténelmi optimumot képviselte, ami megszüntette a kizsákmányolást, létrehozta a történelem teleológiai végcéljaként konkretizált társadalmat. Ez a helyzet felmenti a sztálinista jelen emberét az addigi *homo historicus* unt és fárasztó lélektani terhei alól, az optimumot megtestesítő társadalomban való lét maga után vonja az ezzel az optimummal való társadalomlélektani módon leírható azonosulást. *Az optimummal való azonosulás eredeti feltételrendszere természetesen ismét nem immanens lélektani mozzanat* - ez nem is lehetett másként, mert maga a sztálini rendszer összpontosította magában (gyakorlatilag Sztálin személyében) az összes nembeli érték egymással egyenként azonosított summáját, Sztálin volt a nép, a hatalom, az állam, a fejlődés, a munka. *Ez az identifikációs folyamat a hagyományos individuum megszüntetésével együtt a társadalomlélektani tartalmakat is megszünteti*, a világtörténelmi optimummal való egyesülés tehermentesíti a hagyományosan lélektani típusú erő kifejtéseket. E minden kétséget kizáróan *de-pszichologizáló* társadalmi berendezkedés ténye nem feledtetheti azonban, hogy az univerzummal egyesülő sztálinista nagycsoport jó lelkiismeretű tagjának van pozitív lélektani kapcsolódása ehhez az univerzumhoz, a helyzet pszichológiai tehermentesítése nem jelenti tehát a pozitív társadalomlélektani képletek megjelenésének elmaradását.

A világtörténelmi optimumot megtestesítő társadalommal való azonosulás tehát sajátos *társadalomlélektani realitást* teremt. Feltehető a kérdés, vajon ez az alaphelyzet spontán módon alakult-e ki vagy pedig tudatos politika eredményeképpen. Nos, az érett sztálinizmus teljes tudatossággal termelte és termeltette újjá ezt a pszichológiai alapképletet, teljes egyértelműséggel pillantva meg abban a rendszer társadalomlélektani s ezért egyben politikai alapját is. Bizonyos megszorításokkal ugyanis az az igazság, hogy *a sztálini politika lényege nem is állt másból, mint e rendszer fenntartásának igényéből*, az egyszer elért, a rendszerstabilizálás szempontjából döntő jelentőségű optimális sztálinista mindennapi tudatnak nem volt szabad megtudnia olyan tényeket és információkat, amelyek optimális konzisztenciáját megzavarhatták volna.⁹ *A politikanak szüksége volt egy neki kedvező társadalomlélektani helyzetre, egyidejűleg azonban foglyává is vált annak*. Jól mutatja ezt a sztálini perek rendszere, amelynek nyilvános megrendezettsége e társadalomlélektani beállítódás számára közvetítette a jó lelkiismeret megtartásához szükséges kulcs-információkat: maguk a vádlottak vallották ugyanis a legszélesebb nyilvánosság előtt, hogy bűnösök, miközben maga a rendszer politikailag foglya lett annak a stratégiának, hogy újabb és újabb perekkel magyarázza meg az újabb és újabb társadalmi problémákat.

A sztálinizmus rendkívül egyértelmű s egyben rendkívül előnyös lélektani helyzetet teremt a társadalom nagy csoportjai számára.

Ez a lélektani helyzet mindenekelőtt annak a társadalmi szerepnek a következménye volt, amely a világtörténelmi méretű haladás pozitív folyamatával való egyszerre gyakorlati és eszmei azonosulás alapbeállítódásából fakad. A világtörténelmi progresszív folyamattal való azonosulás illetően közvetlensége szemünkben az érett sztálinizmus társadalomlélektanának meghatározó ténye, a személyiség napi munkája (ideális esetben minden lépése) közvetlenül kapcsolódik össze a nembeli célokkal, azokat szolgálja s a személyiség energiáit e célokra összpontosítja. De ugyanez a helyzet a személyiség gondolkodásával is, a „helyes” tudat egyértelműsége jellemzi mentális világképét, amelynek szerkezeteit intellektuálisan is az univerzummal való azonosság jellemzi.¹⁰ Az univerzummal, a világtörténelmi optimummal való azonosulás e két vetületből álló egységét nem szabad semmiképpen pusztán külsődleges, a szó rosszabbik értelmében ideologikus jelenségnek tekinteni, ez

⁸ Hannah Arendt egyik tézise Sztálin teljes pszichológiai normalitásáról, illetve érdektelenségéről így hangzik: „Was dieses Vertrauen (in Hitler - E.K.) angeht, so bietet es allerdings den denkbar besten Beweis dafür, dass Stalin nicht wahnsinnig war; er war ja misstrauisch, wo er allen Grund dazu hatte, wo er naemlich jemanden auszuschalten wüschte oder plante, und das betraf praktisch jedermann in den höheren Rängen der Partei und Regierung; er vertraute ebenso natürlich Hitler, weil er ihm nichts Böses wünschte.” (*Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft*. III. kötet. Frankfurt - Berlin - Wien, 1958. 15.) - A kérdés csak az, hogy az ilyen „normalitás”-nak nincs-e önálló, kutatásra érdemes társadalomlélektana.

⁹ A Magyar Nemzet 1990. május 30-i számában jelent meg az a hír, ami egy, Sztálin fia hibájából lezuhant repülőgép sorsával foglalkozik. Ezen a repülőgépen halálát lelte egy teljes jégkorongcsapat, azonban nemcsak a bajnokság folyt minden változás nélkül tovább, de a nyilvános médiumokban kérdés sem hangzott fel az eltűntek iránt.

¹⁰ Fejtő Ferenc jegyzi fel a következő történetet, mely jól mutatja a normától való eltéréstől való félelmet, majd e félelem lelkesedésként való transzpozícióját: „Boris Polevoi, Prix Staline, auteur du =best-seller= soviétique un homme véritable, a raconté le 7 février 1952 la Radio de Moscou que, lors d'un récent séjour en Hongrie, il avait demandé des jeunes journalistes s'il existait un manuel de journalisme en langue hongroise. L'un des jeunes est sorti alors pour ramener, de la Bibliothèque, un recueil d'anciens exemplaires de la Pravda de Moscou. =Voici notre manuel, nous n'en avons pas besoin d'autre, lui dit le jeune enthousiaste.” (*Histoire des Démocraties Populaires. L'ère de Staline*. Paris, 1952. 401.)

azonos magával a társadalmi praxissal. E helyütt konkretizálhatjuk bevezető gondolatainknak azt a vetületét, ami a világtörténelmi optimummal való közvetlen személyes azonosulás de-pszichologizáló konzekvenciáira vonatkozott. Ebben a praxisban ugyanis mintegy maguktól szűnnek meg a „hagyományos” pszichológiai problémák és konfliktusok. Az individuál-pszichológiai komplexumok nem parancsszóra szűnnek meg, de a konstruktív személyiségenergetikai attitűd tünteti el azokat: a látható társadalomnak már akkor szélsőséges egyenlősége a minimálisra csökkent az egyenlőtlenség elviseléséből származó pszichikai feszültségeket s a társadalmi érvényesülés Alfred Adler-i pszichológiai problematikája is feloldódik az univerzum valóságos törvényeivel való azonosulás e békéjében.

Az érett sztálinizmusban lehetséges társadalmi szerep ilyen harmóniájának azonban egy, s nem is pszichológiai akadály van, mégpedig az, hogy e szerep társadalmilag nem valóságos, a világtörténelmi optimummal való azonosulás nem olyan praxist fed, amely valóban a világtörténelmi optimumot testesítené meg vagy legalábbis afelé közeledne. *Ez vezet a sztálinista berendezkedés sajátos kettős tudatához, amely azután már ezen az alapon nő ki magát első számú pszichológiai problémává.*

A sztálinista kettős tudat fenomenológiája azt a jelenséget írja le, hogy gyökeresen eltér egymástól a társadalmi gyakorlat hivatalos és valóságos változata, miközben a sztálinista társadalomlélektant meghatározó sajátos szerepet a hivatalos változat alapozza meg. A sztálinizmus embere egy teljesen kiépített hivatalos valóságban él, amelynek értékrendszere, önértékelése világtörténelmi optimumként makro-méreteken megfellebbezhetetlen, az attól való legcsekélyebb eltérés egyébként is nyomban kriminalisztikai deliktummá válik.

A „hivatalos” és a „valóságos” univerzum együttes mentális feldolgozása a sztálinizmus alatt történelmileg is rendkívül sajátos, addig gyakorlatilag példátlan körülmények között mehetett csak végbe. Egyrészt, természetes módon, ezek élére kívánczik a „hivatalos” és „valóságos” valóság ellentétének mentális, s ezen belül társadalomlélektani feldolgozásának kérdése. Nem kevésbé meghatározó nehézség volt - másrészt - e konfliktus feldolgozásának az az antinómiaja, ami a „valóságos valóságos” valóságnak, mint egy (definíció szerint) jogos forradalmi terror gyümölcének reflexiója jelentett. Harmadrészt fel kell idéznünk ebben az összefüggésben a sztálinizmus társadalmi feltételeinek összességét, különösen is azt a jellegzetes sztálinista rendszer-konstituáló mozzanatot, amelynek egyik oldala az volt, hogy lényeges társadalmi tényekről gyakorlatilag nem lehetett tudomást szerezni, a másik pedig az, hogy lényeges társadalmi tényeként célirányított hazugságok jelentek meg. Noha a társadalomlélektani vetület a valóság mentális feldolgozásának csak egyik oldala, nem kétséges, hogy a keretfeltételek ilyen rendszere gyakorlatilag lehetetlenné teszi e valóság rendezett pszichológiai feldolgozását. A rendkívül nehezen feldolgozható valóság feldolgozásában maga a rendszer minden módon akadályozza a sztálinista társadalomlélektan alanyait. S ez az akadályozás nem is véletlen: a „hivatalos” és a „valóságos” valóság eltérése a legrövidebb időn belül szélsőséges kognitív disszonanciához vezetne a társadalom alanyaiban. A helyzetet úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a szükségszerűen bekövetkező, előre megjósolható kognitív disszonancia társadalmilag megszervezett elhárításáról van szó, ami persze önmagában ismét politikai és nem társadalomlélektani kérdés. A kognitív disszonanciák köteleesség- és rendszerszerű elhárítása mintegy eleve legitimé tette a sztálini vérengzést.

Szinte ironikus vetülete ennek az elhárítás-rendszernek, ami magával a pszichológiával történt. A pavlovi pszichológia favorizálása pontosan azt a funkciót töltötte be, mint a világtörténelmi optimummal való szellemi és gyakorlati azonosulás, a lehető legnagyobb mértékben fordította el a figyelmet a kettős valóság pszichológiai feldolgozásától (is), amennyiben az emberi pszichikumot csupán a feltételes reflexek szintjéig engedte rekonstruálni,¹¹ azt pedig ugyancsak utalásszerűen egy evolúciós keretbe helyezte. Összefoglalóan is elmondhatjuk, hogy a politikai feltételrendszer olyan viszonyokat teremtett, melyek „önmaguktól” szabták meg a „valóságos” valóságnak a „hivatalos” valóságon való megmérettetését, s ily módon a terror működése a leglényegesebb társadalomlélektani ponton bizonyult eredményesnek.

A sztálinista típusú társadalomlélektani valóság igen kedvező feltételei hamis alapokon jönnek létre. Egyrészt élesen vetődik fel a „hivatalos” és „valóságos” világ kettőssége, másrészt olyan politikai rendszer vette körül, amely gondoskodott arról, hogy az előbbiek értelmében mind pozitív, mind negatív módon csak olyan információt szerezzen a tudat a valóságról, ami a „hivatalos” valóságot alátámasztja. Így tendenciájában lehetetlenné válik a mentális és a pszichológiai feldolgozás - kialakul a „hivatalos” valósággal való „teljes” pszichológiai azonosulás, ami azonban bármelyik pillanatban az ellentétes attitűdbe is ácsaphat, mint amire éppen elég történelmi példát láttunk.

A „hivatalos valóság”-gal való azonosulás kényszere teremti meg a sztálinista életvilágnak azt a sajátosan „racionális” jellegét, amit például Herbert Marcuse a szovjet társadalomról írt elemzése középpontjába állít. Marcuse elemzésében is

¹¹ Egy erre vonatkozó, kevésbé is ismert történet így hangzik: „Antonow erzählte, wie nach einem Vortrag von Prof. Iwanow-Smolenski dem Referenten ein Zettel mit der Frage zugeleitet wurde, welches der eigentliche Gegenstand der Psychologie sei...” (Gustav A. Wetter, *Philosophie und Naturwissenschaft in der Sowjetunion*. Hamburg, 1958. 107.)

szembe kerül egymással e racionalitás kettős természete, éppen abban az összefüggésben, amit mi az imént „hivatalos” és „valóságos” valóság kettősségében foglalmaztunk meg.¹²

A sztálinista társadalomlélektani meghatározások kettős megalapozása, „racionalitása” mintegy eleve kizárja azt, hogy rétegeit mentálisan egységbe lehessen foglalni, a sztálinista társadalom lélektana eredendően két, szintetizálhatatlan részre hullik szét. Az érett sztálinizmus politikája már olyan messzire ment e beállítódás ismeretében, hogy e kettősség teljesen leplezetlen artikulációit is megpróbálja céljai szolgálatába állítani. Amíg ugyanis az ellenséges aktivitások, a kulákok ellenséges tevékenysége még a lakosság jó részének életterétől távol zajlott le, a sztahanovista mozgalom nemcsak millió munkás szeme előtt, de még aktív részvételükkel is ment végbe. Mindezt bizonyára lehetetlen valóságos pszichológiai egységbe foglalni, hiszen a kognitív disszonancia jelensége úgyszólván a sztahanovista élmunkást kiszolgáló gyári közösség szeme előtt zajlik le. A sajátosan társadalomlélektani szintézis e lehetetlensége azonban korántsem állítja a mindennapi tudatot lehetetlen feladat elé, de ez már nem annyira a szűkebb társadalomlélektan, mint inkább a mindennapi tudat sajátos problémája.¹³

A koncepció per “logikája”

Lukács György Nietzsche-képe

Lukács György kivételes intenzitású és kivételesen diszkvalifikáló támadása Nietzsche ellen az elmúlt fél évszázadban a filozófia és általában az értelmiségtörténet egyik legfontosabb dokumentumának számított. Kezdetől fogva hatalmas feszültséget gerjesztett, hogy az akkor reprezentatív marxizmus gyakorlatilag maradéktalanul igazolja a nemzeti szocialista Nietzsche-exegézist, miközben a tudományosan megalapozott és humanista Nietzsche-közösségeknek kétségbeesett erőfeszítéseket kellett tenniük e koncepció per tárgyává tett nietzschei filozófia alap-evidenciáinak, ha nem is rögtön helyreállítására, de legalábbis felmutatására. Azt már szinte nem is illik hozzátennünk, hogy ez a helyzet milyen hosszantartó kényszerpályára terelte a teljes Nietzsche-diszkussziót, ami véleményünk szerint a filozófia számos más területére is meghatározó hatást gyakorolt.

1968 táján *Az ész trónfosztása* teljes koncepcióját egy, a történeti kihívások leküzdésében edzett marxizmus autentikus dokumentumának tekintették. Eközben a több helyről érzékelhető elégedetlenség a mű Nietzsche-értelmezésével korántsem bizonyult annak elégséges okának, hogy akár magát a koncepció egészét, akár magát a Nietzsche fölött kimondott ítéletet visszavonja bárki is. Több korszakban tértünk vissza Lukács Nietzsche-képének ismertetésére (1977, 1993 és jelenleg, azaz 2004 végén). A ma valóban aktuális kérdésfeltevésben szinte ellenállhatatlanul kényszeríti ránk magát az a kérdés, vajon mi történt volna az 1968-as újbóloldal kultúrkritikájával, ha az akkori baloldal rendelkezik azzal az intellektuális bátorsággal, hogy hegel- és freudomarxizmusát nietzsche-marxizmussal is kiegészítse, s ezzel a sztálinizmus elleni támadás radikálisabb formáját is vállalta volna.

A kezdetektől kételkedők álláspontját fokról-fokra erősítették az újabb Nietzsche-kiadások és –kutatások egyre szaporodó eredményei s ezzel Lukács álláspontja ugyancsak lépésről-lépésre marginalizálódott, ami természetesen nem jelenti azt, hogy akár a legutóbbi időkig ne lépett volna fel valaki annak védelmében. E folyamat végeredményeként Lukács történetileg oly jelentős vállalkozása fontos politikai dokumentummá változott, a filozófia szempontjából pedig egy *par excellence* sztálinista filozófia legsokrétűbb, legérdekesebb munkája. Ebben az összefüggésben a “filozófia” szó magyarázatra szorul. A sztálinista írásosságban ugyanis egyáltalán nem túlságosan gyakori a “filozófia” szűkebb feltételeit is kielégítő művelése. Valódi filozófiát azért sem alkottak jelentékenyebb nagyságrendben a sztálini korszakban, mert maga az ideológiai akarat csak a legkritikább esetben fordult az értelmiség, azaz azon réteg felé, amelyikről fel lehetett tételezni azt, hogy a “végső kérdések” feltevését akár marxista (sőt, sztálinista) formában is megérthették volna.

¹² Herbert Marcuse, *Soviet Marxism. A Critical Analysis*. Middlesex, 1971 (eredetileg 1958), 68. 78: 'The decline of independent thought vastly increases the power of words - their magical power, with whose destruction the process of civilization had once begun. Protected against the intellectual effort which traces the way back from the words to the ideas they once expressed, the words become weapons in the hand of an administration against which the individual is completely powerless. Through the means of mass communication, they transmit the objectives of the administration, and the underlying population responds with the expected behaviour. The rationality which had accompanied the progress of Western civilization had developed in the tension between thought and its object: truth and falsehood were sought in the relation between the comprehending subject and its world, and logic was the comprehensible development of this relation, expressed in propositions...Where this relation between subject and object no longer prevails, traditional logic has lost its ground. Truth and falsehood then are no longer qualities of cognitive propositions but of a pre-established and predefined state of affairs to which thought and action are to be geared. Logic then is measured by the adequacy of such thought and action to attain the predetermined goal.'

¹³ Ld. Kiss Endre, A mindennapi tudat tizenhárom alapelve. *Valóság*, 1986/9.

A marxista alapozású munkásmozgalomban ugyanis az ideológia – és ez a hagyomány az I. és a II. Internacionálé korszakára megy vissza – egyrészt a munkásosztályra, másodsor a funkcionáriusokra és az egyre differenciálódó szociális alakzatot mutató más tisztségviselőkre, illetve bizalmi emberekre, harmadrészt pedig a szakszervezetekre és csak azokon keresztül volt magára a közvéleményre, mintegy szociológiailag, irányozva. Ez vezetett ahhoz, hogy a szellemileg igényes mozgalom csak kivételes esetben vetett számot a kor(ok) legfontosabb szellemi problémáival (ebben az esetben ugyanis – kivételesen – az egyes kor(ok) értelmisége volt a mozgalom ideológiájának egyértelmű célcsoportja). Igazán színvonalasnak szánt, a kor legnagyobb intellektuális kérdéseivel szembesülő, az érvényességre igényt tartó terjedelmesebb munka ezért a marxizmus történetében csak kettő van, Lenin *Materializmus és empiriokriticismusa*, illetve Lukácstól maga az *Az ész trónfosztása*. A marxizmus huszadik századi történelméből tudhatjuk, hogy valóban milyen hatalmas hatása volt mind a két műnek, hiszen, mint jelzésszerűen kitérünk rá, a huszadik században a munkáspártok marxizmusa mellett felnőtt egy új, értelmiségi osztály marxizmusa is, amely számára mind Lenin, mind Lukács műve gyakorlatilag meghatározóbb szerepet játszott, mint maguk a marx-i indítatások.

Más kérdés, hogy sem a leninista, sem pedig a sztálinista marxista filozófia iránti specifikus érdeklődés nem volt különösebben magas az eddigiekben, ezért e két meghatározó műnek sem kihatásait, sem pedig teoretikus tulajdonságait nem kísérte különösebb tudományos érdeklődés. A marxizmus apológiái és kiátkozásai között történeti nagyságrendben mindenképpen elenyésző (mások mellett) a sztálinizmus önálló filozófiai elemzésére szánt erőfeszítés. Gustav A. Wetternek a maga korában reprezentatív antikommunista művében a “szovjetmarxizmus”-ról nemhogy *Az ész trónfosztása*, de maga a sztálinizmus, mint sztálinizmus sincsen tematizálva. Mi több, a nyugati marxizmus magát Nietzschét sem tartja érdemesnek kimenteni a szovjet- vagy a lukácsi értelmezés karmaiból, olyan filozófusok sem tesznek erre kísérletet, akik az újbóloldalnak nemcsak meghatározó reprezentánsai, de Nietzsche kiváló ismerői, sőt, hívei. Filozófia és igazság viszonyának sajátos esettanulmánya ez, bizonyos történetfilozófiai moralizálással akár még arra is hajlamosak lehetnénk, hogy ilyen attitűdökkel hozzuk kapcsolatba a sokat ígérő újbóloldal megrendítő történelmi vereségét.

Nietzsche és a sztálinizmus történelmileg igen releváns szálakon kapcsolódott egymáshoz. Lukács e korszakbeli értelmezése a filozófiai sztálinizmus legigényesebb műve volt, s már csak ezért is méltó különleges figyelműnkre. Ezen gondolatrendszeren belül ez volt a legdifferenciáltabb koncepció, tárgya miatt ez a mű távolodott leginkább a filozófiai sztálinizmus néhány sztenderd tárgyától és vonatkoztatási területétől. Mindezeken túlmenően ebben a műben vállalkozott a filozófiai sztálinizmus egyedül arra a feladatra, hogy a filozófiai klasszikusok, a marxista klasszikusok teljes tekintélyével a háta mögött egységes képet alkosson arról a rendkívül komplex tárgyról, amit európai filozófiai és esztétikai modernségnek, más megfogalmazással élve, európai modernségnek nevezünk. Jóllehet napjainkban történészek jelentős sikereket alkotnak olyan tézisekkel, miszerint nem léteznek tények, a fenti tényállás különlegesen is érdekesnek tűnik számunkra. Elemzése ugyanis nem keveset ígér. Bepillantást a sztálinista filozófia igazi mélységeibe, amely egészen kivételes esetekben vállalkozott ilyen kivételes feladatok megoldására.

Egészen pontosan szólva talán nem is a feladat volt kivételesen komplex (hiszen az abban állt, hogy egy meghatározott Nietzsche-értelmezést adjon, amelynek létrehozásakor nem is tudatosult az egész vállalkozásban, hogy olyan kivételes eset megvalósítására kerül sor, amikor a hivatalos nemzet szocialista felfogás “igazságát”-t kell megállapítani). Kivételesen komplex (ebben még a vele egyedül az analógia viszonyába hozható Lenin-műtől is eltér) Lukács vállalkozása abban, hogy célját a nagy filozófia legmélyebb igazságaival támassza alá, saját Nietzsche-értelmezését a legnagyobb filozófiai hagyomány konzekvenciájaként és utolsó szavaként adja ki, hasonlóan ahhoz a teljesen egyértelmű sztálini erőfeszítéshez, Hitler hatalomra jutását a német történelem teljessége konzekvenciájaként és utolsó szavaként mutassa be. Ezt a célkitűzést azonban csak egy minden szempontból klasszikus sztálini processzus útján lehetett megvalósítani. Ez pontosan így is történt. Lukács valóban megvalósított egy ilyen pert, valóban ilyen eszközöket vett igénybe. Éppen ez a tényszerűség azonban az is, hogy ezt a pert kiemeli Lukács filozófiai köreiből, ami egyben sajátos módon a filozófusnak is a felmentése is lehetne. Nyilvánvalóan arra gondolunk, hogy Lukács ideológiai és politikai kényszerhelyzetben írta meg az egész *Az ész trónfosztását*. A diktatúrában való filozófia nem egy problémájával foglalkoztunk már történészként, e helyütt csak a szemünkben aktuálisan legfontosabb két mozzanatot szeretnénk további gondolatmenetünk alapjává tenni. Az aktuális probléma egyrészt az, hogy Lukácsnak ez a véleménye két-két és fél évtizedig nemcsak a marxista vagy neomarxista, de a teljes filozófiai diszkussziót meghatározta, ezért a vélemény jelentősége túlment Lukács amúgy is kiemelkedő jelentőségű életművének megítélésén. Másrészt Lukács maga, kifejtett és valóban filozófiai részletekbe mélyülő módon, nem vonta vissza *Az ész trónfosztásában*, ezért az ítékezés arról egészen különleges tudományetikai kérdéseket vet fel.

Gondolatmenetünket mindvégig az vezette, hogy eközben a Nietzschére szőtt kivételes és példátlan vádak az egész jelzett korszakban érvényben maradtak, Ezen túlmenően azonban azt sem tudtuk egy pillanatig sem figyelmen kívül hagyni, hogy egy nagy filozófus életművének nem az lett volna a történelmi szerepe, hogy hatalmas átalakulásokban diszkvalifikálva és kirekesztve ne tudjon részt venni az emberiség nagy korkérdéseinek formálásában és megoldásában. Lukács kivételes problémáján túl tehát az érvényben lévő hamis nézetek, illetve a filozófus munkájától elszakított történelmi processzus ugyancsak hatalmas és kivételes kérdései is mindvégig szemünk előtt lebegtek.

Ilyen előfeltételek alapján beszélünk tehát szellemi “konceptiós” perről. A terminológia célja szándékunk szerint tehát nem Lukács kompromittálása, de egy hatalmas filozófiai életmű védelme, ráadásul a kor és a kényszerek hatására Lukács tényleg azon perek logikájához nyúl, amelynek nem egy esetben majdnem személyében is áldozata lett.

A konceptiós per “logikája” mindazonáltal drámai jelentőségűvé vált ebben a Nietzsche-értelmezésben. Egy ilyen per ugyanis egy politikai vagy gazdasági katasztrófa “felelőse”-t akarta megtalálni és felmutatni. Pontosan erre a logikára épült Az ész trónfosztása is. Mivel a hitlerizmus hatalomrajutása a német filozófiai és szellemi élet egyenes következménye volt eszerint a konstrukció szerint, csak azt kellett megtalálni, ki volt e filozófiai-szellemi élet legnagyobbhatású és legördögibb képviselője. E filozófus megtalálása és elítélése azután beteljesítette a szimbólikus per célját. Ezért a Nietzsche-értelmezés a konstrukció összefüggésében a kezdetektől fogva nemcsak falszifikáló, marginalizáló és diszkvalifikáló, de nyíltan kriminalizáló célzatú is volt, mit több, ez a kriminalizálás, ugyancsak a konstrukció összefüggése következtében, a háború, a háborút kirobantó hitlerizmus, a háborút kirobantó hitlerizmus mögött álló szellemi élet egész felelősségét akarta Nietzsche-re hárítani. Mindezeknek a súlyoknak és felelőségeknek az összegeződése könnyen beláthatóvá teszi a vádnak nemcsak egyedülálló mivoltát, de ezen egyedülálló karakter semmi mással össze nem hasonlítható diabolikus méreteit is, Nietzsche filozófiája a háborúra már addig is jellemző totalitarianizmus és a napirenden lévő genocídiumok után a később ismertté váló holokauszt közvetlen felelősének tűnhetett. Mindez azt jelenti, hogy az ilyen értelmezési szándék, az ilyen “megismerési érdekelttség” a szó szoros értelmében példa nélkül áll a filozófia, a tudománytörténet és a tudásszociológia történetében (ezért sem lehet pusztán Lukács-kérdésnek tekinteni). Példa nélkül nemcsak a vád összehasonlíthatatlan mértékében az (amelyhez természetesen aligha rendelhetünk “megfelelő” büntetést, olyan helyzetbe kerülünk, mint e perek valódi áldozatait, akik az ítélethozatal egy bizonyos pillanatában azonosultak bíróikkal, hiszen azon kellett gondolkozniuk, hogy az általuk aláírt, természetesen el nem követett, bűncselekményeket hány halálos ítélettel lehet csak “igazságosan” kiegyenlíteni). Példátlan (és egyben tudományosan szélsőségesen elfogadhatatlan) egy olyan társadalom- és történelemelméleti közvetítési lánc feltételezése, amely bármely újkori filozófiai életmű és a világtörténelmi folyamat konkrét megvalósulásai között ilyen problémátlanul egyenes vonalú kapcsolatot feltételez.

E két kivételes mozzanat természetesen történetileg rögtön már magyarázza is mind a marxista, mind a nem-marxista utókor kivételes nehézségeit az ítélet felülvizsgálatakor. Tényként kezeljük az előzők alapján, hogy Lukács alapvetően kényszerként kezelte ezt a feladatot, igaz, kivételes történelmi helyzetben megfogalmazott kényszerként. Ez azonban azon a tényen ismét nem változtat, hogy a kriminalizálás e feladatát Lukács sokkal ambiciózusabban hajtotta végre, mint azt esetleg gondolhatnánk. A vállalkozás kivételes hermeneutikai körülményeit csak még jobban aláhúzza, ha a fiatal Lukács számos közvetlen és még számosabb közvetett Nietzsche-utalásának bármiféle rendszerezésére gondolunk, ahol is kiderül, hogy Nietzsche személyisége és életműve hatalmas kihívás volt a fiatal Lukács számára is (voltaképpen jóval meghatározóbb, mint azt a kifejtett utalások sejteni engedték), egyfajta minden módon meghaladandó példakép, titkos vonatkoztatási pont egy intellektuális éppen Nietzsche nyomán már pozitívan nagyot változott világban, de ennek az értelmezésnek egyik dimenziója sem érintkezett a legcsekélyebb mértékben sem Az ész trónfosztása tételeivel.

Ebben a műben ugyanis Lukács nagy ambícióval meg akarta valósítani (és fájdalmasan hosszú évtizedekre meg is valósította) a mások által a sajátos és kivételes történelmi helyzetben kitűzött célt. Be akarta valóban bizonyítani, hogy a teljes későpolgári kultúra (a mi megfogalmazásunkban: az európai modernség három hulláma) leglényegesebb immanens gravitációs mozgásaiban Hitler világalomra törő fasiszta diktatúrájának szellemi előkészítője volt. Nietzsche-nek Heggellel vagy a felvilágosodással való pusztá összevetése a történehamisítás vádját idézte volna bármelyik filozófus fejére. A történelem “mitizálásá”-nak vádja Nietzsche-t egy a saját korában közelebbről nem konkretizált agresszív imperializmus szekértolójává és szálláscsinálójává teszi. Az a megjegyzés (amiről tartalmilag a Nietzsche politikai filozófiájáról szóló fejezetünkben tettünk említést), miszerint Nietzsche filozófiájának középpontjában a szocializmusellenesség állt, a kor politikai pereinek nyelvén minden további hozzátétel nélkül azonos volt mindenfajta felségárulással és fő bűnnel, amelynek már pusztá gondolatát is csak a legmagasabb büntetésekkel lehetett sújtani. Ha ezzel Nietzsche az imperialista korszak burzsoáziájának kívánt szolgálatokat tenni, még e fő bűnököt is sikerült felülmúlnia. Ha mindezzel Nietzsche-nek valóban sikerült is a kapitalizmussal elégedetlen értelmiséget eltéríteni a szocializmustól, mint természetes szövetségesétől, akkor neki egyedül sikerre vinnie azt a feladatot, amelyet a konceptiós perek számos áldozatának is meg kellett volna oldania, de nem voltak arra képesek.

A továbbiakban figyelmünket olyan értelmezési elemekre összpontosítjuk, amelyek filozófiailag eldönthető szakmai értelemmel rendelkeznek (még akkor is, ha ezek az elemek is adott esetben szelektíven lettek kiválasztva). Ezek után azokkal az elemekkel szeretnénk foglalkozni, amelyeket kezdettől fogva konceptiós mozzanatoknak tekintettünk. Természetesen még e két mozzanat egymástól való elválasztása is csak rendkívüli nehézségek árán valósítható meg, hiszen a filozófiai vizsgálat kiinduló és más a későbbiekben sem változó közegét a kriminalizáló elhatározás hatotta át.

Nyilván tudatosan hallgatja el Lukács Alfred *Baeumler* nemzeti szocialista Nietzsche-értelmezésének valóságos megjelenési dátumát, (1931 1933 helyett, aminek feltüntetése erőteljesen gyengítette volna a fasiszta Nietzsche-értelmezés hivatalosságának hallgatólágos előfeltételét), igen valószínűtlen, hogy ne ismerte volna *Haertle* 1937-ben a párt kiadójánál megjelentetett Nietzsche-értékelésének “egyrészt-másrészt” logikáját (*Friedrich Nietzsche und der Nationalsozialismus*), ami

ugyancsak beszédes bizonyítéka lett volna annak, hogy a hitlerista állam egyáltalán nem tekintette a “magáénak” Nietzschét. A tudatos elferdítés e stratégiájának része Nietzsche “mitoszalkotó”, “reakciós” és voltaképpen mindig “nacionalista” pozicionálása, hasonló alapvető diskurzusalkotó elem a “demokratikus”, “liberális” és “evolúciós” mozzanatok messzemenően olyan beállítása, amelyben a fenti attribútumok annak a tudatosan félrevezető stratégiának a részei, amellyel Nietzsche ellensúlyt kíván képezni a szocializmus előretörésével szemben.

Mindezek az eljárások, különösen ha az egyes kijelentések elemzése felől nézzük őket, tudatos ferdítéseknek, súlyosabb esetekben hamisításoknak tekintendők, amelyeknek az a célja, hogy Nietzschét a nemzeti szocializmus egyértelmű előfutáraként állítsa be. Ezeknek a lépéseknek az együtteséből azonban olyan hermeneutikai stratégia rajzolódik ki, ami a filozófiai diszkusszióban ebben a formában még nem lépett fel, s amelynek logikája kísértetiesen emlékeztet a nagy mennyiségben végzett koncepciós perek logikai felépítésére. Az egyes, és az egyes kijelentések felől nézve egyenként elbírálható ferdítések összességéből olyan hermeneutikai elvárásrendszert, más szóval, de teljesen egzaktan, olyan “kontextust” hoz létre, amelyben olyan “elvárások” alakulnak ki, amelyek mintegy automatikusan, önmaguktól veszik fel az elvárt jelentést. Az egyes kijelentések (s maradjunk most csak a fenti két fő tendenciánál: Nietzsche “mitizálja” a történelmet, illetve ha nem “mitizál”, a szocializmus előretörésével szemben épít fel ellensúlyt) eszerint már jól előkészített érzékeny elvárások közegeiben kerülnek értelmezésre, gondoljunk csak arra az igen gyakori esetre, hogy az “Übermensch” milyen szükségyszerű konnotációkat vesz fel a történelem mitizálásának és a szocializmusellenességnek az összefüggésében... Ha a kialakított előzetes elvárások “jól működnek”, ezek már eleve eldöntik az értelmezést, a szöveg további tanulmányozása majdhogynem felesleges is. Hermeneutikai felfedezéshez jutottunk el: ahogy a per politikai és nyilvánosságbeli előfeltételei kialakítják a hermeneutikai elvárások és érzékenységek prioritásait, úgy alakítja ki Lukács érvelése az egyes Nietzsche mondatok előzetesen lebiztosított értelmezési tartományait, a kérdés azonban, bármely szerény és periférikus is e hatalmas világtörténelmi kontextusok árnyékában, az, hogy vajon az így “beállított” recepciós pályák hogyan viszonyulnak Nietzsche eredeti intencióihoz (amelyek feltárhatóságát elviekben is lehetségesnek tartjuk). S bizony gyakran leszünk tanúi e kontextuális csapdák láttán annak, hogy Nietzsche csak azért állítható be azokba, mert ő volt az egyetlen gondolkodó, aki éppen gondolkodói bátorsága miatt egyáltalán tematizált olyan kérdéseket, amelyek túlmentek az akadémiai filozófiának azon a száraz porosságán, ahonnan a legravaszabb sztálinista bírő sem lenne képes egyetlen elemet sem “csapdába csalni”... Különösen megrázó tehát mindvégig tudatára jönni annak, hogy Nietzsche kitüntetett áldozati szerepe jórészt (ha nem is teljes mértékben) saját gondolkodói bátorságának volt tulajdonítható (ami bizonyosan a koholt vádak nem filozófus vádlottjainak esetében is nagy mértékben így lehetett).

Lukács érvelésének alaptechnikája tehát elsősorban már nem az egyes kijelentések elferdítésére irányul (ezekre a kezdetben természetesen szüksége volt), de egy kifejtett és autentikus nietzsche-i álláspont előzetes körvonalazására, amelyen belül azután az egyes kijelentések már önmaguktól “találják meg” az maguk helyes értelmezését, s ha erre az olvasó nem jönne rá rögtön, Lukács természetesen kisegíti. Ha Nietzsche egy, a “barbarizmus”-ról szóló kijelentését idézi, olyan jelentést tulajdonít e Wagner elleni megjegyzésnek, hogy Nietzsche nem nacionalizmusellenes, de éppen, a másik oldalról, imperialista (azaz “még imperialistább”!) oldalról támadja a bayreuth-i mestert. Mint már utaltunk rá, ugyanezt az eljárást alkalmazza Lukács Nietzsche minden “kritikai” megnyilvánulására, ismét az előre “beállított” kontextus, és nem a szerző eredeti intenciói szabják meg az értelmezés konkrétumait. Az argumentáció technikája tehát tudásszociológiailag is újszerű, a szövegösszefüggés holisztikus manipulációjára irányul. Történeti-genealogikus (leíró és analitikus) gondolatmenetek ebben a szövegösszefüggésben legbelsőbb személyes világnézeti vallomásként vagy éppen bujtatott szocialistaellenes politikai programként jelennek meg. Az úr- és szolga-morál genealógiája e manipulált kontextualitásban személyes szadizmusnak tűnnek. Ha most egy pillanatra arra gondolunk, hogy az akkori Szovjetunióban hány olvasónak volt módja bármilyen nyelven eredeti Nietzschét olvasni, nyomban megérthetjük az igaz és a hamis közötti választás pillanatnyilag nem igazán sorsdöntő jelentőségét, jöllehet közép- vagy hosszú távon egy jelenség történelmi sorsáról annak a mindenkorai valósághoz való viszonya szokott döntenit, ami pedig hirtelen rendkívül felértékeli az igaz és a hamis közötti különbség jelentőségét.

Lukács érvelésében feltűnnek természetesen tárgyilag megalapozott mozzanatok is. Mindenképpen képviselhető a német történelem 1848-as vagy 1871-es korszakhatárának kiemelése. Helytálló, hogy a hegeli iskola felbomlása alapvetően megváltoztatta a filozófiai iskolát tartalmi és szerkezeti pozícióját. Nyilván igaz, hogy az iparosítás évtizedeiben a munkásosztály és a szociáldemokrácia új, lényeges tényezőt jelentett mind a történelemben, mind a politikában. A vitán felül álló helyes elemek azonban rendre általános történeti és esztétörténeti megállapítások, amelyek a legkritikább esetben vonatkoznak valóban Nietzschére. A helyes megállapításokkal kapcsolatos igazi probléma azonban a kritika szándékában rejlik. Mivel a helyes kiindulópontoknak is az lesz a funkciójuk, hogy Nietzschét kriminalizálják, az 1848-as vagy az 1871-es sorsfordulóknak nem az lesz a funkciójuk, hogy segítsenek Nietzsche pozícióit jobban megérteni, hanem az, hogy eleve megállíthassák, Nietzsche eleve dekadens korszakba született bele (ami szinte már magyarázza is az ugyancsak eleve elhatározott interpretációt).

Mint tárgyilag megalapozott véleményt könyvelhetjük el Lukács véleményét Nietzsche “aforista” jellegéről (ami azonban nem akadályozza őt abban, Nietzschét ugyanott “szisztematikus gondolkodó”-nak aposztrofálni. Nem tudjuk tárgyi szempontból elfogadni Nietzsche *Berkeley*- és *Schopenhauer*-követőként való beállítását (amelyről amúgy is úgy gondoljuk,

hogy közvetlen és látható Lenin-reminiscencia). A helyes tárgyi mozzanatoknak az előre elkészített kontextusba való manipulatív beágyazását példázza Nietzsche ateizmusának elválasztása a természettudományoktól (amelyek kultusza oly nyilvánvalóan nem illik bele az előre kialakított szövegösszefüggésbe). Megrendítő szemlélni a tizenkilencedik század gondolkodásának egyik legkitűnőbb ismerőjét annál a gondolatnál, amelyben elítéli Nietzsche “hibá”-ját, aki, s ebben Feuerbach-hal osztozik, az emberiség vallási képzeleinek megváltozását a történelem legdöntőbb elemének tartja.

Az előre kialakított kontextus pozitív gyűjtő fogalma a “mitológia”, ami Nietzsche filozófiájának általános jellemzője. “Mitológikusan” gondolkodik Nietzsche, amikor nem ért semmit kora politikai, még kevesebbet kora gazdasági folyamataiból. (Nemcsak azt nem értjük, hogy Nietzsche mindezekből semmit sem értett volna, de azt sem, hogy ha valóban nem értett semmit, akkor az ettől miért mitológia.) A mitológia tartja távol Nietzschét a “helyes” tudástól, amelynek tartalma és összetétele Lukács számára teljesen nyilvánvaló. A másik oldalról becsúszik a mitológia fogalmában valamelyes akaratlan elismerés is, hiszen ez azt is megmagyarázza, miért vett észre mégis Nietzsche néhány helyes tendenciát, anélkül, hogy ismerhette volna a Lukács szemében helyes tudás fortélyait. (A helyzet komplexitását mutatja egyébként, hogy az ilyen “akaratlan” teljesítmények elismerésének Lukács nyilvánvalóan azt a feladatot szánja, hogy szakfilozófiai körökben jelzéseket adjon arról, hogy valamelyest tényleg ismeri Nietzsche filozófiáját.) A mitológia természetesen könnyű kapcsolatot teremt a kor uralkodó német szellemtörténetével (Nietzsche vonatkozásában elsősorban Ernst Bertram-ra gondolhatunk), ami egyszerre aktuális kritika és aktuális polémia is.

Az előre elkészített szövegösszefüggést vezérlő másik eszköze Lukácsnak az “indirekt apológia” fogalmi címkéje. Természetesen nem általában fordulunk e kategória ellen és egyáltalán nem vonjuk kétségbe, hogy mondjuk az újbólalad számos valóságos jelenséget és folyamatot tudott leírni ennek a fogalomnak a segítségével. Nietzschevel kapcsolatban ezt a fogalmat egy változatban mindenestre az ugyancsak szovjet emigráns német kommunista Hans Günther használt először a nemzeti szocialista ideológia elleni vitáiraiban (*Der Herren eigener Geist. Moskau-Leningrad*, 1935), amelyben Nietzsche tulajdonképpen filozófiai teljesítményét a “trükk”-nek minősített “kritikai apologetika” magas szintű művelésében látja. Az út Hans Günther “kritikai apologetikájá”-tól Lukács “indirekt apologetikájá”-ig nem igazán hosszú, sőt, Nietzsche kritikai potenciáljának a szocializmus elleni védőbástya kialakításává változtatása már amúgy is kimerítette az indirekt apológia fogalmát.

A mitologizálás Szküllája és az indirekt apologetika Kharüdisze között Nietzsche összes kijelentése a helyes irányban halad, az így megteremtett tetszőlegesség kemény kézmozdulatokkal kijelölt célok irányában halad.

A tények ilyen karakterű feltárása után Lukács az okokra és motívumokra is kitér. Eszerint Nietzsche fő célkitűzése az volt, hogy a realitások láttán a szocializmus felé orientálódó intellektuelleket távol tartsa a szocializmustól és e helyett látszatócélokkal lássa el őket. Ezen “kalandos értelmiségszociológia” láttán is ugyanazt érezzük, mint az egész Nietzsche-kritika érzékelésekor. Nem a kényszerpályák brutalitása vagy a tartalmak helytelensége ötlük fel bennünk először, de az a hatalmas veszteség, amit egy ilyen nagytekintélyű értelmiségszociológiai konstrukció azzal okozott, hogy hosszú évtizedekre hamis tartalmakat rögzített és megakadályozta a kutatást és a gondolkodást abban, hogy valódi válaszokat találjon ezekre a valóban égetően fontos kérdésekre.

Mindezek után – s erről sem feledkezhetünk el – Nietzsche már pörén áll előttünk, a maga teljes és immár végérvényes új identitásában. Ki olvashatná ezek után a szocializmus ilyen esküdt ellenségének “agnoszticista” és “relativista” ismeretelméletét elfogulatlanul? Ki ne hinné el, hogy a genealogikus szempontok tematizálása valóban nem “biologizmus”-e? Ki venné a bátorságot ahhoz, hogy Nietzsche görögségében ne “barbár” ösztönök kiélését lássa? Nem válik Nietzsche Schopenhauerhez való kötődése “ártalmatlan” vállalkozássá más filozófiai vétkek mellett? Nem válik-e maga Bismarck is jó demokratává, ha Nietzsche támadja meg? Hihető-e, hogy ha ez a Nietzsche egy “eljövendő háború”-ról beszél, már nem Hitlerre gondol?

Egyszer már utaltunk rá, a filozófiai argumentáció leglényege Lenin *Materializmus és empiriokriticismus* című művéből származik, stratégiáját és pszichológiáját a sztálini perek módszertana alapozza meg. A kor és a sztálinizmus ismerője látja, hogy Lukács alapvetően betartja a sztálinista citatológia elvárásait, miközben egy-két helyen az azon való ironizálás halvány nyomai is felsejlenek. Nem akarjuk túldimenzionálni ezt a rendkívül fontos művet, amikor mindezen túl még *Orwell* nyelvkritikájának nyomait is felismerhetők tartjuk abban. Nem orwelli-e, ha Lukács Nietzsche filozófiájáról alkotott prekonceptióját e filozófia “szociális megbízásá”-nak nevezi? Nietzsche “demokrata” korszakában sem veszít semmit ifjúkorának arisztokratizmusából. Amikor Nietzsche ateista, ateizmusa mítosszá válik. Akár szereti Nietzsche Darwint, akár nem, darwinizmusa csak arra szolgál, hogy harcoljon a szocializmus ellen.

A sztálinista gondolkodás a filozófia világtörténelmi “optimumá”-nak definiálta önmagát és megadta a lehetőséget mindenkinek arra, hogy azonosuljon a világtörténelmi optimummal. Ezért az azonosulásért azonban nemcsak azok fizettek magas árat, akik azt időlegesen vagy végérvényesen végrehajtották.

JEGYZETEK

A filozófiai bolsevik marxizmus alapvető műve Lenin *Materializmus és empiriokriticismus* című műve. Két szempontból is meghatározó, ha tetszik, egyike a legnagyobb világtörténelmi szerepet játszó filozófiai műveknek. Egyrészt azért, mert közvetlenül a megismerés, a filozófia kérdéseit taglalja, azaz az értelmiségnek szól. Különösnek tűnhet, de maguk a marxizmus klasszikusai sem címezték üzeneteiket (1848 után) az értelmiségi osztálynak, erre természetesen ad némi magyarázatot az értelmiség akkori szociológiai kialakulatlansága. Mindenesetre ez a tény már magára Marx-ra és Engels-re nézve is figyelemreméltó. Szűkebb értelemben Lenin e művén kívül egyáltalán egyetlen (!) jelentős marxista elkötelezettségű mű ad átfogó képet a filozófia és a megismerés teljes panorámájáról, s ez Lukács *Az ész trónfosztása* című műve (amelynek egy vetületét monográfiánkban részletesen bemutatjuk), ami ugyanúgy utal címében a nagy ellenségre, mint Lenin az empiriokriticismusra, hiszen maga a „Zerstörung der Vernunft” fordulat éppen Nietzsche *Anti-Krisztusából* származik. A *Materializmus és empiriokriticismus* világtörténelmi szerepének egyik összetevője, hogy radikálisan és megsemmisítően számol le az empiriokriticismussal, a kor egyik legelőremutatóbb irányzatával, amely ugyan nem fogalmazódott meg klasszikusnak nevezhető alapművekben, mindenki előtt világos módon azonban, mint a *kritikai pozitívizmus* vagy *kritikai empirizmus* irányzata a legtranszparensabb kísérlet volt a filozófiai kriticismus és az akkori modern tudományosság szintézisére. Lenin ezzel a radikális támadásával szétszakította azt a lehetséges kapcsolatrendszert, ami a politikai forradalmiság, ha tetszik, a *forradalmi avantgarde* és a *filozófiai avantgarde* között szövődhetett volna. Természetesen ez a lehetséges szintézis számos eltérő módon jöhetett volna létre, felmerülhettek volna kognitív vagy akár szociológiai és hatalmi konfliktusok is. Az azonban bizonyos, hogy a két avantgarde elszakadt egymástól, azaz, a baloldali, marxista (melyik értelemben?) munkásmozgalom Lenin e lépésével elveszítette a maga filozófiailag kiemelkedő, egyenesen éllovas pozícióját, s ennek meg is lett a maga számos következménye a bolsevik marxizmus és a létező szocializmusok számára (az más kérdés, hogy a neomarxizmus két korszakában, egészen más fejlődéstörténeti folyamatok eredményeképpen) ezt a vezető szerepet ismét vissza tudta venni. Lenin e műve *egyrészt* meghatározta a jelent, *másrészt* meghatározta a bolsevik jövőt (már csak azért is, mert Sztálin szankcionálta a filozófus Lenint és ismert szigorával be is tartatta annak követelményeit). De e két, egyenként is világtörténelmi dimenzió mellett fel kell idéznünk egy harmadikat is! Lenin bolsevik filozófiája ugyanis nem volt alternatíva nélküli! Az empiriokriticismus hatása alá került emigráns orosz bolsevikok ugyanis nem másodlagos epigonok voltak, de elsősorban Alekszandr Bogdanov személyében komolyan veendő alternatívát is állítottak fel az addigi leninizmusnak, ez az alternatíva egyáltalán nem merült ki Mach és Avenarius tanainak átvételében, de az európai gondolkodás számos nagy és aktuális eredményét ötvözte szintézzé egy lehetséges orosz forradalom filozófiájaként. Amíg Lenin a II. Internacionálé marxizmusán nőtt fel, az orosz helyzet elemzéseként eleve a forradalmi utat választotta és egy rendkívül általánosan értelmezett marxizmus alapzatára merész mozdulattal ráépítette a valóságnak, mint imperializmusnak az értelmezését, Bogdanovék a *filozófiai avantgarde*-ot, a *maga akkori konkrét formájában egy új társadalom alapfilozófiájává akarták tenni*. Amíg Lenint a filozófiából gyakorlatilag a forradalom elmélete és a munkásosztály ideológiai szükségletei érdekelték, Bogdanovék *komolyan vették az új társadalom és az új ember jelszavait*. Egy pillanatra Marx-re visszatérve ez a helyzet *egyrészt* azt jelentette, hogy a Bogdanov-Lenin-vitában Marx a maga filozófiáival közvetlenül alig jelent meg. Másrészt. metaforikusan úgy is lehetne jellemezni a helyzetet, hogy *most a fiatal Marx harcol az imperializmuselmélettel felfrissített II. Internacionálé ellen!* – Bogdanov gondolkodásában sok, kreatív elem keveredett, filozófiai és szervezéselméleti munkákon kívül filozófiai regényeket is írt, amelyek gondolati anyaga ugyancsak része megújító gondolkodásának. Lenin stratégiája ezzel szemben kizárólag az empiriokriticista ismeretelmélet hatását támadja, ráadásul leegyszerűsíti és a kiátkozás szándékával, karikatúraszerűen beállítva minden ismeretelméletet, egy nevezőre hozva Hume-ot, Kantot és Mach-ot, megalkotva ezekre az agnoszticizmus és a szubjektív idealizmus kategóriáit, velük szemben pozitív vonzási centrumként beállítva az alapvetően engels-i dialektikát, amelynek alapja (egyébként ez már Engels-re nézve is igaz) a 19. század ötvenes-hatvanas éveinek leginkább Büchner nevéhez köthető ún. természettudományos materializmusát, más néven (jóllehet ezt az elnevezést sem Engels, sem Lenin nem vállalja) a *materialista monizmust*. Ezt az alapirányt a témával foglalkozó fejezetünkben már ismertettük, most inkább Bogdanovnak szeretnénk újabb és újabb irányokból igazságot szolgáltatni. Bogdanov teljes elmélete ugyanis korántsem korlátozódik az empiriokriticismus átvételére), sőt, még olyan tekintélyes hangok is vannak, amelyek szerint nem is ismerte elmélyültebben ezeket az ősoket. Ezzel szemben, ha az előbb Bogdanov humanista vízióit a fiatal Marx-szal hasonlítottuk össze, most ki kell mondanunk, hogy egy teljes (nem-kapitalista és nem lenini értelemben vett bolsevik) *társadalmi modernizáció* elméletét dolgozta ki. Ennek jelentőségét csak akkor leszünk képesek értékelni, ha levonjuk a társadalmi és kulturális modernizáció vitájának azokat a konzekvenciáit, amelyet a neomarxizmus II. korszakáról írt fejezetünkben készítettünk elő. Bogdanov összekapcsolja a szocialista forradalmat és az új társadalom felépítését mind egy szervezőtudományilag megalapozott *új társadalomszervezéssel*, mind pedig egy új ember, leginkább mind külsőségeiben, mind érdemileg a nietzsche-i Übermensch mintájára elképzelt *új emberrel*. Itt jelezzük, hogy a megsemmisítő ideológiai kritika ellenére (amelyben Lenin elérte célját) Bogdanov mindvégig részese a bolsevik kultúrpolitikának, így az általa irányított *Proletkult* a gyakorlatban is magán viselhette Bogdanovnak az új emberről alkotott vízióját (más kérdés, hogy ki mennyit értett meg abból). A szervezés a szétforgácsolt emberi energiák egyesítésére is szolgál, közvetlenül is közel hozva ezzel a tudatos történelemformálás esélyét. Bogdanov korlátlanul hisz az emberi tökéletesedésben, az individuális tökéletesíthetőség

társadalmi normává kívánja emelni. Érdekes fordulattal a nagy ideológiákat is társadalomszervező elvekként értelmezi, ezzel váratlanul az akkori Max Weberhez kerül közelségbe. Szervezés, jövő, tudomány, individuum, társadalom egymás szinonimáivá válhatnak, a kollektív munka ráterelhető a maga optimális pályáira. A technikával való harmonikus együttélés itt nem egy rendszer politikai érdeke, nem az elmaradt modernizáció behozása, de az optimálisan és emancipatíván megszervezett humanista társadalom. Éppen a maga természettudományos, kriticista és korszerű tudásának birtokában nevezheti Bogdanov (mint láttuk, érdemileg helyesen) Marx-ot „természettudományos pozitivistá”-nak, csalódást is okoz neki, hogy Marx elismerte az *Anti-Dühringet*, s saját pozitív ember- és társadalomszemléletét teljes joggal értékelhette Marx kiegészítésének (mely gesztussal egyébként a húszas évek neomarxizmusának, azaz a neomarxizmus első korszakának magatartását öltötte magára).

Bogdanov valamiféle egységes tudomány elveit viszi át nemcsak a társadalomtudományokba, de magába a társadalom szervezésébe is, a magasan fejlett idealista humanizmus és a szinte műszaki áttetszőségű társadalomszervezésnek egy sor további előfeltétele van, amelynek reflexiója nélkül az elképzelés akár még súlyosan félre is magyarázható. A koncepció a II. korszak sajátos Marx-értelmezése is, az univerzális történetfilozófia a társadalmi lét evolúciója is Bogdanov szemében, s mi akadályozná meg abban, hogy ennek szervezéseméleti formáit is adjon? Ebbe a szervezési folyamatba elférnek a dialektika ellentmondásai, és természetesen az egyéni és kollektív szabadság attitűdjéből irányítható. Bogdanov a kor legtöbb filozófiai és nem-filozófiai törekvéssel is kapcsolatban áll sajátos szintézisével, így a modern rendszerelmélettől az ismeretelméletig, az antropológiától a kor divatfilozófiájáig, *Ostwald* energetikájáig egy sor kivételesen érdekes filozófiai kapcsolatot hoz létre. Elkötelezetten anti-metafizikus és ebben is Nietzsche emlékeztetve, rendkívül érzékeny egy önmagát túlélt és valóban „élő” filozófia között, előbbieket szenvedélyesen vámpíroknak is nevezve. Ugyancsak Nietzsche emlékeztet, hogy Bogdanov nagy természetességgel képviseli a nembeli és politikai jövő perspektíváját a jelen bármely összefüggésében. Külön filozófiatörténeti kérdéskör Plechanov szerepe az empiriokriticismus körüli egész vitában. Általában Plechanov abban a hírben áll, hogy ő a II. Internacionálé *main stream*jének orosz megfelelője. Ez csak része gondolkodásának, szinte majdnem teljesen ismeretlen a vitákban elmélyült filozófiai tudása a marxizmus kialakulásáról, a korban talán a német ideológusoknál is sokkal jobban kiismerte magát a Marx-ot Hegellel és Feuerbach-hal összefűző fejlődéstörténeti szálak között. Bogdanov megjelenését Plechanov az orosz szociáldemokrácia *great old man*jának modorában Marx és Kant korabeli egyesítési kísérletei orosz megfelelőjének látta és aránytalanul kemény támadásokat intézett ellene (attakjait Lenin is bőségesen felhasználta a *Materializmus és empiriokriticismus*ban). A bolsevizmus filozófiájának szempontjából ennek a megnevezésnek is meg voltak a maguk következményei. S ha már a bolsevik gondolkodásnak Lenin kiiktatta forradalmi impulzusairól szót ejtünk, meg kell említenünk Lunacsarszkij (sőt 1814 előtt *Gorkij*) nevét is, akik forradalom- és bolsevizmus-értelmezése nagy mértékben kapcsolódott Bogdanov zseniális szintéziséhez. A húszas és harmincas évek értelmiségi marxistái (a neomarxizmus I. korszaka tehát) már nagyon röviden tudtak ítéletet mondani a Bogdanov-Lenin-vitákról. Egyhangú nézetük szerint Lenin az új típusú mozgalomhoz régi típusú ideológiát választott, Karl *Korsch* a „rég materializmus elkésett propagandájá”-nak tekintette, Anton *Pannekoek* a lenini „materializmus”-t alkalmatlannak találta a kitűzött célok elérésére. Monográfiánk egy más helyen a politikai és a szellemi avant-garde egymástól való elszakításának szociológiai tényét emelte ki.

A mások mellett Hannah Arendt által képviselt *totalitarizmus*-elmélet könnyen belátható fő téziseinek igazságát elfogadjuk (ezt aligha tehetnénk másként Közép-Kelet-Európa huszadi századi történelme után). Nagyon is elismerjük az általánosságokon túlmenően is Arendt számos nagyszerű kezdeményezését (a „polgári osztálytársadalom felbomlásá”-nak tételét, a totalitáriánus elitek inspirált elemzését, az antiszemitizmus és a totalitarizmus morfológiai kapcsolatát), de nem fogadjuk el a koncepció minden egyes részletét. Független Arendt értékelésétől annak ismételt leszögezése, hogy a jobb- és a baloldali totalitarizmus döntően más ideológiákra és társadalmi csoportokra épült fel, mely különbségek értelmezése elengedhetetlen a további értelmezés számára. Paradox, de tény, hogy *a jobboldali és a baloldali tömeg szinte két teljesen különálló képződmény*, a mozgalmak tagjai képesek átlépni az egyik csoportból a másikba, ez azonban bizonyosan nem mentális vagy pszichológiai mozzanat, de politikai. – Az intellektuálisan tisztességes elmélettörténetnek szembe kell nézni még azzal a ténnyel is, hogy ugyan mindig működtek az intellektuális politizálásban az anti-totalitáriánus beidegzések és a totalitáriánust már azt megelőzően megsemmisítő ellenutópiák, ezektől függetlenül azonban a nagy totalitarizmusok kezdetben rendelkeztek társadalmi támogatottsággal is, elsősorban azért, mert hatalmukat és felemelkedésüket kivételes nagyságrendű társadalmi összeomlásoknak és válságoknak köszönhették. A totalitarizmusnak semmiféle elutasítása nem jogosíthat fel arra, hogy ne idézzük fel a nagy összeomlások és a totalitarizmus összefüggését. Itt nem a totalitáriánus ígéretek akkori és későbbi igazságtartalmáról, de azok *aktuális plauzibilitásáról, mint tudásszociológiai tényről van szó*. Itt elsősorban a két világháború a vezető két tény, de találunk mást is, mint például az 1929-es gazdasági válság és a szovjet tervgazdaság akkori sikerének kiindulópontját. A jobboldali totalitarizmusok a pszichológiai devianciákat a mozgalmak kezdetén integrálják, a baloldali totalitarizmusok a hatalomért vívott harcban válnak a társadalmi betegségek táptalajává. Külön hatalmas terület a teljesítmény nélkül (vagy csak mozgalmi teljesítmény alapján) felemelkedett hatalmas osztályok pszichológiája, e szimptomák

nemzedékről-nemzedékre módosuló öröklődése. – Külön hatalmas terület ismét a *kognitivitás* kérdése, az igaz-hamis-kettősségben megjelenő *kognitív disszonancia* meghatározó társadalomalkotó jelentősége és sajnálatos normalizálódása. A közelmúlt nem egy világtörténelmi fordulat függött attól, hogy egy-egy társadalom mikor lázadt fel, milyen erők voltak a hazugságtűrő képességei, aki sok hazugságot tűr el társadalmi viselkedésmintái következtében, azzal szemben több olyan lépést tehet a hatalom, ami a társadalom számára előnytelen. – A baloldali totalitarizmus negatív jegyei, hatalmas destruktív potenciája, kognitív disszonanciája kielégítő módon feldolgozott és ugyancsak kielégítő módon van benne a köztudatban. Talán még mindig nem teljesen feltárt összefüggés a hatalom sajátos szadista perverziója, és az azzal összefüggő politikai következmények. A bolsevik társadalom a politikai hatalom szerkezeteire épül fel, klasszikus hatalmi alapú rendszer, ahol a megszerzett hatalom újratermelése és mindenoldalú érdekeinek megvédése a társadalom első számú feladata. Bizonyos értelemben minden a hatalom körül forog. A kommunizmus akkor fejezte be saját tevékenységét, amikor már a társadalom megértette a hatalom titkait, és megpróbált a lehető legkomfortosabban berendezkedni a hatalom tűzhányóinak lankáin.

Egy ennyire hatalmi alapú társadalom újratermelődésében elsősorban magának a hatalomnak az újratermelődése a legfontosabb folyamat.

Az sem véletlen, hogy a létező kommunizmus egyik legfontosabb dokumentuma, Hruscsov beszéde a XX. Kongresszuson, *egy ember* hatalmi perverzióinak sorozatát leplezi le. Ez látszólag akár érthetetlen is lehetne, de nem az. A rendszer szerkezeti sajátosságaiból következik, és gondoskodik egyben arról is, hogy elrejtse a társadalmat a jelen alternatíváinak keresésétől. A hatalmi harc perverziója óhatatlanul úrrá lesz a bolsevik társadalmon. Ennek klasszikus példája az, hogy bánt el Sztálin Trockijjal, lépésről-lépésre megölette hét titkárát, négy gyerekét (hogy csak őket említsük), amíg végül Ramon Mercader befejezte Rettegott Iván esztétikai remekművét. –Rettegott Ivánnak – nem kis szerencséjére ebben az összeállításban – természetesen nem kellett felépítenie a világ legjobb társadalmát, ő megelégedhetett egy erős Oroszország felépítésével is. Képzeld el a marx-lenini filozófia miliójét: Buharin úgy él, hogy nem tart kapcsolatot Trockijjal, Lukács többször minimális kommentár nélkül írja meg, hogy túlélésének egyik oka az volt, hogy nem tartott kapcsolatot Buharinnal (akit már a huszas évek elején azért erőteljesen megtámad, ha nem is filozófiai argumentáció nélkül). Ezek után kitalálhatjuk, milyen szintre emelkedhetett az az elméleti tevékenység, amire egy új társadalom felépítése során szükség van. – Buharinról egy 1933-as párizsi látogatásakor a következőket örökítik meg: „Sosem fogom elfelejteni Buharin arckifejezését ebben a pillanatban (amikor Sztálinról beszélt- K.E.). Rémség és düh torzította el különben mindig jóindulatú arcát...(Fjodor) Dant mélyen megrázták Buharin szavai. Azt kérdezte, hogy hogyan történhetett, hogy Buharin és más kommunisták Sztálin ilyen értékelése mellett vakon hittek ennek az ördögnek és rábízzák a saját sorsukat, a párt és az ország sorsát. Buharin erősen fel volt dűlva, mégis azonnal megváltozott a modora és azt mondta: 'Nem fogja megérteni, ez bizony bonyolult. Nem ő volt az, akiben mi bízunk, hanem a párt volt az, aki benne megbízott. Így történhetett meg, hogy rá, mint a párt szimbólumára, az alacsonyabb szinten állók, a dolgozók, sorsukat bízták...Ezért van, hogy csúszunk-mászunk előtte...bizonyosan tudva, hogy elnyel bennünket. Ő is bizonyos ebben, csak a megfelelő pillanatot várja...Ez volt az a pillanat, amikor nem tudtam magam (Lidia Dan) tovább türtöztetni és bekapcsolódtam a beszélgetésbe. Ezt mondtam: 'Ha ez a helyzet, miért hízeleg, miért megy vissza?' Emlékszem naív és meglepett arckifejezésére. Még mindig kínosan érezve magát, kezével gesztikulálva ezt mondta: 'Mire gondolsz, ne menjek vissza? Maradjak, mint emigráns? Nem, én nem tudok úgy élni, mint maga...S hogy mi lesz?...talán semmi sem történik...'” (Ld. Buharin, *Demokrácia, „cézárizmus”, szocializmus*. Szerk: Krausz Tamás. Budapest, 1988. (ELTE) - A bolsevik társadalom és a bolsevik marxizmus jelentős dokumentuma Rákosi Mátyás *Visszaemlékezéseinek* kétszer két kötet (Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Szerkesztette Feitl István, Gellériné Lázár Mária és Sipos Levente. 1-2 kötet. Budapest, 1997. és Rákosi Mátyás, *Visszaemlékezések 1892–1925*. Szerkesztette Feitl István, Gellériné Lázár Mária és Sipos Levente, 1-2 kötet. Budapest, 2002.) Ebben követhetőek a háborús, majd a hadifogságban eltöltött évek, a bolsevikké válás, amely Rákosit az MKP vezető politikusai közé katapultálta. Hatalmas tudásokat volt képes megszerezni és elrendezni. Tudása azonban nem az intellektuális vagy a tudományos tudás logikája szerint rendeződött el, jöllehet a *Visszaemlékezések* hosszú szakaszain át csak egészen kivételesen találkozunk az értelmiségi tudás (vagy az értelmiségiek) iránti inkább lenézés, mint ellenszenv nyomaival. Rákosi a maga szervező és irányítói tudását mindenképpen az értelmiségi tudás változatai fölé helyezte. Ez a tudás volt Rákosinak egyszerre szerencséje és tragédiája. Szerencséje azért, mert – s ez a *Visszaemlékezésekben* is megmutatkozik – mert ezzel mindenkori környezete fölé tudott nőni, szó szerint a régi mozgalmi zsargont használva „nélkülözhetetlenné tette magát”, s mivel tudását nyomban a mindenkori környezet alapos átalakítására is felhasználta, aktivista mindentudása talán látható és izzadtságzagú akarnokság nélkül is vezető szerephez juttathatta. Aktivista és eredményes mindentudása azonban minden bizonnyal egyik fontos oka volt az 1945 utáni „magyar Sztálin”-szerep effektív eljátszásának is. A diktátor eleve mindentudó. Mint láttuk, ez egy bizonyos konkrét értelemben Rákosinál meg is felelt a valóságnak. Más eszmerendszerek képviselőinek igazságát eleve behatárolta szemében azok „retrográd” ideológiája. Mindezek a vonások voltaképpen problémamentes és harmonikus magabiztosságot alapoztak meg, amihez csak még hozzájárult a marxista-leninista gondolkodás fölényébe vetett megingathatatlan hite, nemkülönben a sztálinista léleknek a világtörténelmi haladással való azonosulása és az eredeti lélektani funkciók differenciáló hatásainak leépülése.

Rákosi kommunizmus-képe a húszas évek fordulóján egy olyan Lenin-értelmezésen alapul, amely minden bizonnyal további, tisztán politikaelméleti tanulságokkal is szolgál majd. Szemében a Lenin-értelmezés testesíti meg az új rendet, jelenti a hatalomátvétel legitimitását, ő az, aki példátlan és karizmatikus mindentudással irányítja a történelmi folyamatot. Univerzalitásra is igényt tartó modell-funkcióját azonban a társadalommal és a néppel való kommunikáció képessége alapozza meg. Más kérdés természetesen, hogy ez akár a húszas évek elejére nézve is érvényes volt-e, miközben a megoldásra váró kérdés ebben az összefüggésben egy újabb módon is újrafogalmazhatóvá válik: miként megy át a karizmatikus mindentudás és a közvetlen demokrácia elegyenek ideálja egy bürokratikus mindentudás és a nomenklátúra irányításának eszményébe. – Rákosi Lenin-értelmezését tehát különleges jelentőség illeti meg, amelyben egyensúlyban vannak a kor nagy összetevői (a háborús összeomlás, a lenini felkészülés a Kommün Marx-ának alapján, az imperializmus-problematika és a hatalom valamelyes valódi legitimálásáért folytatott elkeseredett küzdelem). Hasonló figyelmet érdemel Gramsci Lenin-értelmezése, aki Macchiavelli és általában a politikai filozófia dél-európai hagyományának hatalomfelfogásával érvel, amelynek segítségével ki tudja kerülni a hatalom demokrácia-utáni legitimációjának Gretchen-kérdését. -

A hatalom legitimációjának problémája sajátos szellemi és pragmatikus tereket nyitott ki a marx-i szocializmusok és kommunizmusok előtt, olyan tereket, amelyekkel már Marx-nak is foglalkoznia kellett, és amelyet nem egyszer a forradalmi hatalomátvétel és a civilizációs kapitalizmus ellentétének összefüggésében tudunk csak elhelyezni. Rákosi személyes emlékei Leninről számos politikatörténeti és politikaelméleti szempontból is nagy figyelmet érdemelnek, néhány részletüket most azonban azért idézzük fel, hogy lássuk azt a végeláthatatlan láncolatot, amelyben Lenin *pótlólagos legitimációt gyűjt a bolsevik típusú hatalom számára*. A magatartás, az intellektuális színvonal, a kommunikabilitás, a racionalitás, stb., mind olyan elemek, amelyek aktuálisan politikai legitimációt képesek teremteni. Rákosi így írja le élményeit a Leninnel való 1920-as beszélgetés után: „Ahogy kiléptem az ajtón, az volt az érzésem, mintha álomból vagy hipnózisból ébrednék fel. Elsőnek az jutott eszembe, hogy nem is azt mondtam el Leninnek, amire felkészültem, hanem azt, amire ő volt kíváncsi, amit kiszedett belőlem... Utólag úgy éreztem, hogy nemcsak meztelenül állottam Lenin előtt, hanem ezenfelül még röntgenszemek vizsgáltak, amelyek keresztül láttak rajtam... mélyen, megkönnyebbülten sóhajtottam fel: nem, semmi különösebb hibát nem követtem el, Lenin, a varázsló nem göngyölt ki az agyamból semmi olyat, amit nyugodt lélekkel helyesnek ne vallottam volna... azt gondoltam: te is hipnotizálva vagy, barátom. Lenin ellenállhatatlan varázsa alá kerültél, elkapott zsenialitása, bölcs emberisége, melegsége és egyszerűsége, mely minden megjegyzésében, mozdulatában, legkisebb odavetett pillantásában is megnyilvánul és rabul ejt. Később korunk nem egy vezetőemberével találkoztam, de senki közülük nem volt hozzá fogható.” Az ezt a találkozót követő Komintern-Kongresszus szövegösszefüggésében: „Lenin ezekben a hetekben elképzelhetetlen iramban dolgozott, emberfeletti munkát fejtett ki nemcsak a kongresszus alatt, de az utána következő napokban és főleg a kongresszus előkészítésekor. A szó szoros értelmében arca verejtékében dolgozott: forró nyári napok voltak, s ő gyöngyöző homlokkal, fáradhatatlanul állt az elvtársak gyűrűjében... Felmérhetetlen elméleti tudása, gyakorlati érzéke, a szóban forgó ország vagy párt problémáinak alapos ismerete, az utolsó évtizedek munkásmozgalmainak [sic!] tanulságainak felhasználása, éles logikája nagy emberismerettel és élettapasztalattal párosulva, mindez ellenállhatatlanná tette érvelése és okfejtéseit... rendelkezett azzal a képességgel, hogy meg tudta oldani az emberek nyelvét, szóra tudta őket bírni, elmondatta velük legtökéletesebb gondolataikat, amikről gyakran maguknak sem volt világos tudomásuk, melyek tudatuk mélyén vagy tudatuk alatt rejtőztek... Lenin - mondtuk, mikor közelebről megismertük, meghallja a fű növést, a csirázó magból meg tudja állapítani, milyen lesz a belőle növő fa és hova veti majd árnyékát. Semmi fontos nem került el figyelmét, mindenre jutott ideje, mindent meg tudott hallgatni, s közben semmi nyoma nem volt nála az idegességnek vagy türelmetlenségnek...” A későbbi folyamatokra vonatkozó, ugyancsak politikai legitimációt termelő mozzanatot Rákosi nagyon éleslátóan fogalmazza meg: „Azok a hibák, amelyek következtében ezek a vezetők a történelem kerekéi alá kerültek (!), többé-kevésbé már akkor is megvoltak bennük, amikor Lenin biztos kezében volt a párt és a szovjethatalom kormányrúdjá. Lenin rendelkezett azzal a ritka vezetői képességgel, mely a sárból is hősöket tudott gyúrni... Bizonyos, hogy egy részük Lenin további vezetése dacára is rossz útra tért volna... Én e visszaemlékezéseimben azt és úgy írom le, amit a velük való munkában láttam, amikor még Lenin oldalán, vagy a párt vezetői között állottak... Leninnél nyoma sem volt annak az újabban felmerült elméletnek, amely szerint Marx nem német nemzeti káder, Jakov Szverdlov nem orosz nemzeti káder, vagy Kun Béla nem magyar nemzeti káder.” Lenin karizmájáról erre emlékszik Rákosi: „Az út mentén mindenütt lelkes tömegek álltak, elsősorban Lenint akarták látni. Ahol felismerték, nem egy helyen áttörték a kordont... Nem írom le a lelkesedést, az öröm és szeretet viharos, szűnni nem akaró megnyilvánulását, mely az elnök megnyitó beszéde után a szószerűre lépő Lenint fogadta.” (*Visszaemlékezések*, i.k. 499-510.) - Ez a valóban karizmatikus Lenin, akinek ilyen értő megörökítése Rákosi nagy *írói érdeme*. Ugyanaz a Lenin azonban a másik oldalon hatalmas pragmatikus, aki tökéletesen birtokolja Marx romantikus hibriditását még a Kiáltványból, Engels-nek a rabulisztikát is lehetővé tevő hegelizmusát (az azonos, ha jó nekünk, azonos a nem-azonossal, ha nem jó nekünk, nem azonos azzal) és Marx egyértelmű kiállítását a forradalmi hatalomátvétel mellett a *Kommün* szövegösszefüggésében. Egy 1920-ban feltett kérdésre, hogy „Kielégítő-e a *status quo* a szovjet politika szempontjából?” megfoghatatlanul hiperbolizáló választ ad: „Igen, mert a politikában minden *status quo* a régiről az újra való átmenet.” Lenin, *Interjúk*. 1917-1922. Budapest, 1981. (Kossuth), 37. – 1920-ban azzal az érveléssel védelmezi a forradalmi rendszert a Nyugat intervenciójával szemben, hogy mivel a Nyugat Keletből él, a Nyugatnak szüksége van és lesz Keletre: „Az igazi kommunizmusnak egyelőre csak nyugaton lehet sikere, csakhogy

Nyugat Keletből él; az európai imperialista hatalmak főképpen a keleti gyarmatokon szedik meg magukat, de egyúttal felfegyverzik gyarmataikat...” Uo, 54. – Ha a pragmatikus érdek úgy diktálja, a mindent megértő karizma hirtelen teljesen el képes tűnni: „A kronstadti felkelés valóban teljesen jelentéktelen incidens, amely a szovjethatalomra nézve kevésbé veszélyes, mint az ír csapatok a brit birodalomra nézve.” Uo, 72. – Az ír utalás finom jelzés az egyik imperializmus szereplőjétől a jobban öltözött imperializmus szereplőjének, jóllehet a kronstadti tengerészek mégsem pontosan az írek szovjet-orosz megfelelői. Leninnél nem lehet megállapítani, *vannak-e határai ennek a pragmatikának*. Az ideológia hétköznapi használatának jellemző példája még mindig a kronstadti tengerészekhez kapcsolódik: „Ha külföldön felnagyítják a kronstadti felkelés jelentőségét és támogatást nyújtanak neki, annak az az oka, hogy a világ két táborra oszlott: a tőkés külföldre és a kommunista Oroszországra.” (uo. 72.) *Az ideológiai igazság, mint ernyő időzik el az empiria mohája fölött, ha az empiriára kérdezzük, csak meg kell találni, az arra vonatkozó ernyőt*. Feleslegessé válik a tudomány, a kutatás, a valósággal való kommunikáció. Valami megítélésének egyetlen kritériuma, vajon az megfelel az aktuális hatalompolitikai érdekeknek: „Biztos vagyok abban, hogy a presztizskérdéssel, mint olyannal szemben egyetlen hatalom néptömegei sem ilyen közömbösek és sehol sem fogadják ilyen derűs gúnnyal, mint nálunk.” (Uo.) Ebből a helyzetből *szinte automatikusan következik a folytatás, mint egy sakkjátszmában*. Lehet, hogy a tömegek egy vagy több „presztizskérdésben” úgy viselkednek, ahogy Lenin gondolja, de mi történik akkor, ha csak egyszer nem olyan „közömbösek” és nem „fogadják olyan derűs gúnnyal” azokat? – A NEP-pel kapcsolatos kognitív disszonanciától sem riad vissza Lenin: „A kiskereskedők nagy száma és igen élénk tevékenysége még egyáltalán nem tanúskodik az osztály nagy gazdasági erejéről, amelyből ’politikai erőre’ lehet és kell következtetni.” Uo. 85. – Ilyen előzmények után bizony elég baljósan hangzik a nyilatkozat a „moszkvai ipari vállalkozók letartóztatása”-ról: „A valóságban kizárólag az úgynevezett feketetőzsde spekulánsait tartóztatták le...akik megszervezték ezeknek a értékeknek külföldre való kicsempészését is.” (Uo. 83.)

A Kiáltvány és Engels hegelizmusának hibriditásából megszületik a bolsevik hibriditás, amely a szemantika teljes átalakulásával jár. Az azonosság-logika triumfáns diadalát üli, minden azonos lehet mindennel, ha a feltételek ezt lehetővé teszik: „Hogy a pszichológia, mint tudomány ilyen későn keletkezik, ennek az az oka, hogy nem volt meg az az elméleti, filozófiai alap, amely biztosította volna az emberek lelkiélete ...jelenségeinek tudományos magyarázatát...” (Tyeplova, 5). Azaz: az, hogy a pszichológia ilyen későn keletkezett, annak a következménye, hogy nem keletkezhetett korábban..., „A marxizmus a filozófia ökonómiai és az ökonómia filozófiai megalapozása...Marx tudományos életműve e két nagy...egységében, helyesebben szólva, a kettő egységében rejlik...” (Fogarasi, 7) Ha ezt az azonosságot még valaki félreértésnek tekintette volna, Fogarasi megismétli: „Marx első nagyobb terjedelmű, kéziratban hátrahagyott munkájában (Ök-fil kéziratok, 1844) már teljes tisztaságában jelenik meg az ökonómia és a filozófia egysége.” (Uo. 8-9.) – Az azonosságok végtelen gazdagságban törnek még elő: „...a filozófia és az ökonómia Marx elgondolásában már akkor elválaszthatatlan egységben álltak egymással.” (Uo.) Az azonosság e logikájához Liszenko is erőteljesen hozzájárul. „Az öröklődés meghatározása alatt mi ...az élő test természetét értjük. Ezért a mi nézetünk szerint csaknem egyértelmű, hogy azt mondjuk: ’az élő test természete’ vagy ’az élő test öröklődése’. (Liszenko, 6.) –, A szervezet öröklődésének tanulmányozása tehát ugyanazt jelenti, mintha a természetét tanulmányoznánk.” (Uo. 9.) Ennél a mondatnál szinte nyomda ördögére kell gyanakodnunk: „...minden élő test a külső környezet körülményeinek megfelelően, de saját módja szerint, természetes öröklődése szerint építi fel magát.... mindenkinek megvan a maga természetes öröklődése” (Uo. 12.) A maradéktalanul az azonosság-logika jegyében álló „szocialista realizmus”-vita sem maradhat ki e felsorolásból: „Azt kérdezzük: lehet-e igazán olyanok feltüntetni az élő emberi jellemet, ’amilyen’, s ugyanakkor olyanok, ’amilyennek lenni kell’? Persze. Ez nemcsak nem gyöngíti a realizmus erejét, sőt ez az igazi realizmus. Az életet forradalmi fejlődésében kell felfogni. Felhozok egy példát a természet köréből. Az alma, melyet kertben termelnek, még hozzá olyan kertben, amilyen a Micsuriné – ez az alma olyan, ’amilyen’, s ugyanakkor olyan, ’amilyennek lennie kell’. Ez azt alma jobban kifejezi az alma lényegét, mint az erdő vad gyümölcse. Így vagyunk a szocialista realizmussal is.” (A. Fagyjev, Az irodalmi elmélet és kritika feladatai. in: *Irodalomtörténet*. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Folyóirata. 1949. I. szám. 39.) De a filozófia is azonos az ideológiával: „A filozófia történetének jó tankönyvét elkészíteni annyi, mint felfegyverezni, értelmiségünket, kádereinket, ifjúságunkat egy új, hatalmas erejű ideológiai fegyverrel és egyidejűleg nagy lépést tenni előre, marxista-leninista filozófiai fejlődésünk útján.” (Zsdanov, 5.) – Sztálin is megtalálja az azonosságot a törvények és a politikaalkotás szabadsága között: „...a törvényeket nem lehet megszüntetni és nem lehet új törvényeket teremteni..., ha felismerjük a gazdasági törvényeket, felhasználhatjuk, megnyergelhetjük őket.. a Szovjetunió arra a gazdasági törvényre támaszkodott, hogy a termelési viszonyoknak feltétlenül összhangban kell lenniük a termelőerők jellegével...” (Sztálin, *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*. A Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. Kongresszusának anyagából. Kiadja a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége. Budapest, 1953. 9-10.) De nem érdektelen a következő példa sem, ahol a nagy azonossághoz ismét a közvetítési lánc manipulálása vezet: „A politikai gazdaságtan törvényei tehát a szocializmusban objektív törvények, amelyek a gazdasági élet akarunktól függetlenül végbemenő folyamatainak törvényszerűségét tükrözik. Azok, akik ezt a tételt tagadják, lényegében a tudományt tagadják, márpedig, ha a tudományt tagadják, akkor mindennemű előrejelzés lehetőségét is tagadják, következésképpen a gazdasági élet vezetésének lehetőségét is tagadják.” (Uo.10.) – Ha némiképp másként, mint Marx-nak a Kommün korszakában, a bolsevik marxizmusnak is meg kellett küzdenie a forradalmi hatalomátvétel legitimálásáért, ennek

néhány vonatkozását már érintettük. Megjegyzendő, hogy az I. Világháború kataklizmái után érthetően nagy meggyőző erővel állították a legitimációs feladat szolgálatába magát az *imperializmus*-elméletet is. Marx-nál a legitimáció kérdése jóval intenzívebben jelentkezett, úgy, mint egy új társadalom esetleges modelljének problémái. 1917-ben a helyzet legalábbis kiegyenlítődött, a legitimáció formális hiátusai mellett legalább olyan lényegessé vált az átalakítás átmeneti vagy végleges modelljének mibenléte is. Ez az a pont, ahol – az imperializmus-elméletbe meglepően harmónikusan belesimulva és ezzel a Walther Rathenau-féle német, *wilhelminus hadikommunizmus* nyomait nem minden ügyesség nélkül magáról lerázva – Lenin kimondja az *államkapitalizmus* modelljének jelszavát. Talán még maga sem gondolja abban a pillanatban, hogy a rá mágikus erővel ható perfekt német hadikommunizmus modellje *váratlan legitimációs segítséget* nyújt majd számára. A gazdaság államosítása a modern imperializmus korszakában új, az egyenlőség és igazságosság irányába mutató jelszó, valamilyen mértékben (ha nem is végérvényesen) *kiragadja a legitimáció problémáját a jakobinus-dilemma ördögi köréből*: „Nem lehetséges-e, hogy mi hátrafelé megyünk, afféle ’feudális diktatúra’ felé? Semmiképp sem lehetséges, mert mi, bár lassan, megszakításokkal, olykor-olykor visszaesve, de emelkedünk az államkapitalizmus útján... Ez az út pedig előre visz bennünket, a szocializmushoz és a kommunizmushoz (mint a szocializmus magasabb fokához), de semmiképpen sem vissza feudalizmushoz...” (Lenin, 1922, 89-90). Az államkapitalizmus tehát az út a szocializmushoz. Sztálin Lenint valóban szankcionálja, valóban ideológiai kiindulópontnak, igazi klasszikusnak tekinti. Ezért elhibázott elvárás, hogy a sztálinizmust, a poszt-sztálinizmust, majd az érdemileg poszt-sztálinista létező szocializmust a marxizmus vagy éppen a marx-i reál-prognosztika feltételezett mértékeihez viszonyítsuk. Sztálint a valóságos leninizmushoz kell hasonlítani, amelynek a *világkorszakká váló imperializmusban való megfelelés erősebb motivációja volt, mint a marx-i kapitalizmus-kritika*. Sztálin sikeresnek bizonyult a Lenin által elrendelt államkapitalizmus rendszerének kiépítésében. A másik oldalon az is világos, hogy sehol nem volt megírva a csillagokban, hogy ennek az államkapitalizmusnak Rettegett Iván birodalmára kellett emlékeztetnie. Miközben Sztálin valóban nem volt metafizikai szükségyszerűség, érdemleges alternatívák a hatalom belső köreiben az államkapitalizmus belső szempontjainak és arányainak módosítására csak nagyon relatív módon jelentkeztek. Nem minősítés és nem Sztálin igazolása, ha arra emlékeztetünk, hogy Trockij meggyőződéses, ha csak is időlegesen leninista, bolsevik volt, aki a bolsevizmusban valóban a szocializmus történelmi kifutásának lehetőségét látta, csak a valóságosan létező bolsevizmust nem tudta elfogadni, Buharin pedig nem is tekintette az általa áttekintett bolsevik berendezkedést szocializmusnak: „Ha a mi fiainknak azt fogják mondani, hogy nálunk a szocializmus csaknem kész, akkor nem csináljuk meg ezt a forradalmat... kérem, ne hencegjenek, nálunk semmiféle szocializmus nincs...” (Buharin, 66.) – Egy talán még egyértelműbb megfogalmazás: „...a proletariátus kora eljön. De ha mi most erről beszélünk és kiabálunk, s erre irányítjuk az állandó figyelmet, akkor ezzel az ügyet is csak tönkretesszük. Az idő még nem jött el. Most elemi ismeretekre, kézmosásra kell tanítani az embereket...nem kell feleslegesen locsogni az elvont dolgokról...” (Buharin, 66). - Trockij elméleti hibája „elsősorban abban áll, hogy úgy képzei el, hogy jóval gyorsabban halad a kommunizmus felé, hogy jóval gyorsabban megy végbe a sajátosan proletár vonások átalakulása általános emberivé.” (Buharin, 64.) - S végül szinte üdítő olvasni Buharinnál, hogy Trockijjal vitatkozva az átmeneti társadalom finomabb valóságos folyamatait is értékelni akarja: „Azt lehetne mondani, hogy az anarchista, szindikalista, kollektivist szellem – ahogyan ezt Bogdanov nevezi, de nevezhetnénk ezt bárhogyan – összekapcsolódik az előretörő proletariátus harci vonásaival. Ezek sajátos vonások, amelyek egyáltalán nem mindenben kommunisták a szó általános emberi értelmében...Léteznek a kultúrának sajátosan proletár vonásai (amik nem kommunisták). Ám abban az időben, amikor a város és a falu közötti ellentmondások nem oldódtak meg teljesen, ez az egész fenyegető a civilizációra, beleértve a forradalmat is. Akárhogyan alakuljon is politikánk a város és falu közötti ellentmondások elosztásának irányában, mégis jóval gyorsabban halad a proletárdiktatúra feltartóztatásának és felszívódásának folyamata. Itt két görbe keveredik - a proletárdiktatúra feltartóztatásának és felszívódásának görbéje. Trockij azt állítja, hogy a feltartóztatás gyorsabban halad, mint a felszívódás folyamata.” (Buharin, 64.) Ld. még: Berthold Sutter, Stalin und die Inhumanität seines Herrschaftssystems. Eine Analyse historischer Fakten als Beitrag zur Geschichte des Machtmissbrauches und Terrors im 20. Jahrhunderts. in: *Geschichte und Gegenwart*, 4/1986. 281-315.; Dmitrij Volkogonov, *Győzelem és tragédia*. Sztálin politikai arcképe. Budapest, 1990. (Zrínyi).

Máté Zsuzsanna :

A bukás és / de mégis küzdés mítosza — 150 éves Az ember tragédiája (3. rész)

ÖSSZEFOGLALÓ

2010 és 2012 között ünnepeljük Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeménye megírásának és megjelenésének 150. évfordulóját. E jeles alkalomból jelenik meg tanulmányorozatom *Az ember tragédiájának autonóm filozófiájáról*, melynek harmadik része a küzdés-filozófiát mutatja be, mely Madách drámai költeményének központi eszméje. A Tragédia progresszív küzdés-filozófiája párhuzamos a magyar történelem egy tendenciájával és a klasszikus magyar irodalom küzdésezsméjével, a kanti koncepció kategorikus imperatívuszával és az Ádám-mítoszzal.

* * *

A *Tragédiáról* szóló szakirodalomban igen kiemelt a küzdés-eszme, a küzdés-filozófia tárgyalása. Először a küzdés-filozófia értelmezésének nemzeti kontextusában történő értelmezését vázolom. Németh László gondolatát, miszerint „a mű nagyon is magyar, s éppúgy csak az egész magyar irodalommal együtt lesz érthető, mint a Bánk bán”¹ fejt fel szinte valamennyi - hasonló következtetésre jutó – értelmező, a kronologikus rendtől függetlenül. Majd a küzdés-filozófia morális vetületét, erkölcsi tartalmát elemzem, mely a kanti hatás tárgyalásával olvad össze a szakirodalom egy másik irányultságában. Emellett bemutatok néhány olyan kanti analógiát jelző gondolati párhuzamot a *Tragédiával*, amelyről ugyan nem tudjuk eldönteni, hogy konkrét, közvetlen hatáson alapultak-e, vagy például az Athenaeum folyóirat által közvetített adaptációs hatásról van-e szó vagy egészen más forrású filozófiai ismeretanyagról. De nem is ennek – filológiai - eldöntése a szándékom, hanem a 'küzdés-filozófia' erkölcsi, morális és eszmei gazdagságának és a premodern diszkurzus kontextusában való bemutatása, másrészt az, hogy miképpen formál e 'küzdés-filozófiával', a bukás és/de mégis küzdés ellentmondásos együttlevőségével és hogy tud mégis filozofikus is maradni. Végül a bukás és/de mégis küzdést, mint egy egyéni romantikus mítoszteremtést mutatom be.

I.

A küzdés-filozófia sajátosan magyar 'és mégis, csak azért is' jellegéről olvashattunk már az 1984-es Horváth Károly-monográfiában² illetve a hat évvel korábban megjelent Martinkó András *Vörösmarty és Az ember tragédiája*³ tanulmányában. Martinkó András szerint a magyar nagy romantikától, Vörösmartytól – „Mi dolgunk a világon? küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbékért.” – örökölt ez a küzdés-filozófia, az „és mégis” („és mégis, mégis fáradozni kell.”) gondolata folytatódik itt tovább, mivel a *Gondolatok a könyvtárban* konklúziója ugyanazt mondja, mint a *Tragédia* végszava. Baranyi Imre 1963-ban megjelent *A fiatal Madách gondolatvilága* tanulmányában a küzdésezsme forrásvilágát egyrészt az 1838 és 1841 közötti időszakban az *Athenaeum*-ban közölt, a „küzdésezsmét” érintő vagy tárgyaló filozófiai írásokban véli felfedezni, másrészt a reformkori bölcséleti lírában. Baranyi Imre legfőképp Tarczy Lajos *Philosophiai vázlatok* és *Ellentétel* című tanulmányaival talál ilyen gondolati párhuzamosságot, a küzdés, mint életértelem, a küzdés által fejlődő erények⁴ valamint a küzdés mint életcél gondolatával. „Mennyire magába véshte Madách a romantikus bölcséleti közérzület főtételét, melyet szintén a Tarczy-tanulmányból idézünk: „Nincs kör vagy viszony az életben, melyben ellentétel helyet nem foglalna, higgyük el, magunkra ez szintűgy, mint a közjóra nézve, egyáltalán szükséges: a küzdés élet, a nyugalom halál”. Szinte szóról szóra ezt vallja Madách is: Csak béke, béke c. versében: „Küzdés az élet, nyugvás a halál”. A Tragédia hatalmas gondolata is idevág: az ember életének értelme nem a halálban (a célban, a megnyugvásban) van, hanem az életben, melynek célja viszont a küzdés.”⁵ „A küzdésezsmének, a harc bizakodó újrakezdésének fontos filozófiai-gondolati funkciója van – általában a magyar – de különösképpen a reformkori vívódó, kétségekkel küzdő bölcséleti lírában: amikor már a válságos élmények, a dilemmák súlya elnyom a költőben minden logikus, igenlő válaszlehetőséget, - még ha inkonzekvens módon is – ilyenkor a morális tartalmú küzdésezsme, a heroikus igenlés adja meg a bizakodó feloldást. (E tekintetben rokonítani lehet gondolati költészetünket a

¹ Németh László, 1969. 637.

² Horváth Károly, 1999. 183.

³ Martinkó András, 1978. 211-14.

⁴ Baranyi Imre, 1963. 131-132.

⁵ Baranyi Imre, 1963. 133.

Tragédiával: Gondolatok a könyvtárban, A vén cigány, Petőfi válságlírása, Az apostol „szőlőszem-filozófiája”, Gondolatok a békekongresszus felől stb.).”⁶

A kronológiában visszafelé haladva Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetében* mint a “magyar eidosz legsajátabb” életbölcseességéről írt a *Tragédia* küzdés-filozófiájáról: “lelki alapja az az érzés, hogy bármi csapások érnek kint a gyepűn, van valahol, bent, a magyar lélek mélyén valami megközelíthetetlen, körülhatárolt, független terület, ahol a magyart nem győzhetik le a szünet nélkül sújtó századok.”⁷ Úgy tudom, hogy Szerb Antal valahai tanára, Sík Sándor volt az, aki 1934-ben, a Budapesti Szemlében megjelent Madách-tanulmányában először leírta a műnek ezt a ‘leglelke szerint magyar mondanivaló’-ját, mint ‘küzdés-filozófiát’: “Van-e ennél a csak azért is bízó, csak azért harcoló lelkiületnél magyarabb? Az egész magyar történelemnek, legalább Mohács óta, nem ez a legmélyebb hangja? Nem ezt a lelkiületet sugározzák-e legkülönbjeink, azok, akikben leginkább megtestesült a magyarság történelmi akarata? Mindjárt Fráter Györgytől, aki megépít egy országot a magyarságnak, két ellenséges hatalom közt, két világ ellenére, Zrínyin és Rákóczin át a XIX. század nagy magyarjain nem ez ismétlődik-e meg a legmegrendítőbb változatokban?”⁸

Kölcsey, Wesselényi, Kossuth, Széchenyi, Deák ‘reménytelenül hősieks küzdelmeinek’ méltatása után így folytatja, sejtetve Vörösmarty *A vén cigány* versének hatását: “És melyik magyar ember az ma is, ha látó szeme van és ha igazán magyar, aki ne látná, milyen reménytelen az ég, akármerre néz, és aki ne akarna magyar lenni mégis, cselekedni és küzdeni mégis, csak azért is! és ne hinné, - credo, quia absurdum! - hogy ez a küzdelem mégsem lesz hiábavaló, hogy lesz még egyszer ünnep a világon? Ha van nemzet a világon, aki sohasem tudta, mert sohasem tudhatta feledni ‘azt a véget’, és aki mindamellett szakadatlanul küzdött és bízott, akkor a magyar az. Íme, Az ember tragédiája leglelke szerint magyar mondanivalója!”⁸

II.

A feltételezhetően Madách Imre által is ismert⁹ *A tiszta ész kritikájában* Kant három kérdést vet fel: „1. Mit lehet tudnom? 2. Mit kell tennem? 3. Mit szabad remélnem?”¹⁰ E három kérdés köré ívelve mutatom be e drámai költemény és a kanti filozófia közötti gondolati párhuzamokat, a konkrét hatás kérdésétől függetlenül: a filozófiai kérdések egy részére adható válaszok antinomikus jellegét és a morális küzdés-eszményt, a kanti kategorikus imperatívusz fogalmi hálójában, *A gyakorlati ész kritikája* alapján. Továbbá kanti analógiát mutat az, - melyre a tanulmány sorozat második részében már utaltam, Horváth Károly nyomán - az utolsó színben az Úr választát értelmezve, hogy erkölcsi előny az ember számára, ha a halhatatlanság és az emberiség teleologikus fejlődése szempontjából bizonytalanságban marad, hiszen éppen ebben a kétségállapotban folytatott morális cselekvésből - a műben konkrétan a nagyszerű eszmék megvalósításáért folytatott hiábavalónak tűnő küzdelemből - ered majd az embernek, mint erkölcsi lénynek a ‘nagysága és erénye’.

Mit lehet tudnia Ádámnak? Kanti analógiát mutat a *Tragédia* egyik lényeges sajátossága, mégpedig az, hogy a filozófiai kérdésekre adható ellentétes válaszok egy részében fellelhető az antinomikuság, többnyire Ádám és Lucifer diszkusszióiban. Itt nem a négy kanti antinómia mechanikus átvételéről van szó, hanem a harmadik és negyedik kanti antinómia alkalmazási módjának a hasonlóságáról. A *Tragédiában* a metafizikus és antimetafizikus létértelmezés, a létezés értelmessége – értelmetlensége; a bizonyosság – bizonytalanság, (ahogy ezt az előző tanulmányban láthattuk), valamint (ahogy azt majd a következő részfejezetben látni fogjuk) a szabad akarat és a vele szemben álló természeti, társadalmi és transzcendens meghatározottság, mint egy determinisztikus és célszerű világrend antinomikusága esetében tétel és ellentétel egyaránt igaz lehet az értelem számára. Ez az alkalmazási mód mutat kanti analógiát. A *Tragédia* e bölcséleti antinomikusága egy folytonos ‘meggondolkodtató’ beszélgetésbe vonja be a befogadót, mégpedig úgy, hogy e filozófiai problémafelvetések után az értelem számára két feloldhatatlanul ellentétes, azaz antinomikus válasz fogalmazódik meg Ádám és Lucifer dialógusaiban. Mindkét válaszlehetőség mellett találunk érveket a műalkotásban, így a probléma eldöntetlen, nyitott marad az utolsó színig. A *Tragédia* egészében nemcsak az ellentétes együttlevőségeknek a kiegyenlítése, hanem a szélsőségesen és feloldhatatlanul ellentétes, antinomikus válaszok együttlevőségének, együttesének a logikája is érvényesül, egy folytonos gondolati feszültséget teremtve és egyben nyitottan hagyva a művet.

A történeteket kommentáló ádami és luciferi eszmecserékből valamint Ádám és az Úr párbeszédéből kibontakozó ismeretelméleti bölcsekedés az emberi megismerés véges és határolt voltát mutatja, azt, hogy az abszolút tudás nem szerezhető meg (“Ne kérd/ Tovább a titkot, mit jótekonyan /Takart el istenkéz vágyó szemedtől”); vagy azt, hogy a Lucifer által megígért tudás is csak részleges, mert alapvetően e nézőpont függvénye (ezt éppen maga Lucifer bizonyítja be Ádámnak).

⁶ Baranyi Imre, 1963. 131.

⁷ Szerb Antal, 1978. 431.

⁸ Sík Sándor, 1934. 229-243.

⁹ Madách Imre könyvtára körülbelül 1500 kötetből állhatott, ebből 1084 kötetet ismerünk pontosan cím szerint. A Madách-könyvtár katalógusában, a 897-es bejegyzés alatt szerepel Kant *A tiszta ész kritikájának* második rigai, 1787-es kiadása. (v.ö.: Szűcsi József, 1915. 5., 23.)

¹⁰ Immanuel Kant, 1996. 605.

Kanti terminológiában a 'feltétlen bizonyosságot nyújtó ismeret határoltóságának' a megmutatásáról van szó, annak, hogy a világegész nem lehet tapasztalatunk tárgya, hiszen, Kantnak – mint írja – „korlátoznia kellett a tudást”, hogy a morális hit számára tér nyíljon.¹¹ Ennek a kanti megoldásnak az első elemét, a tudás korlátozását ismerhetjük fel, (mint gondolati párhuzamot) többnyire Lucifer nézőpontjaként megjelenítve, hogy csak saját konkrét megismerő képességeink, az emberi elme öntevékenységének folyamatában, a mindenkori értelmi és cselekvési struktúráink viszonylatában ismerhető meg a valóság és ezek a megismerő struktúrák, képességek az emberiség történelmében folyamatosan változnak. Az, hogy egy dolog lényege szerint mi, nincs módunkban megismerni. (Zárójelben megjegyzem, Madách Imre feljegyzéseiben, melyek néhány soros, vagy éppen egysoros fragmentumokból állnak, található egy valószínűsíthetően kanti analógiát jelző beírás: „A metafizika annak poézise, mit nem tudunk.”¹² E töredék a kanti metafizika és észkritika kontextusában a 'metafizika, mint az emberi ész határaitól szóló tudomány' egyik lehetséges madáchi értelmezését jelezheti.)

Néhány jellemző szövegrészt emelnék ki példaként a megismerés e bizonytalanságára illetve a szemléletváltás ellentétességére vonatkozóan: „Tragédiának nézed? nézd legott/ Komédiának s mulattatni fog.” ; „Néked silány szám, nekem egy világ.” Végül egy jellemző rész a londoni színből, Lucifertől:

„Szép a magasból, mint a templomének,
Bármily rekedt hang, jajszó és sóhaj
Dallamba olvad, míg fölér. –
Így hallja azt az Isten is, azért
Hiszi, hogy jól csinálta e világot.
De odalent másképpen hallanók,
Hol közbeszól a szív verése is.”

A szöveg-egész szintjén az emberi megismerés korlátozottságát a bizonyosság és a bizonytalanság, a hit és a tudás ellentétes együttlevősége hordozza, ahogy azt a tanulmányosorozat második részében korábban kifejtettem.

Kant másik kérdése nyomán tehető fel a 'Mit kell tennie Ádámnak?' kérdés. Ahogy azt említettem, Ádám tragikussága részben abban rejlik, hogy az értelmes életre küzdő törekvést egészen az utolsó színig egy hiábavalónak tűnő küzdelem-sorozatként éli át. Mégis a 'küzdés maga' az, amely az emberi életnek, az emberiség létezésének értelmet ad, ezt a felismerést mondja ki Ádám a tizenharmadik színben. Megjegyzem a küzdés folytonosságát jelzi, hogy már a *Tragédia* első színében, az angyalok karának szózatában, a teremtett világmindenség bemutatásában felvetődik a küzdés-küzdelem motívuma: "Csak előre csüggedetlen;/ Kis határodon nagy eszmék/ Fognak lenni küzdelemben." Az ür-színből idézve Ádám sokat citált felismerését:

LUCIFER

S e sok próbára mégis azt hiszed,
Hogy új küzdésed nem lesz hasztalan?
S célt érsz? Valóban e megtörhetetlen
Gyermekkedély csak emberé lehet. –

ÁDÁM

Korántse vonz ily dőre képzelet,
A célt, tudom, még százszor el nem érem.
Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is?
A cél, megszűnte a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.
(...)

bármi hitvány

Volt eszmém, akkor még lelkesített,
Emelt és így nagy és szent eszme volt.
Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság
Vagy nagyravágy fomájában hatott-e,
Előre vitte az emberemet. -"

¹¹ Immanuel Kant, 1996. 42.

¹² Madách Imre, 1942. 752.

A 'küzdés maga' az, amely az emberi életnek, az emberiség létezésének értelmet ad, a küzdés valamely nagyszerű eszme megvalósításáért. A küzdésnek magának egy morális és egy eszmei axiológiai sajátossága van, önértékkel bír, eredményességétől függetlenül. Ez az erkölcsi, morális meghatározottság szintén kanti analógiát mutat, az eszmék értékessége – bár 'előrevitték az emberemet' – alárendelődik majd az utolsó színben a morális fejlődésnek, így az eszmékért való küzdelem tulajdonképpen eszköze lesz a morális, erkölcsi tökéletesedésnek.

Az utolsó színig a küzdés öntörvénye egy egyéni, történeti, közösségi és etikai parancs, egy kanti kategorikus imperatívusként értelmezhető. Mivel egy olyan egyetemes erkölcsi cselekvés a küzdés a *Tragédiában*, melyben – Kant szavaival – „akaratom maximája mindenkor egyszersmind általános törvényhozás elvéként érvényesülhessen”.¹³ Ezt a belső indítatású küzdést – további kanti analógiát mutatva – Ádám saját öntörvényadó, autonóm akarata, felismert szabadsága hozza létre, az Urat elhagyó és az Úrtól elhagyatott, független állapotában. Ez a belső törvény, a küzdés önmagában vett ténye egy olyan belső parancs, melyet a történelmi színekben nem rendít meg a bukások sorozata, így nincs tekintettel a tapasztalati valóságra, az eredményességre illetve annak hiányára az utolsó két színig. Így nem véletlen az sem, hogy Lucifer ezt a folyton megújuló 'küzdés-filozófiát' tiszteli leginkább Ádámban, a 'gyarló főregben'. Tehát hasonlóan kanti analógiát mutat az is, hogy a küzdés önmagában való jellege mellett annak jó szándéka, jó akarata, értékesre irányultsága és nem elsősorban az eredménye határozza meg.

Mit lehet remélnie Ádámnak? A drámai költemény 11. színétől Ádám már csak szemlélője a falanszterbeli és az eszkimóvilág történeteinek. Az utolsó két színben az emberi létezés hiábavalósága és vele együtt a történelmi színek küzdéssorozatának az eredménytelensége és ezzel együtt a küzdés értelmetlensége, így a létezés értelmetlensége erősödik fel. A küzdés, és egyben a létezés értelmességének megerősítése a drámai költemény utolsó mondatával, az Úrhoz visszatérő Ádámmal szól. A „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!” felszólításban és az ezt megelőző dialógusban az is benne foglaltatik, hogy az ember számára az értelemadó, az értelmességet visszaadó a transzcendens vagy transzcendentált hatalom lehet. (Meggjegyzem, már korábban, a hatodik színben az Úrral együtt történő küzdésre, munkálkodásra Péter apostol Sergiolus-Ádámot:

“Legyen hát célod: Istennek dicsőség,
Magadnak munka. Az egyén szabad
Érvényre hozni mind, mi benne van.
Csak egy parancs kötvén le: a szeretet.”)

A történelmi színek alapján úgy tűnik, hogy az emberiség önmaga számára, 'enisteni' mivoltában mégsem képes értelmet adni létezésének, illetve küzdése, bármilyen nemes eszmékért is történik, eredménytelennek bizonyul. A jövő színeiben is kétségessé vált 'küzdés-filozófiát' – a létezés értelmessége, az eszmék nemessége és az erkölcsi cselekvés folytathatóságának érdekében – mintegy 'transzcendentálnia' kellett Madáchnak. Miért? A küzdés a létezés értelmességének megtalált lényege, az élet- és létértelem, de ez a lényeg a történelmi színekben folytonosan megkérdőjeleződött a bukások, a gyarló ember ténykedései révén, majd újra megtalálttá válik Ádám megújuló küzdésében. A küzdésben való hit végérvényesen elveszítődik az eszkimó színben az emberiség vonatkozásában illetve az egyén részéről az öngyilkossági szándék révén. Galamb Sándor, Hermann István, Fábíán Ernő¹⁴ valamennyien úgy látják, hogy ezen a ponton a kanti etika átvétele érvényesül: az embernek önmaga megsegítéséért kell 'transzcendentálnia' erkölcsi értékeit, a *Tragédiában* a küzdést magát, hitét, hogy értelmet adjon létezésének. Mit jelent ez? Az embernek erkölcsi cselekvéséhez szükség van egy 'magasabb morális lény' eszméjére, vagyis Istenre. "A *Tragédiában* Isten erkölcsi szükség.”¹⁵ - állapítja meg Fábíán Ernő. Egyetértve gondolatával, valóban nyilvánvaló a kanti párhuzam. Ugyanakkor a *Tragédia* szövege nem egyértelmű abban, hogy egy teológiai, azaz transzcendens istenről van-e szó¹⁶ vagy egy olyan Istenről, mint az ember által feltételezett 'transzcendentált erkölcsi szükség'-ről: így mindkettő értelmezés lehetséges. E két eltérő értelmezési tendencia mégis közös abban, hogy az ember erkölcsi autonómiája, szabad választása jó és rossz között, valamint küzdésszámja egy ember feletti, magasabb (transzcendens vagy transzcendentált) szféra felől nyer megerősítést és ez nyilvánvaló kanti párhuzam.

Ugyanakkor a *Tragédia* egy logikus és koherens gondolati ívvel is zárul a "küzdj és bízva bízzál!" transzcendens vagy transzcendentált biztatása révén. Az első színben, az Úr és Lucifer közötti konfliktus egyik kiváltó oka az volt, hogy Lucifer kétségbevonta a világ és az ember megteremtésének értelmességét: "S hiányzik az összhangzó értelem." Ha Ádám felett az

¹³ Immanuel Kant, 1996. 47.

¹⁴ Galamb Sándor, 1917. 181-183.
Hermann István, 1978.

Fábíán Ernő, 1997. 64., 116-118.

¹⁵ Fábíán Ernő, 1997. 117.

¹⁶ Sík Sándor, 1934. 229-243.

értelmetlenség tudata egyértelműen győzne, akkor az Úrral szemben bizony Lucifernek lenne igaza kettőjük vitájában, hiszen maga a teremtmény láttatja ezt be a teremttől. Ezt az elveszett(nek hitt) értelmességet, a létezés értelmességét, azaz a küzdés értelmességét, a küzdést, mint életértelmet, így a morális küldetést valamint a morális és erkölcsi tökéletesedés lehetőségét – a *Tragédia* logikájában – a Rosszal szemben csak a Jó, az Úr adhatja vissza az általa teremtetett embernek. Az Úr, ha már az ember, Ádám elveszítette öntörvényadó, belső kategorikus imperatívuszát (végül öngyilkossági szándékával feladta küzdés-filozófiáját), egy transzcendens vagy transzcendentált erkölcsi parancs, törvény formájában adja, adhatja vissza ezt a küzdésben való hitet és bizást. Az ádami küzdésnek, mint egy autonóm erkölcsi cselekvésnek a történelmi színekben – Kant szavaival – a „szabad akarat önállóan hozott lényegi törvényé”-nek a létrejötte során nincs szüksége vallásra, Istenre, ahogy azt láthatjuk is a bibliai keretszíneken kívül, de ez a morál, további kanti analógiát mutatva elkerülhetetlenül a valláshoz vezet, hiszen a nemes eszmékért való küzdés erkölcsi világrendjének megtarthatósága már nem az ádami akarat, hanem az ádami remény tárgya, melyhez posztulálni kell Istent, a legfelsőbb lényt, aki e morális törvények szerint parancsol¹⁷ – ahogy Kantnál, úgy a *Tragédia* utolsó mondatában is.

Tudjuk, a történelmi színekben az Istenét elhagyó Ádám küzdése folytonosan megkérdőjeleződik, a küzdés – bukás mint ellentétes együttlevőség dinamikájában, a történelmi színekben ellentétes vibrációjuk révén egy oszcilláció-sorozatban majd a jövő színeiben a küzdés eredményessége is kétségessé válik, és végül Ádám öngyilkossági szándékával feladja 'küzdés-filozófiájának' belső kategorikus imperatívuszát, azaz Ádám erkölcsi törekvése nem tartható fenn a *Tragédia* fiktív világában. Mintha a 'küzdés – bukás' dinamikus ellentétes együttlevőségében ez utóbbi győzne az eszkimó színben és az utolsó szín első felében. De ezt a 'küzdés-filozófiát' mégis meg kell őrizni, az embernek az ebbe vetett hitét és reményét vissza kell adni, minden csalódás, bukás és a szörnyű „vég” ellenére is, s mindezt a legfelsőbb lény, az Úr Ádámmal való beszélgetésében és egy utolsó felszólító parancsban teszi hangsúlyozottan nyilvánvalóvá és egyértelművé. Mit lehet remélnie így Ádámnak? Reménykedhet az isteni biztatásban, hogy maga a küzdelem, mint a morális emberi küldetés folyamata és egyben kategorikus imperatívusza az emberi 'nagyságnak és az erénynek' a biztosítéka („Karod erős – szíved emelkedett:/ Végetlen a tér, mely munkára hív,” ; „És biztosítva áll nagyság , erény.”), bár láthattuk, hogy e küzdelem teleologikus eredményessége kétséges. Az Úr így abban erősíti meg Ádámot, hogy az ember erkölcsi előrehaladása küzdelmei révén – kanti terminológiában a „morális progresszus” lehetősége – adott az emberiség számára. Úgy tűnik, hogy az ember mint erkölcsi lény a teremtés célja és értelme – a *Tragédiában*. (Megjegyzem, Palágyi Menyhért filozófus, Madách első monográfiája, a Madách-könyvtár beavatott ismerője egyetlen könyvet említ, mint meghatározót: „Kétségtelenül egy könyvnek – a Humboldt Kosmosának – olvasása, nagyon hozzájárult illeténe főlkorbaékolásához. Világosan állhatott előtte, most ő nem a physikai Kosmost – mint ama német bűvár, hanem az erkölcsi Kosmost akarja megírni.”¹⁸) Másrészt, ahogy azt már az előző tanulmányban analizáltam, Ádám reménykedhet, mivel abban bizonyos lehet, hogy erkölcsi törekvéseiben, nemes és erényes küzdelmeiben segíti az 'égi szózat', Éva mellett és Éván keresztül, 'költészetté és dallá szűrődve'. Az etikus küzdés és cselekvés lehetőségét, a szabad választást jó és rossz között, valamint az isteni gondviselés bizonyosságát még egyszer megerősíti az angyalok karának éneke, mely Isten és az ember viszonyának helyes megélésére szólít fel: a szabad akaratnak, mint a választás autonómiájának és az isteni gondviselésnek (a transzcendens determinációnak) a kiegyenlítetttségét állítja. A 'küzdés filozófiája' tehát egyszerre tartalmazza az ember autonóm erkölcsi cselekvését a 'szabad akarat önállóan hozott lényegi törvénye' alapján, egy kanti analógiájú kategorikus imperatívuszként, amely törvény egyben 'általános törvényhozás elveként is érvényesülhet', azaz moralitása univerzális valamint transzcendentált vagy transzcendens törvényként, parancsként is működhet. Az ily módon, tehát az egyéni, az egyetemes emberi és transzcendens vagy transzcendentált módon megerősített 'küzdés-filozófia' állítja az emberi létezés értelmességét a történelmi színek bukássorozatának és a jövő színeinek pusztulás-víziójával, az öngyilkossági szándékkal, így az értelmetlenséggel szemben.

Madách Imre Az ember tragédiájának utolsó mondata – „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!” - többszörösen is kitüntetett a fentebbiek mellett. Egyrészt az egyik legtöbbet idézett madáchi mondat és egyben szállóige, másrészt a drámai költemény 4141 sorának utolsó sora és egyben utolsó mondata, és a több mint 27 000 szavának utolsó hat szava. Mindemellett a *Tragédia* terjedelmes szövegegységének olyan tételmondata, amely „összegezi a szövegben/szövegegységben részletezettek lényegét”¹⁹, így kompozícióalkotó funkciója alapvető, hiszen a létezés értelmetlenségének csúcspontja, az eszkimó szín és Ádám öngyilkossági szándéka után vissza kell adni a létezés értelmességében való hitet, illetve ki kell egyenlíteni értelmetlenség és értelmesség ellentmondásos együttlevőségét. Úgy vélem, nem akad hazánkban olyan felnőtt ember, aki ne ismerné, ne olvasta vagy hallotta volna már ezt szállóigévé vált mondatot, aki ne érezte volna magát legalább egyszer megszólítva és felszólítva e mondat által. A mondatban az isteni felszólítás igéinek bővítmény nélkülsége, szemantikai hiányossága a forrása a legkülönbözőbb lehetséges 'jelentéssikoknak' és forrása egyben annak, hogy a szövegből kiszakítva ez az egy mondat, mint szállóige rendkívül sokféle, a mindennapjainkban is meglévő élethelyzetre alkalmazható. „Mondottam ember: küzdj” – valamiért. Eszméid, vágyaid megvalósításáért? Az életedért, a létezésed értelmességéért küzdj, vagy a

¹⁷ Immanuel Kant, 1996. 170-171.

¹⁸ Palágyi Menyhért, 1900. 338.

¹⁹ Békési Imre, 2001. 178.

gyermekedért, munkád elismeréséért, az egészséged visszanyeréséért, vagy netán a létfenntartásodért? A konkrét variációk további felsorolását megszakítva netán magáért a küzdésért, mint belső, immanens etikai parancsért küzdj, mivel ez az emberi lényeged, azaz ez lenne – kanti terminológiában – a belső kategorikus imperatívuszod? “és bízva bízzál!” – valamiben. Istenben? Isten felé irányuló hitedben? Valamely szellemi, eszmei lényegben? Vagy a saját emberi mivoltodban bízzál, a magadra irányuló hitedben? Autonómiádban, szabadságodban, emberi nagyságodban, erős karodban és szabad akaratodban? Vagy a küzdés, a hit és a bizalom univerzális erejében bízzál? Vagy abban, hogy a küzdésednek lesz eredménye, értelme? És ha mégsem? De legalább kitartóan küzdöttél és így bíztál a küzdésben önmagában, annak önértékében, az általa nyújtott emberi méltóságban. Valamennyi és még számtalan lehetőség benne van a “küzdj és bízva bízzál!” felszólításában.

Talán ez az ember tragédiája, ahogy Ádámé, úgy bármelyikünké is: az ember küzd (valamiért) és bízva bízik (valamiben), de előre nem tudja, nem tudhatja meg, hogy küzdésének van-e – a morális, az erényes tökéletesedése melletti – értelme, lesz-e eredménye. Úgy tűnik, hogy az ember, mint erkölcsi, erényes lény és annak fejlődése a teremtés célja a Tragédiában – ahogy Kantnál is.²⁰

Kant filozófiája, ahogy Hegelé, a premodern diszkurzus meghatározó filozófiája. Hogy milyen formában hatott Kant filozófiája, közvetett vagy közvetlen módon, nem bizonyítható egyértelműen, de témánk szempontjából nem is feladatunk ezt kideríteni. Lehetséges, hogy Kantot eredetiben olvasta Madách, de az is lehetséges, hogy ismeretei közvetett forrásuk voltak, és inkább valamilyen adaptációs hatásról van szó, így például az Aethaneumon vagy más filozófiai olvasmányokon keresztül. De az is lehet, hogy mindez ötvöződött személyes életpaszatlatával, a magyar történelem nagy tanulságaival, a reformkori líra és Vörösmarty hatásával, a reformkori bölcséleti olvasmányokkal. Bármilyen módon, a küzdés-filozófia Madách széles műveltségének és élményvilága egyik lenyomataként érvényesül a *Tragédia* filozofikumában, és hogy éppen Borsodi Miklóssal, a nagy műveltségű házitánítóval való beszélgetésekben kelt életre, vagy tudatosodott,²¹ hogy majd a *Tragédiában* objektívalódjon, már nem lehet kideríteni. Barta János megfogalmazását idézve, az is lehetséges, hogy Madách nem Kanttól vette át a ‘küzdés-filozófia’ morális tartalmát, hanem „onnan, ahonnan Kant és még annyi más nagyember, aki nem írt filozófiát: a maga küzdő emberségéből”²², más szóval személyes életének tapasztalatából, korának és korszakának ismeretanyagából. Annyit mindenesetre állíthatunk, hogy jó néhány párhuzamos gondolat van a *Tragédia* és Kant gondolatai között (hatástól, átvételtől vagy forrástól függetlenül), mind az ismeretelméleti agnoszticizmust, az antinomikusság jellegét és legfőképp a ‘küzdés-filozófia’ valamint a kanti etika fő kategóriája, a kategorikus imperatívusz fogalmi hálóját között. Az analógiák megléte – forrásuktól függetlenül – annak a filozófiai tartamnak alapvetően meghatározó része, mely az esztétikai formálás anyaga egyben. E filozofikummal való formálásban az a nagyszerű, hogy a gondolati ív teljesen releváns a filozófiai gondolkodás számára, ugyanakkor mégis egy olyan irodalmi műalkotás, melyben minden mindennel összefügg és amely másfél évszázada töretlenül hat és egy folytonos meggondolandó beszélgetésbe vonja be a befogadót.

III.

Az első ember héber mítosza évezredek átívelő értelmezés-sorozat is. Az ószövetségi Ádám-mítosz már önmagában is kettős hagyományon alapul, és további variánsának tekinthető az Újszövetség, a Korán; valamint az ószövetségi mítosz alaptémáját, a teremtést és/vagy a bűnbeesést ábrázoló legkülönbözőbb műalkotások. Valamennyi ugyanarról szól, az Isten által teremtett első ember történetéről, mégis mindig másképpen. *Kerényi Károly* mítoszméleti következtetései az Ádám-mítosz továbbélési folyamatát is jól jellemzik: “szilárd és mégis mozgékony”, “élő valami”, “mindig új összeköttetésekbe ömlő, mindig új variánsokban megjelenő”.²³

Ahogy a mítosz általában, úgy Ádám mítosza is minden korban és minden kulturális közegben együttesen teremt viszonyulást a múlthoz, a mindenkor adott jelenhez (és ezáltal a jövőhöz is); így egyszerre – a strukturalista *Claude Lévi-*

²⁰ Immanuel Kant, 1996. 172-173.

²¹ A filozófiai kérdések végiggondolásához, megvitatásához *Madách Imre* valószínűsíthetően társra lelt *Borsody Miklós* személyében. A gyermekeit egyedül nevelő, magányos alsósztrégovai nemes 1856 elején fogadta fel *Borsody Miklós* volt piarista teológust és filozófust, akit *Palágyi Menyhért* így mutat be: „A fiúk nevelője különben öt éven keresztül (1856-1861) Borsody Miklós, a költő kedvence, nagy műveltségű, világlátott férfit és mindent megpróbált: volt pap, színész és a forradalom idején Bem környezetében katonáskodott.” (*Palágyi Menyhért*, 1900. 234.) Majd *Az ember tragédiájának* legelső olvasója, *Borsody Miklós* 1861-től a löcsei főgimnázium rendes tanára lett, ahol történelmet és bölcséletet oktatott haláláig. Értekezései között egy filozófiai témájú akad, *A philosophia mint önálló tudomány és annak feladata* című, mely egy jól használható, színvonalas, önálló filozófiatörténeti munka. *Bárdos József* kutatásai szerint a *Tragédia* bölcséleti diszkusszióinak gerjesztője e színes egyéniségű, a filozófiát és teológiát kiválóan ismerő, *Madách Imre* legközvetlenebb környezetéhez öt éven át tartozó férfival folytatott eszmecsere, akivel számtalan estét töltött el pipázgatva, borozgatva, filozofálgatva, és lehetséges, hogy többek között *Kant* műveiről vagy éppen *Kierkegaard* *Vagy-vagy* munkájáról vitatkozva. Véleménye szerint „*Borsody Miklós ott tartózkodásának éveit olyan szellemi izgalom, feszültség teremtette Madách számára, amely nélkül nem lett volna képes a Tragédia világirodalmi jelentőségű, csodálatos izzású sorait papírra vetni.*” (*Bárdos József*, 2001. 98-102.)

²² Barta János, 1943. 152.

²³ *Kerényi Károly*, 1988. 9-12.

Strauss terminológiáját használva – történeti és történetietlen struktúra²⁴ A ‘történetietlen’ Ádámról, az első ember archetipusáról, mégis a mindenkor keletkezés történeti szituációjától meghatározottan beszél a zsidó vallás *Ószövetségének* teremtéstörténete és a bűnbeesés leírása. Ádámról már átértelmezetten szól Pál apostol a korinthusi levelekben: az első emberen, Ádámon keresztül a bűn és a halál, az Új Ádámon, Krisztuson keresztül a megváltó megbocsátás és az élet jött a földre. “Amint ugyanis Ádám mindenki meghal, úgy Krisztusban mindenki életre kel.” (Kor. 15, 22); “Ahogy az Írás mondja: “Ádám, az első ember élő lényé lett”, az utolsó Ádám pedig éltető lélek. De nem a szellemi az első, hanem az érzéki, aztán következik a szellemi. Az első ember földből való, földi: a második ember a mennyből való, olyanok a mennyiek is. Ezért ahogy a földi ember alakját magunkon hordozzuk, a mennyeknek az alakját is magunkon fogjuk hordozni.” (1 Kor 15, 45-49)

Az Ádám-mítosz értelmezés-sorozatát hosszasan folytathatnánk az európai kultúra képzőművészeti és irodalmi megjelenítéseinek további variánsaival valamint a teológia- és dogmatikatörténet értelmezéseivel. E csaknem három évezredes, az Ádám-mítoszt átértelmezetten éltető folyamatban különleges és kiemelt helyet foglal el *Madách Imre* egyéni Ádám-mítosza, a *Tragédia*. Megközelítésem elméleti háttérre egyrészt a gadameri hermeneutika ‘horizont-összeolvadási’ teóriája, amely egyben az ‘ismeretlen - ismerős’, a madáchi ‘megértés-művészet’ és a befogadói ‘művészet-megértésen’ alapuló együttműködést is bemutatja. Ebből adódóan vállalom fel saját értelmezői horizontom ‘artikulációját’, melynek megformálásában *Paul Ricoeur: Az “Ádám-mítosz” és a történelem “eszkatológikus felfogása* című tanulmánya volt segítségemre. Nem a már szintén átértelmező, *Madáchra* ható irodalmi előzményekkel²⁵, vagy filológiai szempontból *Madách* feltételezett bibliai olvasmányával és hasonlóan feltételezett teológiai ismereteivel hasonlítom össze a *Tragédiát*, hanem azt kívánom bizonyítani, hogy *Madách Imre* Ádám alakjával és történetével megalkotta az ‘Adamológia’ egyik igen figyelemre méltó eredeti, modern mítoszt.

A *Tóra* első könyvében a két teremtéstörténet összekapcsolása, a az első ember teremtésének és bűnbeesésének története – és érintőlegesen Ádám utódainak, Káinnak, Ábelnek és Szetnek a története – alkotja Ádám héber eredetű antropológiai mítoszt. A teremtés és ezen belül az ember teremtése két leírásban, úgynevezett kettős történetben található. E kettősséget a többfajta hagyomány együttélésével magyarázzák. Az eltérések három vonatkozásban foglalhatóak össze: egyrészt az első ember, emberpár megteremtésének kettősségéből, másrészt az embert körbevevő más minőségű környezetből, harmadrészt a transzcendens hatalom másságából adódnak a különbségek.

Az első teremtéstörténetben Elohim mindenható teremtőként, ígérel teremt, szinte ünnepélyes aktussal: “*Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá*”. (Ter 1, 26)²⁶ Elohim, a szóval teremtett mindenség létrehozása után, a lét piramisának csúcsára helyezve, a természet felett uralkodóvá téve, megáldva, hozzá legközelebb állónak teremtette meg az első embert, emberpárt, háromszor is ismételve hozzá való hasonlatosságát. Az első teremtéstörténetben Elohim mindenhatósága abban nyilvánul meg, hogy pusztá szavával hozza létre a mindenséget, míg a másodikban csak megemlíti a föld és az ég teremtését, bővebben az emberrel, majd az ember környezetének, a Paradicsomnak a létrehozásával foglalkozik. Itt Jahve Elohim, az Úristen, sokkal inkább az ember sorsát irányító – először gondoskodó, majd a jó és rossz tudásának fájáról való evés tiltásával isteni törvényt hozó, végül büntető – transzcendens hatalomként jelenik meg. A föld anyagának és a Jahve Elohim által adott éltető elemnek a kettőssége jelzi, hogy az első ember már teremtésének pillanatában összetett, a por-test és lehelet-lélek dualitásának egysége: “*Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából és orrába lehelte az élet leheletét. Így lett az ember élőlényé.*” (Ter 2,7). A második teremtéstörténet nyilvánvalóbbá teszi az ember és az Úristen közötti eltérő minőséget mint kettős szubsztanciát, szemben az első képmás-hasonlóságával.

Az első történetben szereplő Ádám-mítosz szubsztanciája a teremtés, tehát ebben az értelemben ez antropológiai mítosz. A második történetben a jó és rossz tudásának fájáról való evés megtiltásának isteni parancsa már magában hordozza az ellenszegülés, a bűn elkövetésének a lehetőségét. Az emberi bűnbeesés abszolút kezdete – filozófiai hermeneutikai alapállásból²⁷ – a fa Isten által való megteremtése és a törvényhozás. Ez az isteni parancs és a fa jelképesen az emberi választás

²⁴ Claude Lévi-Strauss, 1971. 136-138.

²⁵ Milton Elveszett Paradicsomában Ádám hasonlóan az egész emberi nemet jelképező mitikus hős. Milton Ádámnak és Évának a bűnbeesés miatti lelkiismeretfurdalását hangsúlyozza. A visszanyert Paradicsomban, Krisztus - mint a második Ádám - történetében az eredendő bűn krisztusi eltörlése áll középpontban. Milton az Ádám-mítosz újszövetségi, teológiai értelmezését veszi alapul. Az Elveszett Paradicsomban Mihály főangyal látomásokon keresztül mutatja meg az eredendő bűn átöröklött következményeit az emberiség jövőjében, melynek hatására az összülőkben az öngyilkosság gondolata felvetődik. E két mozzanat, a jövőbelátás és az öngyilkosság alapján (is) rokonítható *Madách Tragédiájával* (v.ö.: Horváth Károly, 1984. 135-136.)

²⁶ “Isten megteremtette az embert, saját képmására teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket. Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, mely él és mozog. Azután ezt mondta Isten: Nézzétek, nektek adok minden növényt az egész földön, amely magot terem, és minden fát, mely magot rejtő gyümölcsöt érlel, hogy táplálékokot legyen.” (Ter 1,27-28-29)

²⁷ Paul Ricoeur szerint “ezáltal lesz az ember a gonosz kezdetévé, azon a teremtésen belül, amelynek abszolút kezdete viszont az isten teremtő aktusa.” Paul Ricoeur, 1987. 124.

autonómiáját mutatja, azt, hogy az ember ezen isteni tiltó törvény kinyilatkoztatása után már saját maga sorsának irányítója, mégpedig szabad vagy-vagy választásával: elismerheti Istent, az isteni parancsot betartva²⁸ vagy elfordulhat tőle. A fa így a szabad akarat jelképe, az isteni tiltás pedig az isteni törvényt jelenti, és e kettő létrehozásával, kinyilvánításával Isten egyben átadta az embernek a szabadságot, a szabad döntés jogát. Ez a szabadság egyben a teremtmény – Istentől való – elpártoló képességének, bűnbeesésének is a forrása.

A második teremtetéstörténetben az Ádám-mítosz szubsztanciája: a bűnbeesés ténye, melynek háttérében az emberi autonómia átélése van, az Istentől kapott szabadság gyakorlata. A jahvista-elohista hagyományozottságú teremtetéstörténet már nemcsak antropológiai, hanem sokkal inkább étiológiai mítosz is.²⁹ Ez az oknyomozó jelleg talán a történeti háttérrel magyarázható, hiszen a baj, a rossz, a gonosz eredeti forrását meg kellett keresni; a szenvedésekkel telített, i.e. 8-7. századi helyzet történelmi viharaira valamilyen magyarázatot kellett találni. Mózes népének egységes királysága kettészakadt, az északi országrész, Izrael elvesztette önállóságát, népe fogságban. Meg kellett találni a bűn eredetét, azt, hogy miért hagyta el Isten a kiválasztott népet, milyen okból bünteti. A kauzális láncolat nyilvánvaló. Az Úristen – az abszolút kauzális kezdőpontot (a szabad választás jelképét, a fát és az isteni törvényt) előrehozva – így kérdez: *“Ettől a fáról, melyről megtiltottam, hogy egyél? Az ember így válaszolt: ‘Az asszony adott a fáról, akit mellém rendeltél, azért ettem.’”* (Ter 3,11-12-13) S a kígyó kísértő szavai is az isteni tiltás okmagyarázatára (‘azért ezt tiltotta meg Isten, mert’) épülnek, azt megcáfolva: *“Isten csak a kert közepén álló fa gyümölcseről mondta: Ne egyetek belőle, ne érintsetek, nehogy meghaljatok.”* Erre a kígyó így beszélt az asszonyhoz: *“Semmi esetre nem fogtok meghalni. Isten jól tudja, hogy amely napon esztek, szemetek felnyílik, olyanok lesztek mint az istenek, akik ismerik a jót és a rosszat.”* (Ter 3, 3-4-5) A kísértő szerint az isteni tiltás oka egy transzcendens hatalmi ‘féltékenységi’: Isten nem akarja, hogy az ember hozzá (hozzájuk) hasonlatossá váljék. A bűn elkövetése után az isteni büntetés is kettős kauzalitásban, ok-okozati viszonyban történik. A büntetés egyrészt a tiltott fáról való evés, az isteni parancsnak való ellenszegülés miatt történik, a ‘ha eszik, akkor’ kauzalitásban: Jahve Elohim ‘ellenkezést vet’ a férfi és a nő valamint ivadékaik közé, Évára a fájdalmas szülést, Ádámra a fáradságos munkavégzést és mindkettőjükre a halált rója: *“Arcod veritékével eszed kenyered, amíg vissza nem térsz a földbe, amiből lettél. Mert por vagy és a porba térsz vissza.”* (Ter 3,19) Majd egy másik ok-okozati viszonyra, a ‘ha már evett, akkor’ kauzalitásra helyeződik a hangsúly: *“Azután így szólt az Úristen: ‘Lám, az ember olyan lett, mint egy közölünk, ismer jót és rosszat. De nem fogja kinyújtani kezét, hogy az élet fájáról is vegyen, egyék és örökké éljen. Ezért az Úristen eltávolította az Éden kertjéből, hogy művelje a földet, amelyből lett.’”* (Ter 3,22-23) A bűnbeesés után az isteni és emberi minőség még jobban elkülönül, szemben az első történet képmás-hasonlóságával. A Teremtés 3. fejezete az Ószövetség egészében is étiológiai jellegű, mégpedig abban az értelemben, hogy a világban található bajok, szenvedések és halál okának az első emberpárt, annak bűnbeesését jelöli meg, és általános érvényűvé, minden emberre vonatkoztatottá teszi, ahogy ezt például Salamon panasza is bizonyítja: *“hisz nincs ember, aki ne vétkeznék”.* (1 Kir 8,46).³⁰ A héber Ádám-mítosz szubsztanciája a (két fajta) teremtetés mellett tehát a bűnbeesés. Az Újszövetségben az Ádám-mítosz még inkább a bűnbeesés szubsztanciájára redukálódik, ugyanakkor mintegy ki is egyenlődik (Róm 5, 12-21) a krisztusi megváltás “üdvössége” és az eredendő bűn eltörlése által, hiszen az első emberben mindnyájan vétkeztünk, s e bűn büntetése a halál. Krisztus megváltó áldozati halála és feltámadása az eredendő ‘bűn-jelleg eltörlése’. Paul Ricoeur szerint *“a Krisztológia szilárdította meg az Adamológiát”*, mivel az Ószövetségben a Teremtéstörténet(ek)en kívül csupán néhány elszórt utalást találhatunk az első emberpár bűnösségére, így *“Ádám mintegy visszahatásban személyesedik meg”*.³¹ Így a Biblia egészében az Ádám-mítosz a bűnbeesés – megváltás köre bővül. A bűnbeesés-megváltás felől vélem értelmezhetőnek Lucifer és Éva dialógusát az utolsó színpadon, az ember eredendő bűnösségéről és az ezt eltörlő Krisztus eljövételéről:

„LUCIFER

S te, dőre asszony, mondd, mit kérkedel?

Fiad Édenben is bűnnel fogamzott.

Az hoz földedre minden bűnt és nyomort.

ÉVA

Ha úgy akarja Isten, majd fogamzik

Más a nyomorban, aki eltörlüli,

Testvériséget hozván a világra. -”

²⁸ *“De a jó és rossz tudásának fájáról ne egyél, mert amely napon eszel róla, meghalsz”* (Ter 2,17)

²⁹ Paul Ricoeur, 1987. 123.

³⁰ Az összülők bűnbeesésének következménye, hogy minden ember bűnös. V.ö.: Ter 6,5; Ter 8,21; 1 Kir 8,46; Jób 4,17; Jób 25,4; Préd 7,20; Péld 20,9; Iz 64,5; Jer 30,15; Dán 9,5-6-7; Sir 25,24; Bölcs 2,23-24; stb.

³¹ Paul Ricoeur, 1987. 128-129.

Sokan, sokszor leírták már a *Tragédiáról*, hogy *Madách* meglehetősen szabadon kezelte a mitológiai anyagot. A Biblia világától való eltérések regisztrálásán túl azonban nem derült ki, hogy ezek az eltérések milyen minőségűvé teszik ezt az egyéni mítosz-variánst, *Madách* által újraformált Ádám történetét. Így nem az eltéréseket összegeztem a szakirodalom alapján, hanem azokat a konkrét – szemantikai és strukturális – eltéréseket jelzem, melyek *Madách* Ádám-mítoszába mint az ‘Adamológia’ kiemelkedő egyéni mítoszába formáltak.

Az első teremtéstörténetben csupán a “*Teremtsünk embert...*” többes számú felkiáltása utal arra, hogy Isten nincs egyedül a transzcendens szférában. *Madách* képzelete az Urat³² “*dicstől környezetten trónján*”, angyalok seregétől körbevetten láttatja.³³ Az első teremtéstörténet mitológiai anyagára utalnak a következő madáchi párhuzamok: az isteni teremtés kozmikus méretei, a teremtés felett érzett isteni megelégedettség.

A Teremtés első fejezetében a megteremtett világ harmonikus, tökéletesen rendezett, megáldott és befejezett. Ezzel szemben *Madách*nál az I. szín teremtés-dicséretének számos eleme előrevetíti már a bűnbeesés utáni állapotot is, a megbomlott harmóniát, ahogy erre *Horváth Károly* már utalt *Madách*-monográfiájában: “*Az I. szín számos eleme azt sugalmazza, mintha a kezdeti harmónia megbomlása már eleve szükségszerű, de mindenesetre előre látott lenne és nemcsak az Úr szemében. Az angyalok kara már úgy köszönti a Föld szellemét, mint akinek “változó világömbjén” “nagy eszmék fognak lenni küzdelemben”, “szép és rút”, “mosoly és könny”, “az Úr kedve és haragja” fog rajta “kört venni”. Nos, ez - a bibliai mítosz logikáját követve - csak az ember bűnbeesése utáni állapotra lehet jellemző.*”³⁴ Az eltérő elkülönítődés oka – véleményem szerint – az expozíció poétikai, sejtetően előreutató sajátosságával, ‘követelményével’ (is) összefüggésbe hozható.

Egy másik lényeges strukturális különbség *Madách* első színének mennyei jelenete (1-75 sor) és a teremtés leírása között a következő: az első teremtéstörténet a teremtő aktus folyamatát hosszasan beszéli el, négyszer hangzik el eközben “*az Isten látta, hogy ez jó*” (Ter 1, 12; Ter 1, 19; Ter 1, 21; Ter 1, 25) gondolatritmusos alakzata, majd miután ez első emberpárt is megalkotta, ötödször így szól az elbeszélő: “*Isten látta, hogy nagyon jó mindaz, amit alkotott.*” (Ter 1, 31), ezután a hetedik napon Elohim megpihent a teremtés munkája után és megáldotta azt (Ter 2, 2-3). A teremtés folyamatának hosszú leírásában csupán a gondolatritmus utal a megelégedettségre; a teremtés utáni állapotra – míg a befejezésre, a pihenésre és a megáldásra – mindössze három rövid záró mondat. *Madách* ott kezd a *Tragédiát*, ahol az első teremtéstörténet véget ért: a befejezettség utáni állapotban, a megteremtett világ dicsőítésével.

Horváth Károly szerint az első színben az Úr és Lucifer vitája (76-153 sor) mitológiai előzményének az ószövetségi *Jób könyve* tekinthető.³⁵ A Sátán Istennel vitatkozva és fogadást kötve be akarja bizonyítani, hogy Jób istenfélő jámborsága nem valódi, csupán a javakért kapott hálán alapul. Ha ezeket a külső értékeket Isten elveszi, sőt ha leprás beteg lesz, “*húsában és csontjában*”-ban éri bántódás (Jób 2,5), akkor istentagadó lesz, legalábbis a Sátán feltételezése szerint. Természetesen a Sátán veszt, mivel Jób nem tudja megtörni semmiféle szenvedés, és ezért Istene még jobban megjutalmazza. Isten és a Sátán közötti vitára több helyütt is találhatunk utalást az *Ószövetségben* (Zak 3,1-2; Bölcs 2,24; Jer 2,20). A vita tartama többnyire az ősgonosz alárendelt vagy az Úrral egyenrangú helyzetének eltérő felfogásán alapul, hiszen e viták során a Gonosz szándéka mindig az, hogy az Istennel azonos rangú hatalmát bizonyítsa a világ és az ember felett, de ez sosem sikerül. *Madách* eredeti módon értelmezte át és konstruálta újjá ebben az esetben is a mitológiai anyagot. Legtöbbször azokon a pontokon, ahol maga a bibliai történet is homályos marad. Szemléletes példa erre az Úr és Lucifer közötti vita, a monizmus – dualizmus kettőssége, és az abszolút – relatív ‘ellentétes együttlévősége’, ahogy erre majd a következő tanulmányban utalok.

Az első szín vitájában két feltűnő, a bibliai mítosztól eltérő elem van. Az egyik szemantikai eltérés az egyik filozófiai-teológiai kérdésre irányul, ‘a honnan eredeztethető a rossz’ kérdésére. Az ember bűnössége más kauzalitásban, ok-okozati viszonyban tételődik, *Madách*nál ez egyértelműbben megjelölt, mint a második teremtéstörténetben. A *Tragédiában* az emberpár bűnösségének abszolút kezdőpontja az Úrral szembeni luciferi dualista érvelés és hatalom-követelés, melynek következményeként a gonosz eszközévé válik a két fa:

“LUCIFER

Együtt teremtenk: osztályrészemet

Követelem.

„AZ ÚR (*gúnynyal*)

Legyen, amint kívánod.

³² *Madách* Imre Úrnak nevezi Istent. A hagyománynak megfelelően ez a héber Jahve elnevezés magyar fordítása, Károli Gáspár óta. Mint említettem, az első teremtéstörténet Istene Elohim, a másodikban Uristen neve Jahve Elohim. *Madách* tehát eltér a névadást illetően az első két teremtéstörténetétől.

³³ Az első szín égi jelenetének kezdete *Goethe Faustjára* emlékeztet annyiban, hogy mindkét helyen az angyalok kara és három illetve négy főangyal zengi a dicshimnusz az isteni teremtés tökéletességéről. V.ö.: *Horváth Károly*, 1999. 143.

³⁴ *Horváth Károly*, 1999. 146.

³⁵ *Horváth Károly*, 1999. 142.

Tekints a földre, Éden fái közt
 E két sudar fát a kellő közepén
 Megátkozom, aztán tiéd legyen.
 LUCIFER
 Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy úr vagy,
 S egy talpalatnyi föld elég nekem,
 Hol a tagadás lábát megveti,
 Világodat meg fogja dönteni. (Indul.)
 ANGYALOK KARA
 El Isten színétől, megátkozott,
 Hozsán' az Úrnak, ki törvényt hozott.”

Az Úr (gúnyosan bár, de itt mégis úgy tűnik, mintha beleegyezne az együtt-teremtés dualizmusába) teljesíti Lucifer követelését és átadja a gonosz számára a kísértés eszközeit és csak ezt követően, a második szín elején hangzik az isteni tiltó törvény. Másodlagos forrás az első emberpár gyarlósága, a luciferi csábításnak való engedés. A madáchi átértelmezés kauzalitásától eltérően a második teremtéstörténetben Jahve Elohim tiltó parancsa lesz az emberi bűnbeesés abszolút kezdete, mivel ez az isteni törvény (és egyetlen eszköze: a jó és gonosz tudásának fája) már állítja az emberi választás autonómiáját, aki elismerheti az isteni törvényt vagy elfordulhat tőle. Így az ember szabad választásával már adva van a kísértés lehetősége is. Itt az isteni paranccsal szembehelyezkedő, az autonóm döntésre való biztatás eszközévé degradálódik a kísértő, a kígyó alakját öltve. Jahve Elohim egy fa gyümölcsének evését tiltja meg, de a büntetés már a másik fára, az élet fájára is vonatkozik.³⁶ Míg *Madáchnál* a bűn abszolút eredete az Úr és Lucifer közötti vitára vezethető vissza és csak másodlagosan az első emberpárra.

A másik különbség az, hogy a *Tragédia* Édenkertjében két fáról van szó mindvégig. Hogy ez direkt-e vagy véletlen? Az előbbi esetében mivel hozható összefüggésbe? Vagy az utóbbinál: mi a véletlen oka? *Alexander Bernát* a következő magyarázatot fűzi ehhez az eltéréshez: a Biblia szerint Ádám a bűnbeesés előtt halhatatlan volt és büntetésül lett halandóvá³⁷, ezzel szemben „*Madách eltér a Bibliától, Isten két fát ajándékoz Lucifernek és mind a két fától egyszerre tiltja el az embert, tehát Madách fölfogása szerint mindjárt halandónak teremtette Isten az embert. Byron Káin-jában is több ízben két fáról van szó.*”³⁸ E megoldás révén azonban ellentmondásossá válik az Úr cselekedete, hiszen először az ‘Éden fái közt két sudar fát’ ad Lucifernek, s mindkettőt megátkozza, majd ígéretével ellentétben a második színben mégis visszaveszi a halhatatlanság fáját.

A második teremtéstörténetben és a bűnbeesés elbeszélésében Jahve Elohim az ember sorsát irányító hatalom, aki először létrehozza Ádámot, majd gondoskodik életkörülményeiről, megteremti számára az Édent, a ‘segítőtársakat’, végül Ádám ‘oldalcsontjából’ Évát, mindeközben a törvény felállításával a szabad választás jogát adja át, majd a tiltó törvény megszegése, a bűnbeesés után büntet. A *Tragédia* második és harmadik színe alapvetően módosítja a mitológiai alapegységek arányait. A bibliai kísértés rövidegével szemben több mint száz soron keresztül ível a luciferi kísértő dialógus. Mégis a bibliai kígyó egyetlen mondatának egyéni értelmezésére épít *Madách*, ‘az olyan lehetsz, mint Isten’ a csábítás lényege itt is, hogy ez majd az “*Önmagam levék / Enistenemmé*” metamorfózisává és egyben az enisteni ember motívikusságává lényegüljön át. Egy másik arány-különbség az, hogy a teremtéstörténet hosszú és részletező isteni büntetését *Madách* csupán egyetlen, teológiai jellegű mondatban tömöríti:

“AZ ÚR SZAVA
 Ádám, Ádám! elhagytál engemet,
 Elhagylak én is, lásd, mit érsz magadban.”

A Bibliától teljesen eltérően kiemelt funkciót kap az “*Éden-nosztalgia*”,³⁹ a vágykép az első emberpár harmóniájáról, ugyanakkor ez egy mitológéma is az ‘aranykor-mítoszból’. Szintén alapvető elkülönбöződés a harmadik szín egésze, hiszen az *Őszösvetség* a kiűzetetést elbeszélve Káinnal és Ábellet folytatja az első emberpár történetét, *Madáchnál* az utolsó szín is a költői fantázia leleménye.⁴⁰

³⁶ “Lám, az ember olyan lett, mint egy közülünk, ismeri a jót és rosszat. De nem fogja kinyújtani kezét, hogy az élet fájáról is vegyen, egyék és örökké éljen!” (Ter 3,22)

³⁷ *Madách Imre: Az ember tragédiája*, 1909. 22.

³⁸ *Madách Imre: Az ember tragédiája*, 1909. 15.

³⁹ *Horváth Károly*, 1999. 146.

⁴⁰ Vessünk egy pillantást a madáchi egyéni mítosz meséjének vázlatára: az Úr és Lucifer vitatkozik azon, hogy együtt teremtették-e a világot, vagy csak az Úr, és azon, hogy értelmes-e ez a teremtett világ. A vita ugyan nem dől el, de Lucifer mégis (hogy látszólag-e vagy sem, itt nem tudjuk meg) győzelmet arat az együttermelés, a dualizmus kérdésében, hiszen megkapja az ‘osztályrészét’, a két fát. Az ördögi csábítás eredményeként az első emberpár elköveti az eredendő bűnt és kiűzetetik a paradicsomból. A paradicsomon kívül, Ádám követelőzésére,

Horváth Károly a nagy mű megszületésének hátterével kapcsolatban *Madách* egyik levélfogalmazványát idézi: “E méreg igazság, ha tragédia is, s az emberi természet sohasem tagadta meg magát, és Ádám teremtése óta folyvást más és más alakban jelen meg, de alapjában mindig ugyanaz a gyarló féreg marad a még gyarlóbb Éva oldalánál.”⁴¹ A *Tragédia* hatástörténetében szinte közhelyként ismétlődik az, hogy Ádám és Éva nemcsak mitológiai alakok és az emberiség örök jelképei, szimbólumai, hanem történeti személyek is. A ‘más, de mindvégig ugyanaz’ gondolat a levélből ugyanakkor már utal a *Tragédia* mitológikus felépítésének ötletére is. Másrészt hordozza azt – a művet is meghatározó – pesszimista és predesztináltságra utaló⁴² gondolatot, hogy az ószövetségi Ádám történetét minden kor minden embere megismétli, mivel gyarlóságát örököljük, újra és újra beleszületünk az ádámí léthelyzetbe. Ádámban mindannyian és örökösen egyek vagyunk. Az ember gyarló természete és ebből következő folytonos bukása ugyan nem cáfolódik meg a *Tragédiában* sem, azonban kiegyenlítődik egy – rangjában éppolyan fontos – ellenpólussal, mégpedig a küzdés állandóan megújuló cselekedetével. A ciklikusan ismétlődő, bukás és/de küzdés folyamata az ‘ellentétes együttlevőségek’ egyike.

Madách Imre a *Tragédia* első három színében szinte tovább írja a bibliai teremtés és a bűnbeesés történetét. Olyan pontokon tesz kiegészítést, olyan aránymódosításokat alkot, ahol a bibliai történet homályos vagy teljesen hiányos. E szupplementumok és aránymódosítások ugyanakkor valamely filozófiai és/vagy teológiai problémakört vetnek fel, így például az Úr és Lucifer közötti monista-dualista vitára gondolok, a szabad akarat dilemmájára, vagy az isteni, nagyon tömör büntetés summázata: “*Elhagylak én is, lásd, mit érsz magadban*”. Ez az állításba bűjtött kérdés az ember, az emberiség lényegének minőségére kérdez rá és egyben a történelmi színek alapprobléma-felvetését is megadja: mivé válhat az ember, az emberiség önerejéből; Istenét elhagyva, Istenétől elhagyottan, ‘enisteni’, nagyravágyó mivoltában?

Az *Ószövetség* Ádám mítosza a teremtés és a bűnbeesés mítosza, a *Biblia* egészét tekintve pedig a bűnbeesés és a megváltás mítosza – *Madách* Ádám-mitoszána szubsztanciája: a bukás (a gyarlóság révén) ‘és a mégis’ küzdés mítosza. Ez a minőség teszi egyedivé *Madách* mítoszteremtését. Miért tekinthető egyéni mítosznak *Madách* Ádámja? Minden antropológiai mítoszból valamilyen módon megfogalmazódik az emberi ráció ösdilemmája: képes-e az emberi nem megvalósítani a benne rejlő lehetőségeket; ha nem, akkor miért nem; ha igen, akkor hogyan? A mítosz mint struktúra az emberi nem feltételezett lehetőségeinek egy-egy fajta modelljét adja.⁴³ Ilyen lehetséges modellt nyújt *Madách Imre* szubjektivizált mítosza is, mivel az egyénben kezdődő és véget érő, ugyanakkor minden egyénben újra megismétlődő egyetemes emberi alapállapotot ábrázolja, a modernitásra jellemző tartalommal megtöltve: a bukás és/de mégis küzdés mítoszáét. Ugyanakkor a mitikus alapkérdésre kétféle választ ad egy ‘ellentétes együttlevőségben’: nem képes az emberiség megvalósítani lehetőségeit, mert mindig elbukik, gyarlósága révén, másfelől: képes lehet a megvalósításra, a jobbitásra, mert folytonosan küzd. Ez az ellentételezés ‘Ádám mint az Ember’ dualitásából fakad, az emberi nem alaptermészetének kettősségéből.

Az én mítoszáét mint morális mítoszt a romantika teremti meg. A felvilágosodás után az alteritás hagyományos mítosza fokozatosan elveszítették érvényességüket, világmagyarázó erejüket. A mítosz hatásának hatalmát ismerve, *Herder* óta hangoztatták a német romantikus teoretikusok, hogy egy ‘új mitológiára van szükség’. Művészi programjuk szerint az “*én mitológiája*” a szubjektivizált mítosz lehet, mely organikus egésszé rendezi el a világot úgy, hogy kiindulópontján és fókuszában mindig az én, az individuum moralitása, ethosza áll.⁴⁴

A *Tragédia* ilyen ‘új’ és egyben modern mítosz, hiszen minden ember egyedi tapasztalatát képes egyetemessé formálni; morális tartalmú, mert *Madách* Ádámja, az Ember bukása és küzdése a modernitás individuumának lényegi szubsztanciája. Mitikus, mivel az emberi sorssá, sorsokká formált végtelen folyamatot ábrázolja. Sajátosan egyéni mítosz, mert ez a bukás-küzdés az ember sorsa – *Madách* gondolatvilágában. Mitikus azért is, mivel képes megteremteni az örök visszatérés ciklikusságát a kezdet, a történetiség és a vég között; egyéni mítosz, mivel *Madách* értelmezésében a bukás-küzdés mozgása, dinamikája (ádámí) általános emberi alapállapot, egyben egyéni életfilozófiája és a történelem mozgásának dinamikáját is jelenti.

A bibliai Ádám-mítosz bűnbeeséséhez köthető a bukás ismétlődése, az Ember „gyarló féreg” mivoltának ismétlődése, a megváltáshoz pedig a küzdés eszméje. A küzdés kiegyenlítő eszménye és készítése azonban nemcsak a XIX. század első

Lucifer álmokképeken keresztül bemutatja az emberiség történelmét, mint a megígért tudást. Ádám felébred, a nyomasztó álmokképek hatására öngyilkosságot tervez. Éva anyaságának híre visszatartja és térdre esik az Úr előtt, mivel felismeri annak mindenek feletti hatalmát. Az Úr visszafogadja ‘kegyelmébe’ Ádámot és ismét az emberhez közelálló Istenként jelenik meg: „*Te meg, fiam, beszéld el, hogy mi bánt úgy.*” Majd újrendezi a mindenséget, ismételtlen kijelöli Éva, Ádám és Lucifer feladatát, és biztatást ad a jövő küzdelmeihez. Mint látható, a mese egyes elemei, több mitológéma összekapcsolásával a bibliai mítoszt idézik meg, mégis alapvető eltérések vannak a narratíva szintjén is.

⁴¹ Horváth Károly, 1999. 121.

⁴² A keresztény katolikus dogmatika áteredő bűnének egyik “dogmatikus döntését” ismerhetjük itt fel, ha a gyarlóság alatt az ember bűnösségét értjük. Azonban a dogmafejlődésben - szemben a madáchi levélrészlettel - az ‘öröklődött’ ádámí bűnösséget eltörli a nála erősebb krisztusi megváltás és keresztség. A dogmatika szerint az ember ugyan így mentesül az eredendő bűntől, ám személyes (halálos vagy bocsánatos) bűnöket elkövethet, de nem erre predesztinált. A bűn teológiai értelemben: elfordulás Istentől, az isteni törvényektől.

⁴³ V.ö.: Claude Lévi-Strauss, 1971. 133-149.

⁴⁴ V.ö.: Weiss János, 2000. 94-104.

felének hazai koreszméjét, a reformkori líra, *Kölcsy, Petőfi és Vörösmarty* örökségét,⁴⁵ a magyar „idosz legsajátabb életbölcseességét” idézheti fel, nemcsak egy – feltételezhetően, de egyértelműen nem bizonyítható kanti ihletettséggű - kategorikus imperatívusz, illetve nemcsak a romantikus hatásforma ellentéteket kiegyenlítő jellegéhez kapcsolható a csalódással, a bukással szemben, hanem a *Tragédia* egyéni és egyben ’új’ modern mítoszának morális erejét is jelenti, a küzdés és a megváltás párhuzamosságában. Az individuum, az ember számára a küzdelem önmaga megváltásának módjaként határozható meg és egyben önmaga belső morális parancsaként. Az újra és újra elbukó ember létének olyan belső morális lényege a küzdelem, amellyel önmaga létét, emberiségének lényegét és méltóságát állítja. Ádám, mint egyén, és mint az emberiség szimbolikus képviselője ugyan mindig elbukik, de szeretné megváltani, jobbá tenni önmagát (mint az Embert) és az emberiséget a folytonos küzdés révén. Nem tekinthető véletlennek, hogy Lucifer is ezt a küzdés-eszmét tiszteli a legjobban Ádámban. A *Tragédia* küzdés-filozófiájának értékéből nem von le semmit az, hogy többek között Goethe Faustjában is e törekvés által remélhet megváltást, megmentést az ember: „Ki holtig küzdve fáradoz, az megváltást remélhet”.⁴⁶

Gondolatmenetem első részében párhuzamot vontam az őszösvetségi és az újszösvetségi Ádám-mítosz között, melynek sommazata az volt, hogy Ádám bűnbeesését a ’második Ádám’, Krisztus megváltása oldja fel, így a *Biblia* egészében a bűnbeesés-megváltás mítoszára bővül. Ugyanezt a kiegyenlítő - a *Tragédiában* a bukás és/de mégis küzdés - mítosz-modellt alkotja meg *Madách Imre* is Ádám történetében: őszösvetségi Ádámként elbukik, de ’krisztusi’ Ádámként hisz és eszményei megvalósításával küzd az emberiség, a valóság jobbításáért, megváltásáért. A bukás-küzdés mozgása, dinamikája (ádami) emberi alapállapot, és egyben a történelem mozgásának állapota is. Ahogy azt tanulmányosorozatom első részében kifejtettem, Ádám metafizikus létértelmezése, a korai modern filozofikus diszkurzusa, amely feltételezi azt, hogy a létezésnek van valamely szellemi-eszmei lényege, és azt is, hogy ez megismerhető, sőt, az ember által immanens módon meg is valósítható, s mindez a folytonos fejlődés alapja. A küzdő Ádám hisz abban, hogy az ember szabad akarata révén megvalósíthatja etikus önmagát, hisz egy egyetemes eszmeiségben, abban, hogy az érték való küzdés révén az emberiség fejlődik és útja a folytonos tökéletesedés, hisz az eszme és az általa hordozott érték gyakorlati megvalósíthatóságában, így a küzdés értelmességében, mely tágabban magának a létezésnek az értelmességét is jelenti. A premodern filozófia történelemszemléletével - a történelem “mint metafizikai ágens, amely (aki) kezdeti létében - mint dűnamisz - maga hordozza saját tökéletességét, végét, célját”, univerzális jellegű. Ez az univerzalizmus “erőteljesen normatív felfogású volt”. A történetet, a ’filozófiai nagy elbeszélések’-nek “a haladás vagy hanyatlás formájában kell elmondani - tárgya ugyanis a megváltás vagy (és) a bűnbeesés”⁴⁷ - a *Tragédia* történet-mondása több aspektusban is párhuzamos és követi a premodern fentebb jelzett filozófiai narratíváját. A bukás-küzdés mítosza felől pedig teljes a párhuzamos a ’bűnbeesés és /vagy megváltás’ jellegét tekintve.

Ebben az értelemben *Madách* Ádámja a küzdés emberi akaratában, az újrakezdés méltóságában kívánja megváltani, jobbitani önmagát és az emberiséget. Ez az akarás realizálható-e? Megváltható-e, jobbitható-e az emberiség az ember küzdése által? Képes-e nemesebbé tenni a világot az ember és önmagát? Minden szín válasza, az eszkimó szín ’végszava’: a nem. Az (őszösvetségi) ember gyarló természete miatt: a nem. Azért nem, mert az Istenét elhagyó ember mindig elbukik ’emberi gyöngéje’ és határoltsága által. Azonban a *Tragédia* szövege szerint az élet természete a küzdés, vereségeink ellenére, sőt éppen azért, mert vereséget szenvedtünk, küzdeni kell a humánus eszményeikért, értékeikért, a küzdésért, mint önértékért. Még akkor is, ha a küzdelem újrakezdésében, értelmes céljában és megvalósulásában már csak – egy transzcendens vagy transzcendentált isteni égi szózat nyomán – bízva hihetünk.

Irodalom

- Madách Imre: *Az ember tragédiája. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta: Alexander Bernát*. Második javított kiadás. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.T. Kiadása, Budapest, 1909.
- Baranyi Imre: *A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum)*. Irodalomtörténeti Füzetek 42. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963.
- Bárdos József: *Szabadon Bűn és erény között*. Madách Irodalmi Társaság, Budapest, 2001.
- Békési Imre: *Osztatlan filológia. Nyelvészeti - irodalmi Tanulmányok*. Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2001.
- Fábrián Ernő: *Az élet értelme. Madách filozófiája*. Trisedes Press Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 1997.
- Galamb Sándor: *Kant és Madách*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1917. 2. szám
- Heller Ágnes - Fehér Ferenc: *A modernitás ingája*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1993.
- Hermann István: *A gondolat hatalma*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Horváth Károly: *Madách Imre*. Mikszáth Kiadó, Horpács, 1999.
- Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Fordította: Kis János. Ictus, Budapest, 1996.
- Immanuel Kant: *A gyakorlati ész kritikája*. Fordította: Berényi Gábor. Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1996.

⁴⁵ V.ö.: Martinkó András, 1978. 185-215.

⁴⁶ Horváth Károly, 1999. 139.

⁴⁷ Heller Ágnes - Fehér Ferenc, 1993. 11-12.

-
- Kerényi Károly: *Mi a mitológia?* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988.
 - Claude Lévi-Strauss: *A mítoszok struktúrája. In: Strukturalizmus.* Első kötet. Szerk.: Hankiss Elemér. Európa Könyvkiadó, Budapest. 1971.
 - Martinkó András: *Vörösmarty és Az ember tragédiája.* In: Madách-tanulmányok. Szerk.: Horváth Károly. Akadémiai, Budapest, 1978.
 - Németh László: *Az én katedrám.* Budapest, 1969.
 - Sík Sándor: *Az Ember Tragédiájáról.* Budapesti Szemle, 1934. 234. köt. 681. sz. 229-243.
 - Szerb Antal: *A magyar irodalom története.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1978.
 - Szücsi József: *Madách Imre könyvtára.* Magyar Könyvszemle, 1915.
 - Ricoeur, Paul: *Az "Ádám-mítosz" és a történelem "eszkatológikus" felfogása. In: A hermeneutika elmélete.* I. kötet Szerk.: Fabiny Tibor. Szeged, 1987.
 - Palágyi Menyhért: *Madách Imre élete és költészete.* Az Athenaeum Irod. és Nyomdai R.T. Kiadása, Budapest, 1900.
 - Weiss János: *Mi a romantika?* Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000.

~ ~ ~ ~ ~ ~

Veres Ildikó :

Szellemiség és értékek az emigráns életvilágban

„Hogy ki vagy, kivé lettél
egy dolog szabja meg,
bárhová is vetődj el:
a gyökered.”
Sulyok Vince

Mielőtt rátérnék a fent jelzett problémakör egyes dimenzióinak feltárására, engedjenek meg néhány személyes megjegyzést. Bizonyára sokuk számára kérdésként vetődik fel, hogy mit tud mondani olyan valaki az emigráns létről, aki maga nem tapasztalta meg a hagyományos értelemben vett emigrációs életvilágot. Számomra e vonatkozásban két meghatározó élmény adódott.

Egyrészt a szakmai munkám lényeges részét a magyar filozófiai gondolkodás néhány szegmensének kutatása, értelmezése teszi ki több évtizede. Így az erdélyi magyar filozófusok, a Kolozsvári Iskola gondolkodóié, akik megélték a kisebbségi lét gyötrelmeit a trianoni diktátum következtében (*Bartók György, Tavaszy Sándor, Makkai Sándor, Varga Béla*), s filozófiájukban, etikájukban többek között arra keresték a választ, hogy milyen elméleti megoldások lehetségesek az új léthelyzet értelmezése közben/után. Ott és akkor a közösségiség, az aktivitás és a keresztény hit dimenziói segítették az autentikus lét megteremtését, amelyhez hozzájárult egy sajátos Mi-tudat, egy sajátos lelkület, az 'erdélyi lélek' sajátosságainak tudata. Emellett néhány, az emigrációban is jelentőset alkotott gondolkodó (*Brandenstein Béla, Kibédi Varga Sándor, Hanák Tibor*) munkásságának feldolgozása folyamán vetődött fel a kérdés, hogy az emigráns magyar filozófusok számára a megtört életút jelentett-e szellemi megtörést is?

Másrészt meglátásom szerint az emigráns létnek van egy sajátos formája, amelyet milliónyian vállaltunk saját hazánkban. Ezt én belső emigrációnak nevezem, ami fontos és meghatározó értékek „víz alá nyomásával járt”, egy sajátos kivárá, túlélő állapottal elsősorban szellemileg.

Az alábbiakban elsősorban azokat a kérdésköröket érintem, amelyek véleményem szerint filozófiailag, lételméleti és ismeretelméleti, valamint értékelméleti szempontból relevánsak lehetnek a kisebbségi lét értelmezésekor.

Ezen elméleti szempontok lehetséges érvényességét gondolom át a múlt század néhány évtizedének magyar emigrációja vonatkozásában. Pontosabban: elsősorban a 1945-től a hatvanas évek végéig a kialakult politikai helyzet következtében kivándoroltak vonatkozásában. Miért is? Azért mert politikai emigránsként máshogyan vetődnek fel bizonyos kérdések, mint az ún. „megélhetési emigráns” létben.

A hiány és a titok mint létmeghatározók

A hiány, a nem-létező kérdésköre lételméleti szempontból a következőképpen tehető fel: hogyan definiálják az egyes gondolkodók a teória szintjén a konkrét létező, az ember teljességét, amihez képest a hiány megjelenik.

Milyen „életvilágbeli” konstrukciók jönnek/jöhetnek létre akkor, ha a „valami” teljessége számomra ismert, de a Másik előtt nem, így a másinak erre az adott „valamire” való teljesség-fogalma hiányos, aminek a döntésmechanizmusokban domináns szerepe van, amely ismeretelméleti és tudásszociológiai problémákat vet fel.

A hiány fogalomköre emocionális vonatkozásokat is feltételez: valaki, vagy valami számomra azért fontos, mert életvilágom adott pillanatában, szakaszában emlékek, érzelmek fűződnek hozzá, a volt életvilágom meghatározó részeiként már nincs lehetőségem „birtokolni”. Ha egy ilyen személy vagy tárgy, vagy ún. szellemi-lelki képződmény /pl. a haza / nem-létezővé válik, fölborítja életvilágomat, érzelmeháztartásom egyensúlyát, mert pótolhatatlan. Egy ilyen személy vagy tárgy egy másik ember számára nem „funkcionál” hiányként, vagy ritkaságként, csak számomra nincs már.

A metaforák sokat segítenek a kimondhatatlan hiányokat kimondani, mint ahogyan a jól ismert *József Attila*-i sorok sem csak az életvilágbeli konkrét „nincsekre” utalnak:

„Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.”

Líraian szólnak egy, a filozófiában és több szaktudományban releváns kérdésről, arról, hogy „valaki” vagy „valami” itt és most nincs, bár egy időben jelen volt, s léte itt és most számomra nem-lét, valahol-máshol-lét, esetleg valaki-másnál-lét, nem birtoklom már.

Arisztotelész, Heidegger, Sartre hiányfogalma az európai filozófiatörténetben lényeges sarkpontjait jelentették az ontológiai megközelítésnek, s a hazai filozófusaink, is kulcskérdésként vetették fel, akik sok tekintetben hamarabb leírtak bizonyos összefüggéseket, mint huszadik századi nyugati kortársaik. (pl. Böhm Károly)

Néhány lényeges megközelítést jellemez. Arisztotelész három feltételt szab a hiány „megléte”-re:

„1. Kell, hogy a hiányt szenvedő képes legyen birtokolni azt, aminek hiányát róla állítjuk. (Nem mondhatjuk, hogy egy kőnek hiányzik a látás, hiszen a kő nem is képes arra, hogy lásson.) 2. Kell, hogy a hiányt szenvedőnek abban a részében álljon fenn a hiány, amelynek természete, birtokolni azt, aminek hiányát állítjuk. (Az ember akkor vak, ha a szeméből hiányzik a látás.) 3. Kell, hogy a hiány akkor álljon fenn, amikor a hiányt szenvedőben természetes volna, hogy meglegyen az, aminek hiányát állítjuk. (Némely újszülött állat még nem lát, de azért nem vak.)”¹

Mit is mond erről, hogyan terjeszti ki a hiány fogalmát Heidegger és Sartre?

Heidegger² a Lét és idő 48§-ában így ír a „kintlevőségről”, a vég- és egészvoltról: „Melyik létezőre vonatkozóan beszélhetünk kintlevőségről? A kifejezés arra utal, ami jóllehet „hozzátartozik” egy létezőhöz, de még hiányzik neki.” Fehér M. István interpretálásában: „Az ittlét [...] mindig is úgy egzisztál, hogy „még-nem”-je hozzátartozik. Tekintsük azonban a Holdat: az utolsó negyed még hiányzik. Ennek ellenére a Hold már mindig megvan, mint egész – legfeljebb nem látható. Az ittlétre jellemző „még-nem” viszont nem csupán saját vagy mások tapasztalata számára való hozzáférhetetlenséget jelent, hanem az – a szó legradikálisabb értelmében – még nem „valóságos”. ”³

Sartre is többször visszatér a hiány fogalmának értelmezéséhez. A lét és a semmi című munkája bevezető soraiban így ír: „Jelenlétüként a benyomások- legyenek bár végtelen számúak – a szubjektíven alapulnak, s távollétük az, ami objektív létüket biztosítja. Így viszont a tárgy léte pusztán nem-lét. Hiányként határozódik meg.”⁴ Később, a második szintézisében, A dialektikus ész kritikájában az embert nemcsak mint tevékeny és tudatos, hanem mint hiány-lényt is értelmezi.

Sartre totalitás-fogalma a történelem elemzésében is központi kategória, hiszen az emberiség története szerinte nem más, mint totalizációk totalizációja.⁵

Az ember, mint ezen totális alakulatok részese anyagi, aktív, tudatos, megismerő és hiánylény. A sartre-i hiány a következőképpen működik: a hiány az életvilágban akkor lép föl, ha „valaki” vagy „valami” nincs jelen, bár egy időben jelen volt. Léte itt és most számomra nem-lét: valahol-máshol-lét, valaki-másnál-lét. A szükséglet hiányként értelmeződik, s szerinte az egész emberi „kaland nem más, mint a szűkösség elleni harc.”⁶

A hiány tehát a történelem és a társadalmi totalitás, a mindennapi praxis vonatkozásában is mindenképpen kulcsfogalom.

Mint már említettem, ismeretelméletileg és tudásszociológiailag a kérdés úgy vetődik fel egyrészt, hogy hogyan definiálom egy létező teljességét, amihez képest a hiány megjelenik, másrészt valaminek a számomra való ismerete, ha a másik előtt nem ismert, akkor a másiknak az adott „valamire” való teljesség-fogalma hiányos.

Itt már a hiánynak egy sajátos dimenziója merül fel, a *titok* s ezzel együtt az *elhallgatás* vagy a *hazugság* illetve a tényeknek nem megfelelő állítás, a kijelentés formájú, szándékosan megtévesztő céllal való közlés. A titok nincs jelen, a titok-fenomén a megmutatkozás ellentettje, elleplezés, elrejtőzés, elfeledettség. Heidegger a Lét és időben alapdimenziókat elemezve részleteiben fejtegeti, hogy a fenomenének oly módon lehetnek elfeledettek, hogy még egyáltalán nincsenek felfedve.⁷ Létükről tudomásunk nincs, ugyanakkor más esetben lehet betemetett, egyszer már felfedett, de a feledésbe hullt. A volt-titok, a fel-

¹ Aristotelész: Kategóriák. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1993. 66-67./ford. Rónafalvi Ödön, jegyzeteket írta, Szalai Sándor/ 73.

Itt jegyezzük meg, hogy a magyar hiány szó az értelmező szótár szerint is a birtokviszonyra, illetve a tér és időbeliségre vonatkozik, s a nincs létige kapcsolódik hozzá, amely itt a következőt tartalmazza: ugyanolyan jelen idejű, mint a van. Így a nincs szintén az itt, és most dimenziójában működik, de „nem-van”.

² M. Heidegger: *Lét és idő*, Budapest, Gondolat, 1989. /ford. Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István./ 418.

³ Fehér M. István: *Martin Heidegger*, Kossuth Könyvkiadó, 1984. 87.

⁴ Jean-Paul Sartre: *A lét és a semmi, Egy fenomenológiai ontológia vázlatja*, L' Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2006. ford. Seregi Tamás 26.

⁵ Fehér M. István: *Jean-Paul Sartre*. Budapest 1980. 100.

⁶ I. m. 101.

⁷ „A fenomenének különböző módon lehetnek elfedettek. Először is a fenomen elfedett lehet abban az értelemben, hogy még egyáltalán *nincs felfedve*. Fennállásáról nincs sem tudásunk, sem pedig nem-tudásunk. A fenomen továbbá lehet *betemetett*. Ez azt jelenti, hogy korábban egyszer már felfedték, de ismét az elfedettségre került. Ez végbemehet totálisan, vagy pedig – rendszerint – úgy, hogy a korábban felfedett még látható – ha pusztán látszatként is. Ám ahány látszat, annyi „lét”. Ez az elfedettség mint „torzulás” a leggyakoribb és legveszélyesebb, mert a megtévesztés és félrevezetés lehetősége itt különösen makacs.” M. Heidegger: *Lét és idő*, 133.

nem- fedezett /és/vagy fel nem fedett titok történetfilozófiailag (mint volt titkok) és hermeneutikailag (ami elfedett – tudatosan – vagy sem) is értelmezendők. Elsősorban a múltat, a történelmet alakító tényező, s láthatatlan hatalommá válik, s kialakít egy, minden titkot birtokló olyan elitet, mely a nyilvánosság kizárásával formálja a be nem avatottak életvilágát, döntéseit. Így volt ez a múltban is, és így működik a jelenben is.

Így valójában az az életvilágbeli szituáció áll elő, hogy nem tudok valamiről/valamikről, ami életvilágom teljességéhez s annak értelmezéséhez alapvető kellene, hogy legyen, hiszen döntéseimet meghatározza. Ezzel szemben az elhallgatás vagy a hazugság van jelen az adott kommunikációs helyzetben. Ez esetben két dolog alapvető: 1. a tudatosság, a tudatos hazugság, amely lehet a magam vagy a másik mentése, és 2. a közlés mikéntje, amelyben benne van az a lehetőség is, hogy a közölt tényről való ismeretem nem teljes, hiányos, vagy eleve téves. Ez esetben hazugságom nem szándékos. Ezt az adott szituációban nem lehet eldönteni. *Thomas Schelling* szerint a hazugság végül is a játékelmélet kérdéseit veti fel, hiszen „[...] legalább két ember szükséges hozzá, egy hazug s egy másik, akinek hazudnak; információt visz át, melynek hitelessége és igazsága fontos; befolyásolja döntéseinket:... az a döntés, hogy hazudjon-e vagy sem, része annak, ahogyan a hazug megválasztja a maga stratégiáját; a hazugság lehetősége valószínűleg a másik félnek is eszébe ötlik, bizonyos a priori elvárások alapján mérlegeli.”⁸

Így tehát a döntésmechanismusokban a titok, az elhallgatás vagy a hazugság domináns tényező, s a megtévesztő pozíciója alapvető a döntéseket hozó megtévesztett számára, legyen az a mindennapi, az orvosi vagy a jogi praxis esetén. Természetesen vannak ún. kegyes hazugságok is, de alapvetően, mint ahogy *Kant* is kijelenti: „A hazugság által az ember eldobja, mintegy megsemmisíti emberi méltóságát”. (Az erkölcsök metafizikája)

E bevezető gondolatok részben – más, itt nem jellettek mellet - megalapozzák az emigráns lét értelmezésének néhány lehetséges dimenzióját.

Hiánnyá válnak a volt életvilág stabilitását jelentő dolgai, azok, amelyek természetes részei voltak az életvilágnak, amelyek természetes módon az egyén létének részei voltak, valamilyen szinten birtokolták. Így hiányosan működik az alapvető kommunikációs rendszer, az anyanyelv, hiányzik a haza, a ház, a belakott város, szülőföld, a Kárpátok, a Bükk vagy éppen a Somló, a Balaton, a barátok, a könyvek, a töltött káposzta, vagy éppen a tokaji bor. A „bizalmas” viszony a környezettel, a „belakott életvilággal” egyszeriben megszűnt, s úgy tűnik, nincs visszaút.

A titkok, az el nem tárt hazugságok, és a felfedett titkok olyan választás elé állították az egyént, amely egyszeri és többnyire megismételhetetlen cselekedetre készítették: menekülni a választott világba, a nem-ismertbe, a kitarult lehetőségek világába, az itthon tiltottba, a hazugságtenger fátylai, szögesdróttjai és „berlini falai” által elrejtett világba.

Tudjuk jól, hogy milyen volt itthon az ún. teljes, „hiánynélküli” lét, a kommunisztikus berendezkedés lét, szellem, tudat valamint értékromboló hazug világa. A új, a választott létvilág a régiék átmentését és új értékek megvalósításának lehetőségét is magában hordozta. Eljött a lét „még-nem”-je ami, mint a heideggeri alapállásból is következik, hozzátartozott az egyén teljes létehez, eredendően és kiszámíthatatlanul. Mondhatnám azt is, hogy mindez úgy tartozott a mindenkori jelenlétbe, hogy még nem tudott az egyén róla.

De kérdés, hogy mennyiben válhat a lét újra teljessé, egyáltalán válhat-e teljessé egy új, az emigráns életvilágban?

Melyek azok a szellemi és mindennapi értékek, amelyek megtartó erejűek, amelyek filozófiailag is relevánsak maradnak? Hogyan működhet a szellem és megtartja-e, megtarthatja – e identitását egy ismeretlen dimenziókkal határolt világban?

További dilemma e vonatkozásban az *önccsalás*, a *maszkok* világának kérdése. Az, hogy a megváltozott jelen milyen átváltozásokat vár illetve követel az egyéntől? Mit kell feladnia, és mit kell felépítenie a szellemnek ahhoz, hogy identitása újból működjön? Avagy létrejön egy kettős identitás?

Milyen értékmentés és új értékek teremtése mentén épülhet fel a közelítően teljes életvilág? Működhet-e és ha igen, hogyan a klasszikus értékek mentén az egyéni és a közösségi cselekvésháló?

A fenti kérdésekre elsősorban az emigráns magyar filozófusok, írók munkáiban keresem a választ.

A szellem lehetséges hatalmáról és az *erkölcsi törvény* működésének elméleti dilemmáiról a szintén emigrációba kényszerült *Kibédi Varga Sándor* *Kant* és *Grisebach* e vonatkozású gondolatait veti össze 1977-ben úgy, hogy az utóbbi elméleti megoldásai mellett érvel, aki a norma és a rendszer problémái helyett a *jelen* teszi az életvilág megoldandó problémáinak középpontjába. Maga *Kant* is az erkölcsi törvény működése kapcsán úgy véli, hogy a természeti törvények szükségképpen betartandók az ember számára, az erkölcsi törvény azonban mindenkor átléphető. A kötelesség az, ami alapján cselekszünk, de az egyes emberre van bízva adott esetben, hogy mit tekint kötelességnek az adott körülmények között. Így módon nem lehetünk biztosak sem a saját, sem mások cselekedeteinek megítélésakor ítéleteink igazságában. Az általános erkölcsi törvény ilyen módon a jelen imperatívuszában kellene, hogy érvényre jusson, azonban *a jelen mindig megzavarja, „meglepi” a jól felépített rendszert.*

⁸ Th. Schelling: Játékelmélet In: Sissela Bok: *A hazugság*. Budapest, Gondolat Kiadó, 43.

Kibédi Grisebach kritikai etikájából meríti azt a lehetséges elméleti-erkölcsi alapállást, amely az emigráns létben némi kapaszkodót jelent. Az emberekre Grisebach szerint az jellemző, hogy „... belső világban élnek, látszatvilágban, álomvilágban, olyan harmónikus rendszerben, amelyet önmaguknak köszönhetnek.....; a magunkalkotta rendszerben szeretnénk maradni, távol minden zavarástól, amely a külvilágból jöhet.”⁹ A kritikai etikának ezt a zárt bensőségességet fel kell oldania, hiszen ha a jelen a kitüntetett pont, akkor nyilvánvaló a külvilág „támadása” a bensőségesség zártságával szemben. A jelen az a szituáció, amelyben az „...ént önkibontakozása során, a külső világ korlátozza: az én itt határba ütközik.... A jelen nem az ismeret tárgya; a jelen határt szab, olyan váratlan tapasztalat, amely az ismeretet meglepi és felfüggeszti. A jelen a bensőségesség végtelen körforgását megszakítja, megakasztja; a végeesség mutatkozik meg így, és csak ennek van etikai jelentősége. ... mindig kellemetlen, hivatlan vendégként jelentkeznek, mint szép álmok rombolója; arra int, hogy járjunk a valóság útján, mondjunk le rendszerekről, hiszen azok önnön lényegükből származnak és kizárják a zavaró jelent.”¹⁰

Az emigráció mint sajátos létforma – avagy az identitás dilemmái

Az „új jelen”, az új „élménykör” így módon mintegy meglepi immáron határon túli létében az egyént, a „volt életvilág” élménykörei immár az emlékezet mezejébe lépnek.

Márai Sándor finoman közelíti meg azt a lelki állapotot, ami mindenkor a hazát-elhagyóké. /San Gennaro vére/

„Azok az idegenek, akiknek már nincs hazájuk, igazában csak a pillanatokban élnek életük régi feszültségével: a pillanatokban, amikor várják a reggeli postát. Ilyenkor mindig reménykednek. Már tudják, hogy nincs hazájuk, - egy hazát csak feltétlenül és véglegesen lehet elveszíteni, s történelmi fordulatok legtöbbször csak ötletszerű, elsietett hazatérésekre adnak módot, de hazát újra nem adnak, -és mégis várják a postát. Tudják, hogy a haza nemcsak egy térképen meghatározható földrajzi tünemény volt, hanem egy élménykör, mint a szerelem. Aki ebből az élménykörből egyszer kilépett, hasztalan tér vissza ahhoz, amit vagy akit szeretett: nem egy hazát talál, nem is szerelmesét, hanem egy országot, vagy egy nőt, aki időközben kissé meghízott, vagy máshoz ment feleségül. Az idegenek tudják ezt. És mégis várják a postát.”

E helyen kell tisztáznunk, hogy definiatíve mit is értünk az 'emigráns' fogalmán, amely fogalom az új hazában az „idegen” fogalomkörével azonosítható.

A magyar emigránsok sajátos fogalmának jelentésváltozatait *Borbándi Gyula* értelmezésében gondoljuk át. A múlt század hatvanas éveinek közepétől a nyugati magyar emigráció tagjait több megnevezéssel illették:

„A nyugati magyarok a 'szülőket, barátokat cserbenhagyó', 'hazát és szülőföldet eláruló', 'kártevő ellenforradalmárokból' és kommunistaellenes 'disszidensekből', idővel 'nyugatra szakadt hazánkfiai', idegenben élő 'honfitársak', félrevezetett kitántorgók és megtévesztett elbűjosók lettek. Kivéve azokat, akik politikai tevékenységük következtében továbbra is mint a 'szocialista Magyarország ellenségei' kezeltetnek, s e minősítésnek megfelelő elbánásban részesülnek.”¹¹ A magyarországi politikai közbeszédben a 'honfitárs' megnevezést használták, ez azonban a külhoni magyarság között nem vált elfogadottá. „Szakított az 'emigráns' elnevezéssel a magyar menekültek jelentős hányada is. A 'disszidens' szót ők soha nem használták, önmagukat nem nevezték disszidenseknek, hiszen közülük csak kevesen voltak igazán disszidáltak.....A magyar menekültek túlnyomó többsége emigráns volt, akit hazájából elűdöztek, elkergettek, vagy aki elmenekült, száműzött, hontalan lett. Az 'emigráns' elnevezéstől való idegenkedést az a felismerés magyarázta, hogy legtöbbször már nem voltak menekültek, mert végleges letelepedési helyükön állampolgársághoz jutottak és új országuknak lojális polgárai lettek. Az emigráns mivolt ellen szól az a körülmény is, hogy a volt haza belső ügyeibe már nem kívántak beavatkozni, annak sorsán más nem akartak tevőlegesen változtatni, nézeteiket, véleményeiket fenntartva ugyan, azt olyannak fogadták el, amilyen. Következésképpen önmagukat már nem illethették a politikai hangzatú és a politikai szembenállást is magában foglaló 'emigráns' elnevezéssel.”¹²

Kibédi Varga Sándor szerint, aki szintén e létbe kényszerült, az emigráns lét nem más, mint „A két, egymást a feszültség viszonyában tartó kötelesség, a saját népünk iránti, amely nép a távolban van, és az idegen nép iránti, amely az együttélés közelségében felebarátunkká lett, alkotják az emigránslét sajátos dialektikáját, amely az emigránslétre nézve leginkább jellemző”¹³ Az emigráns lét nem más, mint átmenetként tartós állapot. Ez a paradoxon jellemzi alapvetően és folyamatosan.

Továbbra is megválaszolendő kérdés, hogy a *klasszikus értékek* e paradox létben megvalósíthatók-e, és ha igen milyen mértékben. A hiányokkal, értékhiányokkal telt életvilág, az új jelen, amely valamilyen módon választott jelen, sok szeletében titkokat tartogat, amelyek felfedésre várnak, s amelyek meglepik az egyént.

⁹ Kibédi Varga Sándor: A szellem hatalma, Auróra Könyvek, München, 1980.185-186.

¹⁰ uo.188.

¹¹ Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945-1985. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985. 432

¹² uo.

¹³ Kibédi Varga Sándor: Az emigránslét lényege és sorskérdései in..A szellem hatalma. Auróra könyvek, München, 1980.154.o.

A múlt század kiemelkedő teoretikusa *N. Hartmann* értékskáláját figyelembe véve gondolhatjuk át a lehetőségeket, azt, hogy vajon a klasszikus értékekből mi az, ami még érvényes lehet a zűrzavarban. Hartmann is úgy gondolja, hogy az ember élethelyzetének, mondhatánk, életvilágának változásával más és más értékcsoporthoz lesznek centrális értékké, válnak aktuálisak. Az egyes értékek prioritása, előnyben részesítése mindig az adott jelentől, az adott történelmi szituációtól függ. Ez alkalommal csupán felvillantani tudjuk az értékek skálájából az emigráns élethelyzetben aktualizálhatókat.

Ilyenek például a tartalmi előfeltételekhez kötött alapértékek, amelyek szorosan személyhez kötődnek: szellemiség, tevékenység, szenvedés, erő, előrelátás, céltevékenység és a speciálisnak nevezett értékek:¹⁴

1. igazságosság, bölcsesség, bátorság, önuralom,
2. felebaráti szeretet / szűkebb környezetben érvényes /, szavahihetőség és becsületesség, megbízhatóság és hűség, bizalom és hit, szerénység, alázatosság és távolságtartás.
3. emberiség szeretete, ajándékozó erény, a személyiség, mint individuális differenciáltság

A fenti értékek közül a kisebbségi létben kiemelten fontosnak tűnnek azok, amelyek a személyiség önazonosságának megtartásában elsődlegesen segítenek: a szellemiség minden szintjén a célokra orientált tevékenység, a közösségerősítés, egyrészt az azonos státuszú egyének között, másrészt a befogadó nemzet állampolgáraival, aktív szellemi együttműködés a közös értékrendet vallókkal. Ezek a magyar emigráns közösségekben, különböző kulturális szervezetekben megvalósultak, de a gond az, hogyan lehet a kontinuitást megtartani, s az új nemzedékeket tovább vezetni a jól bevált úton?

Hiszen devalválódott sok klasszikus érték a 21. századra. Meg kell erősíteni azokat, amelyek a pénz hatalmának világában erős identitást adhatnak. Különösen a Hartmann által speciálisnak nevezett értékeket.

Mint említettem a hazai, később emigrációba kényszerült filozófusaink eszmefuttatásait is jelzem a fentiek vonatkozásában.

Így pillantsunk ki *Brandenstein Béla* gondolatvezetésére, aki még emigrációja előtt kimunkál egy sajátos értékhálót hasonlóan Hartmannhoz, akinek filozófiáját ő is úgy értékelte, mint az európai filozófia jövőbeli egyik lehetséges alternatíváját.¹⁵ /1935/

Kiemelve néhányat; általában: műveltség, tudás, kultúra, szellemi erő és gazdagság, becsület, udvariasság, tisztelet.

Abszolút alany-értékek pl. önfegyelem, mértékletesség, igazmondás, alázatosság, igazságosság, szeretet.

S itt meg kell jegyeznem ama sajátos tendenciát, hogy napjainkban mindezek az értékek mintha kikerültek volna az európai kultúra értékhálójából, s aki ezeket mégiscsak preferálja úgy tűnik többnyire nincs hatalmi pozícióban, ami a az emigráns-kisebbségi létet méginkább az inautenticitás felé hajthatja.

Az *emóciók*, az *érzelemháztartás* is kiemelt szerepet játszik természetesen az egyén és a közösség életvilágának szerveződésében, de itt és most erre nincs lehetőségünk kitérni.

Egy lényeges emberi kapcsolatra, a *barátság* kérdéskörére, amely az emocionalitás lényeges terepuma, amelynek az emigráns létben talán egyik leginkább identitáserősítő szerepe van csupán utalni tudok. Mivel igen tömören és találóan kifejezi Hamvas Béla azt, amit e vonatkozásban én is képviselek, az ő szavait idézem:

*Valami érthetetlen kapcsolat van a barátság és a csillag között.
Miért csillag a barát? És miért barát a csillag?
Mert olyan távol van és mégis bennem él?
Mert az enyém és mégis elérhetetlen?
Mert az a tér, ahol találkozunk nem emberi, hanem kozmikus?
Mert nem kíván tőlem és én sem kívánok tőle semmit?
Csak azt, hogy legyen, és így, ahogy van és ő van és én
vagyok, ez kettőnknek tökéletesen elég?
Nem lehet rá válaszolni. Nem is kell.
De, ha nem is lehet, barátom iránt mindig azt fogom érezni,
hogy csillag, a világegyetem ráragyogása.¹⁶*

¹⁴ Hartmann, Nicolai: *Ethik* (1925)1962. 4. Unveradert Auflage, Walter de Gruyter Verlag, Berlin.

¹⁵ Brandenstein Béla: *Bölcséleti alapvetés*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935. 496-534., Brandenstein Béla: *Etika*, Szent István Társulat, Budapest, 1938.

¹⁶ Hamvas Béla: *Hamvas Béla Művei szerk.* Dúl Antal Medio Kiadó 18. A láthatatlan történet, Sziget 202.o.

PHILOSOPHY

This column comprises three papers:

- Endre Kiss: **On Bolshevik Marxism**. The Stalinism can be differently determined through the miscellaneous appropriate perspectives, without in the old sense having to think of a re-evaluation. So we distinguish the perspectives "from above" and "from below", as well as then those of *the historical simultaneity* (together with the historical retrospective), or temporally the *historical dynamic* moving forward. The "from above" Stalinism is a mature power structure, today already much analyzed, of a Leninist "democratic centralism", in which, once collectively thought, the political executive power, in the hands of a single person, carried out in this direction by Lenin himself, walked across the time, which on the long and sophisticated detour of the social democratic and the Leninist power interpretation arose to a dictatorship reign, which distinguished itself in many of these directly and consciously established political positions, which the dictators of the twentieth century concretized. On the literally "other" side, Stalinism appears "from below" as an enormous "total" organization of political power, industrial production and sense-giving commandments. This is so that the mature Stalinism "from below" and the widespread intellectual and political representations of a "totalitarian" system close to Hitler's Germany approach each other. Besides, the specific characteristics of the Stalinism are the extremely reduced value of the human life and the as well hyperbolized suspicion because of subversive activities and ideas. We have to do distinctly with *cognitive differences* which clearly problematically appear, since it concerns an historical and not a speculative-theoretical consideration. We see on the one hand two contradictory interpretations of the "from above - from below" perspective, which become then also manifest in both time perspectives (depending on which version is accepted, the simultaneous and retrospective perspective appears also different). Our current attempt arises from the Lenin notion of the *imperialism*. Our thesis is that in Lenin's philosophy the notion and the problematic of the imperialism has become the true huge moment to which, indeed, also the whole Marxian Corpus was subordinated (it doesn't mean that Lenin or Stalin would not have preferably used moments from the original Marx's philosophy). We can by no means say that this revelation was completely unknown. We think nevertheless that, in the interpretation of the imperialism as the highest step of capitalism, we also did not perceive in due time this half that thereby also the Leninism was interpreted *in toto* as the Marxism of this time. Our attempt knows how to clarify the system of the cognitive differences around Stalin and the Stalinism with the help of this imperialism-problematic. No chance that Stalin conceives the new concept of the imperialism ("the bases of the Leninism") already in 1924, at the moment of Lenin's death. This concept is not only logically coherent, coherent is also the language of Stalin, who is for the past and the future the true and hardly incomparable master of a linguistic usage, which shows the vital impression of unity and homogeneity, while blanks, mistakes and cognitive differences become evident only after an intensive analytic work. Stalin also works in this context very consistently and (one looks back or forwards) also actually on the long term. He distinguishes, for example, Lenin's "world view" and the "bases of the Leninism". It doesn't mean that Stalin Lenin and Lenin's thoughts would not have been genuine, on the contrary, it is almost a new task on the extremely difficult research field of a reconstruction of Stalin's psychology, because likely Lenin is the single person whom he respects in every context and whom he also and always reminds to during his own long omnipotence still as a "master" and "guide". The distinction of Lenin's "world conception" and of the "bases of the Leninism" aims the crucial aim. Concerning his "world concept", he is of course a Marxist; we should not nevertheless begin the Leninism with the representation of the Marxism, for *the bases of the Leninism* are marked by special contents, which he (Lenin) has added to the Corpus of the Marxism. Stalin's decision is to separate the Leninism from the Marxism and, even if not independent, to establish it nevertheless finally as an independent phase of the Marxism. The bases and reasons of this decision are so multiple. Because we are not so much concerned in this attempt by the development of the reasons, rather by *the presentation of the consequences* of the same for the whole phenomenon "Stalin and the Stalinism", let us leave this essentially not cleared up.

- Zsuzsanna Máté: **The Philosophy of Struggle in Madách's 'Tragedy of Man'**. Between 2010 and 2012 we celebrate the 150th anniversary of the writing and presentation of Imre Madách's dramatic poem 'The Tragedy of Man'. This illustrious occasion is a good opportunity to take the autonomous philosophy of the Tragedy under the loop. Part 3 of Dr. Máté's study deals with the 'philosophy of struggle'. It is also the central idea of Madách's dramatic poem. This progressive 'philosophy of struggle' of The Tragedy of Man has parallels in the Hungarian history, with the struggle's idea in classic works of Hungarian literature, with Kant's concept and with the myth of Adam.

- Ildikó Veres: **Spirituality and Values in Immigrant Existence**. The author, drawing on her intimate knowledge of Hungarian immigrant organizations in the West and the corresponding literature, analyzes from a philosophical perspective the spirituality and values in immigrant existence.

THEOLÓGIA — THEOLOGY

Tóth Miklós :

Wij zijn allen heiligen

Dames en heren,

Dit verhaal wil het midden houden tussen een essay, een hagepreek en het evangelie naar Johannes. De titel geeft – ongewild - de fundamentele gedachte weer, die de laatste 70 jaar door mijn denken heen loopt. Eenmaal heb ik in een herdenkingsrede gezegd, dat je gedurende je leven bezig bent alleen maar één zin uit te spreken, waarin zich alles, wat je bezig houdt, uitkristalliseert. Indien dit waar is, dan is deze waarheid geldig voor deze zin: ‘Wij zijn allen heiligen’. Een zin, die ik in Rouen, in Frankrijk op straat neerschreef op een droevige zaterdagmiddag, in een lichte motregen, toen tot mijn verwondering twee gedichten uit mijn pen bleken te vloeien, met, middenin één daarvan, deze zin, die veel later de titel werd van een gedichtenbundeltje. Dit feit verleent mij het zeer zwakke recht om mijn gedachten hier, in een literaire kring, vermomd als literatuur, U voor te stellen. Daarbij besef ik, dat alles, wat mensen bedenken, de drang in zich draagt in een essay uit te monden. In een essay, waarin kerngedachten, verborgen maar toch alles bepalende ideeën, die in een roman of novelle, een kunstwerk, wetenschappelijke, politieke of zakelijke conceptie voor de buitenwereld zichtbaar worden, ineens in hun - voor de schrijver tevens lobsbepalende - essentiële samenhang zich onthullen. Essay is de raadselachtige, intrigerende, zich én naar binnen én naar buiten tonende, serene zelfonthulling van de mens. U moet derhalve hetgeen ik hier presenteer beschouwen als een soort essay met alle eigenwijsheden van deze tak van literaire kunst. Misschien kunnen wij zeggen, dat alles literatuur is, ook al wordt een soortgelijke universele eer door vele andere vormen van menselijke activiteit voor zich opgeëist. Zo dat kan, kan dit ook en ik maak daarvan gebruik.

Wij bedrijven hier een vorm van ‘prototheologie’, inleiding tot de theologie. Een ieder is theoloog in een zekere zin, maar wij kunnen over de inhoud van het woord ‘theologie’ discussiëren, omdat daar niet een ieder hetzelfde onder verstaat. Wij verstaan daaronder de kennis van het Zijn, dit kloppend actief geheel, de existierende werkelijkheid, de enige werkelijkheid, die voor ons is, die in en door ons, zoals door ieder levenseenheid, bestaat, zichzelf schept en waarin wij onszelf en tevens alles, waarme wij direct of indirect te maken hebben – onze ‘wereld’ - , mede scheppen. Dit doet ieder *levenseenheid*. Dit woord duidt daarop, dat het daarbij om alles gaat, elk onderdeel volgens zijn eigen aard, maar doch overeenkomstig dezelfde universele wetmatigheid. Dit geheel, het Al, leeft, hetgeen een voortdurend *zichzelftranscenderen*, *zichzelfoverstijgen* inhoudt. Alles, in voortdurende confrontatie met alles - elkaar beïnvloedend, op invloeden van andere levenseenheden reagerend, daardoor veranderend en in de verandering zichzelf blijvend - overstijgt, transcendeert zichzelf. Leven is in voortdurende actie en reactie zichzelf aan het transcenderen. Dit is het grondpatroon: thesis, antithesis, synthesis, alles naar zijn eigen aard, dus volgens zijn eigen wetmatigheid. Alles is een pulserend systeem, ieder onderdeel van het Heelal en het Heelal zelf. Leo Vromans’ ‘*Systeem*’, ziedaar de kloppende ‘oer-realiteit’ van het Leven, het ‘Al’ zelf, in één woord aangeduid. Hier loopt literatuur, filosofie, natuurkunde en theologie in elkaar over. Een eeuwige bewogen beweging.

Wij, mensen, als één geheel, met drie aspecten, t.w. lichaam, ziel en geest zijn degenen, die begiftigd zijn met de geest, d.i. het zelfbewustzijn en diens zin-wereld. Wij vormen ons van dit alles een bewust beeld, een systematisch geheel van ‘zinnen’. Zin is alleen voor het zelfbewustzijn ‘zin’ en alleen daardoor zin. Geest is zin-organisme, zich herkendend in en zich scheppend door zijn eigen zin-creaties: *kennis*. In het Leven worden alle impulsen opgevangen en verwerkt naargelang de aard van elke levenseenheid, die zichzelf naar zijn eigen aard creërend realiseert, culminerend in de door het zelfbewustzijn boven de natuurlijke wetmatigheid vrij geschapen, zelfbewuste zin-wereld. Zo ontstaat de wereld van de cultuur, een nieuwe levensdimensie, waarin opgenomen zijn alle zingevingen van de menselijke eenheid, voorzover voor haar bestaan, haar zelfhandhaving en zelfontplooiing van belang. Het bijzondere van de zelfbewuste geest is, dat hij zichzelf, zijn eigen functioneren tot onderwerp van zijn creativiteit kan maken en daarvan bewust – dit is zijn specialiteit - een nieuwe schepping in de wereld zet. Ook zijn eigen denkproces. Dit bewuste moment wordt aangeduid door de woorden van Aristoteles: ‘Noésis estin noéseos noésis’ ‘kennis is de kennis van de kennis’. Wij buigen al beschouwend terug op ons eigen kenproces, nemen wij dit als het ware ‘diagnosticerend’ in handen – onze hersenprocessen om met Swaab te spreken, hoewel hij het in een andere samenhang bedoelt – en wij realiseren ons daarbij, wat wij eigenlijk aan het doen zijn, terwijl wij kennen, denken, iets tot stand brengen. Dit is kentheorie – de kern van de filosofie -, maar meer dan slechts kennis van het stricte kennen. Het is het functioneren van de mens als geheel als kennend en geestelijk scheppend zoogdier met verstand of juist gezegd: begiftigd met

de rede. De creativiteit, het bewust scheppend handelen van de mens brengt onze menselijke (cultuur-) wereld voort. De motor van dit scheppingsproces is de 'waarde', het spirituele, individuele teken van alles, dat wij tot stand brengen. 'Kennis', de waarneming en verwerking in onszelf van feiten, en 'waarde', de bewuste creatie. Ontologie en axiologie in filosofische vaktermen gesproken. Deze twee helften van onze denkwereld vormen samen voortdurend één, actief, geheel. Kennen betekent het creatief verwerken van onze beelden in ons denken en het *gelooven* daarin. *Geloof is de uit onze denkstructuur voortkomende onafwendbare overtuiging, het is het fixeren van onszelf en van alles, wat in ons denken aanwezig is, in de realiteit.* Geloof schept en alleen geloof schept. *Waarde* ontstaat bij het *creëren* van iets door onszelf. Wij buigen daarop terug en wij herkennen onze eigen geestestrekken daarin. Hierover verheugen wij ons en *onze schepping wordt omringd door de liefde van ons hart.* Dit is het kernmoment. Twee illustraties hiervoor: (1) het beeld van Narcissos, die zich over zijn eigen beeld in het water verheugt en (2) de 'zalige' glimlach van een moeder, die haar pasgeboren kind voor het eerst in haar armen sluit: haar schepping! De ware liefde is de creatieve liefde, die onze reflexreactie is op onze creatie.

De basisvorm van 'waarde' is de *genotswaarde*, gevolgd door – een niveau hoger op de ladder van de rationalisatie – de *nutswaarde* en deze vervolgens door de *logische waarde* – het ware -, de *ethische waarde* – het goede – en de *esthetische waarde* – het schone. Deze worden compleet gemaakt door het 'heilige', het in het volledige Zijn - het Al - alles in zich bergende, alles transcenderende en alles in laatste instantie naar existentiële waarheid beoordelende, uiteindelijke cosmische realiteit, waarin alles zijn definitieve – gerechte – plaats mag innemen.

Als mensen maken wij deel uit van de natuur, van het dierlijke, van het plantaardige, van het Al. Wij beschikken over onbewuste, halfbewuste impulsen, informatie, waarop wij reageren, waarmee wij voortdurend omgaan. Wij kunnen ons afvragen of wij in onze dagen niet een grote explosie beleven van het lang opzij schuiven, onderdrukken, van deze elementen in ons bestaan, terwijl wij hebben ontdekt, dat het verrationaliseren van onze wereld ons van de realiteit van het leven zelf vervreemdt. Het leven is geen wetenschappelijke rekensom noch een rationeel stelsel, maar levende, kloppende, pulserende realiteit van vlees, bloed, gedachten, gevoelens, wil en betovering van concrete mensen. Ja, dit laatste, *de betovering* – thans zeggen wij: het parapsychologische of iets dergelijks - is een belangrijk element, waaraan wij recht moeten doen in onze, in zijn structuur nog door de 18de en 19de eeuw gevormde, denkwereld. Indien dit uit de sociale verhoudingen uitgelooft wordt door teveel ratio – hoe begrijpelijk ook -, dan haalt de realiteit van het concrete Leven, die meer is dan ratio alleen, ons in en laat ons met een meewarige glimlach achter aan de kant van de weg zoals een slang zijn oude huid, waarvan hij zich heeft ontdaan, nadat deze niet meer nodig bleek te zijn. Daarna en daardoor is echter de slang de slang gebleven, maar heeft voor zichzelf de verdere weg in het leven mogelijk gemaakt. Dit is de oeroude wet van de oude wijn in nieuwe zakken en de nieuwe wijn in nieuwe zakken, ongetwijfeld bekend aan hen die nog niet zijn vergeten de woorden van het evangelie.

Wij bevinden ons thans in deze situatie. Wij proberen alles rationeel te verklaren, - en dit is onze menselijke plicht. Wij moeten dit doen in onze hedendaagse taal en denkwereld. Wij weten, dat er 'iets' is achter dit geheel, maar wij weten niet, hoe wij daarmee collectief als mensen van hier en nu moeten omgaan. Enkele dagen geleden verschenen artikelen in verschillende kranten – ik heb ze in NRC-Handelsblad en Trouw gelezen – over een onderzoek hier te lande, waaruit bleek, dat er een steeds groter deel van de bevolking gelooft in 'iets' – laten we zeggen - transcendenten, maar niet op de gebruikelijke 'kerkelijke' wijze. Het aantal 'atheïsten' is naar verhouding marginaal. Het aantal van zgn. 'agnosten' is wat gegroeid de laatste tijd, maar de 'ietsisten' zijn voor een deel de plaats van de formeel kerkelijken gaan innemen. Hier zien wij dus de huid van de slang. Maar waar is de slang? Is deze verdwenen? Geenszins. Wij moeten de slang zien op te sporen. Waar? In onszelf. Het gaat immers om de menselijke denkwereld, de enige waarin wij onze gedachten kunnen formuleren. Doch het gaat niet alleen om denken. Het gaat om ons gehele bestaan, om onze gehele existentie in het krachtenveld van het leven, waarin wij ons bevinden. Het gaat om ons lot. Ons persoonlijk lot is deels in onze hand, doch voor een groot deel buiten onze macht. Desalniettemin moeten wij ons in het samenspel van de krachten, die ons lot mede bepalen, ons handhaven en ontplooien. Dit doen wij met al onze capaciteiten en in het samenspel van alle krachten, die op ons invloed uitoefenen.

Wij beleven het leven, met daarin, zoals gezegd, ons lot, als een oergegeven. Wij bestaan in het netwerk van krachten, die ons lot bepalen, maar waarop wij ook invloed uitoefenen. Het leven is een voortdurende strijd van zelfhandhaving en zelfontplooiing in het totale krachtenveld van het Leven, hetgeen veel meer betekent, dan ratio alleen. Gezien onze aard, moeten wij ons van dit alles, van deze totaliteit, een beeld vormen en wij moeten met deze totaliteit creatief omgaan. Het beeld vormen wij ons door middel van symbolen – voortgekomen uit het woord symballein: samenstellen, samentreffen – en het creatief omgaan daarmee gebeurt door middel van gedachten, daden, wensen, bidden, betoveren, zoals hierboven reeds genoemd. Wij zijn – of wij het willen of niet – altijd met de totaliteit van het Zijn, van het Leven bezig. Wij kunnen het niet anders, want wij vormen daar een deel van. Daden zijn vaak duidelijk. Doch er schuilt een waarheid in de titel van een Duits boekje, dat ik eens las: '*Gedanken sind Kräfte*'. Dit weten wij, als wij een voetbalteam met ons geschreeuw, vaak thuis achter de televisie zittend, trachten te animeren. M.a.w. wij smeken alle zichtbare en onzichtbare krachten in het Heelal om dit of dat te realiseren. Iets toewensen? Toveren? Bidden? Het gaat om dezelfde existentiële krachtverbrengende handeling: het gebed. Dan pas is alles in het geheel van het Leven geplaatst.

Met het krachtvolle Leven, met daarin ons persoonlijk *Lot* omgaan, dat is religie. *Religie is een reflexbeweging van de mens op zijn eigen lotsbeleving; zij is een systeem van levenbeheersende symbolen.* Het gehele leven is religieus, want religie en menselijk leven vallen samen. Hiermee zeggen wij niets over de symboolwerelden zelf. Deze verschillen vanzelfsprekend. Deze heten geloofswerelden. Waarom? Omdat in tegenstelling tot ervaringsfeiten en mathematische oordelen, waarin wij niet kunnen niet geloven, de existentiële symboolwerelden verschillen naar gemeenschappen en naar individuen, doch met de noodzaak mensen in het krachtenveld van het Leven te situeren, tot hun zelfhandhaving en zelfontplooiing bij te dragen. *Er bestaat niemand zonder geloof en zonder religie.* Het verschil is in de symboolwereld en in de waardewereld, waarin deze zich manifesteert. De religie is altijd in de realiteit. Twijfelen wij hieraan? Kijk maar naar de martelaren in de geschiedenis, die daarvan getuigen, tot op de huidige dag.

Terugkerend tot de waarden, en hier allereerst naar de ethische waarden, die de mens in verhouding tot zijn daden markeren. Daar is sprake van de ontplooiing van de mens in relatie tot zijn medemens, de mededragers en medeverwerkelijker van dezelfde geest, die in hem actief is. Hierin is aangegeven de richtsnoer om het goede te realiseren: ertoe bij te dragen, dat *mijn medemens een zichzelf ontplooiende, waardenverwezenlijkende 'mens' kan zijn, terwijl een ieder dezelfde taak heeft tegenover al zijn medemens.* Hierin vindt uitdrukking de uitspraak van Kant, dat wij de andere mens als doel en niet als middel moeten beschouwen. In dezelfde waardeschaal voortdenkend ontdekken wij, dat ons handelen altijd het absolute als einddimensie heeft: *het heilige*, waarin alle waarden verenigd voltooid zijn. Wij zijn allen heiligen! Wij zijn heiligen door en vanaf onze geboorte, hetgeen – zoals waarden altijd – onze plaats in het Leven bepaalt en tevens een eis inhoudt. Dit betekent immers mens-zijn. Wij zijn de bewoners van twee werelden, de aardse, dagelijkse, tijdelijke en de hemelse, eeuwige wereld, zoals Plato zei, 'de wereld der ideeën', tot de verwezenlijking waarvan wij allen door ons mens-zijn verplicht zijn.

Onze blik op deze problematiek wordt verward door de vele religies, de vele culturen – *culturen zijn religies* -, die er noodzakelijkerwijs bestaan. Indien wij van onze waardeschaal uitgaan, dan kunnen wij een zekere lijn ontdekken in het religieuze denken van de mensheid. Zelfontplooiing met de medemens als correctie en opgave en de liefde, waardoor alles ontstaat en bestaat, de liefde als de bakermat van de menselijke creatie: *de ware liefde is de creatieve liefde*, die de ontplooiing van mijzelf zowel als mijn medemens door mijn eigen daden tot doel stelt: *de Universele Liefde*, de universele creatieve liefde, zoals hierboven vermeld.

Dit overdenkend beseffen wij, dat wij wellicht een sleutel in onze handen hebben voor het maken van een zeker onderscheid tussen religies – en wij herhalen: culturen zijn religies -, t.w. de ontplooiing van de mens in de samenleving met andere mensen in het besef van de totale wereldorde van het Leven als geheel: de Universele Liefde. Indien wij kijken naar de verschillende religies, zien wij, dat alleen *Jezus van Nazareth* deze Universele, *onvoorwaardelijke* Liefde als fundamentele kracht van het Leven als geheel en tevens als taakstelling voor ieder mens als centrale levensopgave heeft verkondigd. Volledig beseffend, dat velen het hiermee niet eens zijn, zeg ik op grond van het voorgaande, dat niets en niemand in de wereld inhoudelijk het evangelie van Jezus van Nazareth heeft overstegen of kan overstijgen. Het is niet zonder reden, dat wij onze jaren vanaf de geboorte van Jezus tellen. Uiteraard begrijp ik, dat dit – zoals het heet – cultureel is bepaald. Doch misschien kan ook worden verondersteld, dat indien dit ergens aan een fundamentele behoefte niet had beantwoord, dit niet was geschied. Het is wellicht niet te boud te zeggen, dat de onze West-Europese cultuur bepalende Universele Liefde in deze opvatting de bakermat is van o.a. *Liberalisme en Socialisme*: met Ricoeur sprekend 'le Christianisme subversif'. Onze Europese cultuurwereld is een christelijke cultuurwereld, een christelijke ethische wereld, omdat deze als menselijke morele wereld niet anders zijn kan. Voor dit feit mogen wij niet weglopen.

In deze opvatting hebben wij ons niet uitgesproken over enige concrete kerkelijke leer, maar wel over het Christendom als geheel als de enige religieuze beweging, die de Universele Liefde als een algemeen menselijke basis-behoefte en richtsnoer centraal stelt en de liefde – de existentieel ware liefde - als 'bevel' beschouwt, gegeven door Iemand, die de maximale liefde jegens een ieder heeft getoond in en door zijn dood aan het kruis. Het gaat er niet om, wat er toen effectief is gebeurd of niet gebeurd. Het gaat om de inhoud van deze symbolische boodschap en de consequenties daarvan voor onze daden op alle levensgebieden hier en nu.

Indien wij van deze gedachtengang uitgaan, dan kunnen misschien sommigen begrijpen – hoewel ik dit niet verwacht -, dat ik persoonlijk het idee van *de scheiding van Kerk en Staat* onjuist vind. Het morele lichaam van het Christendom als geheel – ik spreek niet als een exponent van een kerk - is bij wijze van spreken van centraal belang voor het gehele mensdom, zoals het oerwoud in het Amazonegebied van centraal belang is als de long van de gehele aarde. Het Christendom werkt in onze tijd overal niet alleen als resultaat van zending en missie, maar ook door marxisme en liberalisme – ofschoon deze deze stelling zelf bestrijden - als een morele kracht, ook al gebeurt dit niet in kerkelijke vormen, misschien zelfs daartegen. Het is aan ons, in West-Europa, de bakermat van de in wezen christelijke cultuur, die overal ter wereld zich uitbreidt en zich nog meer zal uitbreiden, om daaraan de kracht vanuit de cosmische, heilige, achtergrond te bieden en duidelijk te zeggen, dat alle wereldomvattende sociale bewegingen uit het christendom in de hiervoor geschetste zin zijn ontstaan en ook daaruit zullen ontstaan. De wereldgeschiedenis was, is en zal zijn een strijd van culturen, d.w.z. van religies. De Verlichting en de Franse Revolutie heeft een belangrijke zuiverende functie vervuld in zijn tijd. In wezen was het een groot 'iconoclasme', een

beeldenstorm. Zij creëerde een andere religie, de agnostische – maar eigenlijk achristelijke - religie, die uiteraard ook daarvóór in het menselijk denken aanwezig was en ook altijd zijn zal. Wij zijn – mede hierdoor – thans beland in een woestijn. Amerika mist echter de organisch gegroeide geestelijke basis voor een nieuw geestelijk leiderschap. Dit kan alleen uit Europa komen. Wij moeten de christelijke kerken - deze per definitie ‘zedelijke’, lichamen - zelf *subsidiëren* en ze niet laten verdorren, terwijl wij allen dagelijks uit de beker van het christendom drinken. Wij moeten oppassen, dat wij het kind niet met het badwater weggooien, want in dat badwater zitten ook onze achter-achter-achterkleinkinderen.

Wij zijn allen heiligen en wij moeten ons daarnaar gedragen. Heiligen – wij allen - zijn ‘gezondenen’ en zij moeten dan ook in hun zending geloven. Daarom zijn en blijven zij heiligen, naamloos of niet naamloos. Een heilige is een heilige voor God alleen.

Den Haag, 1.6.2011.

Nieuwe of Littéraire Sociëteit De Witte, Litteraire Tafel

~ ~ ~ ~ ~

Tóth Miklós :

Mindnyájan szentek vagyunk¹

Hölgyeim és Uraim!

Amit most mondandó vagyok, a középutat keresi egy esszé, egy prédikáció és a János írása szerint való evangélium között. A cím – szándéktalanul – azt fejezi ki, ami az utóbbi 70 év alatt gondolkodásom alapvonalát jelöli meg. Régen egyszer egy emlékbeszédben² azt mondtam, hogy az ember egész élete folyamán egyetlen egy mondatot próbál megfogalmazni és kimondani, amelyben minden, ami bennünk él, kikristályosodik. Ha ez az állítás igaz, akkor az érvényes erre a mondatra: ‘Mindnyájan szentek vagyunk’. Ezt a mondatot Rouenban, Franciaországban egy szomorú, ködös, szombat délutánon, szemerkélő esőben az utcán állva egy alacsony oszlopra kiterített papírra leírtam. Csodálkozásomra akkor váratlanul két vers folyt ki a tollamból, amelyből az egyiknek a közepén ez a mondat jelent meg, amely később egy holland költeményfüzetem címe lett. Ebből merítem az a gyengécske jogot, hogy gondolataimat itt, ebben az irodalmi körben, irodalomnak álcázva önök elé tárjam. Mindennél megfontolom azt is, hogy mindenben, amit az ember kigondol, benne van az alapvető törekvés arra, hogy abból végülis esszé legyen. Esszé, amelyben kulcsgondolatok, rejtett de mindent meghatározó eszmék, melyek regényben vagy novellában, műalkotásban, tudományos, politikai vagy üzleti koncepcióban a külvilág számára láthatóvá válnak, önmagukat egyszerre a maguk – az író számára gyakran sorsmeghatározó – belső összefüggésében leleplezik. Az esszé az ember rejtélyes, inspiráló, önmagát befelé és kifelé megmutató illedelmes önleleplezése. Kérem tehát, hogy azt, amit itt mondani fogok, tekintsék úgy mint esszét ennek az irodalmi művészeti ágak minden önféjűségével és különlegességével. Talán mondhatnánk azt is, hogy minden irodalom, mégha ezt a dicsőséget sok más emberi tevékenység is megköveteli magának. Ha az egyik lehet, akkor a másik is lehet s én ezt a lehetőséget ezennel felhasználom.

Aki itt szól, teológusnak született. Sokmindennel foglalkozott életében, de a lényegre tekintve az anyaméhben történt megfogalmazása óta teológus volt és egész életében teológus marad. Teológusnak lenni sorsmeghatározó adottság éppúgy mint ha az ember festő vagy költő. A teológia művészet, tudományos művészet, amely a lét, a létezés határait rajzolja meg. Tudomány elvek szerint rendezett ismeret és minden ismeret művészet. Valamennyien művészek vagyunk, művészek az életre, s valamennyien tudósok vagyunk, elvek szerint rendezett ismeret hordozói és alkotói. A művész, a tudós, azaz minden ember feladata, hogy a maga jelentés-tartalmát kifejezze és az Élet jelentés-egészébe beleoltsa. Mindnyájan egyedülálló üzenet hordozói vagyunk. Ennek az üzenetnek az egyetemes világtrendben el kell helyezkednie.

Teológus, mondtam, de hiszen ez mindnyájunkra érvényes! Mindenki teológus, ha a ‘teológia’ szó jelentéséről más-más véleményen is vagyunk³. Mi e szó alatt a Létben való létezés ismeretét értjük, a Létben, e lüktető tevékeny egészben való létezését, a számunkra egyedüli létező egészben, amelyet mi magunk egyben teremtünk. Ezt teszi minden *életegyed*. Ebben minden a mindenre való tekintettel van, minden egyes életegyed a maga jellege szerint, de mégis egyugyanazon univerzális rendszer és törvényszerűség szerint. Ez az egész - a *Minden - él*, ami *öntranszcendálást*, önmagán való túllépést, változást jelent. Minden, szüntelen szembesülésben mindennel, egymást befolyásolva, más életegyedek befolyására ragálva, általa megváltozva és e változásban önmaga maradván, transzcendálja szüntelenül önmagát. Az élet akcióban és reakcióban folyó szüntelen öntranszcendálás. Ez az alapminta: thesis – antithesis – synthesis, minden a saját jellege szerint, tehát a maga törvényszerűsége szerint. Minden egy lüktető, öntranszcendáló rendszer, a Mindenség minden része és a Mindenség maga is. Ez az Élet maga. Leo Vroman *Rendszer-e*⁴, íme az Élet ‘ős-valósága’, a Minden maga egy szóban kifejezve. Itt irodalom, bölcsélet, természettan és teológia egybefolyik. Örök mozgó mozgás.

Mi emberek mint egy egész, három vetületünkben, mégpedig test, lélek és szellem, mi vagyunk az egyedüliek a szellem adományával, amely az öntudat s annak a jelentésvilága. Minderről magunknak öntudatos képet alkotunk, jelentések rendszeres egészét. Az emberi jelentés az öntudat számára jelentés és csak az által jelentés. Az öntudat számára minden jelentés. A szellem jelentések rendszere, amely magát felismeri és önmagát teremti jelentés-alkotásaiban. Ez az *ismeret*. A életben minden életegyed minden öt erő impulzust felfog és feldolgoz s ebben a folyamatban önmagát valósítja meg a maga saját jellege szerint. Az ember esetében az öntudat által a természeti törvényszerűségeken felül kibontakozó jelentés-világban. Így áll elő a kultúra világa, egy új életdimenzió, amelyben jelen van az emberi egység minden jelentése, amennyiben az a maga

¹ A Hágában, a ‘De Witte, Új vagy Irodalmi Társaság’ irodalmi szekciója 2011. június 1-én tartott összejövetelén felolvasott holland nyelvű előadás átdolgozott szövegének magyar verziója.

² Id. Prof. Dr. Kibédi Varga Sándor temetésén.

³ Ld. ezzel kapcsolatban a szerző cikkei a Mikes International I. évf. 1., IV. évf. 3. és VI. évf. 3. számában.

⁴ Leo Vroman New-Yorkban élő holland költő, aki verseiben a ‘Rendszerről’ beszél mint a Világ központi eleméről.

egységének a fenntartásában és kibontakoztatásában szerepet játszik. Az öntudatos szellem különös jellege abban tűnik ki mindenek felett, hogy saját magát, a maga funkcionálását kreativitása tárgyává tudja tenni és azáltal – ez az ő specialitása – egy új alkotást tesz bele a világba. Ezt, a saját szellemi tevékenységre történő vizsgálódó visszahajlást jellemzi Aristoteles ezzel a mondattal: 'Noësis estin noëseos noësis' azaz: 'az ismeret az ismeret ismerete'. Visszahajlunk szemlélődve saját ismerési folyamatunkra, azt mintegy 'diagnosztizáló' módon a kezünkbe vesszük s tudatosítjuk magunknak azt, amit teszünk, miközben ismerünk, gondolkodunk, valamit létre hozunk, az agyfolyamatainkat, de nem biológiailag, hanem azok belső rendszere 'gondolati' oldaláról. Ez szaknyelven az 'ismeretelmélet'. Mégis ezt több mint a szigorúan vett ismeret, ez az emberi egész szellemi funkcionálása s annak a törvényszerűsége. Az emberi egészé, az eszes emlős állaté, az egyedülié a földön. A kreativitás, az ember öntudatos alkotóképessége az, ami emberi kultúrvilágunkat megteremti. Ezen teremtő folyamat motorja az *érték*. 'Ismeret', a tények felfogása s azoknak gondolatvilágunkban való feldolgozása és 'érték' az öntudatos alkotás - 'ontológia' és 'axiológia' -, íme ez a kettő adja gondolatvilágunk teljes egészét. Ez egy egész s mi ezt csupán a tudományos szemlélődés okán osztjuk ketté. Ismerés maga azt jelenti, hogy képeinket kreatív módon elhelyezzük gondolkodásunk egészében, azaz a valóságban, amelyben élünk, azaz *hiszünk* bennük. *Hit a gondolatrendszerünk szerkezetéből előálló reflexreakcióként előálló meggyőződés, önmagunknak és mindannak, ami gondolatvilágunkban jelen van a valóságban való rögzítése, 'fixálása'.* A hit teremt és csak a hit teremti. Hit nélkül nincs valóság. Arra, amit létrehoztunk visszahajlunk s abban felismerjük saját magunk szellemi vonásait. *Ezen öröme gerjedünk s alkotásunkat előnti szívünk szeretete.* Nem ok nélkül térünk mi emberek mindig vissza a szeretethez. A szeretet az élet központi, teremtő élménye. Két illusztrációt említünk itt. (1) Narcisszosz története, aki öröme gerjed saját maga arcán a víz tükrében s szerelmes lesz önmagába és (2) az édesanya mennyei mosolya, midőn újszülöttjét először szívére öleli: az ő alkotását! A valódi szeretet a kreatív, az alkotó szeretet, amely maga alkotásunkra való reflexreakciónk.

Az érték alapformája az *élvérték*. Ezt követi a *haszonérték*, amely a racionalizálás lépcsőjén egy fokkal magasabban van s amely a létben való önfenntartásunknak az alapját nyújtja. Ezeket tetőzi be a *logikai érték* – az igaz -, az *etikai érték* - a jó – s az *esztétikai érték* - a szép. Az összes értéket egyesíti a *vallásos érték*, a szent, az értékek teljessége a Lét, a Minden valóság-élményében. Erről a mindent átfogó kozmikus valóságról gondolkodásunk rendje következtében képet kell alkotnunk magunknak, amelyben 'otthon' vagyunk, amelyet megszólíthatunk, amelyre rábízhatjuk magunkat. Ez Augustinus szavának az értelme: 'Nyugtalan a lelkünk, míg meg nem nyugszik Tebenned'. Ez a lélek kozmikus nyugalma.

Mint emberek a természet, a fizikai, a kémiai, a biológiai, a növényi, az állati Mindennek a része vagyunk. Rendelkezünk tudatos, féltudatos és tudattalan impulzusokkal, olyan információval, amelyre reagálunk, amely szüntelenül szerepet játszik életünkben. Felmerül a kérdés, hogy mi napjainkban nem egy nagy robbanást élünk-e át oly módon, hogy a tudattalan és féltudatos elemeket most beleépítjük – újra – életünk egészébe, amelyeket az utóbbi évszázadokban elracionizáltunk, kilúgoztunk abból. Tettük ezt kétségtelenül gondolkodásunk megtisztítása természetes ösztönéből, de ezáltal el is idegenítettük magunkat az élet valóságától. Az élet nem matematikai számadat sem racionális képlet, hanem konkrét emberek lüktető, dobogó húsból, vérből, gondolatokból, érzésekből, akaratból, tettekből és bűvölésből összeálló természeti élete. Igen, ez az utóbbi, a *bűvölés* – manapság azt mondjuk: parapszichológiai vagy paranormális jelenségek – fontos elem ebben a láncban. Ezt valamilyen módon a maga helyére kell tennünk jelenlegi, a 18. és 19. században kialakult gondolatvilágunkban. Ha ezt a társadalmi összefüggésekből a ráció javára kiiktatjuk, akkor a konkrét élet realitása megelőz bennünket és lesajnáló mosollyal hagy bennünket az út szélén, amint egy kígyó is kibújik a régi bőréből, mikor már kinőtte azt. Azért azonban, és pontosan ez által a kígyó a kígyó marad, de a 'váltással' lehetővé tette a maga számára a fejlődést a jövőre. Ez az ismert kép az óborról az új tömlőkben és az új borról az új tömlőkben, nyilván ismert kifejezések azok számára, akik az evangélium szavait nem felejtették el.

Napjainkban ebben a helyzetben vagyunk. Igyekszünk mindent racionálisan megmagyarázni – s ez az emberi kötelességünk. Ezt kell tennünk mai nyelvezetünkben és a mai gondolkodási világunkban. Mi tudjuk, hogy van 'valami' emögött a világ mögött, de nem tudjuk, hogy mint a mai világ emberei azzal mit kezdünk. Nemrég holland újságok közölték egy szociológiai vizsgálat eredményét, amelyből kitűnt, hogy a lakosság legnagyobb része szerint van 'valami' – mondjuk – transzcendens az életben, de a szokásos 'egyházi' megoldásokkal nem tud mit kezdeni. Az 'atheisták' száma viszonylag csekély. Az ú.n. 'agnost'-ok – azaz azok, akik nem tudják, hogy mit gondoljanak a transzcendens világról – száma egy kissé nőtt az utóbbi időben, de a formálisan 'egyházi' gondolkodású emberek helyét jórészt a 'valamisek' foglalták el. Itt látjuk tehát a kígyó bőrét. De hol maradt a kígyó? Eltűnt? Erről szó sincs! Tehát meg kell keresni a kígyót. Hol lehet azt megtalálni? Bennünk magunkban. Elvégre az emberi gondolatvilágról van szó, az egyedüli amelyikben gondolatainkat ki tudjuk fejteni. Nem csupán gondolatokról van szó, hanem egész létünkről, egzisztenciánkról. A sorsunkról van szó. A mi személyes sorsunk részben a mi kezünkben van, de nagyrészen hatalmunkon kívül. Mindazonáltal az erők összjátékában, amelyek sorsunkat befolyásolják, igyekeznünk kell magunkat fenntartani és kifejteni. Ezt tesszük minden képességünkkel s mindazon erőkkel való összjátékban, amelyek ránk hatást gyakorolnak.

Az életet s abban sorsunkat mint östényt éljük meg. Erők hálózatában létezzünk, amelyek sorsunkat meghatározzák, de amelyekre mi szintén hatást gyakorlunk. Az élet az önfenntartás és az önkifejlés szüntelen küzdelme az Élet totális erőterében,

amely sokkal többet jelent mint csak ráció. Emberi szerkezetünk alkata szerint nekünk erről az egészről, az Élet totalitásáról képet kell alkotnunk a magunk számára és ezzel az egészszel alkotó módon kell együttműködnünk, manapság ezt úgy mondják: kreatív kommunikálnunk. Eme egész képét jelképekben, szimbólumokban teremtik meg a magunk számára. A szimbólum szó a 'symballein'-ből származik, amelynek a jelentése 'egybeesni', 'összetalálkozni', de magyarul még jobban érthető: a jelkép a valóságnak a jele. A jel pedig arra utal, ami mögötte van. Mi, akár akarjuk, akár nem, mindig a Lét, az Élet egészével foglalkozunk, azzal állunk szemben. Nem is tehetünk mást, hiszen mi annak része vagyunk. Nagy igazság van egy német könyvecske címében, amelyet egyszer a kezembe vettem: *'Gedanken sind Kräfte'*. Ezt tudjuk öntudatlanul is, ha otthon a televíziót nézve egy labdarúgómeccset nézünk s kiabálva igyekezzünk lelkesíteni az egyik vagy a másik csapatot. Másszóval a Mindenség összes, látható és láthatatlan erőit igyekezzünk megmozgatni, hogy ez vagy az megtörténjék. Az utcán valakinek 'jó napot kívánunk', tehát ugyanazt tesszük. Mindez egzisztenciális erőátviteli tett, varázslás, bűvölés. Imádság. Ezáltal helyezzük el azt az erőteljes, lüktető Lét, az Élet egészében.

Az erőteljes Létben élni s benne a *sorsunkat aktív módon megélni*: ez a vallás. *Vallás a sors reflexe, léturaló jelképek rendszere*. Az egész élet vallásos, mert vallás és emberi élet egybeesik. Ezzel nem mondunk semmit a jelképvilágról magáról. Ezek az ún. 'hitvilágok' nagy különbségeket mutatnak természetesen. Miért? Azért, mert tapasztalati és matematikai ítéletekkel ellentétben, amelyekben nem lehet nem hinni (bár azokról érvekkel lehet vitatkozni), az egzisztenciális jelképvilágok csoportról-csoportra, egyénről-egyénné különböznek, de mindig azért, hogy az embereket az Élet erőkörében elhelyezzék s ezáltal önfenntartásukat és önkifejlésüket lehetővé tegyék. *Nincs ember hit nélkül és nincs ember vallás nélkül*. Van különbség a jelképrendszerek és az értékvilágok között, amelyekben ez megjelenik. A vallás mindig a valóságban van. Kétkedünk ebben? Nézzük meg a mártírok sorát, akik ezt bizonyítják mind a mai napig.

Visszatérünk az értékekhez és itt mindenekelőtt az etikai értékekhez, amelyek az embert tetteihez való viszonyában meghatározzák. Itt az ember kibontakozásáról van szó embertársához való viszonyában, aki ugyanannak a szellemnek a hordozója, amely benne is van, míg embertársa (felebarátja) az ő társa annak megvalósításában. Ebben meg van adva a jó megvalósításának a szabálya. Ez pedig az, hogy *mindent meg kell tennem, hogy embertársam önmagát kibontakoztató értékmegvalósító 'ember' lehessen, míg mindenkinek ugyanez a feladata embertársaival szemben*. Ezt fejezi ki részben Kant gondolata, hogy embertársunkat mindig mint célt és sosem mint eszközt szabad tekintenünk. Ezen az értékrenden továbbmenve felfedezzük, hogy tetteink végdimenziója mindig az abszolútum, *a szent*, amelyben minden érték egyesül és beteljesedik. *Mindnyájan szentek vagyunk!* Szentek vagyunk születésünktől kezdve, amely tény – mint minden érték – helyünket az életben meghatározza. Ez egyben követelményt jelent mint minden érték, a 'kell' világában. Éppen ezt hozza magával az a tény, hogy emberek vagyunk. Mi két világ lakói vagyunk, a földi, mindennapi, időleges világé és a mennyei, örök világé, avagy Platon szavával 'az eszmék világáé', amelynek a megvalósítása emberi létünk következtében kötelességünk.

E kérdés megítélését megnehezíti a sok vallás és a sok kultúrvilág – *kultúrvilágok vallásvilágok* –, amelyek szükségképpen léteznek. Mégis, ha értékrendünket használjuk, akkor az emberiség vallási világában egy bizonyos vonalat fedezhetünk fel. Önkifejlés az embertársunkkal korrigáló elemként és feladatként és a *szeretet*, amelynek a méhéből minden megszületik: *az igazi szeretet az alkotó szeretet*, amely önmagam kibontakozását és embertársam kibontakozását tekinti céljának. Ez az *Univerzális Szeretet* az univerzális öntranszcendáló, kreatív szeretet, amint itt fentebb körülírtuk.

Ha ezt végig gondoljuk, akkor megértjük, hogy ezáltal az a kulcs van a kezünkben, amely által különbséget tehetünk vallások között – és itt ismétljük: kultúrák vallások – mégpedig az ember kibontakozása embertársaival együtt a társadalom egészében a szent értékvilágnak az Életben való megvalósítására: az Univerzális Szeretetre. Ha áttekintjük a különböző vallásokat, akkor látjuk, hogy csak *a Názáreti Jézus* az, aki ezt az Univerzális *feltétel nélküli Szeretetet* mint az Élet teljességének az alapvető erejét és egyben mint központi életfeladatot minden ember számára hirdette. Teljes tudatában annak, hogy sokan ezzel nem értenek egyet úgy vélem, a fentiek alapján mégis mondhatom, hogy senki és semmi tartalmát tekintve a Názáreti Jézus evangéliumát nem tetézi és nem is tetézheti. Nem véletlen, hogy mi naptári éveinket Jézus születéséhez viszonyítva számoljuk. Természetesen megértem, hogy ez – ahogy manapság mondjuk - kultúráisan meg van határozva. Mindazonáltal azt is fel lehet tételezni, hogy ha ez az evangélium, az Univerzális Szeretet tette hívó és kötelező evangéliuma, nem felelt volna és nem felelné meg az alapvető emberi igényeknek, ez a fejlődés nem történt volna meg. Talán ezek után nem túl merész azt állítani, hogy a mi nyugat-európai kultúránkat magjában meghatározó Univerzális Szeretet, Ricoeur-rel szólva 'a szubverzív keresztyénség' a *liberalizmus és a szocializmus* forrása. Európai kultúrvilágunk keresztyén kultúrvilág, keresztyén etikai világ és *mint általános emberi erkölcsi világ nem is lehet más*. E tény el kell ismernünk.

Ebben a felfogásban nem foglaltunk állást egy konkrét egyházi tan mellett, de kiálltunk a keresztyénség mint egész mellett, amely az univerzális szeretetet mint emberi alapigényt a központba helyezi és mint 'parancsot' tekinti, amelyet olyanvalaki adott, aki a mindenki iránti maximális szeretetet bebizonyította a kereszthalálával. Nem az a kérdés, hogy akkor mi történt vagy nem történt. Az a kérdés, hogy mi ennek a jelképes üzenetnek – az evangéliumnak – a tartalma és mik ennek a következményei tetteinkre minden életmezőnkben itt és most.

Ha ebből a gondolatból indulunk ki, akkor talán némelyek megértik – ámbátor ezt nem várom el -, hogy én személyesen *az Egyház és az Állam elválasztását nem tartom helyesnek*. A keresztyénség erkölcsi teste – itt nem beszélek egy egyház exponenseként, de úgy vélem, hogy minden Egyház ennek egy-egy vetületét megvalósítja – maga annyira központi jelentőségű az egész emberiség számára mint az Amazon őserdeje az oxigénellátásunk szempontjából, amely mint az egész világ tüdeje funkcionál. Jó meggondolnunk, hogy a keresztyénség nem csupán az egyházak, a misszió munkája által játszik szerepet világunkban, hanem annak a társadalmi és politikai egészében is. El kell ismernünk, hogy marxizmus és liberalizmus mint erkölcsi erő ezt a keresztyéni szellemi mozgalmat képviselik, még akkor is, ha ezek az irányzatok ezt maguk elutasítják. A mi feladatunk itt Nyugat-Európában, a lényegében keresztyén kultúra szülőhelyén, amely az egész világon terjeszkedik és terjeszkedni is fog, hogy annak a maga kozmikus, szent gyökeréből és háttéréből kellő erőt adjunk, és világosan kimondjuk, hogy az összes világot átfogó szociális mozgalmak a keresztyénségből álltak elő és abból is fognak előállni. A világtörténelem kultúrák, azaz vallások küzdelme. A Felvilágosodás és a Francia Forradalom fontos tisztító szerepet töltött be a maga idejében, amelynek az alap kódja keresztyén etika volt. Mindez egy óriási ‘ikonoklazma’, képrombolás volt. Ez egy új vallást teremtett, az ‘agnosztikus’ vallást – inkább a nem-keresztyénként prezentált keresztyén vallást – egy vallásos gondolkodási forma, amely azelőtt és mindig benne volt és van az emberi gondolkodásban. Napjainkban – többek közt ennek következtében – egyféle ‘postmodern’ keresztyénségben élünk, amelyet mi pozitív módon ítélünk meg. Amerikából hiányzik az organikus kifejlődött szellemi alapstruktúra a jövő világának a szellemi vezetéséhez. Szükséges, hogy mi mint állami közösség segítse az egyházakat – ezeket az eleve ‘erkölcsi’ szervezeteket – és ne hagyjuk őket elszáradni, miközben mi valamennyien naponta a keresztyénség poharából iszunk. Fontos, hogy a gyereket ne öntsük ki a fürdővízzel együtt, mert bizony abban a fürdővízben ott vannak a mi unokáink, déd-, ük- és szépunokáink. A keresztyén egyházaknak tudatosítaniuk kell maguknak, hogy jelen korunk a Nietzsche által megjósolt ‘Umwertung aller Werte’-nek a kora, amelyben az egyházaknak maguknak kell vezető szerepet vállalniuk. Másképpen a történelem túllép rajtuk, mert ők feladatukat, azaz az evangélium univerzális öntranszcendáló, alkotó – üdvözítő! - szeretetének a gyakorlati hirdetését elhanyagolták.

Mindnyájan szentek vagyunk és annak megfelelően kell viselkednünk. A szentek ‘küldöttek’, apostolok és hinniük kell küldetésükben. Azért maradnak szentek, ismert és név nélküli szentek. A szentek végülis csak Isten számára szentek.

‘WE ARE SAINTS ALTOGETHER’

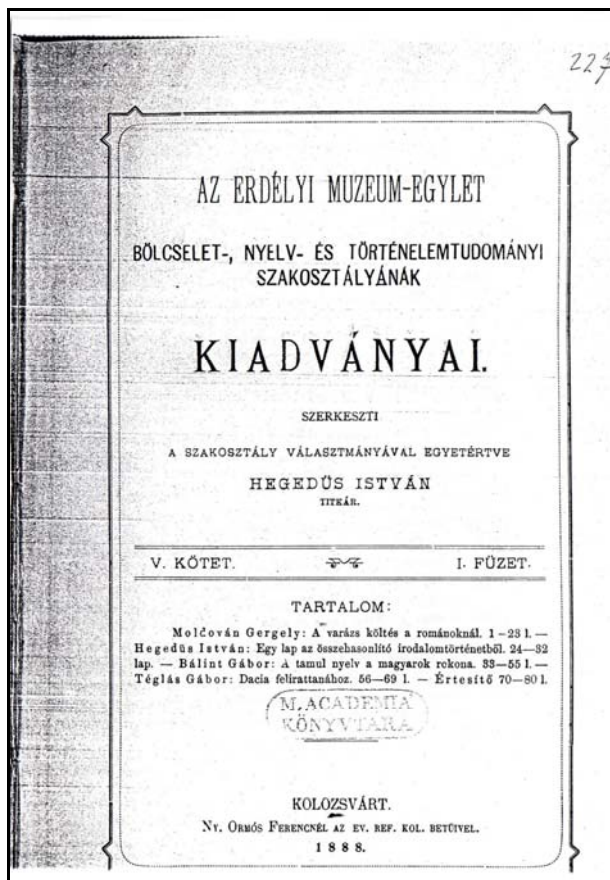
The author provides an insight into his general (human) theological conception in an essay based on a paper held in Dutch in the Literary Section of the ‘New or Literary Society De Witte’ in The Hague, the Netherlands, on the 1st of June 2011. Both the original Dutch and the Hungarian versions are presented here in full.

NYELVÉSZET

Aradi Éva :

Szentkatolnai Bálint és a tamil (tamil) nyelv

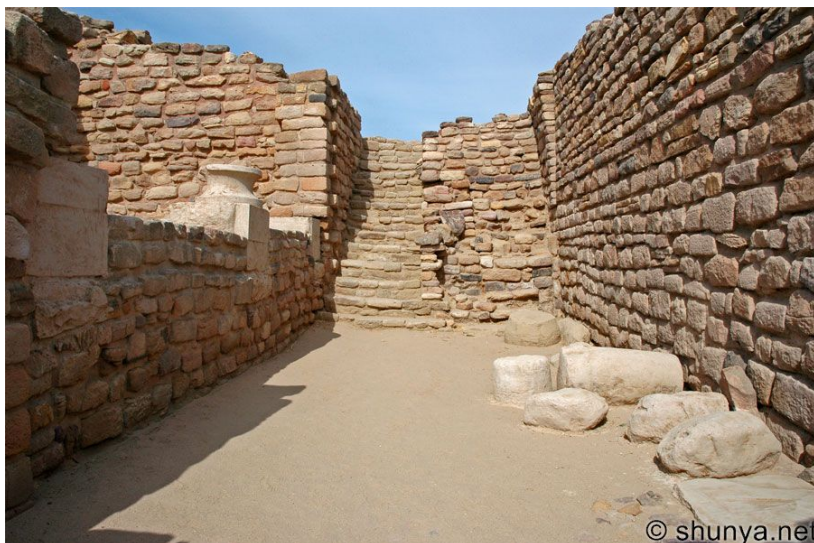

A magyar kutatók egy része az utóbbi évtizedekben újra felismerte a székely Bálint Gábor munkásságának jelentőségét, kivételes nyelvtudását és kutatásainak eredményeit. A 2006 decemberében rendezett Szentkatolnai Bálint Gábor nemzetközi konferencia előadói értékes tanulmányaikkal felhívták a figyelmet erre, a hivatalos nyelvészek által alig említett, vagy inkább elhallgatott nagytehetségű tudósra. A konferencián szó esett Bálint Gábor igen sokrétű kutatásairól a mongol, török és finn nyelvekkel foglalkozó munkáiról és főművéről: a zseniális Kabard-Magyar-Latin szótárról.

Azonban egyik jelentős kutatási területéről kevés szó esett, ez a dél-indiai tamil (vagy ahogyan ő nevezi: „tamil”) nyelv és a turáni nyelvek összehasonlításáról szóló munkája. Jelen cikkemmel ezt a tanulmányát szeretném ismertetni, és megjegyzéseimmel kiegészíteni. Nem térek ki a teljes tamil-turáni szótárra; ebben a tanulmányban csak kb. kétszáz szó összehasonlítását végezte el Bálint Gábor. A szanszkrit nyelvet ismerem és Bálint Gábor is nagy figyelmet szentelt a szanszkrit nyelv és a tamil kapcsolatára. Mivel a dél-indiai dravida nyelvek (ezekhez tartozik a dravida ősnyelvet legjobban megőrző tamil is) sok elemet, elsősorban szavakat átvettek a szanszkritből, engedtessek meg, hogy néhány észrevételt tegyek Bálint Gábor: „A tamil nyelv a turáni nyelvek sanskritja” című tanulmányához és szöszedetéhez. A tanulmány 1888-ban, Kolozsváron jelent meg az Erdélyi Múzeum Egylet Bölcsélet-, Nyelv- és Történelemtudományi Szakosztályának kiadásában (V. kötet, 1. füzet).

Bálint Gábor következetesen turáni nyelveknek nevezi az általa már régebben kutatott szkíta nyelveket, de ez a XIX-ik század végén elterjedt megnevezés volt és ő természetesen ezek közé sorolta a magyart.

Mielőtt a tanulmányt ismertetném, szeretném röviden bemutatni az indiai történet írásnak a dél-indiai dravida népekkel kapcsolatos álláspontját. Mind a nyugati, mind az indiai történétírók a múlt században egységesen vallották – régészeti és történelmi kutatások alapján, - hogy az Indus-völgyi civilizációt a dravida népek hozták létre, kb. négyezer évvel ezelőtt. A delhi Nemzeti Múzeum földszintjén több teremben láthatók a régészeti feltárások képei, makettjei, de például a nyugat-indiai Kács tartomány legészakibb részén: *Dholavira* település épen maradt házfalai, kikövezett, csatornázott utca részei tanuskodnak a fejlett civilizációról. Az Indus-völgy két legnagyobb, feltárt városa: *Mohendzsodáro és Harappa* a mai Pakisztán területén található, de India nyugati részén, elsősorban a tenger közelében sok ősi települést tártak föl a régészek az elmúlt ötven évben. A civilizáció fejlett kézművességgel rendelkezett, szobraik igazi remekművek. A Földanya ábrázolásán kívül a Proto-Síva szobrokat is megtalálhatjuk. Tehát a mindenséget létrehozó hindu istenség az Indus-völgyi civilizáció népeinek hitvilágából eredt. Ez is magyarázza, hogy a későbbi, Indiát hódító szkíta eredetű népek, - megtartva saját természet-vallásukat – átvették a hinduizmus sívaits ágát. Így tettek az indoszkíták, a kusánok és a heftaliták is.

Dholavira, Kács tartomány

Az Indus-völgyi civilizáció legérdekesebb tárgyi emlékei az agyag-, és kő pecsételők. Ezeken ember- és állatábrázolások láthatók, máig ismeretlen képrással. Elsősorban dél-indiai tudósok számítógép segítségével már néhány éve elkezdtek a képrások megfejtését. A kutatások fő színhelye a dél-indiai Tamil Nadu fővárosa *Madrasz*, azaz mostani – és eredeti – nevén: *Chennai* (Csennai).

Indiában a múlt század végén egy erősen nacionalista – elsősorban észak-indiai tudósok által képviselt - szemlélet alakult ki, mely elvitatja a dravida törzsektől az Indus-völgyi civilizáció létrehozását, azt állítva, hogy azt a mindig is ott élt áryák teremtették meg. Holott még klasszikus nagy eposzuk, a Valmiki árja bráhma által szerzett *Rámajana* is arról szól, hogyan szorították ki az áryák északról délre az abban az időben ott élt törzseket. A tudomány régen bebizonyította, hogy az áryák Észak-Ázsiából jöttek, erre még a Rigvédában is történik hivatkozás. Mégis az utóbbi időkben az indiai történelem könyvekben utalás történik arra, hogy Indiában kétféle történelem felfogás létezik: az egyik szerint a mai dél-indiai népek ősei hozták létre az Indus-völgyi civilizációt, a másik szerint ellenben az áryák. Megjegyzik ez utóbbi nézetről, hogy ez egy nacionalista szemlélet. Indiában legalább bemutatják hivatalosan, egyetemeken is, mindkét elképzelést. Ennyivel előttünk járnak.

A dél-indiai népek ma is ellenséges érzéseket táplálnak az északiakkal szemben. Jellemző, hogy néhány éve egy indológiai konferencián egy tamil professzor a következőket mondta nekem: „az ország első gyarmatosítói az áryák voltak.”

A dravida népek, akiket Bálint Gábor a turáni népek legdélibb ágának tartott, tehát a kontinens legdélebbi részére szorultak évezredekkel ezelőtt. Az igaz, hogy átvették a hinduizmust – beleépítve a Síva kultuszt. Azonban a hinduizmus éppen délen őrizte meg legjobb hagyományait, a különböző filozófiai irányzatokat és érdekes módon a vallás szanszkrit szavait, az áldozati és liturgikus szövegeket. Még az észak bráhma is elismerik, hogy a déli nyelvekből ismerhetik meg legjobban a szanszkrit régi, klasszikus formáját. Abból a tényből, hogy ez a nagy kultúrát létrehozó nép délre üzetett, valamennyi előnyük is származott. Az északról érkező hódító népek a mai Bombaytól (Mumbai) lejjebb alig-alig érték el a kontinens déli részét, így az iszlám is csak kisebb területeket foglalt el és a dravida népek megőrizhették viszonylagos önállóságukat.

A mai India területén négy tartományt alkotnak: délnyugaton *Keralát*, nyelvük a *malajalam*, ettől északra *Karnatakát*, nyelvük a *kannada*, majd a földrész belsejében és keleten *Andhra Pradést*, nyelvük a *telugu*, és végül délkeleten a tamilok lakta *Tamil Nadut*, nyelvük a *tamil*. A tamil irodalom rendkívül gazdag volt mind az ókorban, mind a középkorban; legnagyobb költőjük a XII-ik században élt *Kamban*.

Meg kell jegyezni a dél-indiai népekről, hogy intelligensebbek, szorgalmasabbak, mint északi társaik. Keralában például teljesen felszámolták az analfabétizmust; az indiai Nobel díjasok mind déliek voltak. Ott fejlesztették ki az atomerő műveket, a számítógép gyártást és a rakéta technológiát, de általában az indiai ipar délen a legszámottevőbb. A mezőgazdaság is virágzik. A falvakban a legszegényebb gyerekek is több kilométert gyalogolnak a legközelebbi iskoláig, igyekvők, nagy bennük a tudásvágy. A vallási centrumok – sokkal inkább, mint északon – szociális támogatást nyújtanak a szegényeknek, orvosi ellátást és oktatást biztosítanak számukra.

Ebbe a környezetbe látogatott nagy székelty tudósunk: *Szentkatolnai Bálint Gábor*, aki addigi teljesítményéhez méltó módon hamar elsajátította a tamil (tamil) nyelvet. Tanulmánya elején a fonetikai elemeket hasonlította össze, nemcsak a magyar hangzókkal, hanem az általa vizsgált több nyelvvel, sokszor még a szláv nyelvekkel is. Megállapította, hogy a kettős mássalhangzók hiányoznak a tamil nyelvből, de jellemző a „k” és „g”, valamint az „l” és „r” hangok felcserélhetősége, amely jelenség a turáni (szkíta) nyelvekben is létezik.

Tanulmánya elején azt is leszögezi, hogy a népek, ha más népekkel éltek együtt, igyekeztek átvenni azoknak esetlegesen könnyebb nyelvét, vagy szerkezetét. Ez alól a feltevés alól a magyar nyelv valószínűleg kivétel, mert megőrizte ősi, nehezen megtanulható jellegét. A nyelvcsereéről a következőt írja: „A nyelvcsere a nemzetiségi és politikai kényszernél sokkal hathatósabban mozditja elé a nyelv könnyűsége, azaz az egyik nyelvnek a másinál egyszerűbb, praktikusabb volta.”¹ A *jakut* nyelvet *szaka* eredetűnek írja ugyanezen az oldalon, ez a legészakibb török nyelv. Majd az általa ismert sok nyelv egymásra gyakorolt hatásairól ír, például arról, hogy az etruszk nyelv nyomai miként maradtak meg a latinban. Vagy az „írott emlékek nélkül eltűnt avarok nyelvét azon népek nyelvében kellene keresni, amelyek az ő uralmuk alatt állottak, t.i. az uralmuk területén élő szláv és rumuny (ő így nevezte a románokat) nyelvekben.”² Ezután a következő megállapítása következik: „a hunokat nem említem, mert eltűnésük a székeltyek hagyományában bizonyított. Kár volt a monumentális munkákban figyelembe nem venni, hogy a székelty ősi jogát még a túlbuzgó rumunyok is elismerték. Ha persze az Akadémia megigazítja a rumunyok nézetét, kimondva, hogy a székeltyek csakugyan Magyarországból küldettek oda határt őrízni, hát akkor ne csodálkozzanak, ha a rumunyok egész Erdélyt követelik székeltyestől együtt.”³

Keserűen jegyzem meg, ez bekövetkezett Trianonban. A fenti képtelen, akadémiai elméletet pedig magam is hallgattam a múlt század hatvanas éveiben az ELTE magyar szakán az amúgy kiváló Benkő Lóránd professzortól.

Bálint Gábor ezek után bírálja a XIX században divatos – és sajnos azóta sem revídiált – a németek és az angolok által gyakorolt nyelvi felosztásokat, mely elmélet által egy csoportba rakták a szláv, germán és latin nyelveket. Itt jelentette ki, hogy a magyar sem a finnugor, sem a török nyelvekkel nem rokon. Különösen bírálta Dr.G.N.Pope német hittérítőt, aki miután Dél Indiában az akkor még 45 és fél milliónyi turáni népesség legkisebb törzsével 12 évig érintkezett „ennyi idő alatt nem tudott még egy nyul farknyi mesét vagy elbeszélést is szerezni. Persze a népek jobban félnek és irtóznak a hittérítőktől, mint saját ördögeiktől.”⁴

A sumér és akkád nyelvekkel való rokonságot elképzelhetőnek tartotta. A japánokkal kapcsolatban ismét elítélte az Akadémiát: „A japánok kérdést intéztek volt a magyarokhoz, hogy egy fajhoz tartoznak-e ők velők, mert ők az etnographiából azt látták, hogy egy fajhoz tartoznak. A Magyar Akadémia részéről siettek tagadólag válaszolni. Persze mi szükség volna a távollakó s a mongol faj legműveltebbjének tartott nép és nyelv rokonságára, mikor van az Ural hegy két oldalán elég apró-cseprő nyelvrokon s így elég munkát adnak ezek arra, hogy a finnugor ősnylvet rekonstruálják?”⁵

Ellenben a kínait nem tartja a turáni nyelvekhez tartozónak, ez egy egyszótagos, prepozíciós nyelv, ellentétben a turáni posztpozíciós ragozó nyelvekkel. Szerinte a kínai egyszótagú szavak hosszabb szótagúakból koptak le, mint például a magyar *tudom* szó a népnyelvben „*tom*” lett. A szanszkrit szavak is hosszabbak voltak, mint a modern észak-indiai nyelvek szavai; a szóvégi „a” hang általában lekopott. Bálint Gábor hangsúlyozta a *gyökszavak* fontosságát (a gyökök kutatását már akkor ördögtől valónak tartotta a „nagyságos” Akadémia. A.É. megjegyzése).

¹ Szentkatolnai Bálint Gábor: „A tamil nyelv a turáni nyelvek sanskritja”, 1888, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egylet Kiadványa, V.kötet, 1. füzet, 37.old.

² Idézett mű, 38.old.

³ Idézett mű, 39.old.

⁴ Idézett mű, 40 old.

⁵ Idézett mű, 41.old.

A turáni nyelvek vizsgálata előtt azonban Bálint Gábor néhány megjegyzést tett a szanszkrit nyelvről. Maga a „turáni” szó is szanszkrit eredetű; „a *tura* = gyors, e szóból származtatják a nomád, lovas embert, aki nincs a röghöz kötve.”⁶ „A szanszkrit nyelv tanulásával kezdődött a tulajdonképpeni nyelvészet.....A szanszkrit szó, vagy név jelentése összetett: *szama-krita*, azaz 'remek nyelv'.”⁷ (Más magyarázat szerint: *szansz-krita*, azaz „szent nyelv”, A.É. megjegyzése). Bálint Gábor szerint a szanszkrit az észak-indiai nyelveknek és még a cigány nyelvnek is az anyja, és ez igaz. Ismét bírálja a XIX-ik század szülte nyelvosztályozást, mert az úgynevezett indo-európai, vagy a még helytelenebbül használt indo-germán nyelvekben nem lehet egybeoszni a szláv, germán és latin nyelveket, de „a tudori kalap miatt orruknál tovább nem látók előtt csak az indo-germán elnevezés a törvényes.”⁸

A rekonstruált, úgynevezett ősn nyelv készitést, – mely erőltetett, mesterséges - elveti, ezzel Budenzék kinnal-keservvel előállított finnugor ősn nyelvére utal.

Ezek után Bálint Gábor felteszi a kérdést: „De mi a tamul nyelv?” A turáni nyelvekkel megegyező sajátságokkal bíró nyelv és bár megőrzött a szanszkritből szavakat, de alapvetően különbözik attól. „Kétségtelen, hogy a tamul nyelv egy sereg kifejezést kölcsönzött a szanszkrit nyelvtől, különösen a mythologia és tudomány terén, amint ezt szószármaztatásunk az első pillanatra föltüntet. De ezen kölcsönzött szók legnagyobb részt csak a tudósok előtt ismeretesek, a közönséges tamulra nézve idegenek. *A nép nyelve általában csupa tamul eredetű szóból áll, amelyekkel a szanszkritnek semmi köze.* A tamul írás is merőben különbözik a szanszkritétől, - állapítják meg a Tamul-Francia szótár jezsuita szerzői.”⁹

A tamul mondatban a szavak sorrendje kötetlen, könnyen variálható. Az azonban főszabály, hogy az alany a mondat elejére, az állítmány pedig a mondat végére kerüljön (ez megtalálható a japán, mongol, török-tatár nyelvekben is). Ez a szabály minden turáni nyelvre érvényes.

Az igeragozás is hasonlít a turáni nyelvekére, egyszerű jelen-, múlt- és jövőidő van, a feltételes mód pedig nem összetett. A szanszkritban, utód nyelveiben és általában az úgynevezett indo-európai nyelvekben (Bálint Gábor ezeket következetesen *árja* nyelveknek nevezi, lehetőleg kerüli az indo-európai és méginkább az indo-germán elnevezést) van szenvedő ige és ennek ragozása, azaz a szenvedő szerkezet, a tamulban nincs. A főige tövéhez illesztik a *szenved* = *padu*, *badu* ige megfelelő alakját.

„Hozzá tehetjük még, hogy egy turáni népnyelv sem szereti a szenvedő igét.”¹⁰

A tamul mondat szerkezetben elkerülik a „ki, mely, ami” névmásokat, helyette a melléknévi igenévvel rövidítik le a mondatot: „A ló, amelyet vettem helyett „A vettem ló” szerkezetet használja, mely Bálint Gábor szerint a régi magyarban is megvolt. „A tamulban, valamint az eredeti turánságban a 'hogy, mert, mivel, midőn, mikor, miután, mielőtt, stb.' mondat kötők nincsenek. A 'Halotti beszéd' legrégebbi nyelvemlékünkben a 'látjátok feleim szüntükkel mik vagymunk' áll és nem a 'látjátok feleim szüntükkel, *hogy* mik vagymunk'.”¹¹ Bálint Gábor ezzel a fontos megállapítással jelzi, hogy a magyar nyelv, - mint ahogy a nép is - nem az alárendelést, hanem a mellérendelést kedveli.

A tamulban nincs kettős szám, a turánságban sincs. „Hogy több finn-ugor (?) féle nyelvek honnan kapták a kettős számot, nem tudni. A m. Akadémia nyelvészei bizonyosan azt mondják, hogy a magyar nyelvben is volt s talán ma is van, szerintők!”¹²

A tamulban nincsenek nemek, akárcsak a turáni nyelvekben.

A melléknévet nem ragozzák, akárcsak a magyarok. „A turáni nyelvek közül csak a finn vetemedett arra, hogy névszó előtt a melléknévet és névmásokat ragozza egyes és többes számban éppen úgy, mint akár a szláv, görög, latin, német. Kár, hogy azok a buzgó finnnyelvészek nem nyomozzák ki e phenomen eredetét.”¹³

„A tamul nyelv és az azt beszélő nép a brahmanok béköltözése előtt is létezett és a tamul nyelv uralma egykor igen messze terjedt Indiában.”....”Minthogy a tamul még a brahmanok uralomra jutása után is megtartotta a maga különböző és nemzeti jellegét: azt kell következtetnünk, hogy a tamul már akkor is jól ki volt merülve (értsd: elterjedve, A.É.) és nemcsak az alnépnek, hanem a nemzet nagy többségének és tudósainak is nyelve volt; különben eltűnt volna, vagy mestereinek nyelvével vegyült volna össze, amint történt annyi országban.”¹⁴ Rob. Caldwell angol püspök és hittérítő Dél-Indiában ismerte a turáni nyelveket és dolgozatában kimutatta, hogy Dél-India 45 és fél milliónyi népességének nyelve (a 21-ik században már több száz milliónyi ez a népesség, A.É.) a turáni nyelvek *ugor* rendjéhez tartozik. Ő használta először a dél-indiai népek őseinek megnevezésére a dravida szót.

⁶ Idézett mű, 43. old.

⁷ Idézett mű, 43. old.

⁸ Idézett mű, 44. old.

⁹ Idézett mű, 45-46 old.

¹⁰ Idézett mű, 47. old.

¹¹ Idézett mű, 47. old.

¹² Idézett mű, 48. old.

¹³ Idézett mű, 49. old.

¹⁴ Idézett mű, 50. old.

Bálint Gábor a következőket írja a dél-indiai népekkel való találkozásáról: „Én gróf Széchenyi Béla urral 1878-ban Elő-Indiát Bombaytól kezdve áthaladtunkban eme népek legtöbbszörének nyelvtanát s kettőnek szótárát is átnézvén arra a meggyőződésre jöttem, hogy ezek a nyelvek nem csak a magyar nyelvre, hanem az összes turánságra nézve nagyon fontosak. Mert föltéve is, hogy a M. Akadémia által eddig folyvást sürgetett finn, mordva, cseremis, csuvas, vogul, török-tatár, mongol, stb. nyelveknek a magyar nyelvvel való rokonsága még a békabizonyítottnál is jobban békabizonyítatik, mit értünk el és mit ért el a tudomány? Azt tudja mindenki, hogy a magyarok a honfoglalás előtt Ázsia kapujánál, ahol már nincs Ural-hegy, azaz a Kaukázus éjszaki tövében folyó Terek vizétől kezdve a Káspitenger és Al-Volga két partján elterülő síkságon laktak, ahol Madzsari város romja még emlékeztet s ahol végre a ma ott tanyázó nyugati mongolok nem egy sóstót neveznek Madsarin dabuszo (a Magyarok sója) névvel. A németek persze tagadják ezt, nem tehetvén föl, hogy a minden míveltség nélküli nomád (?) magyar várost épített volna.”¹⁵

Bálint Gábor azt is kétségbe vonja, hogy a „M. Akadémia nyelvészei szerint ami a magyar nyelvben nem rokon a lapp, finn, mordva, cseremis, szürjen, vogul, vovják nyelvecskéik szótári készletével, az kölcsönzés a mai hazában vagy a régiebben.”¹⁶ Szerinte fordítva is történhetett.

Visszatérve a hasonlóságokra a tamul nyelvvel: a tamulban nincs birtokrag. Például „anyám” helyett úgy fejezik ki ezt a fogalmat, hogy „én anya”. Következtes a nyelv ebben az esetben is, mivel a birtokragozás a turánságnak azt a sarkalatos törvényét forgatta volna fel (ha az árja nyelvek logikáját követi), mely szerint a birtokos megelőzi a birtokot. A tamulban, akárcsak a magyarban hiányzik a „birtokige”. Sok összetett szó képi asszociáción alapul. Ezek kimutathatók sok indiai nyelvben, és a magyarban is. Érdekes, hogy tanulmányozzák a dél-indiai kutatók a magyar nyelvet, ezt 2011. januári indiai utam alkalmából is tapasztaltam, mikor Dr. Giti Thadani nyelvésznel találkoztam.

Bálint Gábor a tárgyas igeragozás kérdését is megemlíti, „ez minden magyarul tanuló idegennek türelmét próbára teszi, bár megvan a dél-indiai nyelvekben, de olyan bonyolult módon, hogy a mordva, lap, vogul, melyeket Hunfalvy P. úr a tárgyragozás teljességéért dicsér, eltörlül mellette. Megvan viszont a sumérok nyelvében.”¹⁷

Ezekután kb. 200-300 tamul szó összehasonlítása következik a magyarral, néhol meggyőzően, néhol éppen olyan erőltetetten, mint a finnugor összehasonlító nyelvészetben.

Bálint Gábor ebben a tanulmányában nemcsak a tamul és a turáni nyelvek összehasonlításával foglalkozik, hanem néhány általános, korát jóval meghaladó megállapítást tett népünkkel és nyelvünkkel kapcsolatban, így ezért is érdemes cikkét megismernünk. A modern antropológia és genetika, valamint a tanulmány megírása óta eltelt hosszú időszak régészeti feltárásainak ismerete nélkül is, pusztán zseniális nyelvtudásával ugyanarra a következtetésre jutott, amelyet ma vall a (nem finnugor) tudomány.

Ezért a következő megállapítással fejezi be tanulmányát: „amennyire én ismerem a turáni, árja és sémi nyelveket és ezek viszonyát egymáshoz, határozottan állíthatom, hogy a magyarnak *rokonai vannak, de testvére nincs*. Mert a magyar nyelv egyik eddig ismert nyelvvel sem áll oly viszonyban, mint pl. a germán, vagy a számos szláv testvér nyelvek állnak egymáshoz.”¹⁸

Vagy például a finnugor nyelvekben a finn és az észt. (Egy vilniuszi indológiai konferencián hallhattam, amint egy finn és egy észt kolléga kitűnően megértette egymást, pedig mindketten anyanyelvükön beszéltek. A.É.).

„Se nem finn a magyar, se nem török-tatár, hanem a nagy turánság családjában testvér nélkül van a magyar törzs. ... És most önökhöz fordulok bércezes hazám törekvő fiai! (értsd: a székelyekhez. A.É.). ... Ne rettentse önöket vissza önálló, őszinte törekvésemnek szomorú kimenetele, valamint az se, hogy a létező két nagy táborba nem sorakozás a m.tud.akadémia első osztályának ajtáját önök előtt végképp bezárhatja. Karolja fel, az aki teheti, a turáni nyelvek tanulmányozását nemzeti nyelvünk és nemzeti régmúltunk kipuhatólásának érdekében.”

„Bátorítsa önöket tamul rokonaink régi szegény költőnőjének, *Auveiyar* asszonyának példája és mondása, hogy a világon csak két kaszt van: az igazságot föltárók a magas kasztbeliek, az azt elrejtők, elnyomók pedig az alacsony kasztbeliek.”¹⁹

Megjegyzés: A hitelesség kedvéért az idézeteket az eredeti helyesírással írtam és mivel Bálint Gábor „tamul” elnevezést használ tanulmányában a mai „tamil” helyett, én is ezt alkalmaztam az összekötő szövegben is. A.É.

¹⁵ Idézett mű, 52-53 old.

¹⁶ Idézett mű, 54. old.

¹⁷ Bálint Gábor: „A tamul nyelv a turáni nyelvek sanskritja”, II. rész. 224 old.

¹⁸ Idézett mű: 233. old.

¹⁹ Idézett mű, 233-236 old.

~ ~ ~ ~ ~

Czeglédi Katalin :

Jel és jelentés a földrajzi nevekben

1. A földrajzi névi kutatások során a jel és jelentés viszonyának egyrészt sajátosan megmutatkozó kölcsönösségére derült fény, másrészt – s éppen ezért – e viszony figyelembe vétele kikerülhetetlen nemcsak a földrajzi nevek, hanem a neveket közvetlenül és közvetve érintő nyelvekben is. A földrajzi nevekből kiolvasható, hogy a jel és a jelentés egymást feltételezők lehettek már a megnevezés kezdetének pillanatában. Következésképp – minthogy a földrajzi nevek a nyelv részét képezik – kulcsfontosságuk van a földrajzi nevek ez irányú kutatásainak a kérdés eldöntésében, nevezetesen van-e köze a jelnek ahhoz, amit jelöl, vagy a megnevezés csupán megegyezésen alapul.

A nagy kérdésre, hogy ma a nyelvben a jel és a jelentés között ok-okozati összefüggés felismerhető-e, csakis az lehet a válasz, hogy nem. Egyetlen kivétel van, mégpedig a hangutánzó szavak, amelyekben ez az oksági viszony felsejlik, a nyomai megtalálhatók. Nyitva maradt azonban két kérdés. Az egyik, megállja-e a helyét és eléggé pontos megfogalmazás-e az a ma általánosan elfogadott állítás, mely szerint a jel és jelentés közötti kapcsolat formális. Vajon ez mindig így lehetett? Mi volt a helyzet az emberi nyelv teremtésekor? Melyek lehettek az első kommunikációs egységek, és hogyan, milyen gondolkodás alapján, milyen motivációs tényező hatására születtek? A válasz megtalálásában a víz szó és a földrajzi nevek kapcsolatának tanulmányozása nagyban hozzásegített.

Ismeretes, hogy az első jelzőrendszer jellemzője az állati ösztönös hangadás. A második jelzőrendszer jellemzője a tudatos emberi közlés (hangadás, rajz stb.) A kettő közötti átmenetet a tudat kialakulása tette lehetővé. A tudat fejlődésének függvénye a tudatos emberi közlés, azaz a kommunikáció alakulásának módja és tempója, amelyet alapvetően befolyásol a természeti környezet a maga változó tulajdonságaival. Ez utóbbi pedig hatással van a hangképző szervek működésére is. Miután a földrajzi nevek a természet egyes darabjainak a nevei, azok vizsgálata az emberi kommunikáció kialakulásának, fejlődésének a megismerésében segíthet. Amíg a létfenntartás (evés-ivás, fajfenntartás, biztonság, azaz a védelem, a veszélyek elhárítása) az állatoknál ösztönösen működik, az embereknel kezdett tudatossá válni. Ugyanakkor, a fontossági sorrend ezután sem változhatott, hiszen a létfenntartást szolgálta minden egyes megnyilvánulásuk. Ehhez pedig az anyagot a természetben találták meg, amit egyrészt változtatás nélkül elvettek, másrészt a természet lemásolásával azt megteremtették. Különösen ez utóbbi a természet egyre jobb megismerését tette szükségessé. Már az első lépcső, a természet javainak az elvétele, fogyasztása elindíthatta az emberi kommunikációt.

Meglátásom szerint a természeti jelenségek hangját, alakját és mozgását utánozhatták elsőként. A víz hangját utánozva az ember a társainak a tudomására hozhatta, hogy enni, inni lehet. A víznek mozgását utánozva azt eltáncolhatták, a víz nyomát utánozva a földbe, a barlang falára, fába, kőbe stb., rajzolhattak. Ez azt is jelenti, hogy a víz alkalmas volt a hangutánzó szavak megalkotására a víz hangjának utánzásával, s a hangutánzó szavak alapul szolgálhattak az emberi beszédnek. A víz nyomának a lemásolása pedig őse az írásnak. Így válhatott a beszéd és az írás az emberi nyelv legalapvetőbb jelrendszerévé, amely nem véletlenül mutat kapcsolatot a vízzel, annak minden egyes tulajdonságával. Természetesen az emberi nyelv részét képezi számos megnyilvánulási forma, amelyhez a mintát maga a víz szolgáltatta. A *jel* szerepének a bővülése, gazdagodása nem állt meg, a mai napig is tart.

A fentiekből számomra az következik, hogy a földrajzi neveknek, közülük is a vízneveknek alapvető fontosságú szerepük van, ezért azokat tanulmányozni elkerülhetetlen az emberi kommunikáció születése, kialakulása és fejlődése valamint a jel és jelentés viszonyának a megismerésében. (vö.: CZEGLÉDI 2004-6, 2007)

A vízneveknek alapul szolgált szavak keresésekor derült ki, jelentősége van annak, hogy a víznek nagy víz esetén mély, dübörgő, kis víz esetén kongó, csengő hangja van. Ez a kettősség alapjaiban két csoporthoz tartozó hangutánzó szavak keletkezését tette lehetővé, amelyek az emberi nyelv szókincsének a kiinduló készletét képezhették. Ez azt is jelenti, hogy a jel és a tartalom, azaz a jelentés között ok-okozati összefüggés van. A nagy víz, kis víz jelentéstartalom idővel egyre komplexebbé vált, az ember számára a víznek egyre több tulajdonságát is magába foglalták az első jelek. Ez azonban nem jelenthette azt, hogy kevés jelhez egyre gazdagabb jelentéstartalom tartozott, mert a jelnek az alakja, formája is változott, bonyolódott. A használat során idővel, az egyik formával az egyik jelentés, a másik formával a másik jelentés maradt meg és így tovább. A jel és a jelentéstartalom közötti ok-okozati viszony pedig egyre inkább elhomályosult, majd végleg eltűnt, csak a hangutánzó szavakban maradt meg a nyoma.

Fontos, hogy az emberi nyelv születése, kialakulása és fejlődése, a nyelvek közötti kapcsolat felderítése, megismerése csak úgy lehetséges, ha megpróbáljuk megtudni, hogyan gondolkodhatott az ember akkor, amikor kezdte megismerni a természetet, miközben a saját létét (táplálkozás, fajfenntartás, védelem, pl. hidegtől, különböző valós vagy képzelt veszélyektől) kívánta biztosítani. Ebben a megismerésben pedig nagyban segítenek a földrajzi nevek azért is, mert a jel és a tartalom közötti ok-

okozati viszonyt természetüknél fogva a legtovább megtartották. Ezeknek a neveknek az egyes nyelvekben való előfordulása közzsóként azt is jelzi, hogy melyik nyelv mit, miket tartott meg az eredeti komplex jelentéstartalomból, s a jel hogyan formálódott, alakult. A jelentéstartalom fontosságát és a jel formájának alakulását alapvetően meghatározza a természeti környezet. A tartalmat, vagyis a jelentést azért, mert a földrajzi környezet, az éghajlati viszonyok helyenként másképp befolyásolják a megélhetést, ugyanakkor, pl. a beszéd esetében a hangképző szervek működését, az íráshoz (kezdetben rajz) szükséges anyag (földre, kőbe, fába stb. rajzolás, vésés, festés stb.) igénybe vételét, használatát.

Figyelembe véve, hogy a „jelentés és hangalak kapcsolata ...konvención, történetileg kialakult „megegyezésen” alapszik....társadalmilag érvényes, a nyelv története folyamán kialakult, megszilárdult kapcsolat ... kötelező...” és így tölti be közli szerepét. (BENCÉDY-FÁBIÁN-RÁCZ-VELCSOV 1974:508) A nagy kérdés, hogyan alakult ki és mi rejlik a „megegyezés” mögött.

A földrajzi névi tanulmányaim hátterével kívánom jelezni azt, hogy pl. a jel egy tematikus csoportját vizsgálva az alak és a tartalom szempontjából a szavak hogyan kapcsolódnak egymáshoz, s e kapcsolatok hogyan mutatkoznak meg az egyes nyelvekben, s az összefüggések eredetüket tekintve a fentiek figyelembe vételével az egyes nyelvekben genetikusan öröklöttek, vagy idegenből átvettek lehetnek-e. Ez a fajta vizsgálat pedig kulcsfontosságú további, egyre aktuálisabbá váló kérdéseknek a megítélésében is. Közéjük tartozik, pl.: Helyes-e a nyelveket nyelvcsaládokba sorolni, következőképpen fenntartható-e az ún. nyelvcsalád-elmélet, így az uráli, altáji, indoeurópai stb. nyelvcsalád elmélete és a vele járó további problémakörnek van-e létjogosultsága. Ilyenek, pl. a feltételezett ősnelv, ezt az ősnyelvet beszélő feltételezett ősnép és a kettő viszonya, az ősnelv használatának ideje, helye, s magának a feltételezett ősnelvnek a mibenléte, az egyes ősnelvek keletkezési körülményei, egymással való lehetséges kapcsolata stb. Mindez az emberi nyelv, a magyar és más nyelv és kultúra, az ember és a népek története és kultúrája megismerésének lehetőségét ill. korlátait jelzi.

2. A fentiek szemléltetésére bemutatom a *jel*, *jegy*, *név*, *betű*, *ír*, *tamga*, *bélyeg*, *pecsét* közszókat jelezve az eddigi etimológiák tévedéseit, valamint a velük szorosan összetartozó földrajzi nevek közül csak egyet, a *Tukmak*¹ nevet. A legfőbb feladatomban tartom jelen írás keretei között, hogy első lépésben megnézzem, mit mondanak a tankönyvek a jelről. A másodikban be kell mutatni, mit mondanak a földrajzi nevek és az egyes nyelvek a jelről. A harmadik lépésben pedig tisztázni kell, helyes-e a megfogalmazás, mely szerint a jelnek, mint formának nincs köze ahhoz, amit jelöl, a megnevezés csupán megegyezés kérdése.

2.1. A tankönyvek kritikai elemzése.²

2.2. A *jel*, *jegy*, *név*, *betű*, *ír*, *tamga*, *bélyeg*, *pecsét* szavak közül elsőként azokat a szavakat tárgyalom, amelyek pusztán szótövek (2.2.1., 2.2.2., 2.2.3., 2.2.4., 2.2.5., 2.2.6.), majd ezt követően a képzővel ellátottakat (2.2.7., 2.2.8.)

2.2.1. A magy. *jel* 'valamit közli jelzés, ismertető jegy, megkülönböztető jelzés, valaminek a megnyilvánulása, tünet, valamit jelölő tárgy, valaminek írott, rajzolt jelölője, jelkép, jelvény, előjel, biléta, jegy, emlékmű, isteni megnyilatkozás, csodatétemény, az állatöv egy jegye, grammatikai suffixum'. Ősi örökség a finnugor korból, vö.: osztj. *i^äyél* 'díszítés, díszítmény', finn *jälki* 'nyom, lábnyom', észt *jälg* 'ua.'. A finnugor alapalak **jälke*, az eredeti jelentés 'nyom, folt' lehetett. Vö.: ném. *Spur* 'nyom, csapás, jel, ismertető jegy'. (TESz)

Az adatokból a következő, szempontunkból lényeges tanulság olvasható ki:

Az osztják adat jelzi, hogy a *jel* (CVC) korábban CVCVC hangtani felépítésű lehetett. Ezt igazolja a földrajzi nevek hangtana is. (CZEGLÉDI 2004-6) Ami a jelentést illeti, igazolhatóan helyesen állapították meg, hogy az eredeti jelentés nyom, folt lehetett. Hozzáteszem, elsőként a csepegő, majd folyó forrásvíz nyomát, foltját jelölhette.

2.2.2. A *jel* családjába további szavak tartoznak, ilyen a magy. *jegy* és más nyelvi megfelelői, vö.: magy. *jegy* 'ismertetőjel, megkülönböztető jelzés, jelkép, ...valaminek a nyoma, foltja, ...valaminek az írott jele, az írásos jelzésnek egy eleme,....' Magyar fejlemény: a *jel* főnév elkülönült változata. A *jegy* esetében szóvégi *l > ly > gy* változás történt. (TESz)

¹ Vö.: magy. *Takta* 'Kesznyétennél a Sajóba ömlő vízfolyás'. A *Taktaszada* 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében' (KISS 1980) név azért is érdekes, mert olyan szóösszetétel, amelyiknek az előtagja a *Takta* és az utótagja a *szada* közös etimológiájú szavak, a *szada* is (vö. magy. *szád*, *száj*) 'száj, torkolat stb.' jelentésű szó. A *Takta* örzi az eredeti szókezdő *t*-t, vö.: magy. *Tak-ta*, bask. *Tuk-mak*, csuv., *tukmak*, bask. *tamak* stb.

² A terjedelmi korlátokra tekintettel ezt a fejezetet jelen dolgozatban kihagytam.

A *jegy* hangtani magyarázatát a földrajzi nevek tükrében másképp ítélem meg. A *jegy* úgy függ össze a magy. *jel* szóval, hogy a *jegy* szóvégi $-gy$ -je $t > \delta' > d'$, a *jel* $-l$ -je pedig $t > \delta > l$ fejlődés eredménye.

2.2.3. Mint *jel* idetartozik a magy. *név*: 'egyed megjelölésére használatos szó, tulajdonnév, elnevezés, köznévi, tisztesség, dicsőség, hírnév, valaminek a (jó vagy rossz) híre, névszó, szó'. Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *nem*, osztj. *nem*, zürj. *ńim*, votj. *ńim*, cser. *lēm*, mdE. *l'em*, *l'ām*, mdM. *lēm*, fi. *nimi*, észt *nimi*, lp. *nāmmā* 'név', szam.jur. *ńim*, jen. *ńi*, tv. *ńim*, szelk. *ńim*, kam. *ńim* 'név'. Az uráli alapalak **nime* lehetett. Az uráli szó esetleges indoeurópai, jukagir és csukcs kapcsolatai további vizsgálatot igényelnek. (TESz)

A szócikk írói már ott hibát követnek el, amikor anélkül, hogy bemutatnák az indoeurópaihoz sorolt nyelvek adatait, pl. ang. *name*, or. *im'a* (cirill *имя*³) stb., amelyek befolyásolják a szó magyarázatát, kijelentik, hogy „Ősi örökség az uráli korból...”. Ez a megállapítás nem bizonyított.

A *név* is egyfajta *jel*, cím, s mint *jel*, nyom is. A törökség adatai világosan kapcsolódnak a betű és az ír stb. szóhoz, ugyanakkor jelzik az összefüggéseket az indoeurópaiba sorolt nyelvek adataival is. A török nyelvekben a *név* megfelelőivel az indoeurópaiban ismert cím jelentésű szavak tövei tartoznak össze. Vö.: csuv. *jat* 'név, elnevezés', ÓT. *at*, azerb. *ad*, csag., ujj., kirg., kaz., k.kalp. *nog.*, alt., ojr., tuv., hak., oszm., tat., bask. *at*, üzb. *ot*, türkm., jak. *aat*⁴ 'név' (JEGOROV 1964)

A földrajzi neveken kívül a nyelvek is igazolják azt, hogy a víz nyoma mintát adott és alapul szolgált a jelnek, a betűnek, az írásnak. A csuvasban az 'ír' és az 'árkot vízzel mos' ugyanaz, pl.: csuv. *šyr* 'kimosni (vízzel a partot, kanálist), vonalat, barázdát, jelet húzni, vö.: *nog.* *jyr* 'széttépni' (gátat), kaz., k.kalp. *žyr* 'tépni, szakítani, ásni (földet), kirg. *žyr* 'széttépni, szakítani', csag. *jyr*, *jyrga*, 'tépni, szakítani (a víz csinálja), jak. *suruj* 'rajzolni', vö.: mong. *zurax* 'vonalat húzni, rajzolni'. (JEGOROV 1964) Ld. még csuv. *šyr*, *šyran* 'szakadék, ferde part'. Vö.: üzb., kirg., kaz., k.kalp. *žar*, ujj. *jar*, *nog.* *jar*, hak. *čar*, jak. *šyr* 'szakadék, ferde part',... (JEGOROV 1964), csuv. *šyrma* 'árok, szakadék, patak', vö.: ujj. *jar*, türkm., kirg. *žar*, kaz. *žyra*, azerb. *jargan* 'árok, szakadék, patak', oszm. *ymak* 'folyó, folyó forrása, eredete', üzb. *irmok* 'folyó összefolyása, folyótorkolat' (JEGOROV 1964), csuv. *šyrt* 'harapni (kutya)', vö.: ujj., azerb., türkm., oszm., bask. *jyrt*, tat. *jert*, kirg., kaz., k.kalp., tat. *žyrt*, ujj. *žyt*, üzb. *jirt*, ojr. *d'jrt*, hak. *čyrt* 'szakít, tép, harap, tör, zúz'.⁵ (JEGOROV 1964), rokon az or. *jar* 'árok, szakadék, patak'. A török nyelvekből való kölcsönzés, vö.: *jaruga* 'árok, szakadék, patak' (ld. „Слово о полку Игореве”), ld. tat. *jar* 'szakadékos part, mélység, szakadék'. (SIS), összefügg vele a magy. *harap* 1. 'fogait belemélyeszi, fogával tép'. Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból. Csak a zürjénből és votjából hoz adatot, azt is *k-* kezdetűt. 2. 'var, lehullott gallyak törmeléke, száraz fű, haraszt, megégett bokros, cserjés hely'... Valószínűleg származékszó. Lehet ősi örökség a finnugor korból. Bizonyítékképpen *k-* kezdetű megfelelőket hoz. Lehet származékszó, amelynek alapszava azonos a *harap* alapszavával. (TESz), vö.: magy. *elharapódzik* 'elterjed'. (TESz) A két jelentésnek köze van egymáshoz, azonban a TESz származtatása nem igazolt.

2.2.4. Az ember nagy felismerése, hogy a természetben keletkezett pontok, pettyek, sőt a vonalak olyan jelek, amelyeket le lehet másolni, s amelyeknek a segítségével közölni lehet valamit.

Különös jelentősége van annak a felfedezésnek, hogy a betű, a bélyeg, az írás alkalmas a tudás rögzítésére, megőrzésére. Eleink mindezt annyira fontosnak tartották, hogy úgy ítélték meg, aki ismeri a betűt, az nem egyszerűen a betűvel foglalkozó, hanem egyben tudós is. Ennek a tudásnak pedig történeti, kulturális gazdasági katonai stb. vonzata egyaránt volt és van.

A jelnek további alakjai jöttek létre a különböző nyelvekben, így a magyarban is. A jel alakulása, fejlődése során jelentéstartalmát és formáját illetően eljutott a mai értelemben a betűhöz és az íráshoz. Vö.: magy. *betű*: 'írás, szöveg, valamely beszédhang írott képe, írásjegy, szó, beszédhang'. Ótörök eredetű, vö.: türk *bitig*, ujj. *bitig*, CC. *bitik*, *bitiv*, oszm. *bitik*, kar. *bitik* 'írás, irat'. Alapszavuk a *biti-*, *bit-* 'ír' ige, ennek a kínai *pičēt* 'ecset' szóval való egybevetése nem fogadható el. ...vö.: mong. *bičik* 'irat, felirat, levél, könyv, irodalmi mű', *biči-* 'ír', mandzsu *bitxe* 'írás, könyv'. A mongolból átment több szomszédos török nyelvbe, vö.: jak. *bičik* 'minta, díszítés', hak. *pičik* 'könyv, levél, irat'. (TESz)

A magy. *betű* idegen nyelvi párhuzamainak a számba vétele további tanulságokkal jár. A jelentés szempontjából kapcsolódnak a fenti szavakhoz. Hangtanilag a szókezdő *b-* elvileg lehetne a *p-* zöngédesedésének az eredménye, de keletkezhetett egy $w > b$ változás során is. A szó belseji $-t-$ egyrészt megmaradt, másrészt $(-t > -)$ $-č-$ lett belőle, amely $-i$ előtt igen gyakori. A végső $-k$ a török és mongol nyelvek egy részében megmaradt, a másik részében $k > x$ spirantizáció történt, a harmadik részében pedig $k > \gamma > w > 1$. v 2. $V > 0$ változások voltak. A $-v$ -ről tanúskodik a tör. *bitiv*, a -0 , azaz a mássalhangzó eltűnéséről a magy. *betű* szó, ahol a mássalhangzó eltűnése az előző magánhangzó megnyúlásával járt. A

³ A többes számú *имени* (*imeni*) forma azért is értékes, mert őrzi az *имя* végső $-я$ előzményét az $-en$ ($-en$) hangkapcsolatot.

⁴ Az *at* formák közelebből az or. *adres* 'cím' stb. *ad* elemével tartoznak össze.

⁵ Ezen adatokkal etimológiaiilag összetartozónak vélem a magy. *ordas* (farkas) szó (*orda* + $-s$) tövét.

földrajzi névi kutatásaim fényében nem lehet *bit-* igetöből kiindulni. Olyan nomen-verbum lehetett az előzmény, amely egyik irányban főnévvé változott, a másik irányban pedig igévé különült.

Bár a csuv. *pata* 'petty, folt, foltocská', sebhely', vö.: k.kalp. *patas* 'sáros, nem tiszta'. (JEGOROV 1964) nem használatos a betű jelölésére, a szavunk nagy családjába tartozik.

A hak. *pičik* 'könyv, levél, írás' azért is érdekes, mert a *p-* szókezdője összetartozik a magy. *petty*, *pont* stb. *p-* szókezdőjével, a *-č-* pedig rokon a hun *bicsigecsi* *-cs-*jével. Olyan *-t-*ből lett, amely a zöngétlenségét megőrizve *-s-*szé is válhatott, amelyet az or. *pism'o* 'levél', *pisat'* (*pisa*: szótó + *-t'*: főnévi igenév képző) 'írni' stb. őriznek: *t > ʒ (th) > s*. Az *s*-nek ugyanaz a zöngétlen réshang az előzménye, mint a magy. *felhő* szó *h-*jának.

Az indoeurópaiba sorolt nyelvek közül figyelemre méltó az ang. *badge* 'jelvény, jelkép, szimbólum, bélyeg' szó. Hangtanilag közelebbi kapcsolata van az ÓT. *bitig* formával.

A szavak azt a módot is tartalmazzák, hogyan készítették a jelet. A *pecsét* a *folt* szóval kapcsolatos, a magy. *ró*, *rov-* pedig arra utal, hogy a jeleket véséssel készítették, azaz rótták. A szó nemcsak a rovásírásunk emléket őrizi, hanem több, rokon jelentésben is ismert, vö.: magy. *ró*-, *rov-* 'adót kivét valakire, teherként, kötelességgént előír valakinek, feljegyez, összeír, nyilvántart, (fából) összeállít, vág, metsz, ...üt, csap'. A TESz örökségnek tartja a finnugor korból.

A magy. *ró*, *rov-* ige és az or. *ryt'* (*ry-* + *-t'*), *rvat'* (*rva* + *-t'*) 'tépni, szakítani' töve összetartozik. A magyar szó finnugor kori örökséggént való magyarázata nem megalapozott.

2.2.5. Ezen kívül a magy. *ír* és más nyelvi megfelelői jelzik, hogyan történik az írás művelete. Mint ahogyan a víz a csöpögése, ill. a járása közben nyomot hagy, pettyet, pontot, vonalat, mintát ír a földben, az ember illet képes alkotni különböző tárgyakra szúrással, vakarással stb., amelyről számos szavunk tanúskodik, vö.: magy. *ír* 'fest, beszédet látható alakban rögzít, feljegyez'. Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: oszm., tat. *yaz-*, kirk. *žaz-*, bask. *yaδ-*, csuv. *šyr-*, vö. még mong. *dzsiru-*, mandzsu *ńiru-* 'vonalat húz, fest, ír'. A magyarba került ócsuvas alak **yr* lehetett. Vö.: még osztj. *ičëritä*, *ičäritä* 'vonalat húz, ír'. (TESz)

A fenti adatok sorát bővíti Jegorov, vö.: csuv. *šyr* 'írni', ÓT. *yaz-*, ujjg., azerb., türkm., oszm., gag., tat., bask., nog. *jaz-*, üzb. *joz-*, kirk., kaz., k.kalp. *žaz-*⁶, karacs. *dzsaz-*, jak. *syruj* 'írni', *suruk* 'levél'...(JEGOROV 1964)

Az *ír-* igéből főnevet is képeztek, pl.: magy. *írás*, csuv. *šyru* 'betű, írás', or. *pic'mo* 'írás, levél', közszláv eredetű. (SIS)

Összetartozik a csuv. *šyr* 'írni' igével az or. *čerta* 'vonat, vonás, jel' (SIS), (*čer* + *-ta*) töve is. A szókezdő *č-* eredete elvileg *t-* vagy *k-*, eldöntik a török adatok, amelyek szerint *t-*. Idetartozik az or. *čertit'* 'rajzolni' (*čer-*: igető + *-ti*: deverbális nomen képző + *-t'*: főnévi igenévképző)

A vizsgált szavunk rokona többszörösen képzett szóban is felismerhető, pl.: or. *razdirat'* (*raz-* + *dira*⁷ + *-t'*) 'széttép, szétszaggat' ige töve a *dira* összetartozik a magy. *tör-* igével, a *darab* szóval, a *darabol* tövével..

A ném. *Schrift* (*Schrif* + *-t*) töve a csuv. *šyr* 'írni' és társainak a rokona.

A szavak arról is tanúskodnak, hogy a jel készítésének a módjai közül az egyik nyelvben mint jelkészítés maradt fenn, pl. vágás, metszet, nyírás, a másik nyelvben azonban csak a vágás, nyírás jelentésben használatos. Ilyen, pl. a magyarban a *nyír*, *metsz*, *metél*, *piszkál*, *piszke*, *vakar* stb.

A magy. *nyír* 'vág, metsz' bár a TESz szerint ismeretlen eredetű, összetartozik a mandzsu *ńiru-* 'vonalat húz, fest, ír' igével.

A csuv. *šyra* 'vonat, vonás', ujjg. *žira*, kirk., kaz. *žyra* 'vízmosás', vízzel mosott árok, szakadék'. Vö.: csuv. *šyr*⁸ 'vízzel mosni a partot, barázdát csinálni, jelölni, vonalat húzni, nog. *jyr* 'gátat tépni, szakítani', kaz., k.kalp. *žyr* 'tépni, szakítani, ásni (földet)', kirk. *žyr* 'széttépni, szétszakítani', csag. *jyr*, *jyrga* 'ás, kapar, túr, a víz szétszakít', jak. *suruj* 'jelezni, vonalat húzni', vö.: mong. *zurax* 'jelezni, vonalat húzni, rajzolni'. (JEGOROV 1964) A magy. *szúr* és *ír* igével van közelebbi kapcsolatban.

A magy. *metél*, *metsz* 'bevág, levág stb.'... *met* tövét ismeretlen eredetűnek tartja a TESz. A szó etimológiájának megírásához hasznos számba venni további adatokat, pl. a következő szavakat: or. *metka* 'megjelölés, jelzés, jel, jegy, ismertetőjel', or. *metit'* 'megjelöl, céloz, törekszik valahová'. (HADROVICS – GÁLDI 1951), 'vágni, vésni, vésetet, vágást csinálni', vö.: gót *maitan* 'vágni, vésni'. (SIS) Az or. *zametka* 'megjegyzés, feljegyzés, jelző, jel, jelzés' (HADROVICS – GÁLDI 1951)A szó *za-* + *metka* elemekre bontható.

Az or. *pisat'* 'írni'. Indoeurópai jellegű, közszláv eredetű. Vö.: óporosz *peisai* 'írnak', lat. *pingere* 'rajzolni', gör. *poikilos* 'éles'...(SIS) szó (*pisa*: igető + *-t'*: főnévi igenévképző) tövével számos magyar szó összetartozik annak ellenére, hogy

⁶ Vö.: magy. *zúz*, *zúza*.

⁷ Vö.: magy. *tör*.

⁸ Vö.: magy. *szúr*.

egyrészt a magyarban 'írás' jelentése nem használatos, másrészt a TESz más véleményen van e szavak etimológiáját illetően. Vö.: magy. *piszka*- ld. *piszkafa*, *piszkavas*, *piszkál*, *piszke* stb., a rokonságába tartozik a magy. *tüske*, *tövisk* is.

Az indoeurópai nyelvek adatai közül, pl. az ang. *write* 'írni' ige összetartozik a magy. *vakar* 'valaminek a felületét kaparja' igével, amelyet a TESz ismeretlen eredetűnek tart.

Mindkét ige (ang. *write*, magy. *vakar*) tartalmazza az *-r-t* úgy, mint a ném. *schreiben*, a lat. *pingere*, a magy. *ír* és társai, a szó kezdetén azonban az angol a *w-t*, azaz a *v-* előzményét használja ma is. A *w-* pedig olyan eredeti *t-* fejleménye ($t > \delta > w$) amelyet őriz a magy. *tör*, *török*, *túr* ige, s a török megfelelői között szerepel, pl. az ÓT. *társ*, de idetartozik a magyar *dara* is ($t > \delta > d$), amelyben egy másik irányú változás során a δ zöngésedése és zárhangúsodása következett be. A víz, amint mosta az árkot, alakította a saját medrét, egyben túrta a földet, másképpen tört, zúzott. A vízhez hasonlóan hagyunk nyomot, amikor valamilyen jelet készünk, írunk.

A továbbiakban idetartozik a magy. *tör*⁹, az ÓT. *társ* 'ver, kopog, döngöt, dörömböl, tör,' (DTS:545), amellyel közelebből kapcsolatos a csuv. *šyr* 'írni' és társai, köztük a magy. *ír*.

2.2.6. Előfordul, hogy valamely jel jelentésű szó nem használatos a magyarban, de ismert az ÓT. -ben és az áltái nyelvekben, ám genetikailag összetartozik a magyarban használt másik formával, illetőleg alakilag közelebb álló, de nem jel jelentésű szóval. Ilyen, pl. az ÓT. *tamga* és a magy. *betű* valamint a *támpont* (*tám* + *pont*) előtagja illetőleg a *támasz* (*táma* + *-sz*), *támaszkodik* (*táma* + *-sz* + *-kodik*) töve.

A *tamga*: nincs meg sem a TESz-ben, sem az Idegen szavak szótárában, de bőven adatolt az ótörökben, vö.: ÓT. *tamya* 'sajtó, nyomás, nyomtatás, nyom, lenyomat, jelleg, sajátosság, veret, jel, jegy, jelzés' (DTS:530), ÓT. *tamyačī* 'a pecsét őrzője'. (DTS:530) A *tamya*: szótó + *-čī*: foglalkozásnév képző. Az ÓT. *tamyalā*- 'bélyegezni, megjelölni, védjeggyel ellátni, hitelesíteni, megjelölést, jelzést, jelet, jegyet, ismertetőjelet, pecsétet tenni, helyezni, rakni, felállítani' (DTS:530) A *tamya*: szótó + *-la*: ige képző. Az ÓT. *tamyalīy* 'pecséttel, jellel, jeggyel bíró, rendelkező' (DTS:530) A *tamya*: szótó + *-līy*: 'valamivel való ellátottság'-ot jelölő képző. A *tamga* egyéb kapcsolataira ld. ÓT *tamyalīq* 'kis ebédülő asztal', *tamyaq* 'torok', *tamyaqla*- 'nyakon ütni' (DTS:530)

Az ÓT. *tamya* összetartozik a csuv. *tāmxa* (Ašm.) 'ua.' szóval, amely nincs meg Jegorovnál, megvan azonban az elődje, a csuv. *tumxa* 'tamga, pecsét, bélyeg, jel', vö.: óujg. *tamga* 'jel, bélyeg', csag. *tamka*, ujj., üzb., kalg., alt., bask., tat. *tamga*, kaz. *taŋda*, türkm. *tagma*, azerb. *damga*, tuv., hak. *taŋma* 'pecsét, bélyeg', vö.: mong. *tamga* 'ua.'. Vö.: perzsa *tāmga* 'a mongol kánok nagy pecsétje, írás, amit ilyen pecséttel láttak el'. (JEGOROV 1964)

A földrajzi névi kutatások fényében a *tamga* genetikailag rokon olyan közszóval, amely a földrajzi nevekben is megvan. Ilyen a *tamga* kapcsolatai között kulcsfontosságú csuvas *tukmak* közszó és a földrajzi névi *Tukmak* és alakváltozatai. Mint közszó: csuv. *tukmak* 'súlykoló, mozsártörő, mozsárütő, súlyok, fakalapács, verés, ütés', ujj., oszm., gag., türkm. *tokmak*, alt. *tokpak*, tokpok, ojr. *tokpok*, hak. *toxpax*, tuv. *dokpak*, üzb. *tukmok*, azerb. *toxmag*, bask., tat. *tukmak*, kaz., k.kalp. *tokpak* 'súlykoló, mozsártörő, mozsárütő, súlyok, fakalapács'... (JEGOROV 1964) Mint földrajzi név: *Tukmak* f. TB.146.: bask. *Tukmak*, or. *Tukmak* Beleb., az or. Useñ bal oldali mellékfolyója. < bask., or. *Tukmak* < *Tuk* + *mak*.

A *tukmak* szó gyakori a víznevekben, a forrással rendelkező, illetőleg elágazó folyó nevében fontos szerepe van a szempontunkból is, mert hozzá hasonló az elágazó fa, amelyből lehet bunkós végű fát, fakalapácsot készíteni. A *tukmak* olyan találkozási pontot jelöl, amely lehet folyó forrása, az egyik folyónak a másik folyóba vagy tóba való beletorkollásának a helye, a fa elágazásának a helye stb. Szerepéből adódóan több jelentést is magába foglal. Számos szó közül idetartozik a bask. *tamak* 'torok, (folyó)torkolat' szó is.

A TESz szerint a magy. *tám-* (támoszlop, pillér, támfá stb.) előtagú összetett szavak német mintára keletkezett tükörszók, a magy. *tám-* pedig a *támaszt*, *támogat*...igéből való nyelvújítási elvonás. Ennél azonban jóval régebbi és kiterjedtebb keleti kapcsolatokkal rendelkezik a magy. *tám-* tö, amely pl. a magy. *támpont* (*tám* + *pont*) előtagjával is azonos. Velük rokon az oszm. *tam* 'éppen, pontosan' szó is.

A *tukmak* (*tuk-mak*) a jelentés oldaláról nézve, mint találkozási pont, forrás, alapul szolgált a jelen dolgozatban vizsgált szavaknak, a hangtan felől nézve pedig az ÓT. *tamga*, *tamak*, az oszm. *tam*, a magy. *tám* (vö. *támpont*) és a *támasz* (*táma* + *-sz*) ige tövének formái az eredetibb *tukmak* két *k* hangjának a változásai során keletkeztek.

2.2.7. A *jel* szavunkkal hangtanilag és jelentés tanilag szoros összefüggésben van a *bélyeg* (*bé* + *-lyeg*) és a *billog* (*bil* + *-log*) *bé* ill. *bil* töve. Vö.: magy. *bélyeg*, *billog* 'megjelölésként sültött bélyeg, sebhely, ismertetőjel, bélyegző, értékjegy, postai értékjegy'. Ótörök eredetű, vö.: türk *bilig* 'tudás', ujj. *bilik* 'jel', bolg. *bālik*, *bālik*, 'ua.', kalg. *belgi* 'ua.', csuv. *palā* 'ua.'. Mindezek a *bil-* 'tud' ige származékai. A törökség minden ágában megtalálható szó megfelelője megvan a mongolban is, vö.:

⁹ ld. még *zúz* 'ide-oda rángat, meggyötör, összetör, összenyom (átvitt értelemben is),...' Bizonytalan eredetű. (TESz)

mong. *belge* 'jel'. A török szó bekerült több szláv nyelvbe is, vö.: blg. *beleg* 'bélyeg, ismertetőjel', szb.-hv. *bèleg* 'bélyeg, jegy, anyajegy, sebhely, okmánybélyeg', szln. *beleg, bileg* 'bélyeg, jegy', or. *beleg* 'jegy, fehér folt', aláírással ellátott űrlap a bemutatkozó személy meghatalmazásának igazolására. ...A bélyeg eredeti jelentése 'az állat testére sültöt tulajdonjegy', s ez a török népeknél a nomád állattartással függ össze. – A *billog, bilyog* talán nem a bélyeg magyar alakváltozataként, hanem a h. lat. *bilochus* a bélyeg ómagyar alakjának –s képzős származékából, a **bilüküös*-ből származott. (TESz)

A magy. *billog* (*bil* 'jel, írás, betű' + *-log* 'valamivel való ellátottság' képző) töve (*bil*) rokon a magy. *bölcs* (1. *böl* 'betű, jel' + *-cs*: foglalkozásnév képző ld. betűs, betűvel, jellel foglalkozó 2. *böl* ld. csuv. *pël* 'tudni' + *-cs*: képző, ld. magy. 'tudós') tövével (*böl*).

A magy. *bélyeg* és a *billog* szavaknak kiterjedt rokonsága van az altáji nyelvekben, vö.: csuv. *palāk, palkā* régi, 1. 'jel, jelzés', 2. 'síremlék', a bulgár sírfeliratokon *bel'uk* (cirill *белюк*), ósszláv, (óbolg.) *beleg*, mai bolg. *beleg* 'jel, jelzés', magy. *bélyeg* 'jel, jegy, bélyeg', ÓT., ujj. *bālgü*, csag. *belgü*, kirg., kaz., k.kalp., nog., kum., türkm., üzb. *belgi*, tat. *bilge*, bask. *bilde*, *bilge*, alt. *pilek, pilgi* 'jel, jegy', mong. *beleg*, burj.mong. *belge* 'jel, jegy, bélyeg, előrejelzés'. (JEGOROV 1964) Meg kell jegyezni, hogy a cirill *белюк* egy idegen *belük* átírása.

A bask. *bilge* 'jel, ismertetőjel' mellett a *bilde* 'jel, jegy, vágat, véset' pedig azért fontos adat, mert *bil* + *-de* (szótó + képző) elemekből áll, ahol a képző olyan korábbi formát őriz, amelynek tovább fejlődött változata a csuv. *pullā* (*pal* + *-lā*), magy. *billog* (*bil* + *log*) szavakban a *-lā* ill. *-log* *-l*-je. (vö.: $t > \delta > 1$. d, 2. l.)

A magy. *jel*¹⁰, *bélyeg*, *billog* és a csuv. *pullā, palkā, palāk* szavakat összeköti egyrészt a jelentés, másrészt a hangtani felépítés, harmadrészt a szerkezeti felépítés. A *-t-* megőrződött a magy. *betű* szóban és számos nyelvi megfelelőjében, vö. ÓT. *bitig*, amelyeket *be* + *-tű* ill. *bi* + *-tig* elemekre lehet bontani. A csuv. *pullā* ld. *palāk, palkā* 'jel, bélyeg stb.' *palār-* 'ismertnek lenni', *pël-* 'tudni, ismerni', ÓT., ujj., üzb., azerb., türkm., oszm., kirg., kaz., k.kalp., nog., ojr., tuv. *bil*, alt., hak. *pil*, tat., bask. *bel* 'tudni, érteni' (JEGOROV 1964) igető szorosan összefügg a magy. *bölcs* szó tövével.

A magy. *bölcs* egyrészt tudós, aki tud, azaz a jellel, a betűvel foglalkozik, másképp a betűt, a tudást őrzi. Ez a kettősség nem véletlen, hisz a betű rögzíti a tudást, s a betű ismerete, őrzése fontos a tudásnak a megszerzéséhez és megtartásához egyaránt. Tudósnak, bölcsnek, pecsétörnek valamikor rangot jelentett őseinknél, így volt ez a hunoknál is.

Annak ellenére, hogy az or. *bilet* szót XVIII. századi franciából való kölcsönszónak tartják, vö.: fr. *billet, billette*, ófr. *bullette*, amely a lat. *bullā* 'írás' szóból származik (SIS), s a magy. *bullā* 'ünnepélyes pápai rendelet, pecsétés középkori oklevél, pecsét' stb. szót szintén latin eredetűnek tartják, vö.: lat. *bullā* 'boborék. gömbölyű dísz, pecsét', h.lat. *bullā* 'függő pecsét, önpecsét'. Beletartozik számos európai nyelv szókészletébe, vö. ang. *bull*, ném. *Bulle*, fr. *bulle*, or. *bullā* 'bulla'. A magyar szó jelentései a latin jelentéseknek felelnek meg. Történettudományi szakszó. (TESz) a magy. *billog* és az or. *bilet*, a magy. *bullā* összetartoznak. Közös gyökerük az idők mélyére nyúlik.

A magy. *bélyeg* szó *bé*, a *billog* szó *bil*, a csuv. *pullā* szó *pal* és a bask. *bilde* szó *bil* töve összetartozásának az a magyarázata, hogy mind az *-l*, mind a *-0* (mássalhangzó hiánya) közös ősből fejlődött külön utakon: $t > \delta > 1$. l 2. $w > V > 0$. Az eredeti *t* megőrződött a magy. *betű* szóban és számos altáji rokonában. Egy harmadik irányú változás eredménye lett a *d* ill. *d'*, vö.: azerb. *adly* (*ad* + *-ly*: 'valamivel való ellátottság' képző) 'neves, névvel ellátott' szó töve és társai, magy. *jegy*.

Tisztázandó kérdés, hogy a magy. *bélyeg* párhuzamai lehetnek-e a csuv. *palāk, palkā*, bolg. *beleg* stb., vagy csak a szótővel *bé*, *bil* lehetnek azonosak. A földrajzi nevek fényében a magy. *jel, jegy, név, betű, ír*, és az ÓT. *tamga* tartoznak össze, a további képzett szavaknak azonban csak a tövével, vö.: magy. *jelleg* (*jel* + *-leg*), *jegyves* (*jegy* + *-s*), *neves* (*neve* + *-s*), *betűs* (*betű* + *-s*), *írás* (*ír* + *-s*), *bélyeg* (*bé* + *-lyeg*), *billog* (*bil* + *-log*).

A *-log, -leg* képző rokon a csuvasban használatos *-lā*, és a további török nyelvekben meglévő változatokkal, vö.: csag. – *lyg*, ujj. – *lik*, üzb. – *li*, türkm. – *ly*, kirg. – *tuu*, azerb. – *ly*, alt. – *lu*, hak. – *tyg*, tat. – *ly*, amelyek a 'név' jelentésű szavakhoz járultak: csuv. *jatlā* 'névvel bíró, névvel ellátott, nevezett, jelzett, ismert', vö. óujg., csag. *atlyg* 'névvel bíró, nevezett', ÓT. (jen.) *atag* 'hírnév, dicsőség, nevezetesség, jelzett, ismert' ujj. *ataglik*, üzb. *otli*, türkm., oszm., k.kalp. *atly*, kirg. *attuu*, azerb. *adly*, alt. *adlylu*, hak. *atlyg* 'névvel bíró', nevezett, nevezetes, híres, ismert, tisztelt, tat. *atly* 'névvel bíró, neve szerint', vö.: *atakly*, neves, jó nevű, előkelő'. (JEGOROV 1964)

A török nyelvi *ad* forma közelebből összetartozik az indoeurópaiban is ismert *ad* tövel, vö.: or. *adres* 'cím', vö.: lengy. *adres*, fr. *adresse* 'cím' (SIS) a következő elemekre bonthatók: or. *ad* + *-res*, lengy. *ad* + *-res*, fr. *ad* + *-resse*.

Eleink szemében az égen látott *felhő, felleg* sem más, mint *folt*. A *folt* pedig nemcsak *nyom, jel, bélyeg*, hanem *felleg* is lehet. Vö.: magy. *felleg, felhő* 'felhő, veszélyt rejtő jelenség, füstfelhő'. A szócsalád tagjai származékszók, *fel* alapszavuk ősi örökség a finnugor korból, vö.: osztj. *pëlēŋ* 'eső- és viharfelhő', zürj. *piv* 'felhő', *pila* 'felhős', votj. *pil'em* 'felhő', cser. *pël* 'ua.', mdE. *pel', pejel'* 'ua.', finn *pilvi* 'ua.' ... (TESz)

¹⁰ Vö.: *jelleg* (*jel* + *-leg*). A TESz szerint „nyelvújítási származékszó, a *jel* főnévből alkották -g képzővel”. Ez a magyarázat elfogadhatatlan, nem igazolja a rendszer.

A ko. *piv*, *pila* –v-je ill. –l-je, mint nyelvjárási tulajdonjegyek ismertek. A –v előzménye –w lehetett, amely a magy. –0-nak (hanghiány) is elődje a bélyeg szóban. A w és az l pedig korábbi δ fejleményei. A magy. *f*- szókezdő ld. még magy. *fol*t, és a finnugorhoz sorolt nyelvek adataiban a *p*- szókezdő úgy tartoznak össze, hogy az *f*- és a *p*- közös elődje a bilabiális φ - lehetett, amelyből az egyik irányban *f*-, a másik irányban *p*- fejlődött. A földrajzi névi kutatások nem igazolják a szakirodalomban elterjedt *p*- > *f*- változást.

A szó a törökségben is ismert, vö.: csuv. *pělt*’ég, felhő, felleg’, azerb., türkm. oszm., ujb., üzb., kirg., tuv. *bulut*, k.kalp., nog. *bulyt*, bask. *bolot*, tat. *bolyt*, jak. *bylyt*, alt., hak. *pulut* ’felhő’, óujg. *bulyt* ’folyadék alja, zavarosa, sűrűje, üledék, felhő’. (JEGOROV 1964)

Eleink gondolkodása szerint az üledék¹¹ is *fol*t, nyom, de ugyanígy az or. *boloto* ’mocsár’ is idetartozik.

A magy. *fol*t szót a TESz származékszónak tartja a *fal* igéből. Ez a származtatás nem állja meg a helyét.

Az is természetes, hogy a *petty* és *pont* szavak jelentésének is köze van a *fol*thoz, a *jel*hez, de a forráshoz is. Vö.: magy. *petty*, *pötyty* ld. a *pettyeget* címszónál. Az or. *točka* ’pont’ szó a ném. *Punkt* szó *Punk* tövével tartozik össze. A *cs* pedig megvan a magy. *lecs*, *pocs* szavakban, sőt az or. *točiti*’ (*toči* + *-t*) töve valamint az ang. *touch* (ejtsd: *tacs*) ’tapintás, érintés, jellemző vonás, ecsetvonás stb.’ szó is rokon.

A magy. *felleg*, *felhő*, *fol*t, *petty*, *pont* összetartoznak jelentésanilag, szerkezetileg és hangtanilag. A szavak töve *fel*, *fol*, *pet* és *pon*, a képző pedig a –*leg*, –*hő*, –*t*, –*ty*. A szókezdő *f*-, *p*- összetartozását ld. fent, a képzők kezdő –*l*-, –*h*-, –*t*-, –*ty*- mássalhangzói pedig úgy függenek össze, hogy az eredeti *t*-ből különböző utakon fejlődtek. A *t* egyrészt megmaradt, másrészt a *t* réshangúsodásával és zöngésedésével: $t > \delta > l$, harmadrészt a *t* zöngétlen tulajdonsága megtartása mellett réshangúsodott: $t > \mathfrak{g}$ (*th*) > *h*, ill. palatalizálódott: $t > t'$. A *petty* hosszú *ty*-jének az egyike a *tő*höz, a másika a képzőhöz tartozik. A palatalizáció azért történhetett, mert egy korábbi forma *pVt-tVk* –*k*-ja $k > \gamma > j$ változás során olyan *j* lett, amely palatalizálta az előző mássalhangzót.

A *pont* (*pon* + *-t*) tövének –*n* nazálisa pedig szintén eredeti *t* fejleménye, ld. még.: ném. *Punkt* (*Punk* + *-t*).

2.2.8. Hangtani oldalról körültekintően kell eljárni a magy. *pecsét* szó értelmezésekor. Eldöntendő ugyanis, hogy a –*cs*- eredeti –*t*- vagy –*k*- fejleménye-e. A megoldáshoz a szláv nyelvi párhuzamok vizsgálatai segítenek eljutni. A magy. *pecsét* ’bélyegző, illetőleg annak lenyomata, *fol*t, különféle árukra, az ezüstbe stb. nyomott jel, szeptlő’. Szláv eredetű, vö.: óe. szláv *pečat*’, szb.-hv. *pěcat*, szln. *pečát*, szlk. *pečat*’, or. *pečat*’ ’pecsét’. Megfelelő szó van a többi szláv nyelvben is. A szláv szavak eredete vitatott. (TESz)

A magyar és a szláv szavak nyelvi kapcsolatai ill. eredete tisztázható a párhuzamos adatok számbavétele segítségével, vö.: or. *pečatka* ’pecsét’, *pečatanie* ’nyomás, könyvnyomtatás’, *pečatat*’ ’nyom, kinyomtat’ stb. is idetartoznak, azonban hangtani oldalról figyelembe kell venni azokat a szláv sajtáságokat is, amikor a *k*-ból is válhatott *cs*.

Az or. *pečat*’ (*peča* + *-t*) < *pečati* < **pekēti* (**pekē*¹² + *-ti*) < *pVtKv-tV* töve valamikor –*t*-t is tartalmazott a –*k*- előtt. Ez azt is jelenti, hogy a ma használatos formákban meglévő –*cs*- helyén korábban –*k*-, még korábban –*tk*- ill. –*tVk*- hangkapcsolat volt. A kérdés, hogy ez a –*cs*- a –*k*-ból, vagy a –*t*-ből fejlődött-e. Másképpen, az or. *peča* tő a hun *bicsige* (ld. *bitig* ’betű’) szóval tartozik össze közelebbről, vagy a szláv **pekē* (< **pVtKv* < **pVtVkV*) formával. Ez utóbbi kapcsolat $k > \check{c}$ változásra utal, amely a földrajzi névi kutatások fényében is a szláv ill. az indoeurópai családba sorolt nyelvekben fordul elő.

Az adatokból kiolvasható, hogy a ’*fol*t’ jelentés alkalmas volt további funkciókra is, a bélyegzésre, megjelölésre, sőt festésre is. A magy. *fest* szót a TESz bizonytalan eredetűnek, a tövét talán ősi örökségnek tartja a finnugor korból.

A szócikk írójának alapvető módszertani tévedéséből következik a legfőbb tartalmi tévedése is. Annak ellenére, hogy nem tudja bizonyítani a feltevését, kizár több más lehetőséget helytelenül. Jelentéstani oldalról eleve abból kell kiindulni, hogy a *fest* és a *pecsét* szó töve, összetartozik a ’*fol*t’ jelentés kapcsán. A *pecsét* (*pecsé*: szótó + *-t*: ’valamivel való ellátottság’ képző), a *fest* (*fes*: szótó + *-t*: ige-képző). A *pecsét* szóval összetartozik számos magyar szó, pl. *pocséta* (*pocsé*: szótó + *-ta*: ’valamivel való ellátottság’ képző) ’posványos, állóvíz, mocsár stb.’, *pocsaték* (*pocsa*: szótó + *-ték*: ’valamivel való ellátottság’ képző) ’mocsolya, híg sár’ stb., e szavak tövével pedig a magy. *pocs* ’pocsolya, híg sár’ van rokonságban. Hangtanilag a szótóban a –*cs*- és az –*s*- rokonok, eredeti –*t*-ből¹³ keletkeztek külön fejlődés útján. A szókezdő *f*- és *p*- viszonyát ld. a *fol*t szónál. Szerkezetileg a *fest* denominális verbunképzős, a *pecsét* pedig denominális nomenképzős.

¹¹ Vö.: magy. *seprő* (*sep*: szótó + *-rő* ’valamivel való ellátottság’ képző), mint ’borseprő’ a török megfelelői is ismertek. A szótó hangtanilag közelebbi kapcsolatban van a *szeptlő* (*sze*: szótó + *-lő* ’valamivel való ellátottság’ képző) szavunk tövével, a *seprő* szó –*rő* képzője pedig a –*lő* rokona. Az *r* és *l* közös elődje a δ (interdentális zöngés spiráns) volt, végső eredete pedig a t ($> \delta > l$. r 2. l)

¹² Vö.: magy. *bők*.

¹³ Vö. magy. *petyeg*, *pötyög*, *potyog*.

Folytathatnánk az idetartozó szavak sorát a magy. *nyom*, *nyomat*, *nyomda*, *márka*, *szeplő*, stb. szavakkal. A magy. *szeplő* és nyelvi párhuzamainak a vizsgálata kétszeresen is tanulságos. Jelen dolgozat szempontjából azért, mert elvezet ahhoz az eredeti *t*-hez, amelyre eddig hivatkoztam, s amely megvan a magy. *Takta* földrajzi névben is, s azért is, mert a magy. *szeplő* szó magyarázata körül is gondok vannak.

A TESz szerint a magy. *szeplő* valószínűleg ótörök eredetű, vö.: csag. *sipkil*, üzb. *säpkil*, tat. *sipkel*, kirk. *säpkil*, nog. *säpkil*, kum. *säpkil*, 'szeplő'. A származtatásban bizonyos nehézséget jelent, hogy a magyar szónak alakilag pontosan megfelelő török nyelvi formát nem tudunk kimutatni. (TESz)

A szócikk írója bizonytalan, mert nem látja, hogy a magy. *szeplő* szerkezeti felépítése *szepl*: tö + *-lő* 'valamivel való ellátottság' képző, denominális nomenképző. A szótó teljesebb alakja a sVpkV változat van meg a törökség nyelveiben, amelyhez a fenti adatok szerint az *-l* képző járult. A magy. *szeplő* csuvas rokona a csuv. *saplāk* 'folt' szó, amelyet Jegorov helytelenül az or. *zaplati* szó átvételének tart. Arról van szó, hogy a csuv. *saplāk* szó *sap*: tö + *-lāk* 'valamivel való ellátottság' képzőből áll, az or. *zaplati* pedig *za-*: prefixum + *plata* 'folt', vö.: or. *boloto*. A csuv. *sap* tövel rokon a csuv. *šip* 'fonál', azerb., üzb. *ip*, bask. *jep*, tat. *žep*, kum., nog. *jip*, hak. *čip*, azerb., jak. *sap* 'fonál', ujjg., kirk., kaz., k.kalp. *žip* 'fonál', zsinég, madzag, kötél, zsinór', oszm. *ip*, türkm. *jüp* 'fonál', zsinég, madzag, kötél, zsinór', oszm. *iplik*, türkm. *jüplük* 'fonál'. (JEGOROV 1964). Az oszm. *iplik* (*ip* + *-lik*), türkm. *jüplük* (*jüp* + *-lük*) a csuv. *saplāk* szóval tartozik össze. A szótónek, csuv. *sap*, *šip* magyar megfelelői közé tartoznak a magy. *szepe* 'pettyes szőrű (ló), szeplős' stb., a magy. *szepeg*, mint hangutánzó szó eredetű ige, stb.

A csuv. *tut*, *xura tut*, 'szeplő (barnáknál)', *sarā tut* 'szeplő (a szőkénél)', bask. *tut* 'rozsdafolt, folt a várandós anyák arcán', k.kalp., nog., kum. *tot*, kirk. *dat*, ojr., hak. *tat* 'rozsdafolt'. (JEGOROV 1964) Az adatok azért is fontosak, mert nemcsak a csuv. *sap*, *šip* megfelelőikkal, hanem az ÓT. *tamga* (*ta-mga*), *tamaq* (*ta-maq*) stb., csuv., bask. *tukmak* (*tuk-mak*) és párhuzamaikkal rokonok, hanem olyan ősbib hangalakot mutat, ahol a *tat* (*ta-t*) az elő- és utótag kezdő mássalhangzója eredeti *t*-.

2.3. A legújabb hun kutatások is igazolják, hogy mint hun nemesi rangok egyrészt a *szecsen*, *ongut*, *hitü* és a *bicsigecsi* (*bicsige –csi*) 'betűs', 'aki betűvel foglalkozik' tartoznak össze. A *kutugu* másik csoportot képvisel, mégpedig a *k*- kezdetűeket, amelyhez tartozik a magy. *könyv*, or. *kniga* 'könyv', csuv. *kěneke* 'könyv' is. Alapul pedig olyan szó szolgált, amely a magy. *könyök* főnévvel, a *konyul* ige s a *konty* főnév tövével van összefüggésben. A szó akkor születhetett, amikor a tekercek tartalmazták, őrizték az írást.¹⁴

A hun *bicheqi* szintén jelentős magyar szempontból is. A szó a hun idők *bicsigecsi* (*bicsige* + *-csi*) első elemével azonosítható. Közeli rokona a török *bitigči* (*bitig* + *-či*), magy. *betűs* (*betű* + *-s*). A második elem a *-či*, *-s* képzők, azaz foglalkozásnév képzők.

Ha számba vesszük a 'forrás, folyó' jelentésű, és a víz létrehozta nyomokat, árkokat, vízmosásokat, azaz jeleket kifejező szavakat, akkor azt látjuk, hogy azok számos esetben összetartoznak etimológiailag is.

Az tény, ezek az egymással igen összefüggő jelentések, amelyek az eredeti komplex jelentéstartalomnak a részei, alkotó elemei voltak, nem mind egy nyelvben, hanem több nyelvet együttvéve mutathatók ki. Annyi már most elmondható, a jel és a jelentés viszonyát illetően nem megegyezés kérdéséről, hanem történetileg és társadalmilag kialakult eredményről van szó, amelynek a végső, legkezdetibb állapotában az ok-okozati viszony még minden jel szerint megvolt.

A TESz megállapításai a fenti szavak etimológiáját illetően rendre hibásak. A szótárírók tévedéseinek alapvetően az a magyarázata, hogy nem látják a rendszert, amelynek több oka van. Közéjük tartozik az, hogy egyes szavakat magyaráznak és nem valamilyen szempont szerint egymással való kapcsolatukban vizsgálják azokat, és nem veszik figyelembe azt sem, hogyan gondolkodhattak eleink e szavak teremtésekor, alkotásakor, ezért a szómagyarázatok részben vagy teljes egészében tévesek.

A földrajzi nevek fényében történő kutatások világossá teszik, hogy az írásnak, rajzolásnak, a betűnek, a jelnek, jegynek, tamgának a mintájául maga a forrás(víz) szolgált a maga tulajdonságaival, tevékenységével, a környezetre, talajra tett hatásával.

Lényeges, hogy alapvetően különbséget kell tenni a *kapar* és a *vakar* szavak között, mert bár jelentésük azonos illetve hasonló, etimológiájuk különbözik. A *vakar* a vizsgált szavaink családjába tartozik, s a szókezdőt tekintve közelebbi kapcsolatban van az ang. *write* 'ír' és a csuv. *var* 'árok, patak' szavakkal, sőt a magy. *var* 'seb(hely) szóval is.

E megnevezéseket pedig megkapták a hasonlóképpen működő más természeti és társadalmi jelenségek is. Ez a magyarázata annak, hogy genetikailag a fent tárgyalt szavak összetartoznak. Hangtanilag, alaktanilag, jelentésanilag egy rendszert alkotnak, beleillenek a földrajzi nevek grammatikai rendszerébe. (vö.: CZEGLÉDI 2004-6, 2007)

¹⁴Velük közös gyökerű az ang. *knee* 'térd, hajlat, kályhacső stb'

3. Ami a jel és jelentés viszonyát illeti, bár ma már formális és hagyományokon alapuló, azonban a kezdeteket tekintve a beszéd, a szó, mint jel ugyanúgy hangutánzó eredetű, a természet, azaz a víz hangját utánzó hangutánzó szavakra épül, mint ma a hangutánzó szavak. Végső eredetét tehát a természet hangjaiban, mindenekelőtt a víz hangjában lehet megtalálni. Ami a sorrendet illeti, első lépésben a vizet a hangjáról ismerték meg, a második lépésben a vizet felidézhatték a víz hangjának utánzásakor, a harmadik lépésben pedig a víz valamely, akár csak egyetlen tulajdonságára is vonatkoztathatták a kezdeti hangalakot, illetve annak valamely tovább alakult változatát. Másképpen fogalmazva a szó,¹⁵ mint jel az eredeti komplex jelentéstartalom egyik része, amely idővel a használat során önállósodott, és a nyelvi rendszer egyik legfontosabb elemévé vált és a beszéd alapegysége lett. A másik fontos elem a víz nyomával kapcsolatos jel a *betű*, amely szintén önállósodott egy másik utat bejárva.

A fentiek egyben azt is igazolják, hogy a Volga-Ural vidéke földrajzi neveinek a grammatikája (hangtani, mondattani, alaktani, jelentéstani) nem egyszerűen a földrajzi nevek összehasonlító vizsgálatának az eredménye, hanem bizonyos esetekben vele azonos az egyes nyelvek grammatikája (vö.: hun, magyar), más esetekben pedig csupán annak egy-egy részét képezi, vö.: szláv nyelvek.

A fenti szavak, adatok nagyon ősi, közös gyökerű gondolkodást jeleznek. Ahhoz, hogy ennek az okát minél jobban megismerjük, a magyarázatát megadjuk, a földrajzi névi kutatások mellett további nyelvészeti, valamint a társtudományok kutatásainak újabb és újabb eredményei szükségeselek.

Rövidítések:

alt.	altáji
ang.	angol
azerb.	azerbajdzsán
bask.	baskír
bolg.	bolgár
burj.	burját
csag.	csagatáj
cser.	cseremisiz
csuv.	csuvas
fi.	finn
fr.	francia
gag.	gagaúz
gör.	görög
hak.	hakasz
h.lat.	hazai latin
ill.	illetve
jak.	jakut
jen.	jenyiszeji
kam.	kamasz
kar.	karaím
karacs.	karacsáj
kaz.	kazah
kirg.	kirgiz
k.kalp.	karakalpak
ko.	komi
kum.	kumük
lat.	latin
ld.	lásd
lengy.	lengyel
lp.	lapp
magy.	magyar
mdE.	mordvin erza
mdM.	mordvin moksa
mong.	mongol
ném.	német

¹⁵ E témában tartottam előadást korábban e konferencián.

nog.	nogaj
óe.	ógyházi
ófr.	ófrancia
ojr.	ojrot
or.	orosz
oszm.	oszmán
ÓT.	ótörök
óujg.	óujgur
pl.	például
stb.	és a többi
szam.jur.	szamojéd jurák
szb.-hv.	szerb-horvát
szelk.	szelkup
szlk.	szlovák
szln.	szlovén
tat.	tatár
tör.	török
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
tv.g.	tavgi
ua.	ugyanaz
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
ún.	úgynevezett
üzb.	üzbég
vog.	vogul
votj.	votják
vö.	vesd össze
zürj.	zürjén

Források:

Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvaszskoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Cseboksari.
DTS	Drevnyetyurkszkij szlovar Leningrad 1969
HADROVICS-GÁLDI 1951	HADROVICS László-GÁLDI László 1951: Orosz-Magyar szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest.
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: Etimologiceszkij szlovar csuvaszskovo jazyka. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Cseboksari.
KISS 1980	KISS Lajos 1980: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KISS 1995	KISS Lajos 1995: Földrajzi neveink nyelvi fejlődése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
SIS	N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: Kratkij etimologiceszkij szlovar russzkovo jazyka. Moszkva.
TB.	Szlovar toponimov Baskirskoj ASzSzR. Baskirskoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo, Baskort ASzSzR-nin toponimdar hüðlege. Ufa. 1980.
TESz.	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: Etimologiceszkij szlovar csuvaszskovo jazyka. Csuvaszskoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Cseboksari.
LYTKIN-GULJAJEV 1999	V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: Kratkij Etimologiceszkij Szlovár komi jazyka. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.
TESz.	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Irodalom:

- BÁRCZI Géza-BENKŐ Loránd-BERRÁR Jolán 1978: A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó, Budapest
- BENCÉDY József-FÁBIÁN Pál-RÁCZ Endre-VELCSOV Mártonné 1974: A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó Budapest 1974.
- CZEGLÉDI 2004-6 – CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek összehasonlító hangtana in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek 1-4, Miskolci Bölcsész Egyesület 2004-6.
- CZEGLÉDI 2007 - CZEGLÉDI Katalin, A földrajzi nevek mondattana in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek, Miskolci Bölcsész Egyesület 2007.
- CZEGLÉDI 2007 - CZEGLÉDI Katalin, Ucsiraltu írásaihoz 2007.
- UCSIRALTU 2007 - UCSIRALTU, Hun szófejtések, Fordította Obrisánszky Borbála 2007.

Eredetileg megjelent: *Nyelv és Jelentés, Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 83. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2008.

~ ~ ~ ~ ~

Molnár Zsolt és Molnárné Czeglédi Cecília :**A teremő magyar nyelv és tanítása****Hetedik rész: Az olvasás és írástanítási módszerek változásai¹**

Az előző részben a magyar anyanyelvtanítás korai történetéről szoltunk. Most bemutatjuk írás és olvasástanításunk előzményeit.

Betűnév-kimondó módszer

A kezdeti latin, majd német, majd korai magyar nyelvtanítási módszertanok a betűnév-kimondó módszert (idegen szóval ún. silabizáló módszert) követték. A gyerekekkel kimondatták a betűk nevét, majd megkísérelték összeolvasatni őket, hangütem szerinti szótagonként. Például a dara szó olvasása:

dé – a, da; er – a, ra; dara.

Hozzáértők előtt nem kell sokat ecsetelni az eljárás nehézségét. A mesterséges és felesleges betűnevek kimondatásával a tanulók elé olyan nehézséget állítottak, mely nagyon lerontotta az olvasásnak és megtanulásának sebességét és hatékonyságát. A módszert ennek ellenére sokáig használták, még Arany János, Jókai és Móricz is így tanult meg olvasni. Ez a módszer nem vette figyelembe, hogy a betűk elnevezése (bé, cé, dé, ef, gé, há, stb.) önkényes, a természetes kiejtéstől messze áll, felesleges hangokat iktat be az olvasástanulás folyamatába, szükségtelen kitérőkre készíti a tanulót, olvasót.

Nehézségéről Szőnyi Nagy István kolozsvári prédikátor, ki minderre már az ezerhatszázkilencvenes években rájött, így ír:

„Mikor így vagy on írva: PA RA DI TSOM BAN, miért kell így syllabicáltatni: PÉ A, PA; ER A, RA; PARA; DÉ I, DI; PARADI; TSÉ O EM, TSOM; PARADITSOM; BÉ A EN, BAN; PARADITSOMBAN? Oh nagy hibábalóság s kerengő út-vesztés! Miért kell öt syllabákból álló szót harmintz-egy syllabákkal tekertetni?”²

A betűnév-kimondó módszer menete tehát:

1. Az ábécé megtanítása, a mássalhangzók neveivel (bé, cé, dé, stb.)
2. Betű-összeolvasás.
3. Szótag-összeolvasás

Betűalapú módszer

Más néven hangoztató, elemző, összetevő, korábban írva-olvasztató módszer.

Részei: hangoztatás, elemzés, összetevés.

Hangoztató előgyakorlatokra épül, ill. a betűket a szavakból emeli ki, hangoztatja, majd szavakat épít belőlük. Elvileg az írást és olvasást egyszerre tanítja, de gyakrabban inkább olvasztatva-írató, vagyis előbb olvasni tanulják meg a gyerekek a betűt, majd rögtön utána írni.

A tanítás menete a következő:

„I. Az eseményképről való beszélgetés. II. hangtanítás. 1. Analízis: mondat, hang, szó kiválasztása. 2. Hangoztatás. 3. Hangfelismerési gyakorlatok. 4. Szintézis: hangösszevonás. III. Betűtanítás. 1. Analízis: Az ismeretlen betű kiválasztása az

¹ A szerzők honlapja: <http://www.tisztamagyar nyelv.hu/>

² Adamikné Jászó Anna: Az olvasás múltja és jelene, Trezor Kiadó, 2006, Budapest.

alapszóból. 2. A nyomtatott kisbetű alakjának elmagyarázása. 3. Betűfelismerési gyakorlatok, a betű hangoztatása. 4. Szintézis: a betű kapcsolása a már tanult betűkkel, hangos olvasás. 5. Az írott betű bemutatása, kapcsolása.”³

Gönczy Pál nevéhez fűződik első alkalmazása (1862, 1868). Korabeli elnevezése írva-olvastató módszer volt. 1950 után a lényeg megmaradt, csak a neve változott.

A módszerek nagy része ezt a rendszert követte és követi most is, mivel illeszkedik a magyar nyelv építkező jellegéhez.

Egy baj van vele, mégpedig az, amit a nemragasztó nyelvek, különösen a hangok és betűk kapcsolatát „nem teljesen rendezetten kezelő” francia és angol nyelv egyes kutatói hangoztattak, nevezetesen, hogy a nyelvtanulás kezdetén a gyerekeknek értelmetlen nyelvi jelek és elemek sokaságán kell keresztülvégődniük, míg eljutnak az értelmes szavakig. Ez az okfejtés a nemragasztó nyelvekre igaz lehet, a magyarra nem. Mivel azonban a korabeli nyelvtanítási módszertan Magyarországon is a nyugati mintákat követte, ezen érvelés helytelen voltára nem tudott rámutatni, s a gyakorlat sem követte a magyar nyelv természetét.

Szóalak (mondatalak) alapú módszer

A szóalak (mondatalak) alapú – globális – módszerek már a tanulás kezdetén a hangsúlyt az egyes kutatók által a beszéd legkisebb értelmes egységének tartott szó vagy akár mondat tanítására, velük való foglalkozásra fektetik. Leggyakoribb közülük a szóalak alapú tanítás.

Legszélsőségesebb változata nem is tanítja a betűket, hangokat. Ebben a tanulóknak maguknak kéne felfedezniük, kitalálniuk a betűket, hangokat. Ez ritka. Kevésbé szélsőséges változatban általában tanítanak valamilyen szinten betűket is, de csak később, a szóegészek alapos tanulása után.

A tanulás lényegében szavak írott alakjának és jelentésének megismerésével kezdődik. Több, akár százas nagyságrendű szót kell a gyerekeknek felismerniük, összepárosítaniuk rajzokkal. Rövid mondatokban is azonosítaniuk kell őket.

Miután már mindezt valamilyen szinten értik és gyakorlottan végzik, – a kevésbé szélsőséges módszerek esetén – a gyerekek a szavakból elvonják a betűket, mint alkotóelemeket.

E módszerek közül vannak, melyek egész szövegből indulnak ki (pl. Jacotot módszere, 1818.), vannak, melyek egyszerűbbé teszik a feladatot és csak mondatokból (pl. Graffunder, 1843.), de a legtöbb a szavakból indul ki. (Karl Vogel volt az első, aki könyvében alkalmazta 1843-ban).

Magyarországon az egyik első ilyen tankönyv, Farkas Dezső 1862-ben kiadott könyve volt, ő szavakból indult ki elsősorban. Mondatokból indult ki Márki József 1870-ben kiadott művében.

„A globális eljárásnak előnye az elemző-összetevő módszerekkel szemben, hogy már a kezdő szakaszban is értelem fűződik az írásjelekhez.”⁴

Hátránya, hogy nem illeszkedik a magyar nyelv felépítő jellegéhez.

A módszer nálunk nem terjedt el jelentősen.

Nyugaton több követője volt, mint Magyarországon, lévén, hogy a magyar nyelv – építkező jellegénél fogva – megköveteli a felépítő rendszert, és kevésbé enged teret az ezzel ellentéteseknek. Voltak kísérletek bevezetésére, az 1978-as változások során tankönyvcsalád is készült belőle, igazi nagy elterjedésére nem került sor, legnagyobb hatását az 1978-as új tanterv után érte el kb. 1990-ig. A tisztán globális módszer elterjedtsége kb. 10 %-os volt, 22,5 % a vegyes módszeré, a maradék 67,5 % volt a betűalapú módszer aránya.⁵

³ Adamikné Jászó Anna: Az olvasás múltja és jelene, Trezor Kiadó, 2006, Budapest.

⁴ Adamikné Jászó Anna: A magyar olvasástanítás története. Osiris Kiadó, 2001.

⁵ Adamikné Jászó Anna: A magyar olvasástanítás története. Osiris Kiadó, 2001.

Egyéb kapcsolódó módszerek

Fonomimika

A betűtanítást a huszadik században a jelképes módszerek is bővítették. Ötletes erősítő gyakorlatokat dolgoztak ki, leghatékonyabbnak a mutogatás (fonomimika) bizonyult, Tomcsányiné Czukrász Róza találmánya. Lényege, hogy a hang kiejtését segédmozdulat, mutogatás kíséri, a hangot mozdulatokkal, kézjelekkel kapcsolják össze.

Több érzékszervet mozgat meg, játékos.

Sajnos az 1950-es változtatások eltörölték használatát.

Értelem és beszédgyakorlatok

„A beszéd kiművelése egy ember részére technikai feladat, egy nemzet részére a szellemi fejlődés nélkülözhetetlen eszköze.”⁶

Nagyon fontos alapoató tárgy volt, 1869 és 1963 között szerepelt a tantervekben.

Az 1869-es tanterv így határozta meg feladatát:

„E tantárgy tanításával az a cél, hogy az iskolába járni kezdő gyermekek a tanításra előkészítettessenek és a logikai rendben való szabatos beszédre szoktattassanak. ...”⁷

„A kérdezősködés útján kiokoskodott fogalmakat folyó beszédbe foglaltatni és rendben előadni.”

A dolgok vizsgálatára, gondolkodás fejlesztésére, tapasztalatok mondatba foglalására szoktat.

Adamikné Jászó Anna így foglalja össze a tárgy feladatát:

„... nyelvi és logikai előkészítést tartalmaznak, a gondolkodási (érvelés) alpműveletekkel foglalkozik, olyanokkal, mint analízis – szintézis, faj- és nemfogalom, felosztás és osztályozás, egész – rész viszonyok, részekre bontás, összehasonlítás: hasonlóságok és különbségek megállapítása, tulajdonságok.”⁸

1963-ban sajnos megszüntették, a környezetismeret foglalta el a helyét, ezzel csökkent a magyar órák száma. Az anyanyelvi oktatás szegényebb lett, a fogalmazás- és gondolkozástanítás egyik erős alapja is eltűnt ezzel.

Jelenlegi helyzet

Jelenleg lényegében szinte az összes módszer visszatért a betűalapú felépítő jellegű tanításhoz. Vannak módszerek, melyek beillesztenek rövid, néhány hetes, „globális” indítatású előgyakorlatot az olvasás-írás tanítás elé, de nincs olyan módszer, mely mindkét szempontnak – az elemi egységből való fokozatos felépítésnek és a jelentéskeresésnek - egyidejűleg megfelelné.

Az értelem és beszédgyakorlatok tárgyköre, az általános fogalmi gondolkodás rendszerezett fejlesztése sem része az anyanyelvi oktatásnak.

Mindezeket az általunk kidolgozott módszertan megváltoztatja. Ennek bemutatása a következő részek feladata.

Szakirodalom:

Adamikné Jászó Anna: A magyar olvasástanítás története. Osiris Kiadó, 2001.

Adamikné Jászó Anna: Az olvasás múltja és jelene, Trezor Kiadó, 2006, Budapest.

Fischer Sándor: A beszéd művészete. Gondolat Kiadó, 1966. Budapest

Molnár Zsolt – Molnárné Czeglédi Cecília: A tiszta magyar nyelv kincseinek megőrzése és tanítása. Püski Kiadó, 2009.

(Folytatjuk)

⁶ Fischer Sándor: A beszéd művészete. Gondolat Kiadó, 1966. Budapest

⁷ Adamikné Jászó Anna: Az olvasás múltja és jelene, Trezor Kiadó, 2006, Budapest.

⁸ U.o.

LINGUISTICS

In this column we present two papers:

- ✚ Éva Aradi: *Remarks on the Essay Written by Gábor Bálint de Szentkatolna* entitled “The Tamul Language is the Sanskrit of the Turanian Languages”, published by the Transylvanian Museum Association in Kolozsvár (Cluj), 1888. When in 1878 Gábor Bálint of Szentkatolna, the remarkable Transylvanian linguist visited South India, he learned the Tamil (according to Bálint: Tamul) language in a short time. He compiled a dictionary called Tamul-Turanian Dictionary comparing these languages. But besides he made a comparative study between Tamil and the Turanian languages in an essay. He called the different Turkic, Mongolian and other Inner-Asian languages Turanian. He knew many Inner-Asian languages, so his comparative study is authentic. He examined the phonetics, the syntactic structure and the lexicology of the Tamil and compared them with the abovementioned languages, first of all with the Hungarian language. He stressed on some important similarities between Tamil and Hungarian, e.g. the lack of the possessive verb (“to have”, “haben” in the Indo-European languages) and the existence of word’s roots and suffixes. At the end of his essay he came to the conclusion that Hungarian has many related languages but it has no close fraternal connection to any languages like the different Slavic languages. He made this conclusion in the basis of his genius knowledge of languages and his findings are valid even today.
- ✚ Katalin Czeglédi: *Sign and Meaning in the Geographical Names*. In this paper the author takes under the loop the relationship between the sign and original meaning of an instance, specially the geographical names in the Ural-Volga region. In this extensive research paper she sheds light to the complex relationship through history between the sign and meaning of geographical names.
- ✚ Zsolt Molnár and Cecília Molnárné Czeglédi: *The Creative Hungarian Language and Its Special Teaching Method — Part 7.: Changes in the Methods of Teaching Reading and Writing*. This is the Hungarian version of the paper published in the Journal of Eurasian Studies (April-June 2011, pp. 40-44; <http://www.federatio.org/joes.html>).

TÖRTÉNELEM

Bérczi Szaniszló :

Kaukázusi művészetek¹

Mi, a honfoglaló magyaroknak és a Kárpát-medencébe jött vagy már itt élő korábbi népeknek a leszármazottai, tudjuk, hogy sok szál köt össze bennünket a Kaukázus vidékével. Ezeket a szájakat igen összetetté teszi az eurázsiai sztyeppén történt népvándorlások kapcsolatainak rendszere. A Kaukázus vidéke mégis közelebb áll a magyar ember gondolkodásához, mert a Honfoglaláskor történt szétváláskor magyarok maradtak a Kaukázus előtti nagytájon. Ők a szavárd-magyarok, akikről a történetírás is megemlékezik.

KAUKÁZUSI MŰVÉSZET

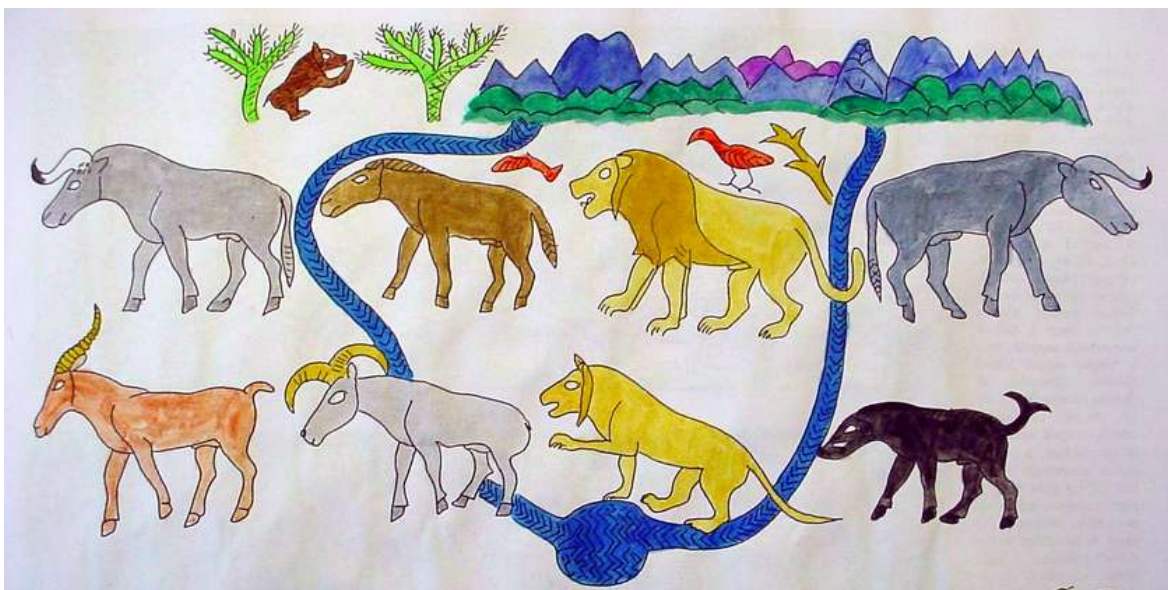
KIÁLLÍTÁS ÉS KIFESTŐ FELNŐTTEKNEK ÉS GYERMEKEKNEK

Az Eurázsiai Művészetek Sorozatot szerkeszti és rajzolja:
Bérczi Szaniszló

1. ábra. A füzet elülső borítóképe az aktamári egykori keresztény templom külső faláról mutat be kőfaragásokat. Aktamár a mai Törökország keleti részén található. A díszítő faragásokon őszösvetségi, újszösvetségi és a régi sztyepei díszítőművészetből származó elemek keverednek.

Akik pedig a művészetek, a néprajz és a régészet iránt is érdeklődnek, még inkább közel érzik a kaukázusi világot, hiszen az építészetben, az ötvösművészetben, és a díszítőművészetek más területein is gyakran találkozunk párhuzamokkal a két nagytájról, a Kárpátok medencéjéből és a Kaukázus vidékéről származó alkotások között. A kaukázusi népek történelme rendkívül változatos és a magyarság számos régi kaukázusi néppel tart fenn kapcsolatot. Az orosz cárnak grúz-magyar huszársága volt. Örmények több alkalommal is menekültek és a Kárpát-medencét választották új hazájuknak. Az erdélyi örménység négy városa jól ismert: Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz.

¹ Ezen füzet, valamint a teljes sorozat elektronikusan elérhető a következő honlapon: <http://www.federatio.org/tkte.html> — Mikes International Szerk.

2. ábra. A majkopi ásatásokon egy ezüst csészét is föltártak, melynek felületén talán az egyik legrégebbi ábrázolás látható a Kaukázus-hegységről és a benne eredő két nagy folyóról, a Tigrisről és az Eufráteszről.

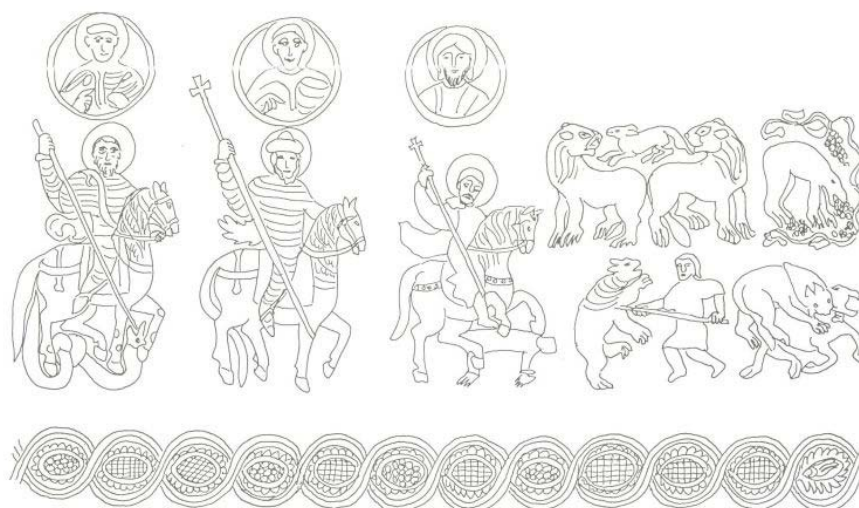
A régészeti kutatás folyamatosan hoz a napvilágra olyan leleteket, amelyek megismertetik a történelem homályosan ismert kapcsolatait. Nekünk, magyaroknak, azért is fontos a Kaukázus vidéke, mert őskrónikáink is ezekre a tájakra kalauzolnak bennünket. Nimród ezeken a tájakon szervezte népét, törzsszervezetünk néhány megmaradt rangja, szava (pl. Lebédia) az asszír állam közelében jelzi egykor a magyarokat (Padányi V.).

Már a 19. században nagy ásatásokat végzett itt délen, a Kaukázus északi előterében az orosz régészet. Szkíta kurgánokat ástak ki és tártak föl Kelermesben, Majkopban. A hegyvidék túlsó oldalán pedig a nyugati régészek tártak föl urartui és asszír romokat és sírokat, melyek közül talán az egyik legnevezetesebb a ziwiyei királyi temetkezés. Az ásatásokon azt találták, hogy, a hegyvidék mindkét oldalán megtalálható a mezopotámiai hagyomány.

3. ábra. A ziwiyei királyi temetkezésnél egy övlemezen találták a kecskével és szarvasokkal díszített síkdíszítő mintázatot. Szemben vele egy ősi, Urartuból származó kőfaragást láthatunk, amin a király megporozza a pálmáját.

Ami számunkra otthonossá teszi a kaukázusi művészeteket, az az, hogy **a kaukázusi művészet is gazdag tárháza a műveltségek rétegződésének.** Szépen látszik például Krisztus születése korától az ősi kereszténység művészeti kibontakozása. De a régebbi szkíta-mezopotámiai hagyományok szimbólumai még együtt fordulnak elő számos kereszténységkori művészeti alkotáson. Egyik legszebb példája ennek az aktamári templom. Az aktamári templom az örmények jáki temploma. Egy kis szigeten maradt fenn, amely a Van-tó közelében van. Talán az a tény őrizte meg az elpusztulástól, hogy az Ószövetségből vett jelenetek keverednek a mezopotámiai és szkíta szimbólumokkal és az Újszövetség jeleneteivel. Egyrészt az Ószövetség az iszlámnak is része, másrészt a területet elfoglaló törökök az eurázsiai művészeti örökség emlékanyagát is megőrzésre érdemesnek érezték.

Az északi falon, a kereszthajón láthatjuk Ádámot és Évát. Őket még az előző oldalon mutatjuk be, az egész északi kereszthajó homlokzatával együtt. Balról a Paradicsomban együtt állnak, jobbról már a kígyó kísérti Évát. Érdekes az, hogy a kígyónak négy lába faragott a szobrászművész. Ennek a jelenetnek a folytatásaként találjuk a három páncélos lovast, akik közül mi az egyiket Szent Györgynek gondolnánk, mert a Közép-európai és a nyugati ismeretkörben az ő tisztelete terjedt el leginkább a keleti katonaszentek közül. Az első lovas azonban Szent Tódor, s a másik két lovas neve is kevésbé ismert nálunk. A képsor záróaként egy, a sztyepei művészetből ismert állatküzdő jelenetet láthatunk. Az aktamári templom körbefutó jeleneteit rendszeresen megszakítják ilyen ősi hagyományokból származó állatküzdő jelenetek, ahogyan ezt a következő oldal képein is látjuk. A medvék birkózása fölött egy kimerült látunk, majd Szent Tódor alakját közelebbről és részletgazdagabban. A következő oldali tükör tüdő oldalán pedig Szűz Máriát, az ősi istenanyát látjuk a kisdéddel. A Madonna a kis Jézussal egész Eurázsia talán legelterjedtebb ábrázolása a megfeszített Krisztus gólgóti jelenete mellett. A Madonnától jobbra ismét egy állatküzdő jelenetet látunk. Ősi jelképek csodálatosan szép együttese az, ami a világorökség részévé teszi Aktamári templomát.

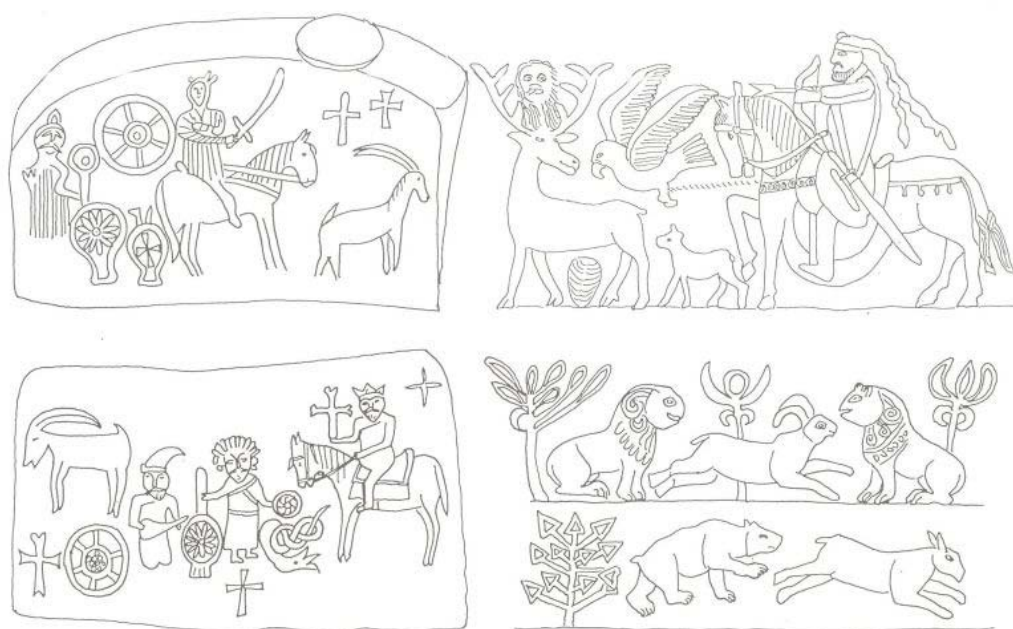
4. ábra. Az aktamári templom kődoborműveiből mutatunk be egy részletet lovon ülő katonaszentekkel és sztyepei állatküzdővel.

5. ábra. A kaukázusi ötvösművészetben mindmáig elevenen él a sztyepei állatküzdő ábrázoló művészet.

Kifestőnkben a szűkebb értelemben vett Kaukázus vidékét kibővítettük annak peremvidékeivel. délen Örményországgal, északon pedig a Kubán vidékéig és a Volga torkolatáig tartó területekkel. Az északi oldalon a szkíták, a déli oldalon az urartuiak, az asszírok, majd az örmények szerveztek hosszabb ideig fennálló birodalmat. A Kaukázus vidéke a műveltségtörténetben kivételes szerepet játszott. Innen származik mai ismereteink szerint a fémművesség, a bronznak és a vasnak az a technológiai művészete, amelynek ismerete birodalmakat emelt, vagy ejtett el a történelem színpadán. A nagytáj délkeleti szomszédja az a hettita birodalom, ahol sokáig államtitok volt a vas készítése.

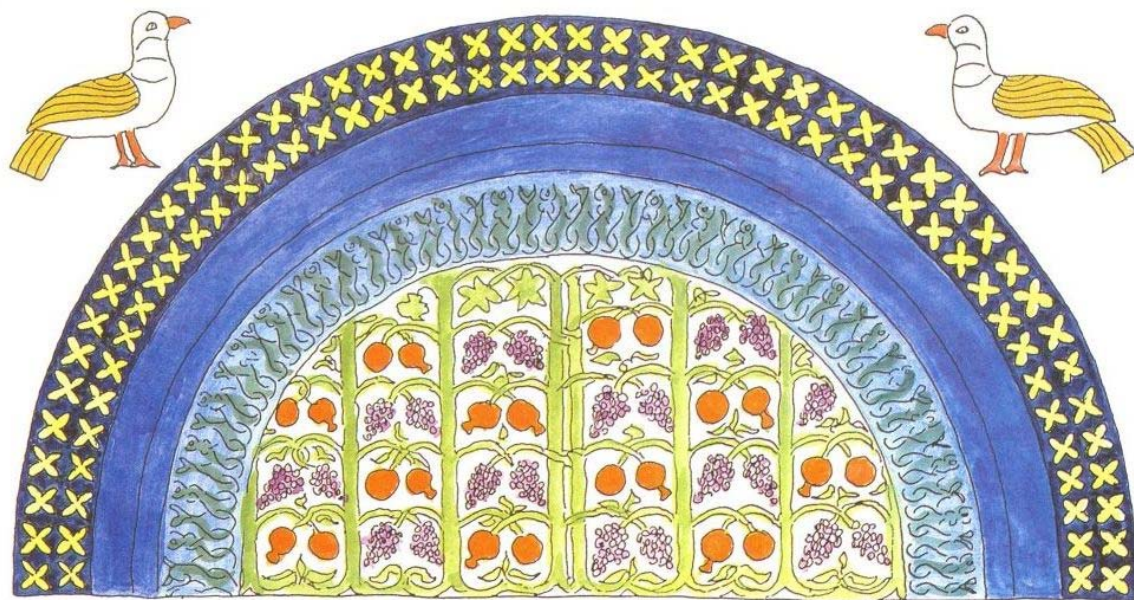
A legismertebb népek a Kaukázus vidékéről a szkíták és az urartuiak, az asszírok és az örmények, az alánok és a kazárok, az onogurok, a hunok és a magyarok, a grúzok és az abházok, a cserkeszek, az oszétek és az azerik. Egyik barátom Bakuban járt, s látta, hogy az egyik metróállomást Hunor és Magyar csodaszarvas vadászatának festménye díszíti. Próbált érdeklődni a helybelieknél, hogy ez a kép hogy került föl itt e fontos építészeti alkotásra, de a helybeliek azt mondták, hogy neki, magyarnak, ezt jobban kell tudnia. A Kaukázusba (és a Közép Ázsiába) érkező magyart mindig szeretettel köszöntik a helybeliek. "No mi az, hazalátogattatok?" Egyszer nyári gyakorlaton jártam Taskentben, Üzbegisztán fővárosában. Mikor beszédbe elegyedtünk a bazárban helybeliekkel, s mondtuk, honnan jöttünk, ezt felelték: "Ja, Magyarisztánból jöttetek."

Ősi sarkórajzolatok Dagesztánból, a Kaukázustól északkeletre, a Kaspi Tenger partjáig futó területről. Mintha valamelyik magyar népmese elevenedne meg, olyan gazdag a sarkó-von szereplő alakok világa, amit talán a népmeséket jól ismerők meg is tudnak fejteni. A Fekete Tenger partján fekszik Cebekha városa. Itt az egyik templom oltárán találunk ősi szolymászó vadászjelenetet. A szarvas visszazér a vadászra, agancsa közötti férfifej. E kép alatti a grúzai Bolnisi templomának oszlopfején található állatküzdő jelenet rajza áll.

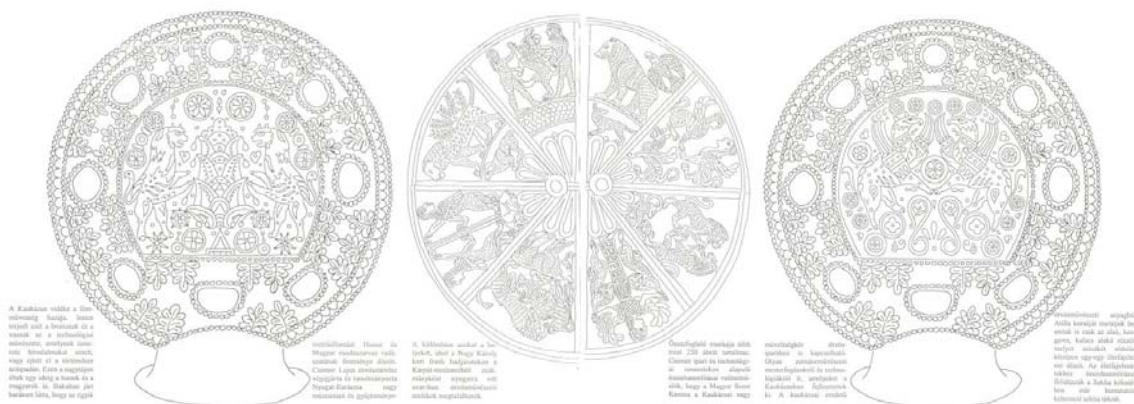
6. ábra. Másféle kőfaragások is együtt szerepeltetik az állatküzdő és vadászjeleneteket a kereszténységre utaló szimbólumokkal az ősi kaukázusi művészetben.

A kaukázusi kifestő anyagában is jelentős helyet foglal el a keleti állatstílus művészete. Múzeumjárók az orosz cárok által a szentpétervári Ermitázsba gyűjtött anyagon és ennek vándorló kiállításain kaphatnak átfogó képet erről a művészetről. A szkítákhoz kapcsolt leletek voltak azok, amelyek alapján a nagy eurázsiai sztyepei műveltségkör közös eredetére tudtak következtetni a régészek. E leletanyag alapján a régészek megsejtették, hogy az andronovói és afanaszjevói műveltségek több ezer kilométeren át nyúló közös forrása az, hogy telepések áramlása eredményeként az egész sztyeppe vidék a korai mezopotámiai műveltséggel lett megtermékenyítve. Részben a Kaukázuson át, részben az iráni fennsíkon, majd Közép-Ázsián át áramlottak az eurázsiai telepések a sztyeppe vidékre, magukkal víve régi műveltségüket.

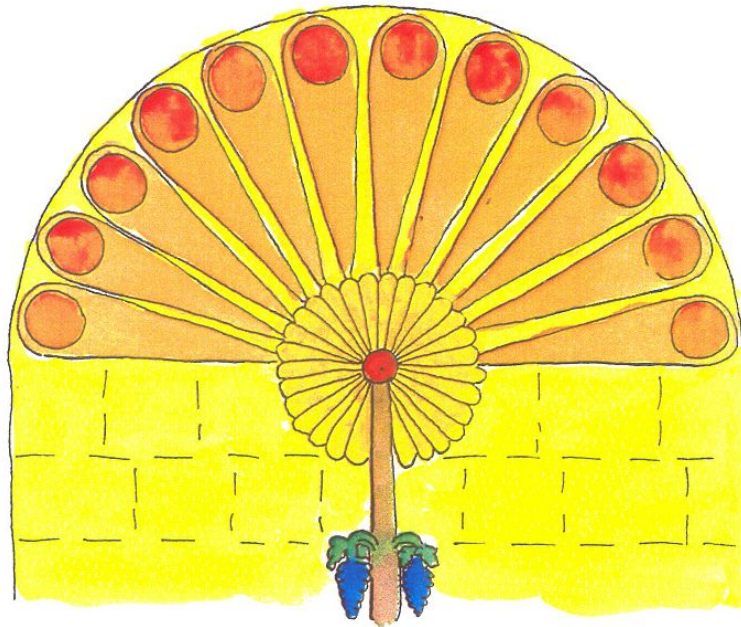
7. ábra. A románkori építészet is nagy gazdagságban mutatja a kőfaragásokat, épületszobrászati és festészeti alkotásokban is. Ezeket elsősorban a kaukázusi keresztény országokban, Grúziában és Örményországban találjuk. Képünkön az örmény Geghard Kolostor kapuján látható timpanondíszítést láthatjuk, melynek matematikai szerkezete cm.

Ezek az első városépítő, író és csatornázó, fémotöntő és szekereket gyártó lovasok voltak azok, akik szétvitték Euráziában a mezopotámiai eredetű művészetet, ragozó típusú nyelvükkel együtt. (Az Eurázsiai sztyeppét ma is döntő többségben ragozó nyelvű népek lakják.) A közös források alapján válik érthetővé a sok közös vonás a szkíta királysírok között, legyenek azok a dél-orsz sztyeppén, a Krímben, a Kaukázus előterében, Kelermesen, vagy az Altáj-hegységben, Kudirgén, Pazirikban, vagy Noin Ulában.

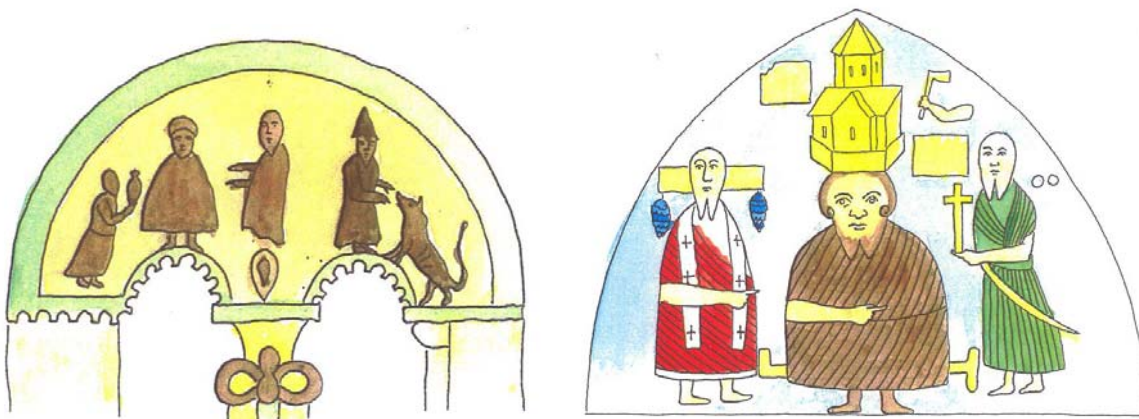
8. ábra. Csomor Lajos ötvösművész végigjárta és tanulmányozta Nyugat-Eurázsia nagy múzeumait és gyűjteményeit, különösen azokat a helyeket, ahol a Nagy Károly kori frank hadjáratokon a Kárpát-medencéből zsákmányként nyugatra vitt avar-hun ötvösművészeti emlékek megtalálhatók. Összefoglaló munkája több mint 250 ábrát tartalmaz. Csomor ipari és technológiai ismereteken alapuló összehasonlításai valószínűsítik, hogy a Magyar Szent Korona a Kaukázusi nagy műveltségkör ötvösiparához is kapcsolható.

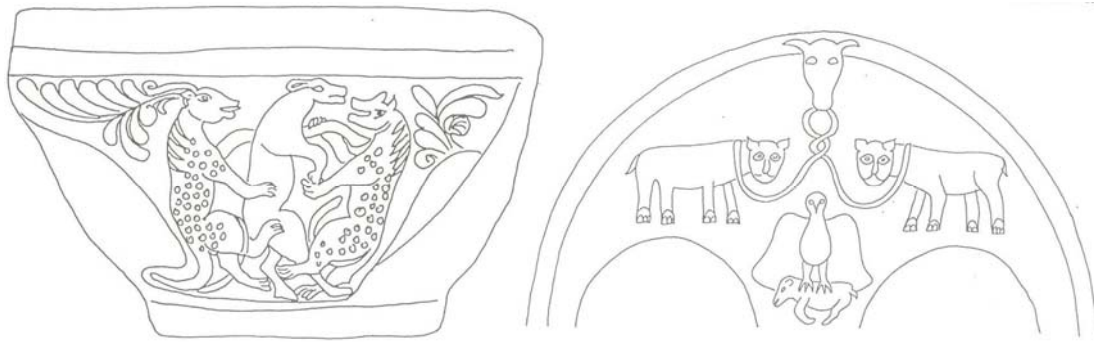
Olyan zománcművészeti mesterfogásokról és technológiákról ír, amelyeket a Kaukázusban fejlesztettek ki. A kaukázusi eredetű ötvösművészeti anyagból Atilla korsóját mutatjuk be, annak is csak az alsó, hengeres, kulacs alakú részét, melyet mindkét oldalán középen egy-egy életfajelenet díszít. Az életfajelenetekhez összehasonlításként fölidézzük a Szkíta kifestőben már bemutatott kelermesi szkíta tükröt.

9. ábra. A grúziai Msehta templomának falán láthatjuk ezt a naptárszerkezetű kőfaragást, melyen a korongokhoz vezető sugarak a 12 hónapot jelképezik.

A Kaukázus vidékének hagyományokban gazdag műveltsége része volt a honfoglaló magyarok életének is. Korai Árpád kori templomaink, a kerek templomok, az ötvös és zománcművészet az a terület, amelyeken ez a kapcsolat a legismertebb. Julianus barát útja pedig az a jobban ismert esemény, amely ezt a kapcsolatot föllevenítette. Bendefy László geológus volt az, aki a kaukázusi Kuma-Magyarországba kinevezett 13.-14. századi püspökök sorára bukkant a vatikáni levéltárban. Reméljük, hogy az eurázsiai művészeteket bemutató sorozat eddigi kifestőihez hasonlóan a Kaukázusi művészet kifestő is sok örömet szerez majd a rajzolni és festeni szerető felnőtteknek és gyerekeknek.

10. Mintha népmesék elevenednének meg néhány grúziai és örményországi templomkapu és oszlopfő kőfaragásán.

Irodalom:

- ✚ Bakay K. (1997, 1998): *Őstörténetünk régészeti forrásai. I. II.* Miskolc;
- ✚ Bendefy L. (1942): *A magyarság kaukázusi őshazája.* Budapest, (1999);
- ✚ Bérczi Sz., Bérczi K., Bérczi Zs., Kabai S. (2003): Coloring Booklet Series about the Arts of Central Eurasia with Rich Heritage of Ethnomathematical Ornamental Arts. *Symmetry: Culture and Science*, 12. No. 1-2. p. 231-239.;
- ✚ Brentjes B. (1973): *Drei Jahrtausende Armenien*, Leipzig;
- ✚ Csomor L. (1996): *Őfelsége a Magyar Szent Korona*, Székesfehérvár;
- ✚ Gamber O. von (1978): *Waffe und Rüstung Eurasiens*. Klinkhardt und Biermann, Braunschweig;
- ✚ Ghirshman, R. (1964): *Persia. From the Origins to Alexander the Great*. Thames and Hudson;
- ✚ Götz L. (1995): *Keleten kél a Nap*. Püski, Budapest;
- ✚ Hajnóczy Gy. (1967): *Az építészet története. Ókor*. Tankönyvkiadó, Budapest;
- ✚ Kádár, I. (1996): *Urartu. Emlékek. (Me-morabilia.)* Püski, Budapest;
- ✚ Talbot-Rice, T. (1965): *Ancient Arts of Central Asia*, Thames and Hudson, New York

Gyárfás Ágnes :

A látomás lélektana

— Látás és látomás —

Mindkettő fényjelenség. A látás folyamatát kísérleti úton analizálták és a lélektani anatómiai, fiziológiai szakmunkákban bemutatták, leírták, tanítják. Látásunk bölcséleti alapja a fenn és lenn azonosságának képzetén működik. Amilyen fenn, ugyanaz tapasztalható lenn, s amilyen a lenti szféra ugyanazzá válik a felső is. Ezt hagyatékolta ránk Hermes Triszmegisztosz második fő mondásában. A látás nem más, mint a tárgy kicsinyített képe, amely **f o r d í t v a** jelenik meg az agyunkban, s csakis a szokás állítja talpra a képeket. Minél messzebb van a tárgy, annál kisebb a kép, míg végül pontszerűvé válik. Legmesszebb az ősképe van tőlünk, melyet pontszerűségében sem igazán érzékelünk, tehát az agymunka nincs segítségünkre az ősképe felidézésére, csak a lélekben őrzött ősemlék nyomata képes az ősképet felidézni.

Ezért elmondhatjuk, hogy amíg a látás folyamata kapcsolatrendszer a tárgy, a szemünk, az idegrendszerünk és az agyunk között, addig a látomás nem más, mint a lélekben őrzött ősképe lenyomatának újraidézése.

Mi az ősképet a teremtés mozzanatával együtt őrizzük. Fény- hang és tapintás érzetével együtt jár. A teremtésről vall ősemlékünk, tudjuk, hogy a fénynek óriási szerepe jutott a folyamatban. Azt is tudjuk, hogy hanghatás kísérte, amely tapintószerveinket is megérintette. A látomás és a teremtés kölcsönviszonyban állnak egymással. A teremtés megalkotta lelkünkben az ősképet, amely a látomások alkalmával előidéződik, így tehát a látomások visszavezetnek a teremtés művéhez, és a látomások alkalmával előtűnő képek **v a l l a n a k** a teremtés menetéről, apró mozzanatairól, amelynek őseink hajdan tanúi voltak, amikor a Teremtő a maga **á b r á j á**-ra megteremtette az emberöst Ádámot és Mamust*, ebben a mozzanatban személyes ősképeink is bennfoglaltatik.

11. számú Moszkvai Tábla

* 11. sz. Moszkvai Tábla. Tibold Makk László fotója alapján.

A látomás lélektanát tehát nem a látás, hanem a teremtés folyamatán át kell vizsgálnunk. A látás lelki és fiziológiai folyamat, a látomás mindig váratlan esemény, amelyhez az ingert nem földi tárgy indítja el, hanem az öröklött, belső kép, az öskép mozgalmasság világa.

Van egy lelki mező, ahol a látás és a látomás megfér egymással és néha szerepváltásra is kész: ez az emlékezés. Emlékezéskor a néha tegnapinak tűnő emlékek sorába robbanásszerűen megjelenik az öskép egy-egy mozzanata, képe, szépsége, szentsége. Az emlékezés lelki folyamat, amelyhez kell a mi sajátos anyagi valóságunk, s ezzel a körülhatárolhatatlan valósággal, ahol a lélek megragadja létező magunkat: tárgyasul, realizálódik az öskép is és keresi a kibontakozást. Van is hozzá eszköztára, a limbikus agyunk, a metaforák, hasonlatok, szimbólumok agyi központja és valóságmezője. Így aztán képesek vagyunk a látványban rögzült ösképi látomást jelképi eszközökkel, sőt s z a v a k k a l is kifejezni, vagyis a látomást körülírni, hasonlatossá tenni valamihez.

Lelkünk az égi fény földi miniatúrája, ezáltal váltunk a teremtő „saját képmására, ábrájára” teremtett emberekké. Magunkban hordozzuk teremtőnk fénymagokban, sejteink falának összetartó atomjaiban, minden ízünkben. Ő maga a fenséges belső fény, amely képes megtalálni a bennünk rejlő teremtett tartalmakat és működésbe hozni. Ezért az a valami a hasonlót megtalálja és megmozgatja bennünk a teremtőnek effektíve valóságosan történő megszólítása, felszólítása, párbeszédre, cselekvésre való késztetése.

Elmondhatjuk tehát, hogy a látomás eseménye égi vezérlés eredménye. Ha szóban ki lehet fejezni, akkor remekművek születhetnek, versek, mesék, balladák, imák, himnuszok vagy ezek elmondására vágyik a lélek.

Ha a limbikus rendszerben a képi kifejezés erős, festmények, szobrok, ornamentikák, aranyveretes tárgyak, szőtt, hímzett remekművek látnak napvilágot vagy ezek szeretete, megbecsülése kel életre. A műremek és műélvezet ugyanazon lelki eseménysor eredménye.

A földi fény miniatúrája úgy viszonyul az égi fény áthatolhatatlan tömegéhez, mint lelkünk láthatatlanba vesző öskép mintája egy frissen érzékelt tájkép felsorolhatatlanul sok látnivalójához.

Említettük, hogy az ösképet többféle észlelet tette érzékletessé, vagyis érzékszervi úton keletkezett. Az érzékelések é r z e l m i ingereket gerjesztenek, érzelmeinkbe csomagolva tároljuk őket. Az érzelmek kihatnak egész lényünkre, érzelmek indítják el cselekvéseinket, érzelmek az okai jó és rossz cselekedeteinknek. Az érzelmek magukba burkolják az ösit, a teremtésből eredőt, de uralkodnak is rajtuk, mert nagyon erős a lelki hatásuk. Itt konkrétan elmondhatjuk, hogy a látomásaink is érzelmeink irányítása alatt jelennek meg és játszódnak le.

Vannak egyéni, személyes látomásélmények és vannak olyanok, amelyek a nemzeti szintű ösképi szférát mozgatják meg. Egyéni látomásélménye volt Júlia szép leánynak és nemzeti látomásélmény az égen lépkedő csodaszarvas, a magyar tulipánvilág, az ősmúltat végigkísérő Turul madár, stb.

A látomások valószínű képeknek tűnnek, kozmoszi eredetűnek fogjuk fel őket. Egyszerűbb, ha azt mondjuk, mennyei eredetűek, mert ezáltal közel kerülünk az ifjú menny - asszony Júlia szép leány lelkivilágához is.

A Júlia szép leány látomásának kétféle megközelítése

A régieknek sok-sok látomása volt. Megnyílt nekik az Ég kelet felé, két fűzfa közt feljövő telehold fényében fészülködtek, a fantázia szülte képes beszéddel a szerelmi élet, a szülés, a párválasztás legintimebb mozzanatait is ki tudták fejezni a hidas játékokban, olyan rejtett belső képvilág felidézésével, hogy a felületes szemlélőnek nehéz kibogozni a rejtett, de megcélzott mondanivalót, mert a költészet burkában mindez játéknak tűnik.

Az égi fény a régiek látomásélményei közé tartozott, s a látvány valószínű volt. Gondoljuk el, hogy beszámolnak róla a regösénekek, számtalan változatban, mint erről már bővebben írtam az Ősi Gyökérben. (Ősi Gyökér 2000. 1. sz.). Beszámolnak róla a szentek látomásai, végig a történeti koron, hogy e látomás élmények hű előadójára, Molnár V. Józsefre hivatkozva (Molnár V. J. 1999.), megemlítem a kápolnaépítő nógrádi parasztasszonyt, aki kortársunk! Vagy a fatimai gyermekeket.

A semmihez sem hasonlítható fényjelenség a maga mennyei nagyságában nem alkalmazkodik semmihez, csak a mennyei akaratához. Ezért nehéz szavakba önteni a látomást.

Géza és László herceg látomása, s a váci székesegyház alapítása
a Képes Krónika P betűs iniciáléjában

A magyaroknak mégis sikerült ez, mert a regölök is, a búzamezei szép leányok is felfénylő patás állatot láttak, s vele váltottak szót. Ilyet látott Géza király és Szent László is, amiként a Képes Krónika miniatúrája élénk idézi. A két királyi személy mögött katonák állnak, így vélhetjük, hogy a látomás tanúk előtt zajlott. A fénylő-villódzó szarvas a váci katedrális helyét jelölte ki, és senki nem kételkedik benne, hogy a nemzet régi vezetője és kísérője, a Csodaszarvas jött el az Álmos-házi királyokhoz.

Korábban megírtuk, hogy AN nem külön isten, hanem maga az Ég. A magyarok a kórogyi regösének tanúsága alapján az eget és a Világmindenséget egy csodálatos szarvas alakjában fogalmazták meg. A szarvas életfunkciója a teremtett világ működtetése volt. Azért szerves a magyar kultúra, mert a szarvas egyugyanazon életforrásból táplálja a csillagos eget, a termőfát, a követ és az embert. Szent László, Géza király, a jelen való katonák, a búzamezei látó szép leányok: Márton Szép Ilona, Júlia Szép Leány, a regölő táltosok fénylátomása olyan kivetített belső kép volt, melynek ősképe-magja nemzeti eredetű. A magyarok körül szarvasok, bárányok, bivaltehenek jelentek meg égi jelenség gyanánt. Ilyenkor nem *a gyalogösvény jődögél*, hanem *az idő és a tér egy közös ősképebe ötvöződik*: működik, mint gyalogösvény, és elvezet a menny kapujáig.

A szentek életének minden látomásélménye személyekkel, Szűz Máriával, Jézussal kapcsolatos. Kizárólag a magyarok látnak Csodaszarvast vagy más patás állatot. Magyar Adorján szerint a karácsonyfa pillogó gyertyáival a magyar családok évente megújuló fénylő agancsú menyei Csodaszarvas-élményének – Bárány Péterrel szólva – máig élő „homályos képe”. A nyíl megállt a levegőben. A felajzott íj a teret és az időt mozgósította. Az angyalok széthúzták a függőnyt, kezdetét veszi az isteni színjáték. A Csodaszarvas megmutatja magát, a csoda megtörténik.

Zénon felfogása késztetett arra, hogy a fényjelenség kedvéért a Júlia Szép Leány balladát két felfogásban elemezzem. A régi látásmódban és a mostaniban. Felfogásomat befolyásolta az ároktői tükrös, melynek leírását összehasonlító módon ismertetem egy régi susai határkővel (budurru). Ez a határkő szerintem ugyanúgy egy kápolnaszerű templomkából kiinduló látomás-sorozatot fejez ki, mint a tükrösé. A különbséget a kettő közötti ötezer éves történeti változás adta, a külsőségekre ható vallásoktatás, nemzeti sors.

A mennybe vitt leány

Első változat

Mennybe-halálba viszik

(Más típusú, mint a Molnár Anna-ballada. Molnár Anna történetét az év szimbolikájára ki tudtuk vetíteni. Ott a burkus fa „ikriben” lánytársai sorsa állított tükröt elé, de sugallta az ikrek havának oldó nyármelegét is.) Júlia Szép Leány történetének alapmozzanata a búzamező. A búzamező, a fővesztő hely, mely a balladában a rituális gyilkosság színhelye. Ez a színhely egyértelművé teszi Júlia Szép Leány bekövetkezendő halálát. A balladai mondanivaló a továbbiakban a rituális gyilkosság okának magyarázata: a mennyei karban, a szent szüzek között ki kell tölteni a rendet. A mennyben újabb papnőre van szükség. Júlia tudta, hogy felékesített, maszkos táltos jön, s viszi őt át a túlvilágra, s ezt a mozzanatot mondta el halálvágy és halálfélelem között hányódva édesanyjának. A halálvágy jele a halál körüli élmények előre átélése, az események kozmikus fényjelenséggel történő „színrevitele”. (A táltos, a napot hozó férfi várása, a rituális szeretkezés, mely az áldozati aktust megelőzi.) A kettős elbeszélés is utal arra, hogy fél, mégis vonzódik a bekövetkezendő nagy, ünnepi eseményhez, melyhez az ismétlés is előkészíti Júlia Szép Leány lelkét.

Halálfélelem bujkál félreérthetetlenül a siratójelenetben. A feláldozás megtiszteltetés, senki sem tehet ellene, de a halál nemcsak mennybe ható láng, de földön futó füst is. A halál a földi élet befejezése. Júlia tudja, hogy fény viszi fénybe, de a füst ott gomolyog, ahol a szeretetszál elszakad. És a mennyei fényesség nem pótolja a szeretett lény elvesztését, akit a harangok maguktól siratnak, úgy kísérik a nyitatlan nyíló örökké való Tejútra.

A feláldozás motívuma a világ minden népének mitológiájában megtalálható. A görögök drámát írtak róla Iphigenia (Sophokles) történetét megörökítve. A népmesékben a hétfejű sárkány várta évenként áldozatát. Az ókori népeknél ismerős a halotti mézálldozat. A mezták, mint papnők celebrálták (Makoldi S. 1996).

Fényjelenség

Érdekes, hogy Demeter istennő, lánya, Coré feláldozása előtt ugyancsak fényjelet lát „Hádés örömére”, vagyis, hogy új halottat kap a birodalmába. A homéroszi himnuszokban így írják le: „...bámulatos fényben ragyogott a virág az örökké élőknek, s a halandóknak ránézni csodás volt, mert a virág gyökeréből száz bimbó feje sarjadt, édesen illatozott, nevetett az egész levegő és az egész föld is, meg a tenger sósvízű habja.” (Dömötör Tekla 1974. 182.) Dante Isteni színjátékában (Paradicsom XXIII. ének) a tudósok nem tudnak mit kezdeni a leírt fényjelenséggel: „Az éjből íme egy tűzcsóva illant / le s koszorúnak csavarodva köré / fején egyszerre mint korona csillant.” A doxmatikai regösénekekben (Sebestyén Gyula gyűjtése) egyazon jelenés zajlik le, mint a Júlia Szép Leányban, viszont szarvasról van szó, és ez kétségtelenné teszi a Tejutat mint helyszínt. „Amott keletkezik egy homályos felhő / Abban a felhőben csodafüű-szarvas.” A követ is előfordul: „Hanem én is vagyok az atyaistentől / Hozzád követ / Hej regülejtem / Homlokomon vagyon fölkelő, fényes nap / Oldalamon vagyon árdeli szép hold / Jobb vesémen vannak az égi csillagok / Hej regülejtem. / Szarvam vagyon, ezer vagyon / Szarvam hegyin vagyon százezer szövétnek / Gyulaszlag, gyulaszlag, holtatlan alusznak / Hej regülejtem.”

A nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszójának égberagadási jelenete

Égberagadás

Ősi vallási rítus az égberagadás vagy az égbemenetel. Illés szekéren ment az égbe. Krisztus mennybemenetele tanúk előtt zajlott. A magyar vallási rítus emlékképe a Turul égberagadási jelenete a nagyszentmiklósi aranykincseken. Álmos feláldozta magát vagy égberagadtatott. Erről hiányosan ad hírt Anonymus. A Krisztus előtti áldozatok és égberagadások a krisztusinak előképei voltak. A magyar mitológiában nő az áldozat, s a nőt ragadják égbe, vagy viszik fel, vagy követ által megkérlik az égi jegyes számára, mint Júlia Szép Leánnyal is tették.

Búzamező

Nézzünk egy pár példát a balladákból.

1) *Vígy el engem, magad a búzamezőbe / Búzamezőbe, a fővesztő helyre* (Nagy hegyi tolvaj). Legkisebb kocsisát kéri a nagy hegyi tolvaj felesége, hogy vigye el az áldozóhelyre, a búzamezőbe.

2) *Júlia Szép Leány egykoron kimene / Búzavirág szedni a búzamezőbe*. Önként vállalja a halált, áldozatvállalást. (Júlia Szép Leány)

3) *Úd menen, úd menen Szegin árva asszon / Ed nad hosszú úton Sz' ed nad régi úton / Jobb oldalán viszi vala szíró lányecskáját / Bal oldalán viszi vala szíró fíjacskáját / Istenem, Istenem, szerelmesz Istenem / Mejjeket tegyem le, sz'mejiket vegyem fel / Ül be lányom ül be sz'e búza mezébe, / Búzavirág szenni, koszorúba ketni*. (Vargyas II. 67.) Áldozatul dobja gyermekeit, hogy kincsét megmentse. (Kegyetlen anya Budai Ilona)

4) *Kisszíj asszan, kisszíj a búzamezőbe / A búzamezőbe / S a fejvevő székre* (Zsivány felesége) Feláldozza feleségét, aki élő lelkiismerete volt.

5) *Csak már bétékinte a Búzamezőbe / Hát úgy jönnek lének Török császár fia* (Lengyelországba eladott lány) Előre meglátja saját áldozati sorsát. Itt olyan a búzamező, mint egy időhasadék.

6) *Benéze lütüre, S a búza mezőre / Hát úgy jövegetnék Hetvenhét katona* (Katonák által elrabolt lány) Mintegy tükörben látja, hogy áldozatul esik: Több ez, mint megérzés, szinte látomás.

7) *Elment ő jes elment E búzamezőbe* (Kegyetlen anyós) Leplező szó. Az igazságot álcázza. A meny gyilkosság áldozata lett, ezért kellett elmennie a búzamezőbe.

8) *Júlia Szép Leány és Budai Ilona történetében egyezések*: gyalogösvény – égi ösvény, Fodor fejr bárány – bivaltehen, Szarva között bornyával az égből jön – A Napot s a Holdat szarva között hozva az égből jön, Búzamező – halálmező Júlia számára és Budai Ilona elhagyott kislánya számára egyaránt.

Rétegek

1. A szkíta, pártus, avar, magyar népek kultikus tárgyainak veretei, domborításai a hitélet legősibb alapmozzanatát dolgozzák fel. Pl. a nagyszentmiklósi 2., 7. kehely Turulmadara s égberagadási jelenete.

2. A mesék, balladák állatövi, asztrálmítoszi keretet adnak a mindig aktuális történetnek.

3. A balladák női főszereplővel női sorsokat, az áldozatvállalás (Júlia) vagy az áldozattá válás (Kőmíves Kelemenné) történetét mondják el drámai formában.

4. A regölés az ősi vallás gyakorlása. Jelképrendszere sokban azonos a balladáéval.

Második változat

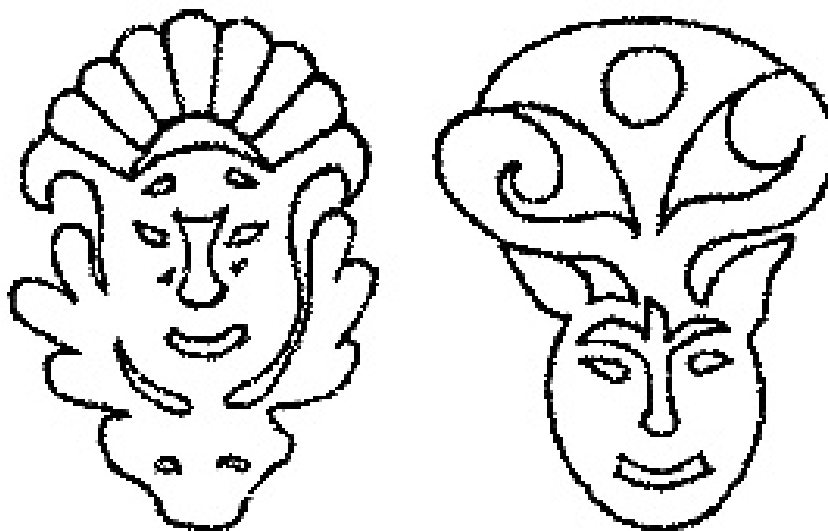
Mennyasszonynak-mennynek viszik

Videóról végignéztem egy Nyitra megyei palóc esküvőt a készülődéstől az új asszonynak férje családjába történő befogadásáig. Meghatott a menyasszony magatartása. Rezenéstelen arccal állta az öltöztetést, a búcsúztatást, az éneklő falusiak hol vidám, hol megható rituáléját, mintha nem is ember, hanem szertartásra felkészített felékesített, felszalagozott, felvirágozott áldozati bárány lenne. Megérintett a régieknek a MENNY ASSZONYÁVAL kapcsolatos lelki azonosulása. A szentséges égi valóság a földön a MENNY-EGZŐN (A MENNY-EG-MEZŐN) válik a földi ember számára láthatóvá,

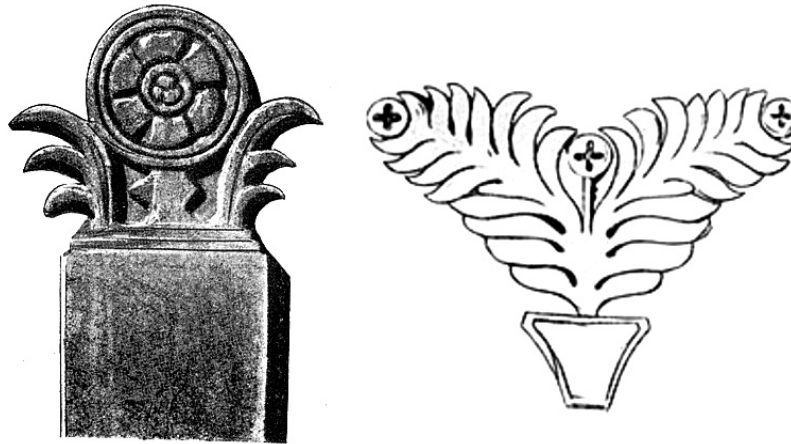
tapinthatóvá. Hivatkozom a hidas játékokra, ahol a Boldogasszony vagy Boldog Apol az örömanya teljes mennyországi gazdagságában, az örömapa, János gazda a hajdani kultúráteremtő hős, Oannes megtestesítője, maga mint égi király, mint az ég küldöttje az uralkodói pálcát tartja kezében égi mintára, a fiatal „férj” hídon megyen „áltul” és „kapunyitást” kér még szüzi hitvesétől. Kapun mennek a hősök is át a túlvilágra. Gilgames ezt a kaput kereste s találta meg, s ugyancsak kapun át tért városa, Uruk ösvényére. A kapu fogalomkörében a mennybe jutás esélye a tét és a túlvilágot járt hősök példája a vőlegény nászági nyoszolyaélményének előképe. Vargyas Lajos jegyezte meg (Vargyas 1983), hogy a magyar származású, túlvilágot járt hősök élményei nyoszolyák körül bonyolódnak. Tar Lőrinc Zsigmond királyt látta kicsapongásaiért egy tüzes nyoszolyán bűnhődni. Árgirus királyfi a régi, nagy kőkert aranyalmafa alatti nyoszolyájáig nagy utat tett meg. Útjának mérőföldkövei nyoszolyák voltak. Ha tévednék, elfogadom, de magyarázatot is várok arra, hogy miért hívjuk NYOSZOLYOLÁNY-nak a menyasszony lánypajtásait, ha nem a nyoszolyával való hasonulás kapcsán? Vagy miért bocsátkozik szóismétlésbe a húsvéti locsolkodó a köszöntőversben: *Serkenj fel ágyadból, cifra nyoszolyádról / Add ki hímeseidet arany kosaradból...* A menyegzőnek a túlvilágot, a Mennyországot idéző fogalmai a híd, a kapu, a nyoszolya, általuk helyeződik mennyei színterűvé a menyegző, és MENNYEI ASSZONNYA, menyasszonnyá az isteni színjáték főhősnője, az ara.

A vőfély-bot felvirágozott, felsallangozott, kendővel díszített FOKOS, s tudjuk, hogy a fokos égi eredetű, akkor kapták a szkíta királyok, mikor „a királyság újból leszállt az égből”.

A menyegző teljes rituáléja az égi királyi udvar fényének megidézése, a mennyei királyság pompájának átvétele, a mennyei szertartás élményének átélése. A leírtak okán gondolom, hogy Júlia Szép Leányt nem máglyán áldozták fel, hanem a szerelem oltárán áldozta fel önnön szüzességét, mintha meghalt volna, hogy másnap, mint megelevenedett lélekmadár újjászülessen: asszonnyá lett. Ha így szemléljük Júlia Szép Leány sorsát, természetesen, hogy miért szerepel a történetben fodor fejrő báránnyal. Hasonlót szeret a hasonlót. Saját állapotának égi képe jelenik meg az égi gyalogösvényen, felkészítve az „égi seregek” fényével... „*Napot, s a Holdat szarva között hozta... A fényes csillagot a homlokán hozta...*” Ha megnézzük a dunántúli pásztorbot Boldogasszonyát a homlokán viselt kör alakú fejkével, közel kerülünk a fodor fejrő báránnyal „szarva között” elhelyezett tündöklésekhez. A szentsimoni házak oromfalát díszítő vakolatábra szinte pontosítja a képet: megjelenik a két szarv, és közte a kör alakú égitest. A dologban az a meghökkentő, hogy pontosan észlelhető a két szarv, mégis tulipánra asszociál az ember.

A pazyriki 1. számú sír faragott férfifejei a szarvak között Nap jelképeket viselnek. A második fej orra és homloka felfelé repülő madárra emlékeztet, amely a Nap felé szárnyal. Átvéve Bakay Kornél: Östörténetünk régészeti forrásai c. könyvének 1. kötetéből

A Napot, s a Holdat szarva között hozta...

Vakolatdíszek Szentsimon házáiról

Átvéve Malonyai Dezső: A magyar nép művészete c. könyvének II. kötetéből

Az aranypercek és csillogó-villogó szőr - „*mennyi szőre szála, annyi csillog rajta*” - egy történeti idők előtti öskép. Ezt a regösénekek őrzik, népköltészetünk őskövületei. Semmi másra nem utal, mint a teremtet világ fényjelenségeire, a nappalok és éjszakák rendjére, s a Földnek, mint égitestnek hol egyik felén, hol másik felén lévő világosságára, s a rák boruló csodálatos, csillagos ég kárpitjára. Ez az öskép a teremtés kezdetétől bennünk él, s ha máshol nem, álmunkban látunk hasonlót. Mint az az ároktői fafaragó, aki a tükrösére faragta ezt az égi jelenséget. Csakhogy Júlia Szép Leány látomása még az első nagy, kozmikus élmény hatását sugározza, az ároktői faragó emberét pedig az archaikus népi imák élményanyaga színezi.

Régi, népi imádságok látomásélménye

Az ároktői tükros 1844-ből (HOM tulajdona. lelt. sz. 65.6.)

A tükör visszavetítése maga látomás. Éppen ezért a tükörnek és a bármilyen felületről visszatükröződő arcképnek régi, szent üzenete van. A székelőkapun régen arany, réz fényes felület készítette a belépőt önnön képmásának megidézésére, hogy szembenézve azzal, csak a szívbéli jó gondolattal lépje át a küszöböt (Magyar Adorján 1996). Infáns Lacikát Tündérszép Ilona tükréért küldte el a királyfi Tündérországba, mert a tükör MINDENT tudott. E tudás birtoklását óhajtotta mindig a fantáziátlan, földhöz tapadt lelkű ember, mert nem hitte, hogy bennünk van a csodatükör, a lelkiismeretünk arany-tükre, csak alkalmat kell adnunk, s azonnal működésbe lép. A régiek a tükörbe belevették a kultikus jeleket, a Nap arcát, jelet, s az eredetet. Tehát belenézve nem önmagukra voltak kíváncsiak, hanem a fény urára, arra, akinek képmását viseljük. Így a tükör által a lélek felszabadul az anyagi világ kötöttségeiből.

Éppen azért, mert a tükör a hitbéli megtisztulás, a lélek felszabadulásának eszköze, a magyar nép a tükör keretére, oldalára vagy borítójára a lélek különleges élményeit fogalmazta meg díszítőelemeiben. A pásztorokat, akik sok időt töltöttek egyedül a hegyen kutyáik társaságában, a tükrös díszítménye vezette át a lélek birodalmába, Isten országába. A tükröst nézve áhítatot éreztek. A Mennyei Országának tükrös által való megidézése a népi vallásosság egyfajta kifejezőmódja. Pap Gábor a Jó pásztorok hagyatékában monstrenciának nevezi a nőalakos idolt, amely tartóedény. Ebben vitték az angyalok Jézus 1, 3, 7, 30 csepp véréért a Mennybe „Krisztus Jézus elé”. Számtalan népi imádság mondja el ezt a történetet annak bizonyosságául, hogy megértette Urát, Jézust, tudta, hogy Ő és az Atya egyek, mert miközben teste a keresztfán kínhalált szenvedett, Ő isteni valóságában elfogadta az angyaloktól a Glorilomot, melyben a szenvedő Jézus vérével éléhozták.

Az 1844-ben készült ároktői tükrös a népi hitélet másik, nem kevésbé áhítatos területét mutatja be, melynek azt a címet adnám, hogy „Keresztek forogjatok...” a vibráló mozgás dominál a művön.

„Igye-migye madárnak szárnya alatt / Fehér rózsza Mária, / Hold tetűled született, / Nap tetűled nyugodott, / Engem Jézus talált, / Kimegyek én ajtómon, / Föltekintek a magos mennybe, / Ott látok egy szentegyházat, / Kűő kincses, bellő irgalmas, / Annak négy közepibe négy szál gyertya ég, / Igye-migye madárnak szárnya alatt / Kerűjj körösz, igaz hit, forogjatok, / Az angyalok nyugodhassanak. / Szól a kakas, kel föl Mária, most született Krisztus Urunk, / Egy csöpp vére elcsöppent, / Az angyalok fölszették, / Aranytányérra tették.”

A felső, ornamentikus díszítmény az igye-migye madárnak szárnya, amely alatt a látomás megjelenik. Középpont a pásztor, előtte fénycsóva. Ez a fénycsóva jeleníti meg a bal oldali templomka belsejét, vagyis magát az imádságot, a „magos mennyeket”. Itt a tükrösön a Paradicsom kökertjének kerekességében. A kép alsórészén két sorban az állatok látomását jelentette meg a juhász, az ő csillagvirágos Mennysorságukkal. Így tehát a kép három alapelemre tagolódik:

1. Az állatok két sora és az ő csillagvirágos látomásuk.
2. A pásztor, előtte fénycsóva és templomka, feje felett a „szentegyház” mint látomás, és a két csillagkatona zászlóval.
3. Az igye-migye madár szárnya, vagyis felső ornamentika. (Erdélyi Zs. 135.)

Az állatok (folyamatábra)

Az állatok sora a teremtés mozzanatához vezet vissza. Baloldalt az első „állat” östömbből lép elő, még nem dőlt el pontosan, hogy macska, róka, medve vagy faág lesz belőle. Ilyen teremtmény fázisban láttuk az altintepei szarvast, aki lábaival, farkával, agancsával egyé vált az életfával.

A tükrös östömbjéből vélhetőleg állat lett, egy madárszerű lény, mely a következő stációban iszik a Tejpatából, majd a harmadik mozzanatnál felemelt fején égi koronával vonul tovább: A különös madár alakját tekintve a juhok előképe. Ilyet láttunk a kazakisztáni leleteken is (Akisev 1983).

A második sorban egy növendék patás állat csillagvirágos, boldog égi otthonában van. A Tejútból iszik ő is és ettől megerősödve, táncos lábbal, zászlóval kecsesen lépdél a kiteljesedő, szépséges csillagösvényre. A gyönyörű csillagok szinte kibújnak a bőrből, akkorára nőttek, s szinte virágformában tündökölnék.

Mifelénk azt mondják a különleges éjszakák egére, hogy „ótott csillagok lógtak róla”. Itt a csillagok a Tejútnak, mint életfának tartozékai, s az állatok tiszták, ártatlanok, szabadon mehetnek a csillagok útján. Az állatok is a mennybe igyekeznek, hiszen ők ott őshonosok. Onnan jönnek majd vissza, mint mennybéli követ.

„Hol van Urunk Jézus Krisztus / Tengernek parján / Aran'jának ágán / Üdvözetnek virágán” (Erdélyi Zs. 81.)

Az imádság szavai szinte megnevezik a gyönyörű Tejutat. A juhász az állatok kezébe adta a „mennyei szép zászlót”:

„É hun gyűnnek / Angyalok, / A mönnyei / Szép 'aszlok” (Erdélyi Zs. 86.)

A pásztor látomásának régiói

Középen áll a pásztor, kampós botja a vállán. Fénycsóva gerjeszti látomását, mely a vele szemben álló templomra irányul. A templom a látomás fényében szentegyházzá minősül, s ezt a mennybéli képzetet tükrözi a pásztor feje felett forgó oltár, a gyertyákkal és keresztekkel. Az oltár alja láthatóan kiképzett forgástengely, mely növény-forgóban folytatódik. Ez ágas-bogas, a Tejút keresztmetszetének felel meg. Kis, ülő csillaggyermek, „rózsapásztorok” forognak az oltárral. Keresztek, forogjatok! Ide igyekeznek a maguk útján az „állatok” a zászlóval, hiszen csillagviláguk ide vezeti őket. Az oltár közepén a keresztet és a négy gyertyát egy nőalak tartja. Fejéből nő ki középen a kereszt, vállain és két kezében a négy gyertya. Két lába formázza az oltárt, cipőire helyezték a két szélső keresztet, s ezen ülnek a kis, csillaggyermek is. Ha hunyorítva nézzük, ez nagyon jól látható.

A forgás működteti az életet. A Paradicsom Kőkertjében életfák és szarvasok (köztük egyszarvú is van!) között tengelyen forog az élővilág koszorú-modellje.

Benne madár érzékelteti a belső mozgást, lebegést, sebességet.

Nagyrédei úrasztalterítő 1656-ból

A népi imádságok egyik „főszereplője” a Boldogságos Szűz Mária. Ő ül a „szentegyházban” közepén, a forgó keresztek között. Erdélyi Zsuzsanna 102. sz. imádsága szerint „a ház közepibe egy aranylóbárka, Abba ül asszonyunk szép Szűz Mária”. A 101. sz. imádság a három keresztet a „szoba 4 szegletibe” (!) helyezi, s ez nem képzavar eredménye, hanem a forgásé, Keresztek, forogjatok!

Az archaikus imádságokban a keresztek a lét alkotóelemei, a sejten belüli mozgalmasság létformát vagy a kozmosz makro méretű forgómozgását valósítják meg. A két kis „rózsapásztor” csillag, amint az anyjuk szoknyájába kapaszkodna az oltár két végében! Élvezik a forgást!

Tehetik, mert biztonságban vannak, hiszen vigyáz rájuk a két csillag zászlókatona, aki vigyázz-állásban őrzi a Paradicsom kőkertjét. Ez a kőkert a magyar nép látomásai szerint mindig kerek volt, az 1656. évi református úrasztalterítő hasonló formában és szépségben tárja elénk a Paradicsomot.

Az igye-migye madár szárnya – vagyis a felső ornamentika

Maga az egész oltár-látomás égi eredetű, s ez a tény a látomás lelki vizsgálata szempontjából fontos kérdés. Égi jelenség kelti életre a forgó oltár képét Szűz Máriával, s ez az égi jelenség az égen menő szép madár.

De nem madár, szárnyas angyal / Szárnya alatt szép oltár (Erdélyi Zs. 118. ima). Az igye-migye madárnak szárnya alatt a fényfelszabadítás modellje, a négylevelű lóhere szerepel:

„Ott látok egy szentegyházat, Kűő kincses, bellű irgalmas, annak négy közepibe négy szál gyertya ég. Igye-migye madárnak szárnya alatt kerűjj körösz, igaz hit, forogjatok.” (Erdélyi Zs. 135. ima)

A forgáshoz két összetevőt neveznek meg a régi imádságok, egyik a kereszt, a másik légiesebb jelenség: angyal általában, de a fenti imádságban az „igaz hit”. A forgásból létrejött teremtet világ részben anyagi, s mint ilyen, kereszt is lehet az emberfia vállán. Másik része illékony, levegős, szálló, hitbéli, mennyei. Ez a tartós része. Ezt hozza az igye-migye madár, melyet az ároktői pástor meg is jelenített. A felső ornamentika legszembevetőbb kiképzése a két madárcsőr alakú kunkor. Akisev, K. orosz régész az ESZIK-kurgánban talált hasonló szkíta kiképzésformát (Akisev 96-97.). Ezek a csőrök vagy karmok szorítanak valamit, két kerek, lapos, fehér gombszerű tárgyat: „Szárnya alatt szent ostya” – mondja az imádság, s értelmezi a lapos korongok funkcióját (Erdélyi Zs. 177. ima). A kazakisztáni formavilág folytatódik a belső képvilágban. Két tulipános ág: kívül toll, belül virág. Ismerjük ezt a formakincset a pazyryki sírok leleteiről.

A pazyryki tulipánok formavilága él tovább az ároktői tükrösön.
Átvéve Bakay Kornél: Östörténetünk régészeti forrásai c. könyvének I. kötetéből

A tulipánok védőn fognak közre egy szent tárgyat, melyet a nép melencének, glorilomnak, aliomnak stb. nevez. Ez a tartóedény a nép látomásainak rendszeresen előforduló tárgya, s ugyancsak népünk igazlítását tanúsítja.

A Bibliát olvasó vallásos emberek elfogadják Jézus szavait, mely szerint „Én és az Atya egy vagyunk”, de ezen túl hiteltvi magyarázatot nehezen találunk. A magyar nép tudja, hogy miközben Jézus emberi mivoltában a Kálvárián szenved, isteni mivoltában a menny-égben lakozik. A szenvedő Krisztus véré az angyalok felszedték, glorilomba tették, s a Mennyországban Jézus elé letették. Ezt a tartóedényt látjuk, melynek tetején az ostya Isten teste, mert már arannyá vált és sugárzik (a két szélén, a madár csőrében vagy szárnya alatt még fehér az ostya!), az isteni test és a melencében összegyűlt vér az Úr teste, mely megtörött, és vére az Új Testámentom emlékére a legtokéletesebb keresztyén hitelvűség. A melence formája a mezopotámiai „damag” = jónak lenni, kedveltnak lenni fogalomnak felel meg.

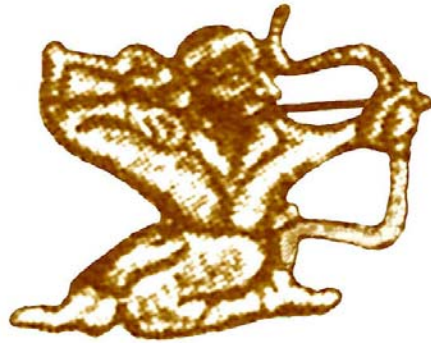
Szólnunk kell még a szegélydíszekről, ahol a fehér és kék gyöngyök váltakoznak hegyes kiképzésű fénycsúcsokkal. A fehér gyöngy az igazság megtestesítője, azért igazgyöngy. A kék Mária köpenye színe, s őt illeti a sok ezüst berakás, míg a melencén sugárzó, Nap képében megjelenő Istenség aranya Jézust, a fény fiát illeti. A fehér igazgyöngyökön kereszt olvasható le. Keresztekkel jelöltek jó pár, a Mas d'Asile barlangban talált követ is. A fénycsúcsokat pontozással díszítették.

Félre nem érhető jel mutat a felső ornamentika Mennysországaiba. Ez a jel öt kis nyílból áll, és a Paradicsom kőkertjének tetején az ég felé mutat. A látomás égi eredetét olvashatjuk ki belőle. A szubjektum annyiban vesz részt a látomásban, hogy észleli, elfogadja, amit az igye-migye madár a szárnya alatt, vagy a csőrében hoz a Mennysországi kinyitott kapujába.

Z. Tóth Csaba :

Sardi, Sappheres, Sabini, Cabiri, Serboti
— öt szovárd/szabir népnév-alak és kapcsolatai a történeti forrásokban —

Nyilazó vadász „perzsa” szalagokkal
 a feje mögött, ezüsttál részlete,
 Kockij Gorodok (Fettich N. nyomán)

PLINIUS, Nat. hist. IV. 83, AD 1. század (C. Plini Secundi Naturalis historiae, Libri XXXVII, Ludovicus Ianus, Vol. I. Lib. I-VI., Lipsiae, 1854, p.173, lat.)

Sardi Scythae: „Totum eum tractum tenent *Sardi Scythae* et Siraci” (= ezt az egész környéket [Maeotis, Dromos Achilleus], „traktust” a „szárdi” szkíták és a szirákok lakják). A 77-78 körül író idősebb Plinius, szemtanú adatközlő és korábbi források nyomán, a Meótisz-Tanaisz környékén lakó szovárdokat, krónikáink „zuárdjait” szkítának nevezi, megkülönböztetve őket az akkori, másik, nagy steppei népcsoporttól, a szarmatáktól, s ezzel utalva a szovárdok régebbi, a szarmaták megjelenése előtti eredetére (ld. alább Ptolemaios adatai). A szkíták i.e. 9-8. században, a sauromaták (köztük a szirákok) i.e. 7-6. században jelennek meg a Kaukázustól északra (Diodorus, ld. T. SULIMIRSKI, *The Sarmatians*, 1970; a gör. 'sauromata' név eredeti alakja az Avesztában szereplő *Sairima* népnév lehet, ld. *The Zend Avesta*, Vol. II. J. DARMESTER, in *Sacred Books of the East*, Oxford, 1883, p.62, 226, 342, és J. MARQUART: *Eranshahr*, 1901, p.155.).

CLAUDII PTOLEMAI, Geographia, AD 150 körül (ed. C.F.A. Nobbe, Lipsiae, 1845, Tom. II, Lib. V. Cap. 9., Sarmatia Asiatica, p.41, qör.; latinul az OSZK Régi Nyomtatványok Tárában)

Souardeni, V. 9. §.16.: „Szarmáciában laknak az északi szarmaták, a királyi szarmaták, a modókok népe, a lőevő szarmaták, és a zakátai/szakák alatt a *szovárdok* (Σουαρδηνοι, szovárd + görög toldalék és többesszám), az ászok/jászok [ld. Strabo], ezek mellett a Tanaisztól/Don-folyótól északra a perierbidok, egy nagy nép, ezek mellett pedig a jaxamaták. A városok: Hexapolis, Navarisz és Tanaisz [Ptolemaios közli a földrajzi koordinátákat, az akkori számítások szerint]. §.17. A *szovárdok* alatt laknak a khainidok, és a Rá-folyótól/Volgától keletre (απ ανατολων του Ρα ποταμου; Et ab ortu Rha fluuij) pedig a ptheriophágok/tetűevők és a *materok* (Ματηροι, magyarok), és itt van a Neszioti vidék. A iaxamaták alatt vannak a *szirakénok*/szirákok. A Meótisz tava és az Ippikon/Lovas-hegyek között, a *szirákok* alatt vannak a pszéssziok/kubániak, ezek mellett a themeóták/meótisziak, ezek alatt a türambok.” (v.ö. uo. IV. 5,77., *Szappeirene*, *Szaszpeirene* tartomány, tévesen Arábia környékén, valószínűleg a szovárdok i.e. 6. század előtti kelet-anatóliai lakhelye, melynek neve bizánci időkben is létezett, v.ö. Hérod., *Szaszpeirek*, IV. 37, 40, és A. UNGNAD: *Subartu*, 1936; a szovárdok szabir néven is szerepelnek a forrásokban; a *Materi* név magyar vonatkozásáról ld. T. PEKKANEN: *On the Oldest Relationship between the Hungarians and Sarmatians*, UAJb. 45, 1973, részlet Turán, 2009/1; HARMATTA J. „valamely” kaukázusi népet látott a *Materi* névben, de ezt nem indokolta meg kellőképp, és inkább egy *Massaioi* névalakot javasolt, VI. 14,9-11, ami véleményünk szerint vitatható, ld. Honfoglalás és nyelvészet, 1997, és A Volgától a Dunáig, MNy. 2001/1; HARMATTA nem vette észre a *Materi*-től pár sorral feljebb említett *Szovárd* nevet, ami megerősíti mind Plinius korábbi adatát, mind a materi-magyar azonosítást, mivel

kifogástalanul azonosítható a Konstantinnál szereplő „régí nevünkkel”, a szavárrdal; nem tartjuk megalapozottnak sem nyelvi, sem történeti tekintetben O. PRITSÁK feltételezését sem a szabir-szienpi azonosításról, ld. *From the Sabirs to Hungarians*, in: Hungaro-Turcica, Bp. 1976., pp. 17-30; a kelet-turkesztáni xianbei vagy szienpi törzsekre, akik legyőzték a hunokat AD 1-2. században, a ptolemaiói *Szueboi* és *Szouobenoí* nevek vonatkozhatnak, VI. 14,9).

A szovárd és „szárdi” szkíta népnév tehát ugyanaz, mint Bíborbanszületett Konstantin közlésében a „régí nevünk”, egy korábbi törzsszövetség folytán a *'Sabartoi asfaloi'*, lovas „szavárt” (DAI 38; v.ö. óiráni avesztai, védikus 'aszva, aszpa' = ló, lovas), és krónikáink *Zuard* vezére és népe, a *Sobamogeri* vagy „Csaba”-magyarok, akiknek emlékét Anonymus egybemosta a 7. században a pannóniai avarokhoz költöző ogur törzsek és vezérük, Kuber történetével, kik azután Görögországba költöztek (griffes-indások, „első honfoglalók”, köztük, de lehet, hogy már a hunok között a székelyek, eszkil-bolgárok, ld. Dzsajhani-hagyomány). A Kárpát-medencében maradt székelyeknél a Kuber névből „Csaba” lett, mely valószínűleg a csobán = pásztor és az ispán, zsupán szavakkal azonos, és egy hun-avar eredetű helytartói tisztségnévre vezethető vissza (ld. Shu-ni-shi *ch'u-p'an* egy T'ang-kori, 7-10. századi kínai krónikában, O. MAENCHEN-HELFEN: *World of the Huns*, 1973, p.402-403, és Grigor *Sup'an*, egy kaukázusi albán fejedelem neve, M. DASXURANCI: *The History of the Caucasian Albanians*, London, 1961, p.219, uo. *Sawars* uralkodónév, p.24, és *Sawarsan* provincia, p.7, utóbbihoz ld. *Syavarshan*, „fekete csődör” név az Avestában, DARMESTETER, p.64., 2. j. és többször, ld. még *Savaran* volt a perzsa elit lovasság neve; Kuberről ld. *Miracula Sancti Demetrii*, in BÁLINT Csanád: *A Kelet, etc.*, 9. fejezet). A szovárd népnév hely- és személynévekben mindmáig megőrződött, pl. Szövérd, Szováta Erdélyben, s egy honfoglaláskori magyar vezér, *Salardus* nevében (Liutprand, *Antapodosis*, III. 30, Bp., 1908; v.ö. Szalárd településünk a Partiumban, ma Sălard, Nagyváradtól északra).

Eddig még nem kapcsolták össze a kutatók a Ptolemaiósnaál található *Khounoi* nevet a magyar krónikák *'cumani'* nevével (Ptol. III. 5,25, Sarmatia Europe) és az ÉRY Kinga antropológus által 1982-ben azonosított *honfoglaló C-csoporttal*, akik a Dunántúlon és az északi dombvidéken megtelepedő hosszúfejű, késő szkíta europidok voltak (ÉRY K., *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1982). Ez az összefüggés feltárja a honfoglaló magyarokhoz Kijevnél csatlakozott népcsoport eredetét, nevezetesen hogy szkíta „öskunokról” van szó s hogy a „cuman” név eredetileg nem kelet-ázsiai népességet jelentett, hanem a Kelet-Európában a 11. század közepén felbukkanó kunokra egy általánosító értelemben alkalmazták, ahogyan a szkíta nevet is átvitték későbbi nem szkíta népekre (ld. GYÖRFFY Gy. és mások megállapították, hogy a *kumán* név nincs meg a törökben, in *A magyarság keleti elemei*, 1990, *A kun és kumán név eredetének kérdéséhez*, p. 206. v.ö. Plinius, VI. 30, Cumani erőd a Dél-Kaukázusban).

Tabula Peutingeriana, AD 4. század eleje

Konstantinápoly birodalmi székhellyé válása (330) utáni és a hunok kelet-európai megjelenése (375) előtti római kori térkép az akkor ismert világról (a térkép a 16. században élt Conrad Peutingerrel kapta a nevét, akinek másolatában ránkmaradt), két, bennünket érdeklő névvel:

Sardenae népnév, a térkép rekonstrukcióján *Sardecae* alakban szerepel, de ez hibás, mivel a térkép készítői nyilvánvalóan Plinius, Ptolemaiós műveit használhatták (ld. *Sardi* és *Souardeni* neveket).

Macara városnév, feltehetőleg a Kuma-folyó menti Magyar város, bár a térképek inkább a Meótiszhoz közelinek tüntetik föl (ld. térkép; a régészeti kutatás hiányában csak feltételezésekre hagyatkozhatunk). Valószínűleg azonos a Strabo által említett *'Azara* helységgel, melyet az Arax-folyóhoz, örmény területre helyezett, viszont Ptolemaiós V. 9,3. ugyanezt a várost már Ázsiai Sarmatia területére, a Kaukázustól északra „pontosítja” (ld. ibériai *'Atzara* fejedelméről, De cerim. II. 48, p.688; v.ö. aferézis, hangzófogyás a görög nyelvben, pl. Abir/Sabir Menandrosnál, Fr. 42, de előfordult hangzóhozzátétel is, ld. DAI 38, Salmoutzes = Álmos fejedelem neve). Ravennai Anonymus művében (*Cosmographia*, 1860, IV. 3, V. 10) kétszer is szerepel *Machara* és *Machare* városnév ezen a környéken, egy Hermonassától Trapezuntig terjedő felsorolásban (v.ö. Ptol. V. 13,19, Armenia maior területén említ egy *Mazara* várost, Theophanes, Theophylactos pedig *Mazara* erődöt, érdekes módon a szabirokkal kapcsolatban, ld. alább a *Sappheres* névnél). A szír Zakariás rhétor 555. évnél az észak-kaukázusi „sátorlakó”, nomád népektől „beljebb”, észak felé említi az „amzarte” népet, mely vonatkozhat a 6. századi kumai magyarságra (v.ö. a 7. századi Örmény Geográfia *sawir*-jait ugyanitt, Paulik Ágnes, in: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*, Bp., 2001; ld. hangzó hozzáttétel jelensége a szír nyelvben, pl. eszlaba = szláv, Agóg = Góg, agpidis = gepida; tehát amzarte = *mazar, azaz 'magyar', KMOŠKÓ M.: *Szír írók a steppe népeiről*, Bp., 2004, p.99-100; v.ö. Bib. Konst. *Mazarous*, DAI 37, *Megere*, DAI 38, MORAVCSIK a *Mazarous* alakot *Khazarous*-ra, kazárra javította, de ez vitatható, ld. T. PEKKANEN).

Theophanes Abbas Confessor: Chronographia (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, B.G. Niebuhrii, Vol. I., Bonn, 1839, gör.-lat.)

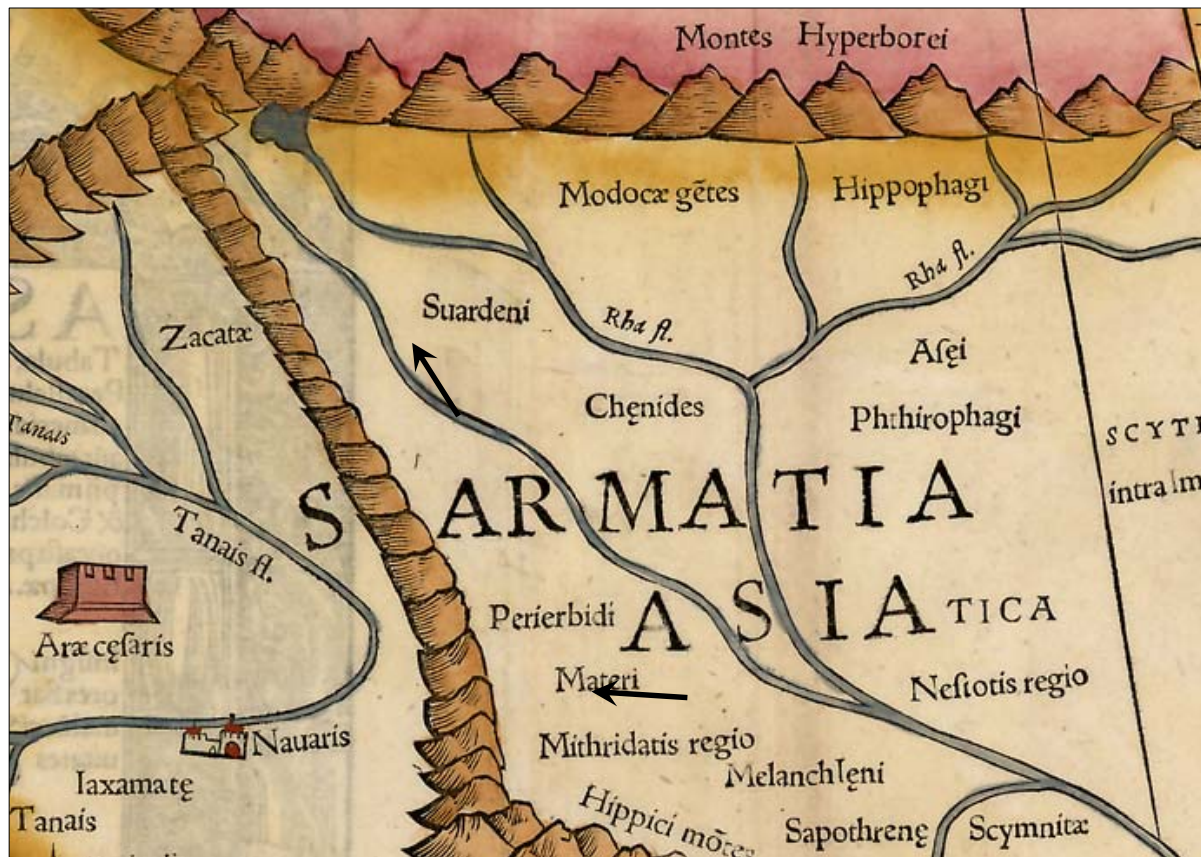
AD 579. évnél, *Sappheres*, p.399., II. Tiberius Konstantin idején (578-582, de a szöveg a 610-641 között uralkodó Herakliust említi): „...facta in Persicum castrum impressione, ipsum cepit, quemadmodum et *Mazarum castrum* Theodorus: ...cumque arx munitissima esset, miles quidam cognomento *Sapphires* [Σαπφηρης] paxillos quosdam praeacutos commentus, eosque inter lapidum compages firmius infigans, ascensum sibi ad superiora paravit. Eum muri coronam iam superantem via Persa deturbat inferius. Prolabitur itaque *Sapphires* et sociorum clipeis cadens excipitur.” (= a bizánciak a perzsáktól elfoglalt Mazara erőd falait a szövetséges *sapirok és társaik* segítségével javították meg; ugyanerről bővebben Theophyl. II. 18, Σάπειρ, és VII. 8, Σαβίροι; itt valószínűleg egy kelet-anatóliai vagy kolchiszi Mazara erődről van szó, melynek magyar kapcsolata nem tisztázott, de az sem kizárt, hogy a Derbendi Krónikában említett Madzsar erődök egyike jelenik meg itt, ld. The History of Derbend, Mirza A. KAZEM-BEG, St.Petersburg, 1851, p. 6, 65; v.ö. Procopius is írja, hogy a szabirok kiválóan értenek ostromgépek készítéséhez, ami nem kifejezetten nomád vonás, ld. még NÉMETH Gy.: Szabirok és magyarok, MNy. XXV, 1929).

AD 753, 756. évnél, „*Sabin, Savin*” néven, p.640, 644; itt három bolgár fejedelemlről van szó, Telecről, Kormiszról és Szavirról: „Bulgari autem seditione in Teletsem [Τελετσην] mota ipsum ac cunctos eius proceres dederunt neci, *Sabinum* [Σαβινον] vero Cormesii [Κορμεσιου] quondam principis generum constituerunt ducem. Cum vero *Sabinus* legatos de pace ad imperatorem confestine destinasset, Bulgari [Βουλγαροι] comitiis habitis *Sabino* pertinaciter se opposuerunt, clamantes: Bulgaria tui causa Romanorum potestati subiicinenda est.” (v.ö. O. Pritsak: Die Bulgarische Fürstenliste, 1955., és MORAVCSIK: Byzantinoturcica II; v.ö. szabir városok a Volgai Bolgárországban *Szuvar*, és az Urálon túl, az Irtis-Tobol találkozásánál *Sibir* néven – melyről később Szibéria is a nevét kapta –, a mai Tobolszk; v.ö. *Suwar* város, melyet Derbend közelében építtetett Yazid kalifa, Derbend-Nameh, 1851, p. 117, 123. MTA Könyvtár, Keleti Gyűjtemény).

A Regum genesi, Lib. II, de Michaeli Amoriensi (CSHB, B. G. Niebuhrii, Bonn, 1834, p. 33.) (Genesius, a bizánci császárok életrajzai, in: Theophylacti Simocatae Historiarum, Libri Octo, Immanuel Bekkerus, gör.-lat.):

AD 820-829 között, Amorius Mihály uralkodása idején, a „*Cabiri*” alak valószínűleg már a délre költözött szabir néprészünkre vonatkozhat, mivel az ibérek/grúzok mellett jelennek meg. Itt arról van szó, hogy Michael, bizánci császár kikkelt kötött békét: „Itaque foedus pacis init cum... *Abasiis, Zechis, Iberis, Cabiris, Sclavis, Hunnis* [Ἀβασίων, Ζηχων, Ἰβήρων, Καβείρων, Σκλαβων, Ουννων], Vandalis, Getis, et omnibus quotquot de Manentis abominabili secta erant, Lazis item et Alanis, nec non Chaldis et Armeniis, aliisque omnis generis nationibus, multarum linguarum exercitu collecto, omnem orientem in suam potestatem redegit...” (v.ö. Konstantinnál a dél-kaukázusi szabirok a *Serbotioi/szevorti* örmény néven szerepelnek az örmény fejedelmek címzése utáni részben s hozzáteszi, hogy a név „fekete fiúkat”, gör. *maura paidia*, lat. *nigri pueri* jelent – perzsa ‘*sa*’ = fekete –, valamint hogy e szabiroknak három fejedelmük, azaz három törzsük van, akik keresztények; ld. De cerimoniis, A szertartásokról, II. 48, p.687: „...item ad tres praefectos [γ ἀρχοντας] *Serbotiorum*, quae vulgo *Maura Paidia seu nigri pueri* dicuntur, ad hos omnes idem est stylus et titulus inscriptionis, nempe: *Mandatum a Dominis Christum amantibus ad illum, praefectum illius...*”; a szerbek Szerblon néven szerepelnek,).

A *Sabin, Serboti, Materi* nevek kivételével a fenti adatokat más kutatók eddig még nem vizsgálták, hiányoznak az idevágó klasszika-filológiai munkákból (ld. szerzőtől *Magyarok, szavárdok, hunok a 2. századi Sarmatiában* c. tanulmány, www.ztothcsaba.hu oldalon 2008 augusztusától, majd ezek és a Tab. Peut. nevei Turán, 2009/1. és *Ismertük-e krónikáinkat? – rokonnépek és őshazák a magyarság családfáján*, Turán, 2010/1; javított és bővített formában a szerző Magyar őstörténeti tanulmányok c. kötetében, Mikes International, Hága, 2010, valamint korábbi tanulmánykötetében, mely kiadás előtt áll, „...jött legelőbb az aranykor”, 1997-2010). Mindezek az adatok, összefüggések igazolhatják, hogy a szavárdok és magyarok valóban a *hunok megjelenése előtt* már az Urál-Volga-Don-Kaukázus térségében élhettek. A legújabb genetikai és a régebbi antropológiai kutatások szerint (TÓTH Tibor, 1965, 1969, újraközölve Turán, 2009/1), valamint az újabb orosz régészeti eredmények nyomán (L. KORYAKOVA – A. V. EPIMAKHOV: The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Age, Cambridge University Press, 2007) egyre határozottabban feltételezhetjük, hogy a magyarság ősei a bronzkori Szintasta-Andronovo kultúrák proto-indoeurópai népei közül származtak, akik i.e. 2000 körül Kelet-Anatólia vagy Közép-Ázsia felől vándoroltak a Dél-Urálhoz, majd i.e. 1750-1500 táján kerültek kapcsolatba a proto-uráli népekkel (nyelvcserek a proto-hantikkal, -manysikkal), és i.e. 1200 körül visszaköltöztek a Volga-Urál térségébe, valószínűleg az i.e. 1500 körül beálló csapadékos éghajlatváltozás hatására (Cserkaskul-Mezsovska kultúrák). Az Urál-Volga térségben kerültünk kapcsolatba az i.e. 9-6. századtól a hasonlóan indoeurópai, indoiráni eredetű szkítákkal, szauromatákkal, majd szakákkal, alánokkal, míg végül az i.sz. 3(6?)–9. századok között itt találkoztunk a török-mongol („turáni”) és kisebbrészt iráni hunokkal és hun-utód népekkel is, akik közül az ogurok közvetíthették a „hun” kapcsolatot. A magyar ethnogenezis, őstörténet áttekintésére tehát ismét lehetőségünk nyílt az újabb kutatási eredmények segítségével, melyek megerősítenek több, régebbi forrásadatot, feltevést is.

Sebastian MÜNSTER térképe Ptolemaios művéhez, részlet a *Suardeni* és *Materi*, vagyis szovárd és magyar népnevekkel, a Rha/Volgától keletre. (Claudius Ptolemaeus: *Geographia universalis*, ed. Sebastian Münster, Basel, 1540, ld. még Berlinghieri-féle térkép, 1482, Berkeley, University of California, Huntington Library, és Martin Waldseemüller térképe, 1507, Library of Congress, Washington).

HISTORY

In this selection one encounters the following papers:

- ✚ Szaniszló Bérczi: *Ancient Arts of the Caucasus Region*. This is the Hungarian version of the article published in English in the Journal of Eurasian Studies, April-June 2011, pp. 9-16. (<http://www.federatio.org/joes.html>)
- ✚ Ágnes Gyárfás: *The Psychology of Vision*. This paper leads the reader through a fascinating journey in folklore that reveals the multifaceted nature of mythical vision.
- ✚ Csaba Z. Tóth: *Sardi, Sappheres, Sabini, Cabiri, Serboti – Five Savard/Sabir People-Names and their Relationships in Historical Documents*. In this paper, as the title already states, the author examines the five forms of the people name Savard/Sabir in historical documents and based on this examination draws preliminary conclusions on the ethnogenesis of the Hungarians.

~ ~ ~ ~ ~

ÚTIBESZÁMOLÓ — TRAVELOGUE

Obrusánszky Borbála : Történeti utazás Azerbajdzsánban¹

A Kárpát-medence, a Magyar Királyság területe, valamint a történeti Azerbajdzsán sok hasonló kulturális hagyománnyal rendelkezik. Ez nem a véletlen műve, hiszen a történelem során ugyanazon lovas népek –szkíták, hunok és utódaik- lakták mindkét régiót. Talán ez az oka annak, hogy azerbajdzsánok és magyarok annyi mindenben hasonlítunk egymásra.

Nekünk, magyaroknak már a Kaukázus említése is megdobogtatja szívünket, hiszen vezéreink, a nagy hun Attila király utódai, a meredek hegység mellől vezették ki őseink egy részét a Kárpát-medencébe. Akik pedig eredeti lakóhelyükön maradtak, még sokáig tartották a kapcsolatot nyugatra szakadt testvéreikkel. Erről Bíborbanszületett Konstantin császár 10. századi krónikájában említést tesz. Az uralkodó feljegyezte, hogy a türkök, vagyis a magyarok gyakran látogatják meg rokonaikat, a szavárd magyarokat a Kaukázusban.

Nem csoda, hogy a középkortól egészen a mai napig magyarok kerekednek fel és jutnak el a Kaukázusba, hogy ott felkutassák egykori szállásterületeinket. Talán erre a legmegfelelőbb hely Azerbajdzsán, mely híven őrzi az ősi türk-szkíta hagyományokat. Sajnos, a magyarok egykori szállásterületeinek egy részét ma egy idegen hatalom, Örményország tartja megszállás alatt, így azok nem kutathatók magyar őstörténeti szempontból.

Még előadásom elején szeretném arra is felhívni a figyelmet, hogy a Kaukázus szó egy ősi szkíta – ahogyan Azerbajdzsánban hívják: ősi türk – törzsről, a „kauká”-ról kapta a nevét, akik legalább két helyen, a Kaukázusban és a Kárpátok keleti vidékén tanyáztak a késő ókorban. A hegység szkítákhoz való tartozását nem mások, mint az antik görög források is elismerik például Prométheusz említésekor.

Nagy magyarjaink nyomán

Miért éppen a Kaukázus? A kérdést szinte fel sem tették régi utazóink, akik azért vágtak neki a hosszú útnak, hogy a magyarok régi nyomit feltárják. A magyar kutatók közül többen megfordultak a történeti Azerbajdzsán területén és onnan sok értékes adatot hoztak haza. Az egyik leghíresebb magyar utazó Besse János volt, aki az 1820-as években járt ezen a vidéken és a magyarok őseit ott vélte megtalálni. Értékes útleírása francia nyelven maradt fent, érdemes lenne azt kezünkbe venni és újra átolvasni, hogy a jeles utazónk mit hagyott ránk, utódokra. Őt követte a század második felétől Déchy Mór, aki főleg a mai grúz és dagesztáni területeket járta be. 1895-ben a Zichy Jenő vezette expedíción Szádeczky-Kardoss Lajos történész felfigyelt a Derbentnáme forrásra, amely a 6. század elején a mai Dagesztán területén említi Kicsi Madzsar és Ulu Madzsar várost. Az egykori Kolkisz területén, melyet sokáig ősi türk-szkíta népek népesítettek be, az Ungur-folyó talán a magyaroknak, vagyis az ungárokak az emléket őrzi. Ott volt egy nagy csata a 6. században a bizánciak és a hungárok, onogurok között. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy egy 16. századi velencei térkép a mai Grúzia területéről a következőt állította: A régi Magyarország területe.

Értékes eredmények

A Zichy-expedíció egyébként laposan feltárta a lehetséges magyar nyomokat a térségben, a közel harminc nyelven beszélő Bálint Gábor pedig a kabard nyelvet hasonlította össze a magyarral és megállapította, hogy az nagyon közel áll a magyarhoz. Nemcsak nyelvészetileg, hanem történetileg is utánajárt a magyarság kaukázusi szállásterületeinek. 19. század végén Thúry József történész-turkológus közzétett egy tanulmányorozatot a Századok című folyóiratban, ahol a szavárd magyarok nyomait kutatta a Kaukázusban. A korabeli források alapján a középkori udik között, a mai Garabag és Nyugat-Azerbajdzsán területén talált történeti forrásokat arra, hogy a Kaukázusban maradt őseink évszázadokon át szervezett, állami keretek között éltek. Ezt mások is, mint például az albániai Mocvszesz Kalankatujk művét angolra fordító Minorszkij is oda helyezte, szerinte is a szევordik, a szavárd magyarok a Kür-folyótól egészen a Göjdzse (ma Szeván-tó) között éltek. A 6. században élt Prokopius szerint a szabiok hun királyságot alkottak a mai Dagesztán környékén. A bizánci Menandrosz a 6. századból úgy értesült, hogy Hosrou I. Anusirván a Kür- és az Araz-folyók közé 10 ezer szabírt telepített le. Amikor a bizánciak 576-ban betörtnek Albánia területére, már szabírokkal találják szembe magukat.

Már Thúry is felfigyelt a kaukázusi madzsar helynevekre, sőt a helyi forrásokban szereplő szjevordik és szijavurdi neveket talán elsőként ő vonatkoztatta a magyarokra. Az 1980-as években Azerbajdzsánban is felfedezték e témát, ott legelőször

¹ A szerző 2011. április 7-9. között Bakuban egy nemzetközi konferencián vett részt, amelynek a címe "World Forum on International Dialogue" volt. Ezen útibeszámoló az utazás nyomán készült, ugyanúgy mint a fényképfelvételek.

Gejbullajev végzett kutatásokat a földrajzi nevek etnikai kapcsolatáról és ő sok helynév között megtalálta a madzsar falvakat. Ő is egyértelműen a magyarokkal hozta ezen nevet kapcsolatba, sőt leírta, hogy a madzsarok a szabírokkal álltak rokoni kapcsolatban. Ezt a kutatást bővítette ki Mübariz Helilov régész és Nyitray Szabolcs magyar történész, akik egy monográfiát is megjelentettek. A madzsar nevű települések fontosságáról, illetve a Derbentnéme adatairól Haszan Haszanov volt magyarországi nagykövet is említést tett a nemrégben magyarul megjelent könyvében, amelyben felhívja a figyelmet Nailja Velihanli történész kutatásaira, aki 2006-ban Magyarországon, a közös azerbajdzsáni-magyar tudományos konferencián tartott előadást. Velihanli ugyanis az Azerbajdzsánban élő, elszakadt magyar törzsekkel, a szavárd magyarokkal foglalkozik. Szerinte nemcsak a szavárd név, hanem az al-Maszudi középkori krónikájában szereplő Hét Föld Országá elnevezés is a magyarokhoz kötődik, a térségben csak a magyarokat nevezték hétmagyarnak, náluk volt meghatározó szám a hetes.

A madzsar helynevek megléte és azoknak a magyarsággal való kapcsolata azt bizonyítja számunkra, hogy egykoron ősünk egy része a Kaukázuson túl élt és őket, ahogyan a hun eredetű kazárokat is, az arab támadás kényszerítette északra. Akkortól hallunk arról, hogy a magyarok országa, Onoguria vagy Hungária a Don-Donyec összefolyásától nyugatra terül el. Ez volt a második legnagyobb szállásterület a Kárpát-medencei megtelepedés előtt.

Hitvilági elemek

Bár hivatalosan a két ország – Azerbajdzsán és Magyarország – eltérő valláson van, de az ősi, közös tengrista, táltos gyökereket mindketten megőrizték az új hiten belül. Nagyon sok olyan ősi, szkíta korra visszanyúló szokással találkozhatunk, mely mindkét nép legősibb népi hagyományában gyökerezik. Talán a legfontosabb ezek közül a szent helyek tisztelete, ilyen az ősi fakultusz, az ősöknek való áldozat formái, valamint a különleges formájú hegyek kultusza. Utóbbit a Besbarmag-hegynél gyakorolhatjuk. A hely azonban nemcsak vallásilag fontos a két nép kapcsolatában. A sziklás terület védelmében egy erőd emelkedett, melyet Kurszán kalának neveztek, így hívták az egyik kaukázusi hun királyt, aki a mi Kurszánunkat juttatja eszünkbe!

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a közös motívumkincseket, ilyenek a szalagfonatok, vagy a palmettás díszítések, és persze egy ősi termékenységei jelkép, a tulipán. A legrégebbi, keresztény, illetve muszlim előtti ünnepek szokásrendszere is közös eredetre vall. Az azerbajdzsán novruz bajrami ünnepen több olyan szokást találunk meg, amely teljesen megegyezik a magyar téltemető, tavaszköszöntő szertartásokkal. Mi Szent-Iván éjjelen ugorjuk át a szent tüzet, az azerbajdzsánok a tavaszi napfordulón. Mi karácsonykor csíráztatunk búzát, ők szintén novruzkor. De még a húsvéti ünnepi tálaink is olyanok, mintha mi, magyarok készítettük volna el. Novruzkor az ünnepi tálon lévő festett tojások szintén az ősi szkíta hagyományt őrizték meg számunkra, Azerbajdzsánban immár egy muszlim ünnep jelképeként maradt fent, nálunk viszont a keresztény ünnepkör egyik jelképévé vált. Gondolok a szemenire, a csíráztatott búzára, mely szóban is a magyar szem, búzaszem lelhető fel, minden élet forrása. De ők is ugyanúgy elégetik az öregembert jelképező bábut, mint mi. Az azerbajdzsán kősa-kősa ünnep nem más, mint a telet elképező bábu elégetése, a magyar kisse rokona. Nagyon fontos a kenyérkultusz, mely szintén közös eredetre megy vissza. Európában csak a magyaroknál tekintik szentnek a kenyeret, régen a bodakot, a hamuban sült pogácsát, annak gyökerei a Kaukázusba, illetve Közép-Ázsiába nyúlnak vissza és az ősi Földanya (Idug, Umaj) kultusszal kapcsolható össze.

Építészeti elemek

Ahogy láttuk, Azerbajdzsán a magyarok eredetkérdésében nagyon jelentős szerepet játszik. Ide kötődik az ősi magyar keresztény templomépítészet bizonyos eleme is. A kaukázusi Albánia által használt építészeti megoldások – körtemplom, valamint a kevés embert befogadó téglalap alakú templomok – hasonmásai csakis a Kárpát-medencében lelhetők fel, amely a két térség szoros rokonságát bizonyítja újra és újra. Sőt, az ősi albán kereszténység, melyet nálunk máig hibásan örmény kereszténységnek tekintenek, segít nekünk abban, hogy a magyarság hitvilágának korai történetét megvilágítsa. Számunkra azért elsődleges az albániai kereszténység kutatása, mert még mindig sok magyar történész véli úgy, hogy a „pogány” magyarokat a nyugati, német hittérítőknek kellett megismertetni a kereszténységgel a 10. század végén. Ezzel szemben a helyi források, főleg a Movszesz Kalankatjuk által megírt Kaukázusi Albánia története című krónika úgy tudja, hogy a magyarok rokonaihoz, a hunokhoz már albán misszionáriusok elvitték az albánra fordított Szentírást. Nagyon valószínű, hogy maguk az albánok ismertették meg a legkorábbi keresztény tanokkal elődeinket. Van még egy olyan szent tárgy a magyarok számára, ami elképzelhetően a Kaukázusban készült, ez pedig nem más, mint a Szent Korona, a magyar egység legősibb jelképe, máig az ország függetlenségének és ősi történetének jelképe. Számos ötvös mester és művészettörténész van azon az állásponton, hogy az is a Kaukázusban készült.

Múlt és jelen Bakuban. Az óváros (Icseri Seher) felett modern szálloda magasodik.

Giz galasi, Baku jelképe. Az azerbajdzsán kutatók szerint az épület idősebb, mint az egyiptomi piramisok.

Ősi kőbálványok sorakoznak Baku óvárosában.

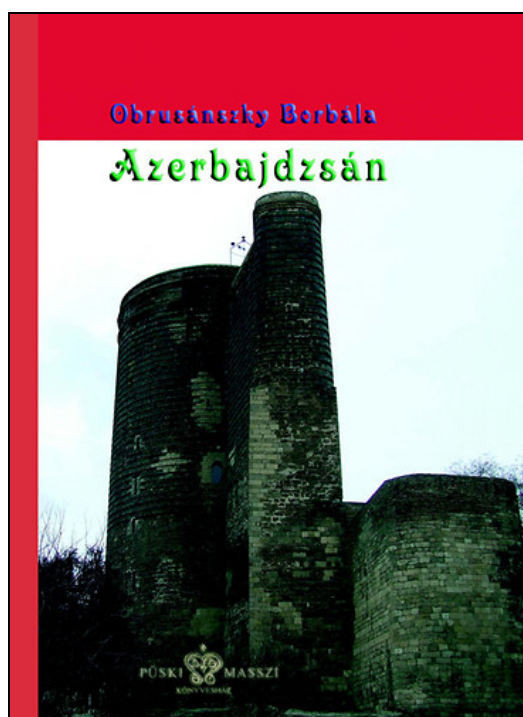

Kurszán gala maradványa a Besbarmag-hegyen.

Azerbajdzsán hun emlékei: a női diadém és az arany turul. (Történeti Múzeum)

Az Azerbajdzsán iránt érdeklődők számára érdekes lehet, hogy a szerzőnek az idén tavasszal jelent meg a Püski Kiadó gondozásában *'Azerbajdzsán'* című könyve (ISBN: 9786155099014).

Obrusánszky Borbála : Azerbaijani Historic Travelogue¹

The Carpathian Basin, the territory of the former Hungarian Kingdom and the historical Azerbaijan have many similarities in their cultural tradition. This is not coincidental because throughout history the same horsemen - Scythians, Huns, and their descendants – settled down and lived in both regions. The Azerbaijanis and Hungarians, being their descendants, have preserved the rich cultural heritage. If we Hungarians hear of the Caucasus Mountains, our hearts beat faster, because some time ago it was our ancient homeland, too. Our leaders, who were descendants of the great king Attila, the Hun, directed the greater part of our ancestors to the Carpathian Basin, which was one of the major centers of the steppe horsemen for long memorial. The ancient Hungarian chronicles report that the ancient settlement concentrated around the Meotis-swamp, which stretched from the Caucasus Mountains up to present-day Azovian Sea. I must notice, however, that it was not only the center of our ancestors, but also of such great empires like that of the Scythians and Huns. When our ancestors left their fatherland - because of the Arabian invasion - some Hungarian tribes remained in the original place of residence. They remained in contact for a long time with those who settled down westward, in the Carpathian Basin. The Byzantine Emperor Constantine Porphyrogenitus recorded about this connection in the 10th century and said that the “Turks” (or Hungarians) often visited their relatives or Savartoi Hungarians in the Caucasus.

No wonder that from the middle ages until the present day many Hungarians wish to reach the Caucasus, in order to look at their former homeland. As for that, the most appropriate place for this quest is the territory of Azerbaijan, which faithfully preserved the ancient Scythian-Turkic traditions.

From the outset I would like to draw the attention to the fact that the word Caucasus is an ancient Scythian – or as Azerbaijanis are called: ancient Turkic – expression; it was the name of a Sarmatian tribe. They were located in late antiquity at least in two places: the Caucasus and the eastern region of the Carpathian Basin. The connection of the Caucasus Mountains with Scythians is testified by ancient Greek sources – especially Appolodorus – according to whom this mountain was a Scythian one, where Prometheus was nailed for a long time.

In this travelogue I aim to summarize the common roots of Hungarians and Azerbaijanis. This is not my opinion only; many Hungarian researchers travelled to the historical territory of Azerbaijan and they collected lots of valuable information. One of the most famous one was János Besse, who spent years there in the 1820's and he considered to find the ancestors of Hungarians there. He was followed by Mór Déchy in the second half of the 19th century. He wandered through Georgia and Dagestan and he was one of the foreign explorers of this mountain.

In 1895, an outstanding expedition was led by the Jenő Zichy, who also looked for the ancestors of Hungarians. One member of the expedition, the historian Szádeczky-Kardoss drew the attention to the historical source Derbentname, wherein the cities Kichi Madzsar and Ulu Madzsar are mentioned, which belong to the Hungarians' own name: Magyar. The expedition discovered several Hungarian-related toponyms and historical monuments, e.g. they found a river Ungur, at the ancient territory of Kolkhis, a territory that was inhabited by many ancient Scythian-Turkic tribes. In the course of 6th century a great battle had taken place there between the Byzantines and the Hungars (Onogurs). We should not forget that a 16th century Venetian map mentioned Georgia as “Antiqua Hungariae” or the ancient land of the Hungarians. It may be right, because the ancient lands of the Huns (i.e. Hungary) stretched from the Caucasus to the Azovi Sea.

The above mentioned expedition explored the possible traces of the Hungarians in the Caucasus. They took huge amounts of photographs, but unfortunately the material is still not published. One result of the expedition was a significant linguistic investigation: a talented Hungarian linguist, Bálint Gábor, compared the Kabardian (Circassian) language with the Hungarian, and found to be very close to each other. Next to the linguistic evidence, he also researched the ancient settlements of the Hungarians in the Caucasus. The historian-turcologist József Thúry published several essays in a Hungarian historical journal (“Századok”) wherein he pointed out that those Hungarians, who remained there, were the “Savirs, Savard or Sevordi.” According to medieval eastern historical sources, the medieval Udi province, between present-day Western Azerbaijan and present-day Armenia was the land of Savirs or Sevordi, who are related to the ancient Hungarians, who established a well-organized state there. Other researchers also proved this, e.g. Vladimir Minorsky, the English translator of Movses Kalankatuyk's work, positions Sevordi or Hungarian former between the River Kür and the Lake Göyje (now: Lake Sevan).

Procopius, the Byzantine chronicler of the 6th century documented that the Sabirs established a “Hunnish kingdom” in the present-day Dagestan region (formally Northern-Azerbaijan). The other one, Menandros at the same time informs us that

¹ The author took part in an international conference in Baku between 7 and 9 April 2011 entitled "World Forum on International Dialogue". Present travelogue is an outcome of that travel.

Hosrou Anushirvan I. settled down 10 thousand Sabirs between the rivers Kür and Araz. In 576, when the Byzantine troops invaded Albania, they met Sabir forces.

The above mentioned Thúry also noticed “Madjar” place names in the Caucasus and he was the first, who connected them to the Hungarians. In the 1980s, the Azerbaijani researcher Geybullayev also discovered this topic and probably he was the first, who conducted research on the relationship between ethnic and geographical names; he found a lot of place names containing the name Madjar. He connected the name Savir or Sevordi with Hungarians and wrote on their close relationship. This research was expanded by the archaeologist Mübariz Helilov and the Hungarian historian Szabolcs Nyitray; they recently published a monograph on this topic in Hungary. The importance of the Madjar settlements and the details of Derbentname were mentioned by Dr. Hasan Hasanov, Former Ambassador of Azerbaijan to Hungary. He referred the results of the historian Naila Velihanli, who gave a presentation at the Hungarian-Azerbaijani joint scientific conference in 2006. The presentation dealt with the Sevordi, or Hungarian tribe. According to her, not only the name Sevordi, but the place name of “seven countries” by al-Masudi could be linked to the Hungarians. The Medieval Hungarian chronicles support her point of view, because they called our ancient land “the place of Seven tribes or seven Hungarians”.

The existence of Madjar and Sevordi place names and their relationship with Hungarians, is a clear evidence that our ancestors once lived in the Trans-Caucasus and they were forced to move northwards by Arabian troops. From the 8th century onwards chronicles name the country of Onoguria or Hungaria on the west bank of the Don River. It was the second largest settlement of our ancestors before settling down in the Carpathian Basin.

On ancient beliefs

I wish to present some interesting similarities between the two countries. First, I will deal with the ancient cultural tradition. Although the two countries, Azerbaijan and Hungary, formally have different religions, the ancient common roots of belief - tengrism (shamanism) – is preserved inside the new beliefs. There are many ancient Scythian traditions which can be found in both nations’ oldest folklore. Perhaps one of the most important traditions is the respect for sacred places such as the ancient tree cult, where our ancestors celebrated certain feasts. They offered sacrifices to Heaven and Earth, and also practiced a special form of cult of mountains. They are all related to the cult of Mother Earth. The latter can be traced at Ashabi Kahf and Basbarmag-mountain. Behind the mountain there is a site with an ancient fortress: the Khursan gala. It refers to the name of a Hun king in the Caucasus, but it is also the name of a great Hungarian warlord, of the late 9th century.

We cannot ignore the common ornaments, such as the strip braid or palmette decorations, and of course the ancient fertility symbol: the tulip. Presently, Christian and Muslim holidays preserved some common tradition. In the preparation process of Novruz Bayrami in Azerbaijan we can find certain custom, which is identical to the Hungarian winter farewell rituals and even the Hungarian Easter tradition. Before the New Year, the well-known winter farewell tradition is the kösa-kösa, when Azerbaijanis burn a puppet, which symbolises the winter. It can be observed not only in Azerbaijan, but in Eastern Turkey, too. The kösa or puppet symbolises the passing winter and some communities used to burn it in order to put an end to winter. The Hungarians also burnt a puppet and the name of it is: kise.

The semeni bowl of sprouted wheat can be found both in the Hungarian Easter and Christmas tradition; we celebrated the New Year at Christmas, until the 16th century. The semeni or the wheat represents the fertility. At Novruz a festive dish of eggs can be seen on the tables, this is a symbol of a Muslim holiday, but we have the same one, under the Christian feast.

The special dishes and table decorations are very similar to Hungarian ones. In my view the semeni plate with sprouted wheat can be found among Hungarians as well, but we use it at Christmas Eve, which was the old New Year for Hungarians. The Hungarians call grain “life” and the “sprouted grain” on the table symbolizes fertility and richness. In our Easter holidays the painted eggs represent the whole celebration. Not only in Hungary, but also in Azerbaijan the eggs are the important accessories of the feast. As I discovered it, the eggs were included in the Christian tradition quite late and it derived from the Caucasus. That is why we can found eggs in the former Scythian lands. It is of course true that this ancient belief can be found with other nations, too.

Every Azerbaijani family eats bread. It is not a simple food; rather it is like a sacrifice: everybody respects it. The same custom can be observed in Hungary; we consider bread sacred food. According to ancient Turkic beliefs, the bread is under the protection of Umay, the ancient Turkic goddess. This custom is still alive in Uzbekistan. Although the shape of the bread is different now, in ancient times the Hungarians baked the bread in such a form as Azerbaijanis nowadays. We carve cross on the bread before cutting it to pieces. Most scholars think that it is a Christian tradition, but it does not belong to Christianity; in Central Asia, especially in Uzbekistan, the baker carves its clan sign on the bread. Perhaps the Hungarians preserved such a tradition and carved an ancient symbol, the sign of Mother Goddess, which is alike to the Christian cross.

Architectural elements

As we have seen, researching the ancient Azerbaijan tradition clarifies some Hungarian ones. One interesting topic is the early religious architecture. Some elements, which were used by the Caucasian Albania - rotunda and rectangular temples – has parallels in the Carpathian Basin, which shows again the close kinship between the two territories. We cannot ignore the similarities on ornaments: “strip braid” or the palmette and of course the ancient symbol of fertility: the tulip.

Indeed, the research efforts of ancient Christian Albanian temples help us to illuminate the early history of Hungarians in this field. So we have to research the ancient Christianity in Albania, because the local sources, mainly the History of Caucasian Albania reports that the Huns accepted this faith and Albanian missionaries translated the Holy bible for them.

Finally I have to mention our sacred royal sign, the Holy Crown, which is the symbol of unity for us, and still represents the country's independence and it is the main symbol of our ancient history. Several researchers - mainly goldsmiths – are convinced that it was made in the Caucasus.

As I briefly showed in this travel diary, Azerbaijan had tight connections with the Hungarians. I strongly believe that we ought to explore further similarities in order to strengthen our friendship in the future.

IRODALOM

Bencze Mihály : A vízhordó dala

Előtted úszik, úszik minden emlék,
vágyadat, országotat is elvették.
Az őseid fejfáján varjú fészkel,
hártavékony szabadságra is pénz kell.

Igy lettem én kisgyerekként vízhordó,
fájó koppanás a rozsdás rácsajtó.
Hátamon a bot, rákötve két dézsa,
mindkettőt még öregapám faragta.

Egyik tökéletes, a másik repedt,
forrástól hazáig cipeltem őket.
Hidegen, bádoghanggal vert a szívem,
reggeltől estig két krajcár a bérem.

A tökéletes edény után semmi,
maradt a sivár természet és ennyi.
De több pénzt hozott a konyhára, és így
anyám szemében büszkeség volt és frigy.

A repedt edény csak a felét kapta,
de nyomában virágos rét és padka,
s rajta jövőt álmodó szerelmes pár.
Oh, gondolat repülj, hát az élet vár!

Végtelen e tánc, apáról fiúra
öröklődik a vízhordás, s a nóta.
Egy emberöltő alatt sokat remél,
a két edény egymással helyet cserél.

Hát így lett virágoskert mindkét oldal,
gyermek maradt a lelkem, s az ősi dal
kottává nőtt. Az erdő mélyén tisztás,
Isten szemében napfény, és a forrás.

(Csernátfalu, 2011. január 16.)

~ ~ ~ ~ ~

Pataki Tamás : Két egyperces

Itt fekszem a tapolcai kórház sebészetén egy lágyéksérv műtét után. Egy fél napig azt sem tudtam - fiú vagyok-e vagy lány? Most megnéztem – megvan mindét golyóm! (még szűség lehet rá!) Már két hete kellett volna műteni, de nem lehetett, mert olyan influenzát átam, hogy – ihaly! A műtétet végző orvos neve: Dr. Csonka! Érdekes, hogy lehet ilyen névvel sebész valaki? A mozgására utal, vagy a páciens esélyére? Nagyon rendes, bizalomgerjesztő ember, csak nem tudom –hogyan fér a pocakjától a műtőasztalhoz? Nehogy egyszer véletlen magát operálja meg! Már másfél napja nem ettem semmit, viszont örültem, hogy tudtam pisilni. Ez egy „kis lépés nekem, de nagy ugrás az emberiségnek”! Itt a „kis dolgok” is nagy jelentőséggel bírnak. Itt lehet panaszkodni, de kinek? Mindenkinél a maga baja a legfájóbb. Reggel nagy menydörgésre ébredtünk. Nagy villámlás stb. Ezt csak egy nagy darab takarítónő tudta felülmúlni. Csitt-csatt csörgött a vödör, a partvis. Az elejét nézte és nem lehetett tudni - a végével mit ver le? A betegek rémülten húzták be a kötözött végtagjaikat. A nagy táskámat felrakta az ágyra a lábamra. – Seba! Megszoktam, hogy otthon a macskáim miatt nem tudok kedvemre nyújtózni. A nővérhívó csengőnek olyan a hangja mint egy fogorvosi fűrőgépnak. Sokáig csengett, már éppen le akartunk futni az óvóhelyre. Kértem egy pohár vizet. Sajnos a csésze füle ragadt és a mélyéből valami fekete viziszörny kacsingatott rám. Ma reggelire egy kefirt kaptam, két zsömlével és alufóliába göngyölve kb. 5 dkg. darált húsvalamit. Aggódva gondoltam: - talán nem a műtőből hozták! Ma a kötözésnél megnéztem a varratomat – olyan mintha a cápa harapott volna meg. Többet érdeklődtek telefonon a fogylétem felől, de senki sem látogatott meg. Sajnos nincs „hozzátartozóm”. Bezzeg akinek van asszonkája! Az betárazza a kis szekrényt a tetején üdítővel, ásványvízzel.

- Csakhát a műtött páciens az első napokban biztosan nem tud érte kinyúlni, nem éri el.

- Örül ha fingani tud.

Vacsorára olyan sűrű poharastejfélt adtak, amit nem lehetett kiszűröcsölni. Éppen a kórházban tanulmányoztam Dr. Csányi Vilmos – Az emberi természet címmű könyvét, és ebben Janne Godall-tól az eszközhasználatról írja: -bizonyos csimánzok egy vékony fűszállal piszkállják ki az ennivaló természeteket az építményükből. Ebből okulva, egy schnitzerrel vágtam kanalat egy műanyagalackból. - Nehogy szégyenbe maradjak a majmokkal szemben! Jó lenne, ha a kórházban adnának eldobható evőeszközöket! Sajnos már WC-papírra sem tellik! Ha volna is ellopának. Ez a „szocializmus utolsó lehellete”!

* * *

KáVé főzés és katasztrófaelmélet – avagy tévedések vígjátéka

Amikor az ember egy idegen háztartásban ébred és a többiek még alszanak, de olthatatlan vágyat érez egy KáVé-ra. Odalopózik a konyhába és keresgéli a KáVé-hoz való készségeket. Ha ezek nincsenek közeli viszonyban egymással, az rettenetes következményekkel járhat. Az emberfia keresgél, tele van feszültségekkel, mert nem akarja a zörgésével felébreszteni a többieket. Minél óvatosabb, annál jobban zörög. Például nem talál kiskanalat, csak a tegnapi mosatlan tányérok alatt.

Látom az elektromos kávéfőzőt. Vízet töltök bele. A sok doboz között nem találok az őrölt kávé, de találok „Nescafé”. Beteszek egy pohár vizet a „mikróba” forrni. Össze-vissza nyomogatom a gombokat. Nehezen találok a cukrot. Nem só! Nehezen találok kiskanalat. A hűtőből nem merek tejet keresni, mert félek, rám dőlnek az egyéb kaják. Végre elkészült és kezdem szűröcsölni. Kiderül, hogy koffeinmentes!

A nővérem balhézik, mert álmosan rátöltött még vizet az általam megtöltött elektromos kávéfőzőre. A konyha alkalmassá vált egyéb vizes sportokra.

Jó kis perpatvar kerekedett. Éljen az ADRENALIN!

Tatár Eszter : Három tavaszi vers

MÁJUSI VALÓSÁG

TÖRVÉNYEIKET BE KELL TARTANOD
 DE TÚL SOK JOGOT NEM KAPTÁL AZ ÉLETHEZ
 MÁR RÉG KILÉPTEM INNEN
 CSAK DOKUMENTÁLT PAPIR
 ÉS PLEXI-KÁRTYA VAGYOK
 A SZÁMOK TÖMKELEGÉBEN
 AGYONREGISZTRÁLT ADATOK
 KISKAPUK NEKIK NYÍLNAK
 NEKÜNK MEG A VIRÁGOK

2011. május 1.

MIÉRT

MIÉRT SÚLYTJA MAGYART
 TÖBB SZÁZ ÉVES ÁTOK?
 HOGY LEGFELÜL MINDIG AZ ÖNZŐK ÜLNEK
 ÖNÖS ÉRDEK SZEDI PÉNZED
 ÖRÖMÖD BÁNATOD NEM E VILÁGI
 ÉS KAPHATSZ TE IS SZEBBET JOBBAT
 DE AHHOZ KELL BŰNHÓDNI
 S MÉGIS ÉN BŰNHÖDÖM S TI
 KIK NEM SZÁLLTATOK FEL ARRA A HAJÓRA
 LÁBUNK FÖLDHÖZ RAGADT RÖG
 VIGYÁZZUK, ŐRIZZÜK 'MINEK SZÜLETTÜNK'
 EMBERNEK
 S MAGYARNAK

2011. május 1.

JÁTSZMÁK

MINDENKI JÁTSSZA A MAGA KIS JÁTSZMÁIT
A BÁRÁNYT FEKETÉRE FESTIK
A FEKETÉT MEG KIHIPÓZZÁK
DE ETTŐL A LÉNYEG NEM VÁLTOZIK
VALAKI TŰRNI KÉNYSZERÜL
HOGY A MÁSIK MEGNYUGODJON
HOGY A SEMMINEK IS LEGYEN MUTATÓS ÁL-ARCA
ÉS EGOJÁT KITOMBOLJA VÉGRE

2011. április 30.

KULTURÁLIS AJÁNLÓ

Murakeözy Éva Patrícia : Ragyogás és dicsőség

Ismertető a “Ragyogás és dicsőség: orosz ortodox egyházi művészet” című kiállításról, melyet a Hermitage Amsterdam mutat be 2011. március 9. és szeptember 16. között

A kiállítás egy távoli és különleges világot elevenít meg számunkra. A régi ikonokat nézve mintha elmúlt idők mélységeibe néznénk, hasonlóan a csillagos égbolthoz, melynek fénye messzi évmilliók távolából hoz hírt nekünk.

Az ikonok nem tekinthetők festményeknek a hagyományos értelemben. Céljuk nem a szórakoztatás és csak kismértékben a vallásos témák megjelenítése. Az ikonok az imádság kapui, melyeken keresztül a hívő kapcsolatba léphet az ikonon megjelenített archetípussal vagy eseménnyel. Az ikonok szent tárgyak, amelyek varázserővel rendelkeznek (thaumaturge). A régi Oroszországban ikonok védtek a városkapukat. Minden otthonban volt ikon sarok, amelynél a család naponta kétszer együtt imádkozott. Ikonok segítettek a hadakozókat és különleges összehajtható ikonok készültek az utazásokhoz. Gyakorlatilag az élet minden fontosabb eseményét ikonok szentesítették¹.

1. kép: Szent Miklós. Ikon a 13.—14. század fordulójáról, Novgorod.

A kiállítás nemcsak művészetről és vallásról, hanem az orosz ortodox egyház (sokáig az államisággal szorosan összefonódó) történelméről is szól. Életre kel előttünk az orosz ortodoxia múltja és jelene: a kezdetek, amikor a viking (varég) alapítású Kijevi Nagyfejedelemség uralkodója, Vlagyimir, 989-ben megkeresztelkedett; az orosz ortodoxia bizánci eredete, de önálló fejlődési útja; fénykora a 15. és 16. századokban, amikor Moszkva „Harmadik Róma”-ként tündöklött, különösen Bizánc török általi elfoglalása után; az egyház fokozatosan csökkenő befolyása a 17. századtól kezdődően, melyet Nyikon pátriárka egyházreformjai² is siettettek; a Pátriárkátus felszámolása I. Péter cár uralma alatt, majd az egyház pénzügyi függetlenségének megszüntetése II. Katalin cárnő alatt; egészen az egyházi épületek tényleges lerombolásáig és a papság kivégzéséig a bolsevik uralom idején az 1920-as és 1930-as években. Mindennek ellenére a 21. században megújuló vallásos

¹ Maltseva (2011)

² Nyikon pátriárka 1653-54-ben bevezetett egyházreformjai arra irányultak, hogy összehangolják az orosz orthodox egyházi szövegeket és rituálékat a többi keleti orthodox hagyománnyal. Nyikon közvetett célja az lehetett, hogy –moszkvai központtal– létrehozza az orthodox világ egységét (amellett, hogy Oroszországból teokratikus államot faragjon). A reform ellen szegülőket óhitűeknek nevezték. Noha az óhitűeket sok támadás érte, közösségük fennmaradt és a 19-20. sz.-ban a kulturális és ipari fejlődés legfőbb hajtóerejévé váltak.

érdeklődésnek lehetünk tanúi egész Oroszországban. A kiállított tárgyak, és legfőképpen az ikonok – a történelmi folyamat mellett- a vallásos hit belső fejlődését is tükrözik.

Az ikonok műalkotásként való nemzetközi elismerése újkénti jelenség. Érdekes elolvasni annak az angol szakértőnek a visszaemlékezését, aki a hatvanas években egy birtokában lévő ikonról kérdezte a Brit Nemzeti Galéria kurátorának véleményét. “Az ügyeletes kurátor kézbe fogta az ikont és hidegen végigmért ‘Á, ez csak egy orosz ikon. Ezeket nem soroljuk a festmények közé’ és nem foglalkozott velem többet...”³ Nem telt bele két évtized, és a nyugati akadémikusok véleménye gyökeresen megváltozott. Ehhez egyetlen dologra volt szükség: a nyugati realista koncepció elhagyásához. Realista szempontból nézve az ikonokon megjelenő alakok egyszerűnek, sok esetben naívnak tűntek, melyek legfeljebb történelmi vagy vallásos szempontból érdekesek. És ez Oroszországban sem volt másként. A 17. századtól kezdődően az orosz művészek egyre inkább elsajátították a realiztikusabb és földhözközelibb nyugat-európai festésmódot, mely először a világi művészet megjelenéséhez, majd az ikon festészet “elnyugatiasodásához” vezetett. A 19. századra a hagyományos módon festett ikonok háttérbe szorultak és a népművészet keretei közé kerültek. (Érdekes módon, az ikonfestők csak a 17. századtól kezdődően írják alá műveiket⁴.) Ma már minden vitán felül áll a régi orosz ikonok óriási művészi értéke. A kifejezés mélysége és páratlan spiritualitásuk egyedülállóvá teszi őket. Fedor Ivanovich Buslaev⁵ így írt arról a légkörről, amelyben a hagyományos ikonfestészet kifejlődött: “A régi Oroszország egész életét átjárta a költészet, s a spirituális kérdéseket mind egyfajta őszinte, bár nem mindig és nem tisztán keresztény hit alapján fogták fel.”

2. kép: Krisztus Pantokrátor egy ikonosztáz Deészisz-sorából, Észak-Oroszország, 13–14. századok fordulója

Az orosz ikonok iránti megújult érdeklődés nemcsak a régi művekre terjed ki, hanem magára az ikonok festésére is, Oroszországban csakúgy, mint a világ más tájain. A kiállításrendezők elsőként kísérleteznek néhány fiatalabb, 19. századi ikon bemutatásával, abból a célból, hogy ezek művészetben elfoglalt helyét újra lehessen értékelni. A kiállításon számunkra egyértelműen kitűnik, hogy az ebből az időszakból származó ikonok sokat veszítettek őszinteségükből és spiritualitásukból. A pompa, amely valaha a mennyei királyt illette, most a földi hatalom képviselőjének jutott. Kétségtelen ugyan, hogy a perspektivitás, az arcok kifejezőkészsége, és a rögtönző készség erősödött, mégis, spirituális tartalom hiányában ezen újabb keletű ikonok időnként a vallásos giccs benyomását keltik.

³ Részlet a Richard Temple-lel készült interjúból. Temple művészettörténész, galéria-tulajdonos és orosz ikon specialista. Megjelent az Antiques Trade Gazette hasábjain, 2002 október 12-én.

⁴ Maltseva (2011)

⁵ Fedor Ivanovich Buslaev (1818-1897) volt az első, aki tudományos igénnyel tanulmányozta a korai orosz festészetet. In: Lazarev (1997).

A régi orosz ikonok manapság nagyon magas árakért kelnek el. A nemzeti büszkeség szimbólumai lettek. Az orosz iparmágnások százmilliókat fizetnek egy-egy becsebb példányért. "Hazafias mozgalom kezdődött Oroszországban," mondta Mikhail Elizavetin, aki építkezési vállalkozóként szerezte vagyonát és jelenleg Oroszország egyik legkitűnőbb magán ikongyűjteményével rendelkezik. "Egyfajta nemzeti büszkeség nyilvánul meg abban a kívánságban, hogy az ikonokat hazaszállítsuk a szülőföldjükre. Én nem spekulációról beszélek, hanem valódi hazafias érzelmekről. Sok emberből őszinte és tiszta érzelmeket vált ki e művészet."⁶ Egyvalami biztos: az ikonok mély benyomást gyakoroltak és gyakorolnak ma is az orosz közvéleményre.

A kiállítás egyik különlegessége, hogy bemutatja számunkra az egyes ikonfestő műhelyek jellegzetességeit Novgorod, Pszkov, és Moszkva műhelyeiből származó csodálatos alkotásokon keresztül. Sajnos, az 1500-at megelőző időszakot mindössze két ikon képviseli. A 14. századi, Pszkov-ban készült freskók kivételes műemlékek, mivel festők ritkán készültek Oroszországban, lévén hogy főleg fatemplomok épültek. A festők egy biztos alapokon álló, jól szervezett középkori állam templomi atmoszféráját idézik. A szervezők külön érdeme, hogy a kiállítóteremben megkísérelték létrehozni egy orthodox templombelső megszentelt légkörét egy ikonosztáz megépítése révén. Az ikonosztázt a terem közepén helyezték el, hasonlóan az orthodox templomokhoz és két szépséges ajtószárnyal, valamint számos nagyszerű ikonnal szerelték fel.

Az ikonok mellett a kiállítás bemutatja az ortodoxia –talán legszembetűnőbb- oldalát: a "ragyogást és dicsőséget". Kétségtelen, hogy annak idején a bizánci udvar gazdagsága fontos szerepet játszott abban, hogy Vlagyimir herceg a keleti kereszténységet választotta. Az 1111 körül írt Nyesztor Krónika⁷ szerint, Vlagyimir nagyfejedelem "követeket küldött a különböző országokba, hogy tanulmányozzák a helyi vallásokat; azok a követek, akik a római katolikus hitű Germániába mentek, nem találtak szépséget, az iszlám hitű, Volga-menti bolgárokat pedig 'örömtelen'-nek látták. Ezzel ellenben Konstantinápolyban a követeket annyira lenyűgözték a csodálatos templomok, rituálék, és a gyönyörű énekek, hogy nem tudták, a földön vannak-e vagy a mennyben. További vonzerőt jelentett a kijevi nagyfejedelem számára, hogy a bizánci uralkodó isteni rangot élvezett." Nyilvánvaló, hogy a bizánci udvar és az orthodox rituálé keleti pompája illet legjobban az orosz elképzeléshez az isteni nagyságról és hatalomról.

3. kép: Húsvéti tojások bemutatására szolgáló váza, Szentpétervár, Cári Porcelán Manufaktúra, 19. század közepe

Ennek megfelelően hihetetlenül nagy szaktudást látunk tükröződni a dekoratív és alkalmazott művészeti tárgyakban. Kiemelkednek közülük a Romanov-korból származó lélegzetelállító szépségű kelyhek, fészületek és füstölők.

⁶ A Rich Market for Russian Icons, The Washington Post, By Peter Finn, Washington Post Foreign Service, Tuesday, February 5, 2008

⁷ A Nyesztor Krónika ('Elmúlt idők krónikája'), a Kijevi Nagyfejedelemség története, melyet Kijevben írtak 1111 körül. Ugyan a művet eredetileg Szent Nyesztor szerzetesnek tulajdonították, valószínűbbnek tűnik, hogy több szerzőhöz köthető.

4. kép: Főrangú sematikus szerzetes reverendája. 19 – 20. század fordulója

Az ortodox egyház külső pompájával éles ellentétben áll a belső szemlélet aszketikussága. A főrangú sematikus szerzetesi reverenda, amit a keleti szerzetesség legmagasabb rendű beavatottjai viseltek, fekete szövetből készült és tetőtől talpig befedte a testet, meglehetősen ijesztő külsőt kölcsönözve viselőjének. Jól kifejezi azt az orthodox nézetet, miszerint a szerzetesek ‘temetetlen holtak’ akik állandó spirituális küzdelemben állnak a kísértéssel, és életüket imával, böjttel és kemény munkával töltik.

Ugyancsak érdekes az a néhány kisméretű bronz érme, mely a 12. századból származik. Míg egyik oldalukon egy keresztény témát jelenítenek meg (általában a tulajdonos védőszentjét), másik oldalukon az ördög jelenik meg (például kígyó lábú istennő vagy egy kígyófészek formájában). Ezek a tárgyak mutatják, miként keveredtek a keresztény motívumok a “pogány” gondolatokkal a régi Oroszország spirituális felfogásában.

A kiállítás több, mint 300 egyházi tárgyat mutat be. A gondosan összeállított magyarázó szövegek mellett az ortodox egyházi szertartást ismertető mozgó képsor, illetve a szovjet rezsim alatti pusztítást bemutató rövidfilm is segít a látnivalók értékelésében.

A kiállítást egy 250 oldalas, szépen illusztrált katalógus kíséri. Ebben a történeti áttekintés mellett hasznos ismereteket találunk az Orosz Ortodox Egyházról: a főbb szentek életéről, a legnagyobb ünnepekről, és a templomépítészetről is.

Felhasznált irodalom

- ✚ Honour, H. and Fleming, J. (2005). *A World History of Art*. 7. kiadás (Első kiadás: 1984). London: Laurence King Publishing.
- ✚ Lazarev, V.N. (1997). *The Russian Icon: From Its Origins to the Sixteenth Century*. Nancy McDarby (ed.), Collegeville: Liturgical Press.
- ✚ Maltseva, O. (2011): *The Russian Orthodox Church. Icons*. In: Splendour and Glory: Art of the Russian Orthodox Church. Kiállítási katalógus, Museumshop Hermitage Amsterdam, 2011, pp. 70-87.

Fotók

1. kép: Szent Miklós, ikon, Old Russia, Novgorod, 13.—14. század fordulója; fa, pavoloka (lennvászon), levkas (gesso), tempera; 107.5 x 79.3 x 3 cm. © State Hermitage Museum, St Petersburg
2. kép: Krisztus Pantokrátor, ikon egy ikonosztáz Deészisz sorából, Észak-Oroszország, 13—14. század fordulója; fa, levkas (gesso), tempera; 65 x 42 cm. © State Hermitage Museum, St Petersburg

-
3. kép: Húsvéti tojások bemutatására szolgáló váza, Szentpétervár, Cári Porcelán Manufaktúra, 19. század közepe; Porcelán, aranyfestés; bársony; 22.5 x 36.5 x 36.5 cm. © State Hermitage Museum, St Petersburg
4. kép: Főrangú sematikus szerzetes reverendája. Oroszország, 19 – 20. század fordulója; selyem-, szatén-, gyapjú- és pamutszövet; gépi és kézi öltés, szatén-öltés, selyem appliqué, kukula 163 x 63 cm, ruha 172 x 440 cm. © State Museum of the History of Religion, St Petersburg

SPLENDOUR AND GLORY

In this paper Éva Patrícia Murakeözy reviews the exhibition with the same title at the Hermitage Amsterdam Museum held from 19.03.2011 to 16.09.2011. This is the Hungarian version of the article published in English in the Journal of Eurasian Studies, April-June 2011, pp. 121-126. (<http://www.federatio.org/joes.html>)

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

Új Látóhatár

1970.

XIII./XXI. évfolyam 2. szám

Peéry Rezső :

A hetvenéves Márai Sándor

A feladat, amelyre könnyelmű fővel vállalkoztam, rendkívül nehéz; lehet, hogy szerénytelennek látszom általa: egy nagy magyar író — Márai Sándort — kell köszöntenem, aki fél évszázados munkájával a modern magyar életérzés, léttudat és eszmélet egyik legmarkánsabb szellemi képviselőjévé emelkedett.

Ha jelleme ismerte volna a megalkuvás fortélyos útját, ma e ritka és jeles évforduló körül a nemzet hivatalos elismerése sem hiányoznék: a közéleti elismerés fénye, az Akadémia és az irodalmi társaságok pálmája, a legjelentősebb pályatársak hódolata, műveinek új kiadása, alakjának felmutatása a közvéleményt formáló eszközök sugarában.

Magyar író — talán az egy Herczeg Ferenc kivételével — sorsa különösen sohasem dédelgette. S a húsz esztendő önkéntes száműzetésben élő magyar író nyilván alaposan hozzászólt ahhoz, hogy tudjon várni az éj kifáradására, akkor is, ha erre láthatóan nincs semmi reménye. A hatalom és az ellenzéki szellemi ember küzdelmében rövid távon mindig a hatalom győz, ám a nemzet a nem maga választotta hatalom tilalomfái mögül rendszerint reménnyel és büszkeséggel gondol az ellenzéki, a számkivetett íróra, aki valahol, távol a világban, az otthon még ki nem mondható vágyak, eszmének, gondolatnak ad formát és alakot. Az író, akit most ünneplünk, csaknem két évtizede így számolt helyzetével, valahol messze az új világban:

„Az elmúlt években, sorjában elvesztettem a munkám, az otthonom, elpusztult a társadalmi réteg, amelynek írtam, aztán elvesztettem a hazám, az anyanyelvem, a jogi személyiségem. Most már nincs semmim. Megértem, mit érezhetett Szent Ferenc, amikor meztelenül, pucéron feküdt a fagyos földre.”

Ez volt az ára annak, hogy Márai nem akart és nem tudott megalkudni.

Amidőn az író ezt a fájdalmasan hatalmas áldozatot függetlensége érdekében meghozta, olyan életmű állt mögötte, amelyet meg nem történtté tenni képtelen a zúzda és a közvéleményt alakító állami monopólium. Otthon maradtak antikváriumokban és kéz alatt bujdosó könyvei, a „Bébi vagy az első szerelem”, az „Istenek nyomában”, a „Féltékenyek”, a „Füveskönyv”, a „Szegények iskolája”, a „Szindbád”, a „Napnyugati őrrát”, cikkeinek, karcolatainak ezrei a múzeumokban és könyvtárakban, otthon maradt stílusa izzásának, kételkedő szelleme küzdelmeinek emléke, az emberek, akiket gondolkodni, bírálni, fogalmazni tanított.

A hűséges Gyergyai Albert legutóbbi váratlan és bátor jeladása a tanú rá: a „szegény, szegény, szegény, okos, magányos Magyarország” írástudó és írást becsülő fiai, rétegei, nemzedékei a süket hivatali és céhbeli sorompók ellenére a maguk kincsének érzik a ma még eltemetett vagy lappangó életművet. Miképpen, mikor, milyen igény és kíváncsiság érintésére fog ismét eleven, ható tényezővé válni Márai Sándor szellemi öröksége, hazájában, azt ma még nem tudjuk. Az író pályája hajlatáról visszatekintve ennek az életműnek szándékát így jellemzi:

„Miért ír egy ember? Valamit el akar mondani az embereknek — de mit? Személy szerint, néha, azt hiszem ezt: tiltakozni és lázadni kell, mihelyt valaki és valakik az élet eleven, természetes rendjéből rendszert akarnak csinálni. Minden, ami rendszer — vallásos, politikai, gazdasági, szellemi rendszer —, halálos veszedelem, merénylet az élet eleven rendje ellen. Azt hiszem, ezt akartam elmondani, amikor írtam.”

Ha a hazai rendszer, külső vagy belső tényezők lassú vagy gyors hatására engedni lesz kénytelen az élet eleven, természetes rendje hatásának, a fiatal magyar nemzedékek minden bizonnyal birtokba veszik a maga egészében a tiltakozó és lázadó írónak záruk és kapcsok szorításából oldódó hagyatékát, mint ahogy ezzel együtt újjá fog éledni Krúdy, Tersánszky és Kassák életműve, Babitsé, Kosztolányié a maga erejében és gazdagságában: azoké, akikre a rendszer logikájának törvényei szerint a

közöny és a csend burka, a bérírók és az íróhivatalnokok cinkos tilalmi burája csukódott, hosszú-hosszú évekig.

Addig is — konok hitem ez — a hetvenedik életévét elért író magánya körül ott van a láthatatlan ország, ott vannak olvasói, tisztelői és hívei, a kételkedő, urbánus, a dogmákkal szemben hitetlen, a dogmákból kiábrándult sereg, benn a kis haza rácsai mögött, s azon kívül mindenütt, szerte a világban, ahol magyarul olvasó és eszmélkedő emberek élnek.

A hetvenéves Márai Sándort köszöntvén szeretnék — földije lévén — utalni egyéniségével és életművével kapcsolatban arra a sugallatra, amelyet osztályától és szűkebb pátriájától kapott, abban a hitben, hogy alkotát megérteni, művét megközelíteni aligha lehet nélküle.

„Hűvös napok után érett, tiszta nyári fény. Nincs túlságos meleg. Nagy honvágy Bártfa, a felvidéki erdők, nyári toboz, málna, boronyica, páfrány illata után." New Yorkban írt naplójában így réved vissza a gyermekkori benyomások ízére. Kassától, Márai szülővárosától nincs messze a „Havas", a tetők és tornyok mögött ott silbakolnak a Hernád feletti dombosorokon a fenyvesek sötét kohorszai. Márai Sándor felvidéki, ha úgy tetszik „szlovákiai" író. Ez nemcsak a gyermekkor meghatározó tájélményét jelenti, tehát azt, hogy a sziklát, páfrányt és havast előbb ismerte, mint a rónaságot. A Felföld maradt a török pusztította régi ország városos területe, akár Erdély. Márai ennek az urbánus tájnak a neveltje. Kassai patricius család sarja. Felvidéki író, azaz abban a történelmi légkörben nevelkedett, amelynek elemeit négy fajta, három nemzet, több vallás s a társadalmi osztályok közötti élénk hatás és ozmózis alakította évszázadok óta. Írói magatartásában, szellemének nyílt világiasságában, ember- és nemzetismeretében, alkotásai szövetében a felvidéki városiasságnak, a felföldi polifóniának elemei vegyülnek. Annak a földnek követe ő a magyar irodalomban, amelynek polgárságát a Reformkor óta végbement civilizációs folyamat lendületében fajok, nyelvek, kultúrák kereszteződése teremtette meg. Magyarrá ezt a réteget elsősorban azok a polgári szabadságjogok és igények ötvözték, amelyekért a felvidéki kúriák, jogakadémiák, kollégiumok, „olvasókabinettek", parókiák és szabadkőműves páholyok népe a Martinovicsék mozgalma óta annyi szenvedéssel és hűséggel tudott áldozatot hozni. A nagyapák németül vezényeltek Görgey seregeiben, a konyhában és kapualjban szlovák és rutén szó hallatszott... Magyarok lenni ezen a területen nem vérségi köteléket jelentett, többet annál, egy szellemi elkötelezettséghez, erkölcsi szerephez való hűséget.

Márai ennek a felvidéki titoknak a tudója és kifejezője. Ezt a titkot Madáchtól Mikszáthig, Berzeviczy Gergelytől Bartókig sokan ismerték, bár nyíltan nem szívesen beszéltünk róla. Íratlan, de a szívekben annál jobban élő törvényei ezt mondták: szellemed és emberséged e föld sugallatát akkor fejezi ki, ha hűséges vagy magadhoz, megértő és türelmes másokhoz. A felvidéki származás ilyen értelemben egyik természetes formáló tényezője Márai Sándor urbánus és humánus írói, szellemi magatartásának. A kastély és a kisnemesi kúria után benne az a réteg kapott irodalmi szószólót, amely műveltsége és jelentősége arányában sohasem tudott politikai hatalomra szert tenni: a magyar polgárság, azzal a színnel és színttel, ahogyan a felvidéki és erdélyi városokban kialakult. Egyetemi hallgató koromban megilletődött, megszeppent lélekkel jártam a kassai szenátor-ügyvéd házában, amelyet a magyar olvasó az „Egy polgár vallomásaiból" éppúgy ismer, mint Thomas Mann lübecki szülőházát a Buddenbrockból a német.

A felülről szűrt fényre, a hall nyitott kandallójára, a délszaki növényekre, a háziak nemesen tartózkodó szellemére mintha ma is emlékeznék. Ezt a művelt, ápolat, melegfényű otthont cserélte fel a zendülő ifjú író a londoni és firenzei hónapos szobáért, hogy később fájdalmas távlatból idézze fel és építse irodalmi remekműbe légkörét és vonalait. Az „Egy polgár vallomásainak" mesteri környezetrajza másfél évtizeddel előzte meg ama történelmi földcsuszamlást, amely ezeket az ápolat és nemes ízléssel épített felvidéki udvarházakat eltemette, azzal a műveltséggel együtt, aminek otthont adtak.

Márai Sándor kalandra és világra szomjas szelleme, kísérletező nyugtalansága korán elkötelezte magányra, vándorlásra, emigrációra. Akár Kassának a munkásságtól, neki a polgárságtól kellett eltávolodnia, hogy építő erejét időbeli és térbeli távlatból ismerni tanulja.

A húszas évek önkéntes emigrációjából még volt számára visszatérés, — ha sérülten, ha romosan is — élt még a polgári életforma, a kispolgári rettenet fenyegetése elől vissza lehetett menekülni hozzá, a polgári műveltséghez, amelynek igényességét, tárgyilagosságát, kutató szellemét, iróniáját, fürkésző és kalandozó kedvét az író örökre kapta.

Így következett az európai utak tapasztalatából, a magány és a világháború ismereteiből és élményanyagából, a világháború és az inflációk okozta társadalmi és lelki válságok közeli szemléletéből a régi magyar polgári létforma tömör emberi-szellemi erejének tudatosítása Márai Sándor szellemi műhelyében.

Azóta vallja magát természetes öntudattal és igenlő hangsúllyal polgárnak, megtisztítván e történelmi-társadalmi fogalom testét ama salaktól, amellyel félreértés és félelem, harag és féltékenység, óvatosság és irigység szennyezte kialakulásának keserves hazai útján. Ha Márai polgárt mond, a dómépítők, bútorasztalosok, ötvösök, kőfaragók, prédikátorok, tanítómesterek, írástudók, seborvosok népére és utódaira gondol. Azokra, akik Európában létrehozták a városi civilizáció hálózatát és mesterműveit, amelyeket a kispolgár és a plebejusi álmodozó lerombolt vagy kisajátított.

A „Kassai polgárok", a „Szegények iskolája", a „Füveskert", az „Egy polgár vallomásai", a „Féltékenyek": mind megannyi emlékműve és apológiája ennek az építő és kísérletező életformának, ennek a műveltségnek, amelynek erejére, méltóságára,

szépségére az író nem utolsósorban a felvidéki urbanitás tanította. Ennek az életformának, ennek a művelt, sokrétű, sokvallású tájnak színei villannak műveiben. Mint Daudet vagy Flaubert, ő is a helyi élményben, színben, környezetben tanulta megismerni az embert és világot. Bolzanohoz és Firenzéhez Márait Kassa és Bártfa vezette.

Ez a rövid jellemzés, persze, egyben torzító egyszerűsítése is Márai írói világának. Korrigáljuk néhány mondattal, a mű sokrétűségére, problematikusságára, sejtelmes és irracionális vonásaira utalván. Márai a polgári kor nagy tektonikus rengéseinek, válságának, átalakulásának művésze egyben. Nagy epikai műveinek belső monológjai ennek a nagy átalakulásnak és válságnak anyagát dolgozzák fel. A tizennégyes világkatasztrófa kiváltotta társadalmi, emberi és szellemi földcsuszamlás, annak dunamedencei következményei, benne a teljes emberi világ hitelének és törvényeinek megrendülése — erről ad számot az író egész életén keresztül, publicisztikájában és epikai műveiben egyaránt.

Erre a műre visszatekintve Márai így szól világának e központi témájáról:

„Mint Nápoly, a polgári világkép is tűzhányó tövében épült... S ez a tűzhányó bennünk van, a polgári lélekben. Erről a bugris és a kupec, akit manapság szívesen összetévesztenek a polgárral, nem tud semmit. De én, aki a megrázkódtatott polgári életérzést iparkodom valamilyen magasabb órarend és munkarend fegyelmébe fogni, egész testemmel érzem a rejtélyes fenyegetést, mely a polgári világképre nem is annyira az ellenséges világból, mint inkább a polgári lélek mélységeiből kiárad.” Szomorú elégtétele a közép-európai embernek, hogy ezt a veszélyt Pozsony, Budapest vagy Kassa kávéházaiban jóval előbb, de minden bizonnyal megdöbbenőbb következményekkel lehetett s kellett észlelni, mint Nimesben vagy Cambridgeben.

A patrícius legjellemzőbb alkati vonása a következetes hűség a közösséghez, munkájához, a világhoz, amelyet felépíteni segített. Aligha tévedünk, amidőn e patrícius-polgári magatartásból származtatjuk a hazája társadalmi rendszerével meg hasonlott író hűségét nyelvéhez, nemzetéhez. A nagyvilági és többnyelvű Márai, aki minden magyar kortársánál fölényesebben kezeli az idegen kultúrák kapujának zárait, aki az újvilágban és Nyugat-Európában töltötte élete javarészét, nyugodt hangsúllyal, természetes önérzettel vallja magát magyar írónak.

„Nem szerencsétlenség, hogy magyar író vagyok. Bizonyos értelemben tragikus, hogy nem élhetek otthon és nem írhatok magyarul a magyar olvasóknak. Ez talán szerencsétlenség. De kis nemzet titokzatos, magányos nyelvén írni egy író számára nagy lehetőség is... A nagy méretek nem jelentenek az író számára a szó „alkotó” értelmében nagy „lehetőséget” is. Csodálatosan el tudnak sülyedni a nagy nyelveken belül írói egyéniségek, írói életművek. És a „kis nyelvekből” — idétlen megjelölés, mintha lenne más is, mint érett, művelt nyelv, s aztán kezdetleges, barbár! — vakítóan ki tud sugározni egy szellemiség.”

A hetvenéves Márai Sándor életműve így sugárzik ki máris a magyar irodalom szövetéből, akkor is, ha a hazai hivatalos ernyők ezt a fényt ideig-óráig eltakarják. Akkor is, ha a fiatal magyar nemzedékeknek a maguk erejéből kell felfedezniük, akkor is, ha a nemzet látható elismerését már nem maga, hanem emléke fogja megkapni.

Legyen a hetvenéves számára erőt adó vigasz addig is olvasói láthatatlan gárdájának hálája és köszönete, amely ezekben a napokban öt világrész távolából száll felé, azzal az emberi melegséggel és közvetlenséggel, amelyet nem a hivatalos, csak a valóságos haza tud kisugározni —, az, amelyet szívünkben hordozunk.

~ ~ ~ ~ ~

Új Látóhatár

1969.

XII. évfolyam 5. szám

Határ Győző :

A bazári majom

70 centi a lépés, 600 lépés az 420 méter, jó 400 méterre van a főbejárat ettől a csehótól, de csak 40 lépésnyire az autóparktól, ahol a Fej leparkol: kocsival innen továbbjutni nem lehet — akkora a tolongás, olyan sűrű a forgalom a Külső Cedarwood Főforgalmi Északi Körúton, ahol a Cedarwood Sugárút körforgalma beletorkoll. Mert odamutató nyilak, táblák, égvefelejtett neonreklámok már előreküldik jeleit, de mint az Arc de Triomphe a Champs-Élysées-t, hogy csak a vak nem látja — úgy állja el a Sugárút végét a CEDARWOOD STUDIOS fej-pályaudvarra emlékeztető, piramidális tömege, a filmgyár.

Gidus hunyorogva méri fel a stratégiai eshetőségeket, a távolságot, az időpontot; a Fej harci morálját — hiszen ki tudja, milyen emberevő hangulatban van ilyenkor hétfő reggel, amikor kénytelen 400 métert caplatni a gyárig. Gidus felméri a frontálisan támadó — felfordított tengerfenékre emlékeztető — nyálkás eget, nyálkás ég alatt a balszárnynon rohamozó szelet, amely utcasarki betöréseinél az esernyők százai kifordításával fenyeget, a jobbszárnynon beméri a munkába sietők csörtéit és csatározásait. Lelki tévéernyőjével Gidus szinte már látni véli önmagát, amint a Tülekedés Csatájában a Fej után veti magát ott, ahol a sűrűje tombol s hirtelenében nem tudja, mit hullajtson el — s kerítsen kézre elsőnek: hóna alól kibokszolt soványka táskáját, a szélllel elkarikázó kalapját avagy kiforduló esernyőjét; vagyis hogy Gidusnak lesz-e alkalma a kavargásban kilesni a kellő lélektani pillanatot, amikor a Fej nem tagadhat meg tőle egy odaforduló angol mosolyt; s aztán, ha viszonozzák, az a mosoly is, ki tudja, hol áll meg...

Gidus magabiztos, jó szervező, mindenki tudja, az egész galeri, hogy Jablonkay Guidóban megbízhat; és Gidus a többiekhez képest máris menőnek számít. Elégedetten gondolja végig stratagémáját és elégedetten tart seregszemplét a segédcapatok fölött, mert bevetésüket pontról-pontra, sarokról-sarokra kidolgozta már, elrendezte, sőt, amilyen rugalmas, arról is gondoskodott, hogy egy napóleoni szemöldökrándítással avagy tenyerének észrevétlen sipircelő mozdulatával a felállítást ott a helyszínen megváltoztassa. Parányit nyugtalanítja ugyan, hogy a lányok átvették az angol csajkások hányaveti, nemtörődöm pofátlanságát, csupán mert megtanulták a hülye magazinjaikból és az a divat; és nem is mintha nem a legjobb formájukat mutatnák, mert Sári, Zsüsz meg Görcs — mind a három jóformájú bula, elől-hátul felpolcolt billegőkkel és az erősen zárójeles, karikalábú Görcstől eltekintve, akinek a futószerkezetét vagy takarni kell vagy le kell számítani, a Sári is meg a Zsüsz is bomba dög mind a kettő, ha nem maszatos, elég jó a pillantásfogójuk és a szerelésük is megjárja; csak épp az agyuk lágyul meg, meg a bugyijukat vesztik el, ha soffört látnak, most meg ezzel a két távolsági marhamelákkal fidiznek, fűzik, ha kell, ha nem kell, be vannak ezek csavarodva?

— Mit fűzitek azt a két marhamelákot, becsavarodtatok, lányok, mikor mindjárt indulunk, most akartok lekapcsolódni?!

Most akarnak csatát vesztetni, amikor épp rájukmosolyog a hadiszerencse? Gidus ingerülten veszi tudomásul ingerültségüket; csak attól nyugodik meg, hogy ez a lányok ábrázatán amolyan divat-ingerültség csupán, nem igazi (most a magazinok szerint „a Gyönyörű Undok” a divat) és Zsüsz undokoskodva meg is kérdi:

— Miért, mi az ábra?

Mintha a félórás fejtágítót, amit Gidus alig az imént fejezett be, nem is hallotta volna. Zsüsz pimaszul szempillát igazít, Sári felteszi a garantáltan szintelen fény-rúzszt, ami olyan, mintha nem volna és viselője szűz volna — legalább is a szája; a Görcs pedig óriás méhkaptár-frizuráját babusgatja: koromfekete és akkora séró, mint a Bazilika kupolája — amitől csak még görcsebb a szentem, hogy ki ne menjen a Fejnek a gálája, ha meglátja (bár ki tudja? hátha ez a guzija — a kerti törpe). A többiek a teájukat kavargatják méla undorral ebben a transzport-késdiben — és kávézóban, ahol csak tejestea járja és az a jónevelés, hogy a csészéaljat színültig teleltykölve, lökve pottyantják oda — fele az asztalra, fele a kabátra megy, amit a lelőtykölt fráter ficsori mosollyal így köszön meg: „ta-ta”. A tagok szájasarkán lóg a csikk, lelkes aggodalommal néznek a jelenés elé, de ki is húzták magukat, mint Szaros Pista Jézus nevenapján; Buga is unja már, hogy éjszakánként a trafikautomatákat döntögesse; Pöme autóalkatrészeket umboldál, de az egyik passzere lebukott s egy kicsit ő is kénytelen volt „segíteni a rendőrségnek” (dobták a buliból); Medve geccsöl egy régiségbolt alagpincéiben, egy rozoga öreglánynak, de ahány bronzcsillár, annyi káromkodás az élete; Bice (a szánta Bice) meg a presszógépet nyomorgatja egy döglesztőben — így hát a kosztjára nincsen gondja. De mint betéve tudja, mi az ábra; azt is, hogy ez az utolsó esély. Bugának, hogy a filmgyár cigi-automatáira kivegye a monopóliumot; Pömének, hogy kipanamázza azt a garázst, ahol a filmeseknek karambolos autókat adhatna el garantáltan vadonatújnak, jutányosan; Bicének, hogy a filmgyári kintinban nyomorgathassa a presszógépet;

Medvének, hogy ne kelljen meggyilkolnia azt a rozoga öreglányt az ócskás-pincében; és Gidusnak, hogy bekerüljön a filmgyárba. Mert, ha Jablonkay Guidó egyszer belütközik a CEDARWOOD STUDIOS aranykapuján, hát annyi fuksz, hogy egy hónapba se telik és beszervezi a galérit.

Ez az ábra, és ehhez az ábrához már csak Mr. Dennis Villain hiányzott a galérinek, aki Fej, aki Menő. Mr. Dennis Villainról kiszasszerolták, hogy azonos azzal a Villányi Dénessel, aki már otthon is Fej volt és Menőnek ígérkezett, de még a céco előtt meglépett és Angliában lett belőle tiszszerte akkora Menő, mint amekkorák otthon a Nagymenők. Villányi Dénes tökéletesen beszélt és rendezett angolul, de azért még jól törte a magyart, bár egyetlen íze-porcikája sem magyarul rendezett már; és olyan oltári menő volt, hogy Mr. Villainról a lapok is írtak, filmgyári reklámfőnöke erről rendszeresen gondoskodott (hogy hol — mikor és mit — melyik Londoni Krónika milyen Pletykarovatában hány színésznővel, pénzmágnással avagy versenyzőstárral kombinálták, azt nem tudta bizonyosan a galéri; csupán a szürke kéreg legvastagabb bagaria-rétégen szüremlett át valami homályosan, mert a galéri nehezen tanulta a nyelvet és titokban fel nem foghatta, az angolok mért olyan marhák, amilyenek és mért nem tanulnak meg valami tisztességes nyelven, például magyarul). Gidus háttal kényelmesen nekidőlt a kivilágított aranyhalas tanknak — de veszedelmes ingásba hozta vézna csömlőbain és a kivilágított víz is majdnem kilocsant — de menten visszaegyesenedett és előredőlve, jobbtenyere bőrkeményedését kezdte masszírozni a bal hüvelykujjával. Az autópark sorompóját figyelte, a fémzűst jaguárra várt. Beléjükverte, már mindenki fújta a felállítást, az utcasarkot, ahol Gidus mellé kell vágódnia, és vagy a szöveget magolta, mint a bálgúnárnak öltözött sánta Bice, zöldbársonyban, vagy — ha dörzsölt volt, azért, ha meg nehézfejú, hát azért — csak forgatta a fejében, hogy majd rögtönöz és ő is kivágja magát, a Villányi is meghalozza. Divatos-undok-unottan nézelődtek az ócska transzport-csehóban, a lányok már felengedtek és irígyen vihogva, a Görös beújított harisnyája árát és színét firtatták, és Gizi a Görös csak annál tüntetőbben tárogatta; világítófestékes ezüst medúzák úsztak két cingár karika-lábszáron, tövig, és Sári meg a Zsüsz féltékenyen leste, milyen észbontónak találják a jelenlévő távolsági sofförök: majd belevakultak, így elmagyarázva, hogy milyen az a gátnál egybeszabott harisnyanadrág. Csak Gidus filácsolta mereven a Külső Cedarwood Főforgalmi sugárút bekötését, ahol az Északi Körút belekanyarodik és a távolsági luxusotthonok felől befurakodnak a körforgalomba a nagymenők duplahosszú dög-nagy autócsodái — hogy hátha felfedezi Mr. D. Villain fémzűst jaguárját; de nem. Háta mögött világított víz bugyborékol, féldőglött aranyhalak lebegtek a tankban. A csehó nájlönfüggönye mint második ködfüggöny ereszkedett a világra, pedig a sárga borsóleves köd már oly súlyosan végigfeküdt az úttesten, hogy az emeletes piros autóbuszok mint a vattabálát hengergették a ködöt maguk előtt s a rendőrök orkánja meg az utcaseprők fényesfekete csörgőballonja még csak kivillant valahogy, de a közönséges járőrelők alvilág árnya szertefoszlott, mielőtt Gidus felismerhette volna, ő, nem ő: tartott tőle, hogy elszalasztja. Kétszer is fellármázta a galérit, de vaklármá volt, másodszorra már nem volt képük visszazsallingózni a csehóba (Gidus az esernyőt is az ülés alatt felejtette) s az előtető védelmében leálltak egy kis cidrire. Pöménél, mint mindig, stokkolt a flamó; Medve sopánkodott, hogy a skárpija ereszt és hangosan cuppog, Bice, a bálgúnár lazított és keveselte a stexet — ezt Gidus eleresztette a füle mellett, késő volt már akár letorkolásra, akár új egyezkedésre.

— Nem vagyok marha. Leimra. És ha be se jön? — káromgott Bice, a zöldbársony halálmadár, erősen zsebredugott kézzel; mert nem volt világos, üti-e a markát a stex, ha - - - de Gida egy felkiáltással elvágta gondolatai berzenkedő fonálát. Az automata-sorompónál lassított és lomhán lefőkezett egy fémzűst jaguár leszopott teste. Megvárta, amíg a sorompó felemelkedik; a kocsiból valaki kinyúlt, pénzt gyömöszölt az automata perselyébe — azzal az autócsoda méltóságteljesen besiklott és lődörögve helyet keresett a luxuskocsik hosszú, feltakart soraiban.

— Sztrüll! — vakkantott Gidus, vezénylő rohamtábornok, és maga is bekapálta lábát a startgödörbe. — Itt a Fej. — Aztán az utolsó utasítások: — csak semmi szarakodás. Bele vagányul, apait-anyait. Ki-ki a helyére.

Azzal a galéri leszállásból szétspriccelt az előtető alól, ki-ki rohant előre, hogy hadállását elfoglalja; Gidus pedig, üres, talált aktatáskáját a hóna alá szorítva, cigijét hanyagul lógatva, sétálós léptekkel az autópark gyalogkapuja felé indult, ahol az egésznaposok odatartják bérletüket a stempliző automatának és indulnak a filmgyár felé — ahonnan a Fej maga is várható volt.

Mr D. Villain zsebrevágta a kocsikulcsot, a kijáratnál blokkolt s azzal, a tömeggel sodródva, gyanútlanul megindult a sugárút végén pöffeszkedő Diadalmi Emlékmű — a filmgyár bejárata felé. Nem tudta, hol-mikor csatlakozott mellé ez a bolond ír, aki krepptalpú cipő-koturnuszon tipeg és agyonvattázott vállalival izompacsirtára emlékeztet, akin minden ruha kireped; csak azon vette észre magát, hogy nem tudja lerázni. Magándetektív, akit valófélben lévő felesége szabadított rá? És még a legbolondabb ír is lehet-e olyan bolond, hogy köcsögkalapot tegyen fel, ami a bankhivatalnokok egyen-kalapja a City-ben (míg esernyője sehol) — a francia *béret* helyett, ami viszont a filmgyár és környéke egyen-svájcsapokája...? Csakhogy a törpe óriás, akit írnek nézett, magyarul szólalt meg.

- Halló. Villányi úr?

Amire Gidus azt várta feleletül, hogy igen, Villányi vagyok, mivel szolgálhatok, kihez van szerencsém? De Mr. Villáin szűrés-barátságosan megnézte és csak annyit mondott:

- Halló.

Nem mondta, hogy azonos. Gidus haja a köcsöskalap alatt égneállt arra a gondolatra, hogy esetleg rossz jaguárra tippelt, és míg ő egy sültangolnak elkezdte a fűzést és beadja a mézesmadzagos lepra dumát, valahol egy másik fêmezüst jaguárban, a jóban, az igazi Villányi most kanyarodik be az autópark bejáratánál. Mindegy, ha már benne vagyunk — gondolta, sötétén fogadkozva, hogy ha nem az igazi Villányi ez a bazári majom, hát leveri rajta.

— Levelem van, Villányi úr — halásza elő a zsebéből és nyújtogatni kezdte; de az ál-Villányi nem mozdult, hogy elvegye, úgy kellett rátukmálni: — magának szól.

— Nekem? — csodálkozott el Mr. Villain, akiből az első magyar szóval bontakozni kezdtek az Igazi Villányi körvonalai. De csak tartogatta, nem bontotta fel. Gidus felbátorodott.

— Fel is adhattam volna, de gondoltam, jobb, ha magam. Hátha mindjárt beszélni akar velem. — Szeme gyönyörűen kéklott, szinte hipnotizált az őszinteségével. — Csudára szeretnék a maga keze alatt dolgozni. Így görbüljek meg. Maga irtó nagy menő otthon. A Hunniában mindenki tele van magával. Mikor a Huniban Ödönnel forgattam a LÁZAD A SZÍK-et, mondják, az a SZÍK se lett volna olyan, amilyen oltári filmet a Hunniában még nem csináltak, ha én nem dolgozom a keze alá. Ödön...

— Kődös időnk van — szúrta közbe Mr. Villain gyűröttén, szürkén (ezt a gyűrött szürkéséget is csak a beérkezettek engedhetik meg) és gyakorlott vitorlázó mozdulattal (benn volt a yachtja) a fülére húzta a svájcisapkát.

— Az, de még milyen! Ronda kődös időnk van — kapott rajta Gidus lelkendezve; és szinte ellágyult szeretettel legeltette szemét köröskörül a kód súlyos tonnáin: ha egyéb nem, hát ez. Már volt valami, ami kettejük közt közös, ami összefűz — a kód. Hálás volt érte és nem cserélte volna el a Bahamákért: a mi kődünk, a mi időnk. Felszabadultan folytatta: — Ödönnel öreg haverok vagyunk még az UTCÁRA CSEPEL előtti időkből, hiszen Villányi úrnak nem kell bemutatni, ki az a Bocskó Ödön, Ődi bácsival sok filmet segédrendeztem; UTCÁRA CSEPEL; SZTÁLIN ÉS AZ ÍVÓVÍZ; utána jött a LÁZAD A SZÍK, ezt már ha-veri alapon, rámbízva; a MEGBOCSÁTHATATLAN 1919-et meg tisztára egymagám forgattam, Ődi beteg volt, muszáj volt neki, magam guriztem a vágóban, amíg az a vizsgálat volt ellene. Emlékszik, Villányi úr?

— Mmmm.

No lám, emlékszik. Akármilyen faramuci bazári majom is ez a Villányi, emberszabású odáknak látszik; csak meg kell dolgozni. Gidus belendülve folytatta. — Akkor Ődi azt mondta, Gidus, mert Jablonkay Guidó a nevem, de a szakmában csak Gidusnak hív mindenki, Gidus, ha egyszer ebben a bűdös életben innen kikerülsz és Londonban akarod megcsinálni a szerencsédet, hát úgy igyekezz, apa, hogy a Villányi Duckó szeme megakadjon rajtad. Ne, itt ez a levél. Add át, neki magának. Hogy tudja, ki vagy. De vigyázz, ha elkapnak vele, hát engem is lesittelnék még öt évre, neked is befellegzett. — Gidus gallérjába húzott görnyeteg szerénységgel tette hozzá: — hát ez az a levél...

Jól volt-e időzítve, nem volt — a fásoros mellékutca templomsarki bolthajtásából ügetve érkezőben egy ordítóan elegáns, nyurga fiatalember épp akkor csatlakozott hozzájuk. Szókitett haja és palackzöld bársonyszakója csak mérsékelten ázott el a szemerkélő országos esőben, nyakáról zöld bársonyszalagon a György-kereszt papírkópiája lógott, csuklóján aranylánc szívalakú dublé lakatja fityegett; egyik lábát mintha húzta volna. Ez a bájgúnár Villányit kutyába se vette, annál háborodottabb elmerajongással vigyorgott Gidusra és mint az eszményi (alig-bice) középcsatár, aki teljes pályaleroanással nehéz helyzetbe hozza az ellenfél kapuját — megszólította:

— Jablonkay úr! Az isten szerelmére! Már az egész Szóhót tűvé tettük magáért. A LONDON MOKÉP mindenütt kerestette, a titkárja azt mondja Japánba repült...

— Kicsoda maga, mit akar?! — förmedt rá Gidus, ál-pulykamérgesen, a Bicére. — Nem látja, hogy a Villányi úrral vagyok itt izében, tárgyalok?!

— A Villányi úrral? — jajdult fel a Bice (jól adta az elképedőt) — minek magának a Villányi úr?! Jól gondolja meg, Jablonkay úr, mielőtt valamit is aláír, a LONDON MOKÉP-nél most gépeljük a szerződését, Herman úr a haját tépi, most mi lesz, mondjam, hogy nem?

— Hát azt hiszi Herman úr, ha az utcán így legázoltat, majd hanyatt-homlok spurizok, hogy aláírjam?! És megnyomva, mély megvetéssel hozzátette: — oda ne rohanjak.

Bice adta a kétségbeesettet.

— Mikor lesz otthon?! Az isten szerelmére, Jablonkay úr! Könyörgöm! Felkerekítjük, legyen évi nyolcezer. Jön?

— Meg volt mondva, hogy ne zaklassanak otthon, kiadtam a titkáromnak. Ha valamit akarnak, forduljanak az ügynökömhöz. Lefalcolni, fiam, lefalcolni, amíg finom vagyok.

— Meg lesz mondva, Jablonkay úr. Ezer bocs, Villányi úr. Meg lesz mondva a Hermán úrnak.

— Mmmm — mümmögött mélyen, udvariasan Mr. Villain, de sem lépteit meg nem lassította, sem nem érdeklődött aziránt,

ki az a Herman úr. Nyilván tudta. Hogy képviselő; hogy cseh származású író; hogy számlálatlan millióival a zsebében a játékfilmek szerelmese; s hogy aki a kopasz Herman puszipajtása, az maga sem lehet akárki. A Bice lemaradván, Gidus megbántott méltósággal folytatta. — Mert nekem nem mindegy ám, kivel állok össze. Amikor a LÉGYJÖT forgattuk és berendelttem az egész flóriántéri galerit, hát nem mondhatja senki, hogy szégyent hoztam a szakmára. Egy se volt profi, de mintha született filmarca lett volna. Ődi bácsi szerint a MINDHALÁLIG volt az új magyar hullám, innen kezdtük lepipálni a digókat. Hogy csupa amatőr legyen, az is az én ötletem volt. Azért mondom, szívesebben melegcsákányoznék a Duckó bácsival akár fél fizuért, felőlem megkajdizhatja a jumpamját a bőrhajú Herman bácsi a Szóhóban meg az egész LONDON MOKÉP. Nekem elég, ha csak bevisz a személyzetire és azt mondja... de nyugodtan szólíthat Gidusnak, szakkörökben Gidus vagyok mindenkinek, Villányi úr...

Mr. Villain már éppen Gidusnak akarta szólítani Jablonkayt, amikor ebben megelőzte egy édesen pöszéző, zabálnivaló női hangszóró:

— A Jablonkay! A Cica! a Giduci! Nem igaz!

És csókra nyújtotta kacsóját. A selypes, szexi női hangszóró tulajdonosa csíkos királytigris-utánzatot viselt, a bunda alatt semmit, csak gey köldökékszer, ami „ment” a mályva hálóingecskejéhez és összesztúzta, hozzá feszes harisnyanadrágot, amelyen ezüst medúzák világítottak. Liliputi termete arányos volt, eltekintve görbeteg pálcáitól; koromfekete méhkaptár frizurája a csapadékvételtől festéket eresztett és koromszín maszat-csíkot csurgatott a tünemény homlokára. Túl buzgóságában, ez a Búbáj-Baba, Villányi úr oldalára került, az ő karjába csimpaszkodott ennivaló szórakozottságában és fel sem foghatta, mi az, ami Gidusnak olyan nagyon nem tetszik — amivel felborul a felállítás; de Gidus vasvilla-tekintetét műszempillájának gyors rebegtetésével igyekezett ellensúlyozni, úgy mondta: — Nahát! Giduka! Hogy milyen egyfalu Bécs!

— Nicsak, a Tündi! Tündike! — kapcsolt Gidus, arca felderülését színelve, pedig nagyon pipás volt; de azért bemutatta: — Gugulülhy Kinga, a MEGBOCSÁTHATATLAN 1919-ből; Villányi Duckó.

— Nézze meg az ember, elhúzna mellettem, meg se látná azt a csóró színművésznőt. Hogy így összefutni veletek! Szívi! Megörülök. Hova-hova, Giduci, csak nem a filmgyárba?!

A kérdezett sanda oldalpillantást vetett Mr. Villain-re, mintegy továbbítva a kérdést annak, akitől a megválaszolása függött — hogy ő, Giduci, beljebb kerül-e a CEDARWOOD STUDIOS egyre közelebb nyomuló, fenyegetően monumentális Diadalmi Díszkapuzatán avagy kívülreked. De Villányi úr a feleletnek a legkisebb jelét sem adta, sem arcizmának egyetlen rándulásával el nem árulta, tetszik-e új szerepe — mert míg a beszélgetés rajta keresztül folyt, távolról sem vették levegőszámba, hanem inkább az akusztikai hangvető mennyezet és a rezonáló padló szerepét szánták neki, amely nemcsak felerősíti, de tudatosítja is, amit hall: hogy istenkém, Gugulülhy Kinga, a Tündi, a Búbáj-Baba — bár tehetsége parlagon nem hever, most nem játszik, csak pihen, mert férje, a hülyüske, nem engedi, amilyen angol és amilyen gazdag; de imádja és majd rábeszéli; két kocsijuk van és a tengerparti bungalójukon kívül a belvárosban egy bázi nagy, nem fogja elhinni, mikor jön? paplaktól, csodápalota, eljön ugye? mert nagy társadalmi életet élnek... Tündi még a telefonját is rátukmálta Gidusra, jól szájába rágva a Villányi Mufurcnak is, 666-1212, haláli könnyű megjegyezni. De Gidus nagyon rühelte a Görcs jelenését, amit már akkor elpaccolt, amikor a lüke bigéje a Villányiba csimpaszkodott; s amilyen zabos volt, Gidus egyízben még le is gizizte anélkül, hogy észre vette volna. Hogy csókhintetősen a karikalában valahogy elette a penész és megszabadultak tőle, Gidus iparkodott a helyzet magaslatára emelkedni és meredekre srófolta a dumát.

— Láthassa, Villányi úr, itt is, ha akarnám. Megvan a gárdám. Csak össze kellene szedni. — És Gidus előjött a farbával. — A magam filmjét forgathatnám. Tündinek remek teste van, de nem az egyetlen. Hogy a svédek berezelnének tőle: olyat. Nem riadok vissza. Négerrel. A nőidomár. Szétszednék a mozit. Ez a táská — vert rá üresen leffegő táskájára — minden ötlete aranyat ér. Olyan, mint az utcán heverő milliók, Villányi úr. Nem Duckó bácsi lesz az első, akinek a sültgalambot a szájába tolom, szólítson Gidusnak...

Csak hogy Mr. Villain e pillanatban másvalakivel volt elfoglalva. Egy többszörösen körözött tömeggyilkosnak öltözött hűstorony és erőművész állta el az útját, szemmel láthatólag erőlködve, hogy mondóka-bunkóját kétmarokra fogva, úgy kólintsa fejbe vele, hogy vagy belesántul, vagy jobb belátásra tér:

— Ööö...

(Az oltári marhája: a Medve. Hát van ennek hantája, szabad az ilyennek a perc ihletére bízni a dolgát, hogy majd rögtönöz?! — gondolta Gidus, amikor ezt a gázoló nemzeti szerencsétlenséget meglátta.) Csak Mr. Villain nem látott semmit; érezte ugyan, hogy valaki súrolta-dörzsölte, tán meg is lökte elmenet, de nem az első és nem is az utolsó, ebben a reggeli tömegben. Még angolos-jólnevelten hátraszólt utána:

— Sorry — mondta.

Meg se látta; levegőszámba vette. Úgy vette Medvét levegőszámba, mint a repülőgépet, ha a légszakban kissé lehuppan, de nem engedi magát zavartatni és négy motorjával húzza a csíkot toronyiránt — mert már ott tornyadozott előttük, két öregbástya közt a diadalív, széltében- hosszában mint öt Keleti Pályaudvar: a CEDARWOOD STUDIOS filmgyár végtelenbe vesző

várfala, a kétfelé kanyarodó Külső Cedarwood Avenue. Mr. Villain lelépett a járdáról és elindult az autók megvadult orrszarvú-csordája közt, azzal az egykedvűséggel kockáztatva életét, amit az angoloktól eltanult. Ha ő brahira megy, én is mehetek brahira, gondolta Gidus nekibuzdulva, és lelépett: ha elgázolják, az ő bajuk. Azaz hogy csak lépett volna — vissza kellett lépnie: embermagas duplakerek freccsentették derékig tele sárral, már a zaftos káromkodást a vezetőfülkéből fel se vette (amúgy sem értette) — a kábeldobokat szállító mammut-alkotmány után generátorok következtek, vonatúton, majd hídszakaszok, görgőkön. Kettős gummiabroncsok, hernyótalpak, görgők, görgők... Még annyi lélekjelenléte volt, hogy utánakiáltson:

— De Villányi úr! Duckó bácsi! A levelem! Az Ödi levele, a Bocskó Ödöné! Hát el se olvassa? Mibe maradunk...?!

Nem volt bizonyos benne, mit intett — mit nem; mert Villányi mondott is valamit, mégpedig igen szelíden és jólelkűen, sőt még meg is lebbentette a levelet, mielőtt újra eltette zsebgégyűrve (ha nem zsebnek-melléggyűrve), alkalmasint, hogy majd szolgálati úton, holnapután kiskedden lesz a napja, valami titkárnő hogy majd izél, telefonál, de a keserves rihonya teremtését annak a ganaj lubnya pofádnak, a cigány-lubnya beképzelt anyáddal együtt, hogy maradtál volna benne, míg el nem rohadtok a szeméten, te rohadék szemétláda te, te b a z á r i m a j o m ! — lebegett Gidus száján a szó és ki is szaladt volna, ha a gondolatát el nem nyeli a forgalom harsogása, a diesel-dübörgés.

Az meg, mintha az éggel kötött volna különleges életbiztosítást, olyan jámborul kelt át a csikorogva fêkező gépkocsik hatat oszlopán jobbról-balról, csak úgy átvágott, és csakis az ilyen gyűrött-szürke kis bűdös nagymenőnek lehet akkora dög szerencséje, hogy a haja szála nem sok, annyi se: semmije se görbült meg, nem hogy elgázolná. Haver az ilyen? Úgy évic kélt át a túloldalra Villányi úr, hogy ki tudja — rá már nem is emlékezett. Gidus nemcsupán Villányi haverségében kezdett kételkedni, amire minden oka megvolt, de magyarságában is; elmondta románnak-zsidónak-nácinak-suvernyáknak-fakabátnak-frájernak, sőt, már emberségeért sem adott volna huncut megveszekedett fagarast, mert Gidus úgy vesztette el az autószállító autók meg a gépegység-szállító ágyútalpak emeletes tömegében, hogy azt se tudta, hol-mikor tűnt el: felment-e a diadallépcsőn, elslisszolt az arany díszrácsok mögött vagy tán be se ment - - ? Azt már méltóságán alulinak tartotta tudomásul venni, hogy amikor elfutotta az igazi pulykaméreg, a szemére is nedves fátol ereszkedett s most kettős ködön keresztül szemlélte a világot; de csak szipáskolt egyet és azzal leküzdötte érzelmeit. Kétfelől karolták a tagok, a Sári meg a Buga, de azok se tudtak egyebet, mint hergelni, ilyen békésen zsembelve vonszolták a belüket vissza a transzport-csehóba — hol az avasban kujtorogtál, Gidus, így borigáztatni az embert. — Hová tettétek a szemeteiket? — Kinéztünk utánad. — Smároltatok. — Frászt smároltunk, kinéztük a szemünket utánad, filácsoltunk. — Majréztatok. — Ki majrézott, úgy ismersz? — Menj a bőbe. — Ne marhaskodj, mi volt, Gidus, volt a Villányi? — „Villányi”? Ki nem szarja le? — Ne dilizz, Gidus, dobj be egy bagót, kösz (a bécsi öngyújtó kínlódik a nedves londoni széllal) — mondd már, apa, találkoztál az ürgéddel, leadtad a leprát, halózta? — Ahelyett, hogy smároltok, odatothattátok volna a pofátokat. — Nem smároltunk: te nem voltál sehol. Szóval nem halózta? Leprás vagy, Gidus, leprás a hantád, ráfáztál nála. — Nem fáztam. — De ráfáztál. — Szétfecöllek. — Zsüsz! Zsüsz! Ott a Zsüsi is. (Zsüsi: a Pöme volt lubnyája)... Sári, Zsüsz, Bigék, így lehet ezekre számítani. Elvesztették a nagy kavargásban.

Vajon ki lehetett a vamzer — a szemét, aki a Villányinak befűjta, hogy fal az egész? Nem tudott a titok nyitjára jönni. A haditerv hatlövétű volt, az ugyan vamzolás nélkül nem mond csütörtököt. Valaki vamzolt. De ki?! A Pöme meg a Medve ugyanannál az asztalnál várták s mialatt hárman körételepedtek, nem mondták, csak az állukkal böktek arrafelé. A transzport-csehó másik sarkában, a kábátokkal teleaggatott véce-paraván mögött a Görcs itta bizalmas négyesben a tejestéát három távolsági gépkocsivezetővel a nehéz súlycsoportból. A Sári meg a Zsüsz a sárga irigység csurgó nyálát erkölcsi felháborodás mögé rejtette és lefrankázta a Görcsöt; a férfiak ingerülten méregették a galeri-szőkevényt. A Görcs a mutatvány kellős közepén tartott; a mutatvány egyik lényege az volt, hogy olyan hűvös-lekezelő és ajkbiggyesztően undok volt, mintha csak a TISZTESSÉGES NŐ című sztriptíz- újságból vágták volna ki: csak sivalkodva megzabálni, feleségül vagy amúgy. A mutatvány másik lényege az volt, hogy őket — a galerit — nem hogy kutyába, de kutyakaki-számba se vette. Gidus a pénztárcáját is odamutatta hanyag-előkelően, hogy mi az, Görcs, osztás van, már a stex se kell? De a Görcsnek már az ő stexe se kellett, keresztülnézett rajta, mint valami pity vagányon, összetévesztette az aranyhalas tankban a kivilágított vízzel a galeri háta mögött, és tüntetően nyújtózva, ezüst-meduzás karikalábait combig kirúgta.

Az osztás nem ment simán, senki sem várta és talán meg is lett volna sértődve, ha simán ment volna. A Buga meg a Pöme nem fogta fel, mi a figura és nem találta helyét a felállításban: nem vágódtak Gidus mellé, mint örömhírhözók, udvarlására járuló régi hódolók avagy megvesztegető ajánlat-közvetítők, ahogy a szájukba rágta; sehol sem voltak, ennél fogva stex nekik nem jár. Ők viszont kötötték az ebet a karóhoz, a kiszállás az kiszállás, megvoltak a költségeik és arról igazán nem tehetnek, hogy Gidus a Villányi-pókkal elcsászkalált másfelé. — Másfelé?! — Frankó. Minket akarsz átrázni?! apa! — Ki akar átrázni?! — Lepra hadova! — Egy sábeccal nem állok le. — Ki sábecolt? Ma kimenő van. — Vidéki vagy, Buga. — Hagyjuk ezt, apa. — Pity kanalas, csak rád kell nézni. — Hagyjuk a lepra dumát... Hosszas és élvezetes veszekedés után, amelyben épp úgy appelláltak az érzelmekre, mint a Fekete Kézre, Buga és Pöme végül beérte a felével. Kaptak egy-egy fontot. Buga búsan révedezve, mintha lelki szemei előtt is el akarná tagadni — úgy emlékezett vissza a cigi-automatára, amit az egyik kioszkban

talált, nem tudott ellenállni, hogy meg ne döntögesse, azért ment ki az eszéből az egész felállítás és ha csak egy font üti a markát a kettő helyett, az is ráadás. Pöme a neki kijelölt sarkon egy kis Fordot plankolt fel a mellékutcai autósorban sáros-szürkén szontyologva, és ha már a kulcsköteg úgy is vele volt, belepróbálta. Egy éppen illett bele, meg a drótot is hamar befűzte a gyújtásba; de a Gidus sem akarta cserbenhagyni, így hát csak berúgta a motort és elfuvarozta a tragacsot két sarokkal odébb, veszett gombostűnek. Így egyben fityinget sem ér, de az alkatrészekért egy tizest majd csak legombol a kócerájban az ő garázsbeli másik passzere. Ráállt, hogy csak egy font legyen, a Gidus nem üzlet; és azon mélázott, hogy a kis maszatos Fordot azon a sarkon, ahol hagyta, még ott találja-e? Medve okvetetlenkedett csak, hogy ő ott volt. Gidus bal hüvelykjével vadul dörgölte jobbtenyere bőrkeményedését. — Ott voltál, Medve, de akár ott se lettél volna. Ki se nyitottad a szádat. — Ha egyszer úgy rohantatok a manuszoddal. Mire megfordultam, nem voltatok sehol. — Azonkívül, hogy majdnem fellökted a Villányit, ha meg nem fogom, elnyekken. — Jó-jó, csak brajgecolj. — Ki brajgecolj? — Én arra a stexre számítottam. — Én pedig nem vagyok Lefkovics, a fejőstehén. — Héderre kell. — Héderre? Azt hiszed, a pofafüldő elég, akkor is, ha csak állsz, mint a bádogfeszület, hogy se köpni, se nyelni? Majré pancser. — Ki a majrés, ki a pancser?! — Pénc pancserokkal nem dolgozom. — Ki a pénc pancser?! — Hekus Dönci! „Nem talál”. — Ott voltam. — Nem vettem észre. — Megjátsszod magad, Gidus. — Ki játssza meg magát, én játszom meg magam?! Te játszod meg magad. Húzd le magad, apafej, pancsernak stex almás: nem jár... Még osztotak egy darabig; azon, hogy ki a nagyobb pancser, ki játssza meg magát, kinek az apja volt bádogos, ki milyen „fiatal”, melyik kutyának a mije zimankós és ki micélből menjen milyen bőbe; de végül a Medvének le kellett nyelnie, hogy csak egy félkoronát löknek oda neki, mint valami csavargónak, földalattira — neki, aki pedig ott volt. Kiverje a huppot? Nem verte ki. S nem is attól való féltében, hogy Gidus eláztatja a Lefkovics előtt, vagy hogy tudja, mi vaj van a fején; hanem inkább valami esős, szitáló londoni ernyedtség vett rajta erőt; most mehetett vissza az alagpincékbe, sarokból-sarokba geccsölni azokat a bási vén bronzcsillárokat és sötéten mérlegelte, hogy mégis csak az lesz a vége, nagy kénytelenségből. Hazavágni az öreglányt. A szomszéd asztalnál a büdöspipás sofför a szürkeagár-verseny tippjeit tanulmányozta a kibelezett reggeli kiadásból, a többit lecsapta az ülésre; Gidus oldalpillantása a lapon a pletykarovatra tévedt, ahol a fénykép alatt (ráismert) Mr. D. Villain nevét fedezte fel, amitől epeomlést kapott.

— Hová méce?! — mordult az elriszáló Zsüszt után — nem kell a sztex?!

— Ja — szólt vissza kurtán a lány, és a női vécé felé indult. — Csak megcsinálom magam.

A Villányi, ez a bazári majom, a szürke, gyűröttes beérkezetttségével, fémzüst jaguárján hazafelé menet... Jó karambolt kívánt neki, halálos végűt; mert hogy fel se bontja, meg se találja még egyszer azt a Londonban készült levelet a Bocskó Ödöntől, meg a titkárnője se ízél, telefonál, az fux. Gidus körülnézett. A Bice, ez a borbélylegény, még annyira sem érdekesítette, hogy visszatolja a képét. Miért is kellett egy ilyen sántának meglépnie, otthon nem lett volna döglesztő elég, amiben nyomorgassa az eszpresszógépet? Jobb is, hogy nem jön, körülröhögni, különben se volt belevaló, lazított — hacsak nem ő volt a vamzer. Lám, a Sári is büdösöli a fontját, úgy ül, odébbhúzódva a börtánzatton, hogy a szürkeagari mögül előpislogó frájerben felbátorodó kétségek ébredjenek — a „Hölgy” tán nem is hozzájuk tartozik; hát nem, Sárít már se a stex, se a galeri: csak a palifogás érdekli, megirigyelte a Görcstől a dicsőséget, az is lemorzsolódott. Már senki sem tiszteli benne a góré. Kiteszi a három fontot háromfele az asztalra - hozzá se nyúlnak. Buga megy bugázni az Olcsó Áruházakba, szemén sok-sok cigi-automata tükröződik, megdönteni való. Pöme tükön ül, biztosan kinézett magának egy szajré tragacsot a sorban; Medve magábaroskadva duzzog. Ideje cihelődni. Csak ez marad — úri módra távozni. Gidus előkotorja ernyőjét az ülés alól. Egy szót sem szól. Otthagyja a három fontot az asztalon. Kifordul. Az angol pincérlány tátva felejtett szájjal néz utána s úgy követi szemmel az üvegen, a nájlönfüggönyön, az aranyhalakkal bugyborgó vízen keresztül; nem tudja, borra való-e vagy feledékenység. Volt vamzer, nem volt — hogy az a bazári majom Villányi honnan, melyiktől, kiszagolta-nem szagolta, hogy fal az egész: több is veszett Mohácsinénál, bánja is ő már. Pénc pancserokkal nem dolgozik. Gidus már messze jár. A galeri, ha volna, még egymásra nézne; de nincs. Heten hétfelé indulnak, holnapra elveszítik egymás címét, hívószámát, emlékét. London hasnyálmirigye nagyot rándul, nyakonfecskendezi őket a gyomorsav s mire észbe kapnának, már azt se tudják, hogy amit szétmárt, atomjaira csikart, az első volt-e vagy az utolsó — az ő galerijük volt-e vagy egy másik, olasz, görög, arab, jamaikai, vagy csak egy magyar galeri.

~ ~ ~ ~ ~

Szabad Európa Rádió

1966. január 28.

Sulyok Vince :**Nyugati levél**

Műsorvezető: NYUGATI LEVELEK. Sulyok Vince írja Stockholmból.

Narrátor: „De Aderon”, „a Tizennyolcak”, - ezen a néven ismerik a svéd Akadémia tagjait Skandinávia-szerte. Francia akadémikus-kollégáiktól – akiket az alapítás első órájától példaképeknek tekintettek – többek között abban is különböznek, hogy hivatalos formában nem nyilvánítják magukat halhatatlanoknak. Meglehet ugyan, hogy magukban nagyon is igényt tartanak erre, III. Gusztáv király azonban, az alapító, már 1786 körül reálisabban gondolkodott annál, semhogy az önmegdicsőítésnek ilyen külsődleges formái érdekelték volna. Sőt: a svéd nyelv és irodalom istápolására rendeltetett intézményen belül, szinte egyedülálló jelenséggént az egyébként olyannyira a k a d é m i k u s Svédországban, még a több-kevesebb egyéni fáradozás, törekvés árán megszerzett címek és rangok sem kaptak polgárjogot! Ha ki e gyülekezetbe egyszer bekerült, az Akadémia termeiben, akadémiai kollégái társaságában, csak az egyszerű „herr” vagy „fru” megszólításra tarthatott igényt.

Tradíciókban, sőt helyel-közzel már angolosan bizarrá merevedett szokásokban és regulákban azonban a stockholmi Börze-palota felső emeletét elfoglaló Akadémia sem szenved hiányt. Valahányszor például a Tizennyolcak ülésre jönnek össze, vagyis általában minden csütörtökön, tizennyolc ezüstpénz várja őket az ülésterem posztóval borított asztalán. Az érmék egyik oldalára az alapító Gusztáv arcképét verték, a másikra pedig az Akadémia jelmondatát: „Szellem és izlés”. Eredetileg úgy volt, hogy az összejövetelek megnyitására pontosan megjelenők kaptak egy-egy ezüstöt, ez a szabály azonban úgy módosult mára (s az Akadémia ellenfelei és bírálói próbálnak ebben valami nagyon szimbólikusát látni!), hogy azok között osztják szét a pénzecskéket, akik az ülések bezárásakor is a helyükön találhatók még...

Az Akadémia igazán ünnepi hónapja egyébként a december, s ünnepélyessé tételéhez két fontos esemény is hozzájárul: december 10-én kerül kiosztásra a Nobel-díj, december 20. pedig maga az Akadémia házi ünnepnapja, melyen a királyi család is jelen szokott lenni, s melyen az esetleges új tagok is megkapják helyeiket s megtartják székfoglaló előadásukat, akadémiai székjéből kihalt elődjük munkásságát méltatandó. Az Akadémia aranyérme és egy sereg más kitüntetése is ekkor kerül kiosztásra művészek és tudósok között.

A Svéd Akadémia társadalmi rangja és tekintélye, külsőre legalább is, általában jelentősnek látszik, bírálóinak száma azonban mintha állandóan nőtt volna az utóbbi évek során, elősorban természetesen az irodalmi Nobel-díj odaitélése körül történt mulasztások és melléfogások miatt. Mint ismeretes, Nobel Alfréd végrendeletileg bizta meg az évenként díjazásra érdemes író kiválasztásával a Svéd Akadémiát, miként a fizikai és kémiai díj odaitélésével a Királyi Tudományos Akadémiát, az orvosiéval pedig a Karolin Intézetet. A Svéd Akadémia a maga részéről hosszú gondolkodás és habozás után fogadta csak el ezt a megbízatást, jól sejtve előre is a vihart, tiltakozást és kritikát, amelyet egy-egy döntésével vált majd ki ország, sőt világszerte.

Már az első irodalmi díj kiosztásakor, 1901-ben beigazolódott, mennyire jogos volt ez az aggodalom: Sully-Prudhomme helyett még mi, hat évtizeddel később élők is nagyobb örömmel látnánk például Tolsztoj Leo nevét a névsor élén. Az Akadémia érzékenységére és csökönyös sértődöttségére vall, hogy Tolsztojt később se találták elég „érdemesnek”. Igaz persze, hogy Ibsent és Strindberget sem – pedig a két skandináv óriás életművét közvetlenül és első kézből ismerhette mind a tizennyolc!

Az ő mellőzésükben azonban már egészen más tényezők játszották a döntő szerepet, jelesen az Akadémia elcsüggesztően maradi konzervativizmusa, valamint a Nobel-testámentum szavainak, szellemének és szándékának egyoldalú – és valószínűleg alapvetően téves! – értelmezése. Nobel kapkodva fogalmazott, ceruzával papírra vetett, nagyon homályos végrendeletében ugyanis az olvasható, hogy az évenkénti díjat mindig annak kell odaitélni, „aki az irodalmon belül idealista irányban a legkitünőbbet hozta létre”. Az „idealistisk riktning” kifejezést az Akadémia később állandóan pajzsul használta a gyakorta (majdhogynem évenként) megismétlődő támadások és bírálatok kivédésére. Számátalan mellőzött jelentős íróról nehéz lett volna ugyanis bizonyítani, hogy alkotásai idealista irányban hatottak... A kifejezés nemcsak pongyolán henye,

hanem arra is kiválóan alkalmas, hogy a (különösen még a századfordulón) nagy számarányban nyugdíjas püspökökből és polgári érényekben megöszült egykori egyetemi professzorokból álló gyülekezet teljesen a maga sajátos szempontjai szerint döntsön afölött, mit tekint „idealista irányban ható” műnek.

Nobel végrendeleti szavainak értelmezésével kapcsolatban azonban forradalmian jelentős és merőben új felfogáshoz jutott el Elias Bredsdorff svéd professzor az utóbbi évek során. Bredsdorff szenzációsan hangzó állítása szerint a Nobel-díjat csak kivételes esetekben, mondhatni az Akadémia tudtán kívül és szándéka ellenére! osztották ki Nobel Alfréd szellemében.

Állítása bizonyításául elsősorban Georg Brandesnek, a századelőn egész Skandináviára fontos befolyást gyakorló dán kritikusnak Henrik Pontoppidanhoz írott eddig ismeretlen levelére támaszkodik. Ebben a következőket írja a Nobel-díjról Brandes a szintén Nobel-díjas Pontoppidannak: „Midőn Nobel határozata, hogy a díjat a legjobb idealista irányu műnek kell adni, ismertté vált, megkérdeztem Nobel közeli barátját, a stockholmi Mittag-Leffler csillagászt: Mi az, hogy idealista, mit akart ezzel Nobel? „Könnyű dolog megmagyarázni” – válaszolta a barát, „ő anarchista volt; idealistán azt értette, aki polémikus vagy kritikus álláspontot foglal el a vallással, királysággal, házassággal, az egész társadalmi berendezkedéssel szemben.”

Bredsdorff szerint ez a Brandes-magyarázat kitűnően összevág mindazzal, amit Nobelről, Nobel politikai és szociális felfogásáról, elképzeléseiről egyébként is tudunk.

Bredsdorff állításaira adott (bár részben kitérő!) válaszként is fölfoghatjuk Anders Österlingnek, az akadémiai Nobel-bizottság elnökének nyilatkozatát, amelyben többek között azt mondta: „A probléma az, milyen mértékben vesszük figyelembe a Nobel-testamentum fogalmazását „idealista irányu” műről. Ugy vélem, hogy ez a meghatározás komplikálttá teheti például a díj odaitélését abszurd irónak – az alkotásnak bizonyos fokig fölemelő jellegűnek kell ahhoz lennie, hogy írója számbajölessen”. Ehhez még hozzáfűzte: „Főadatunk olyan, hogy tárgyilagosan nézve lehetetlen megoldani. Nem választhatunk ki egy író sem anélkül, hogy egyeseknél ne váltana ki bírálatot. S természetesen történtek hibák is.”

Hogy történtek hibák, még hozzá súlyos, sőt nevetséges melléfogások is, ez Arthur Lundkvistnek, a svéd irodalom hatvan éves enfant terrible-jének is a véleménye. Lundkvist a Svéd Akadémia legkövetkezetesebb bírálói közé tartozik már hosszú évek óta. Véleménye szerint Solochoy ezidei díjazása is tulajdonképpen az Akadémia Canossa-járása volt a Paszternákkal elkövetett „vétekért”. Az ehhez hasonló gesztusok mindennél világosabban igazolják, hogy az Akadémia zsákutcába került, ennek oka pedig csak az lehet, hogy a Tizenhét elvesztették érdeklődésüket és kapcsolatukat az élő irodalommal, a korról, a mával. Lundkvist ezt az akadémiai tagok magas életkorával magyarázza. A hetven év mint átlagos életkor valóban szokatlanul magas egy olyan intézménynél, amelynek frissen, elevenen kellene követnie a világirodalom eseményeit és törekvéseit, bátorítólag fölkarolni az egészséges és ígéretes új jelenségeket. Végso következtetéseiben is pesszimista marad Arthur Lindkvist: hogy a Svéd Akadémia visszanyerje életképességét, s ezzel együtt tekintélyét, meg kellene fiatalodnia az intézménynek! Erre azonban mindaddig semmi kilátás, amíg az egyszer megválasztott tagok életük végéig, fizikai és szellemi teljesítőképességük (leggyakrabban: teljesítőképességük!) végso órájáig az akadémiai stallumokban maradhatnak.

Műsorvezető: NYUGATI LEVELEINK sorában Sulyok Vince stockholmi levelét hallották.

~ ~ ~ ~ ~

Szabad Európa Rádió

1966. február 3.

Sulyok Vince :**Könyvek - Tanulmányok**

Műsorvezető: KÖNYVEK – TANULMÁNYOK. Kedves hallgatóink, mai műsorunkban először Halldór Laxness, a Magyarországon is ismert Nobel-díjas izlandi író „Egy költő leszámolója” című könyvét és Gertrud von le Fort, a híres német író „Életem fele” című önéletrajzi írását mutatjuk be.

I. Hang: Az 1955-ben Nobel-díjjal kitüntetett jelentős izlandi írónak, Halldór Kiljan Laxnessnek nemrégiben adták ki legújabb könyvét, „Egy költő leszámolója” címen. Írói kvalitásai, valamint önéletrajzi dokumentum-jellege mellett az is rendkívül fontossá teszi a vele való részletesebb foglalkozást, mert tudjuk, hogy a magyarországi irodalmi lapok és folyóiratok ezuttal, ezzel a Laxness-könyvvel aligha fogják megismertetni a szellemi élet eseményei iránt érdeklődőket. Pedig az izlandi író hosszú időn keresztül nagyon is előkelő helyet foglalt el azon a kommunista kulturközpontok által felállított (és természetesen állandóan korrigált!) listán, amelyet a nyugati tőkés országok ugynevezett haladó-szellemű íróiról vezettek. Még 1964 szeptemberében is olyan fényképeket közölt róla a mereven-dogmatikus „Kritika” című folyóirat, melyek Dobozy Imre és Darvas József vonalasan szivélyes társaságában mutatják a PEN-club összejövetele alkalmából Magyarországra látogató író.

„Egy költő leszámolója” című művét azzal jellemezhetnénk legtalálósabban, ha egy sajátos fajta utikönyvnek mondanánk. Utikönyvnek – kettős értelemben is: egyrészt, mivel Európában és Amerikában tett számtalan utazásával kapcsolatos följegyzéseket tartalmaz, másrészt, mivel elvont értelemben a világnézetek, szellemi áramlatok környékére tett kitéréseiről számol be lapjain. A kettő leggyakrabban persze egybefonódik, különösen a harmincas években Szovjetunióba tett két utazásának leírásánál. Mindezzel egyidejűleg egész sereg fontos és eddig részben ismeretlen önéletrajzi jellegű utalással is találkozunk a könyvben, melyek nagy jelentőségük lehetnek a változó világ folytonos ráhatásai közt önmagát megvalósítani és tehetségét kiteljesíteni törekvő érdekes írói egyéniség megértésében.

Különösen vonatkozik ez írói indulásának első esztendeire, melyeket Laxness későbbi szociális elkötelezettségű működése ugyszólván teljesen a feledés homályába szorított. Laxness életének katolikus korszaka ez az időszak, katolikus hitre térésétől a luxemburgi Saint Maurice-ről elnevezett bencés kolostorban való egy évnyi tartózkodásáig, mely periódus irodalmi mérföldkövei közé többek között az a lángoló vallási vitairata is tartozik, melyben Thordarson izlandi író marxista támadásával szemben kelt a katolikus egyház védelmére.

A huszas évek második felében azonban, elsősorban a mintegy három évre terjedő amerikai és kanadai tartózkodása alatt egyre inkább elveszítette érdeklődését a vallás iránt, sőt szociális és lélektani irányu érdeklődése és utkeresése lassan a marxista tanokhoz vonzották. Ebben egyébként nagy szerepe volt Upton Sinclair személyes hatásának is. Társadalombírálatának és marxista szellemű, kommunistákkal rokonszenvező cikkeinek következtében hívták meg aztán a Szovjetunióba is, 1932-ben, majd 1937-38-ban. Könyvének azok a legizgalmasabb fejezetei, amelyekben ezekről a szovjetunióbeli tartózkodásairól számol be.

A nyomor és szegénység ellen antikapitalistaként tollat ragadott Laxness megdöbbenve konstatálja a Szovjetunió visszamaradottságát az élet minden területén. Mint maga írja, a proletárdiktatúra államában látottak rögtön egyfajta elidegenedési folyamatot indítottak el benne. Azzal azonban továbbra is adós marad nekünk az író, hogy miért kellett több mint negyedszázadnak elteltie ahhoz, hogy mindezt írásban is bevallotta. Sztalin halála, az „olvasás” időszaka, Hruscsov 20. kongresszusi Sztalin-kritikája és az 1956-os magyar forradalom után ugyanis aligha szükségeltetik már különösebb bátorság ennek a leszámolásához, a sztalini időszaknak és módszereknek ehhez a mégolyan heves és maradéktalan elvetéséhez sem. Andre Gide és Arthur Koestler – hogy csak a két legismertebb példát említsük – már annak idején meg merték tenni ezt a lépést. Laxnessnek ez az opportunus, ravaszkodó hallgatása és őszinteség hiánya sokat ront emberi hitelén, ha regényeinek pusztán irodalmi értékét nem is csökkenti. Attól ugyanis, hogy szocialista-realista séma, valamint párthatározatok alapján írjon szépirodalmi műveket, mindig visszatartotta paraszti őseitől örökölt eredendő

óvatossága és költői tehetsége.

Ami egyébként paraszti származását illeti, ez sem illik bele abba a képbe, amit Laxnessről a párt kulturkorifeusai talán még ma is festenek, hogy tudniillik a legnagyobb nyomor közepette nőtt volna fel. Ezt ő maga cáfolja új könyvében, hozzáfűzve, hogy – idézem:

„Apámnak Reykjavikban szép darab földje volt... Serény paraszttanyán nőttem föl, ahol néha husz embert is foglalkoztattunk, földmunkásokat, napszámosokat, öregeket, gyerekeket. Soha nem tapasztaltam mást, mint hogy mindent megengedhettünk magunknak, amit csak kívántunk, egész gyerekkorom és fiatalágom idején.”

Otthoni káder-kifejezéssel élve ez bizony nem jelentett kevesebbet, mint azt, hogy Laxness atyja igen jómódu kulák, majdhogynem földbirtokos volt.

De lássunk még néhány további idézetet is „Egy költő leszámolója” című könyvéből, melyekhez kommentár se nagyon kell. A 262. oldalon írja a következőket:

„Számunkra, baloldali szocialisták számára jóhiszeműségünk volt a legnagyobb melléfogás. Könnyen hívőnek lenni pedig a legtöbb esetben nagyobb vétek, mint hazugnak. Mi a forradalomért lelkesedtünk és a szocializmusba vetettük reményünket. Bár tapasztaltuk olykor, még se hittük el, hogy a társadalmi viszonyok Oroszországban olyanok voltak, mint amilyenek Sztalin alatt ténylegesen. S nem azért nem hittük, mert mások jól hazudtak, hanem mivel mi magunk hazudtunk tulságosan jól saját magunknak. Az ember legdrágább reményei és elvei gyakran vezetnek a valóság tényeinek megtagadásához.”

Az „Ujszülött malac Goriban” című fejezet elejéről idézzük a következőket:

„...az író által eddig látott egyetlen országban sem volt a szegénység olyan általános és gyakran égbekiáltó, mint pont abban az államban, amelyet a nyomor elleni német elmélet és szegény oroszok forradalma alapján hoztak létre a gazdagok uralma ellen.” „Valószínűleg életem egyetlen más pillanatában sem lepődtem úgy meg, mint akkor, midőn egy hűvös őszi napon 1932-ben hirtelen ott álltam egy leningrádi utcán, olyan közeli városok friss képeivel a fejemben, mint Berlin, Amsterdam, Kopenhága és Stockholm: mintha egy másik csillagzatra érkeztem volna... Soha nem tudtam elképzelni, hogy létezhetnek a Földön emberek viskókban és a középkori szegénységnek olyan nyomaival, mint amilyenek Oroszország városait abban az időben megtöltötték... Közel harminc millió paraszt volt menekülőben a vidékről, a kollektivizálás elől. Ez a gyökértelen zsélesség semmi mást nem kapott cserébe tehenéért és disznájáért ideológiánál és propagandánál... Feltűnt nekem, hogy a nagyvárosokban sehol se lehetett megvásárolni a leghétköznapiabb szükségleti cikkeket sem. Még olyan magától értetődő dolgok, mint a borotvapenge és olló is tabuk voltak Oroszországban az emberiségnek ebben a nagy vaskorszakában.”

A nyomornak azzal a képével egybevetve, amellyel 1932-ben és 1937-38-ban találkozott a Szovjetunióban, Laxness még a hitleri Németországban található állapotokat is messze ideálisaknak találja. Könyvének 111. oldalán írja:

„Nehéz olyan kormányt találni, amely gátlástalanabb gonosztevőkből állt volna, mint a német náci-kormány, a szegénység mégis olyan tényező volt, amely aligha játszott valami szerepet is a német népnek e kormány alatti megpróbáltatásainak sorában... Igen, még az is kérdéses, hogy egyáltalán létezett-e valamifajta tényleges szükség és nyomor a szó szociológiai értelmében Németországban, a náci borzalmas uralma idején. A kép, amellyel az ember annak idején éppúgy mint mindenütt találkozott ott, gondozott házak, jólöltözött emberek, fénytenger, autók káosza utcákon és tereken, áruval teli üzletek véghetetlen sokasága volt...”

Itéletében akkor a legkönyörtelenebb és leleplezőbb Laxness, mikor Hitlert és Sztalint és rendszereiket hasonlítja össze:

„Mind Hitler, mind pedig Sztalin ugyanazon ravaszsággal élt, ugyanúgy használt fel egy sereg másodrangú marxistát művileg konstruált laboratóriumához, melyet egyikük Das Volknek nevezett, másikuk narod-nak. „Alles mit dem Volk, durch das Volk, für das Volk!” Nem volt az a gonoszság, amit Hitler és Sztalin alatt ne követtek volna el a nép ellen a nép nevében. Könyveket égettek, műalkotásokat pusztítottak el, ideákat száműztek...” „A nemzetiszocializmus éppoly elképzelhetetlen Marx nélkül, mint a sztalinizmus. Nem volt véletlen, hogy a kettő szövetséget kötött.”

Laxness e soraival lényegében egyenlőségi jelet tesz a két diktatórikus államberendezkedés közé, ami legárgabb bizonyossága kiábrándultságának, csalódottságának fokáról. Megrázó oldalakon számol be könyvében a hírhedt 1938-as moszkvai műperekéről, letartóztatásokról és kivégzésekről is, valamint az 1948-1952 közti időszak zsidóüldözéseiről is. Könyve tulajdonképpen 1938-al zárul le, reméljük ezért, hogy a folytatás sem várat sokáig magára, hiszen a háború utáni évekről, köztük az 56-os magyar forradalomról való

véleménye általános érdeklődésre tarthat számot a vasfüggöny mindkét oldalán.

Halldór Laxness „Egy költő leszámolója” című könyvét ismertette Sulyok Vince. Műsorunk második részében Gertrud von le Fort, a híres német katolikus író nő nemrég megjelent önéletrajzi írását mutatjuk be.

Kedves Hallgatóink, a múlt év vége német karácsonyi könyvujdonságai között volt egy szerény, de különleges érdekű kis kötet: Gertrud von le Fort, a híres katolikus író nő emlékezései. A könyv a müncheni Ehrenwirth kiadónál jelent meg. Címét: „Hälfte des Lebens”, nehéz magyarra fordítani, talán így lehetne: „Életem fele”, vagy a tartalma szerint „Ifjúságom”.

Gertrud von le Fort neve nem ismeretlen a magyar olvasókörzség előtt. Leghíresebb műve a „Gettóból jött pápa” és a „Magdeburgi menyegző” a háború előtt magyarul is megjelentek. Az idős, 89 éves író nő új könyvének előszavában a következőket mondja:

„Sohasem akartam a nyilvánosság reflektorfényében állni. Meggyőződésem, hogy alkotni csak a magányban lehet. Gondolatainkat a csend érleli. Most életem alkonyán is azért jegyzem fel emlékeimet, hogy felelevenítsem a multat, életem állomásait, ahogy azok valóban voltak és számotvessek önmagammal. Nem szándékozom önéletrajzot írni, hanem azokra az élményekre szeretnék rávilágítani, melyek életem alakulását befolyásolták és világszemléletemet kialakították.”

Gertrud von le Fort ifjúsága a Vilmos császári Németország idejére esett. Apja katonatiszt volt. A katonai élettel együtt járt, hogy a család szinte évről-évre más városba költözött. A könyv egyes fejezeteinek címe városnevek: Berlin, Koblenz, Hildesheim és így tovább. Gyerekkorának első élményei ezekhez a városokhoz fűződnek. Míg Mindenről, szülővárosáról csak egy virágbaborult csipkerózsa-bokor emlékét őrzi, addig Koblenzben a Rajna méltóságosan hömpölygő árja csodálattal tölti el. Hildesheim a legrégebbi német városok egyike volt. A második világháború pusztításai nem kimélték meg az Ottó császárok korában épített székesegyházat és a híres Szt. Mihály templomot sem. Gertrud von le Fort ifjúságában a német művészet e csodálatos emlékei még sértetlenül hirdették a 10. század alkotásainak monumentális szépségét. Hildesheimről így emlékezik meg:

„Ebben az évezredes városban tanultam meg először a történelem kőbe és bronzba vésett betűit olvasni. Az első német császári birodalom szellemei jelentek meg előttem. Itt született meg bennem a gondolat, hogy írásaimban emléket állítsak hazám nagyjainak. Ez az álom sokáig kísértett. Évek múltán néhány boldog órát jelentett a szent német-római birodalom fénykorának tanulmányozása. Könyv sohasem lett belőle. Tervemet a 3. birodalom meggyújtotta. Hazám szörnyű erkölcsi összeomlása után nem volt bátorságom elmúlt korok dicsőségét felidézni. A szavak visszasan és kopottan csengtek.”

Visszaemlékezéseiben az író nő feleleveníti előttünk a bismarcki Németországot. Nem annyira politikai és gazdasági képet nyújt, habár egyes elejtett megjegyzése találóan jellemzi az első világháború előtti feszült helyzetet, hanem finom lírai nyelvén a kor hangulatát kelti életre. Ma már ő is mosolyog a leányiskola irodalom-tanításán. Ha olvasás közben egy szerelmi jelenet leírásához értek, akkor a tanárnő felszólította őket, hogy a következő sorokat huzzák át. Szülei is megtiltották, hogy a tenispályáról hazakisértesse magát. Ezért kénytelen volt, ha nem akarta a lovagokat megsérteni, árkon bokron át hazalopakodni.

A századelő Berlinjéről így ír:

„Berlin egy hanyatló kor fényében csillogott. A hanyatlást senkisémet vette tudomásul. Még emlékszem az öreg császár barátságos arcára, amint palotájának sarokablakából integetett. Később az első világháborút követő zürzavarban gyakran gondoltam vissza erre a békés képre. Nem mintha császárpárti lettem volna, hanem rájöttem: sokkal fájóbb nagy pillanatokat megélni, mint tanulmányozni.”

A történelem szeretetére édesapja tanította. Közös sétáikon családjuk történetét mesélte az alig típegő kis Gertrudnak. A von le Fort-ok Északolaszországból menekültek a vallásüldözés elől Genfben. Protestánsok voltak. Később a család egyik öse Nagy Péter orosz cár tanácsadói közé tartozott. Innen vándoroltak Poroszországba. Földbirtokosok és katonák lettek. Szigorúan puritán életet éltek. Ez a szigorú protestáns légkör uralkodott Gertrud von le Fort otthonában is. Apja korai halála mély nyomot hagyott lelkében. Idézzük:

„Apám halálakor fogtam fel először, hogy életünk véges. De Apám emléke és szavai egész életemen át elkísértek. Ő tanított meg arra, hogy végső fokon tetteinkért mindig felelősek vagyunk. A személyes döntés terhét és felelősségét senki sem veheti le vállunkról.”

A vallásos szülői házból Gertrud von le Fort útja a heidelbergi egyetemre vezetett. A protestáns teológiai karon ebben az időben világhíres tudósok tanítottak. Ernst Troeltsch előadásai, melyek halála után

nyomtatásban is megjelentek, még ma is aktuálisak. Az írónőt hamarosan igazi mély barátság fűzte a nagy tudóshoz. Troeltsch vallásos világnézete toleráns volt. Oly annyira, hogy egyik előadása után diákjai megkérdezték: „Professzor ur, rá akar bennünket beszélni, hogy térjünk át a katolikus hitre?” „Nem ez lenne a legrosszabb” – válaszolta Troeltsch. Válaszából kitűnik, hogy a vallásos világnézet veszélyét nem a különböző felekezetekben látta, hanem a vallástalanságban. Az egyháztörténelmi előadásokon Gertrud von le Fort volt az egyetlen női hallgató. Ezért Hans von Schubert professzor ur minden alkalommal „Hölgyeim és uraim” megszólítással kezdte előadását. Történelemszemléletéről az írónő így nyilatkozik:

„Szeretete a keresztény történelem iránt átsegített a nehézségeken. Mert valljuk be, aki ismeri ennek a történelemnek borzalmait, a boszorkányégetéseket, az inquisítiót és vallásháborukat, az könnyen kételkedhet a keresztény vallás küldetésében. Hans von Schubert nem hallgatott el semmit. Mély hite azonban kisugárzott hallgatóira. Itt ismertem fel először azt a rettenetes igazságot, hogy a keresztény vallás is a hatalom törvényeit követte, és ha akadtak is olyanok, akik a hatalommal szemben a szeretetet és a békét hirdették, rendszerint alul maradtak.”

Az első világháború előtt Heidelberg egy csendes kis város volt. A Neckar folyót még nem szabályozták és zabolátlanul zugott az öreg hid kövei alatt. Az egyetemen meghitt barátságos hangulat uralkodott. A férfighallgatók még udvariasan felsegítették a hölgyek kabátját és nem ment ritkaságszámba, mint manapság, hogy a tanárok diákjaikkal nyári időben árnyékos fák alatt személyes közvetlen hangon elbeszélgettek.

Gertrud von le Fort életrajzirói a heidelbergi éveket sokszor tévelygésnek állították be. Szellemi mellékvágánynak, melynek semmi köze későbbi áttéréséhez a katolikus vallásra. Könyvében az írónő megcáfolja ezt a nézetet. A heidelbergi éveket élete legfontosabb állomásának tartja. Idézzük:

„Az egyház egysége iránti szeretetemet heidelbergi tanáraink ébresztették fel bennem. Nekik köszönhetem, hogy ezt az utat választottam. Én nem tagadtam meg őket. Az ő szellemükben cselekedtem, amikor a katolikus hitre tértem át. Áttérésem nem az evangélikus vallás megtagadását jelentette, hanem a felekezetek eggyéolvasztását. Ezért különös kegynek tartom, hogy még megélhettem a zsinat napjait. A jég felolvadt és talán még eljön az a nap, melyben a keresztények felismerik, hogy az ellentétek csak időszerűek, és Krisztus szeretetében egyek vagyunk.”

Műsorvezető: Kedves Hallgatóink, Gertrud von le Fort „Hälfte des Lebens” című önéletrajzi könyvét mutattuk be. Előtte Halldór Laxness „Egy költő leszámolója” című könyvéről számolt be Sulyok Vince.

Szabad Európa Rádió

1966. február 22.

Sulyok Vince :**Nyugati levél**

Műsorvezető: NYUGATI LEVELEK. Sulyok Vince oslói levelét hallják.

Narrátor: A skandináv világról elterjedt közkeletű ismeretek közé tartozik az északi lakáskultúra, sőt lakásművészet legendás hite is. Majdnem egy évtizednyi norvégiai tartózkodás és tucatnyi skandináviai utazgatás tapasztalataival a tarsolyomban bátran állíthatom: mindezek a híresztelések általában – igazak! Ezen a téren ugyanis nehezen tud a skandinávián kívül élő olyat mondani, amit tulásnak kellene minősíteni. Már Oslóba érkezésem első óráiban megfogalmazódott bennem az általánosítás: Norvégia az ezer és ezer kedves, szép családi otthon hazája. Kevés idővel később aztán arra is rájöttem, hogy maguk a norvégok is tudják ezt: benne van még a himnuszukban is...

Abban, hogy a lakás kényelmének, kellemességének ennyire különösen nagy fontosságot tulajdonít az északi ember, a földrész éghajlati viszonyainak is igen jelentős szerepük van, hiszen a klíma hűvössége és változékonysága folytán még a nyári hónapok során is a lakás falain belül kell itt tölteni a nap nem kis részét. Az északi tél zordonságáról pedig aligha szükséges részletesebben szólni.

A skandináv lakáskultúra mai magas színvonala persze nem utolsó sorban az északi államok gazdasági jólétének is a függvénye és következménye. Hiszen éppen az általános jólét adja az anyagi lehetőséget és tehetőséget arra, hogy a népnek valóban legszélesebb rétegei igényeiknek és szükségleteiknek megfelelő lakáshoz vagy családi házhoz jussanak, majd azokat célszerűen és szépen berendezve a szó tényleges értelmében vett otthonot teremtsenek maguknak.

E gondolatok az Uj Irás című budapesti irodalmi folyóirat őszi számainak lapozgatása közben merültek föl bennem. A folyóiratban ugyanis egy irodalminak ugyan nem nagyon nevezhető, de általános érdeklődésre minden bizonnyal annál inkább s annál nagyobb joggal számot tartható téma körül folyik hónapok óta a vita: a lakóház-építkezésről, mégközelebbről a Zalotay-Böröcz-féle szalagház néven ismertté vált tervekről. Ez a szalagház mintegy hatvan-hetven-ezer lakást tartalmazna, s negyven-ötven emelet magasságban húzódna a Duna mentén Budapesttől kifelé északra. A két építész fantasztikusnak, sőt fantasztikumnak tűnő terveiknek megvalósíthatóságát egy sereg korszakalkotónak látszó ujitásra alapozza. Ilyen messziről, s a javaslatokról ilyen kevés tényleges ismerettel természetesen nem állapítható meg, mennyi a realitás a tervek mögött. De elsősorban nem is ezen töprengtem el a vita anyagát tanulmányozva; sokkal inkább azt az általános izgalmat találtam feltűnőnek és árulkodónak, amit az építési tervek odahaza kiváltottak. Ez az izgalommal leplezetlenül telített lázas érdeklődés mindennél nyilvánvalóbban bizonyítja a magyarországi (s elsősorban budapesti) lakáshiány méreteit és a lakásviszonyok döbbenetes visszamaradottságát.

Az Uj Irás októberi számában Tárkonyi Zoltán vitairásában rábukkantam néhány statisztikai adatra is; ezek a számok a maguk hűvös és kegyetlen logikájával többek között – legalábbis részben – arra is választ adnak, hogy hazánkban miért olyan targikusan nagy az ugynevezett művi vetélések száma. Tárkonyi adatai szerint 1953-1957 között évente harmincezer-ötszáz lakás épült Magyarországon. Ehhez azt fűzi hozzá, hogy az országos minimális szükséglet negyvenezer lenne, azaz egy negyedével kevesebb lakás készül, mint amennyit a minimális szükséglet megkövetelne! Hogy ez a minimálisnak mondott szükséglet is mennyire minimálisan alacsonyan van megállapítva, arról én többek között az idevágó norvégiai adatok alapján győződtem meg. Ezeket a számokat a norvég országgyűlés (Storting) lakásügyi bizottságának 1962-es jelentéséből veszem, s összehasonlításként azoknak az éveknek adatait, melyeket Tárkonyi tárgyal. Ezek a következő képet adják a kicsi északi ország lakásviszonyairól:

1953-ban összesen 35.140 lakás épült,

1954-ben: 35.388

1955-ben: 32.128

1956-ban: 27.281

1957-ben: 26.515

Ezekben az években tehát átlagban 31.290 lakás épült Norvégiában, szemben a magyarországi 30.500 lakással (Tárkányi adata). A különbség az első pillantásra egészen csekélynek látszik: évi 790-nel több lakás Norvégiában... Hadd emlékeztetek azonban arra, hogy míg Magyarország lakosainak száma tíz millió fölül van, addig Norvégiáé három és fél milliót tesz ki. Ezek szerint tehát Norvégiában évente az új lakások száma átlagosan háromszor olyan magas, mint Magyarországon!

Tragikusabb, hogy nem csak az évente épülő lakások számában mutatkozik ilyen lehengerlő különbség, hanem a fölépített lakások lakóterének s a szobák számának nagyságában is. Sajnos erre vonatkozó magyarországi statisztikai adatok nem állnak rendelkezésemre, az Új Írás vitacikkei azonban nem hagynak kétséget afelől (ha egyébként nem tudnánk), hogy Magyarországon szinte kizárólag csak egy- és kétszobás lakások épülnek, három szoba csak családi házak építésénél fordul elő helytel-közzel, s valószínűleg néhány olyan háztömbnél, melyet kimondottan a rendszer kedvezményezettjei, azaz a magasabb pártbeosztásúak részére készítenek. Egyébként a szalagház terveiben is egy- és kétszobás lakások szerepelnek.

Mi ezzel szemben a helyzet Norvégiában? Ime néhány számadat az idézett bizottsági jelentésből:

- Az 1955-ben elkészült lakásoknak 20 százaléka volt kétszobás, vagy annál kisebb; 40 százaléka háromszobás; s újabb 40 százaléka négy szobás, vagy ennél nagyobb.
- Az 1960-ban elkészült lakásoknak 16 százaléka volt kétszobás, vagy annál kisebb; 32 százaléka háromszobás; 52 százaléka pedig négy szobás, vagy ennél nagyobb.

E számok alapján ítélve a Magyarországon évente újonnan épített lakóter átlagban mintegy hatszor kisebb a Norvégiáinál, mindkét esetben az országos összesített viszonyokat vizsgálva. Ha viszont a fővárosokat, Budapestet és Oslót hasonlítjuk össze, még erőteljesebben ugrik ki a különbség. Oslóban ugyanis az utóbbi évek átlaga négyezer új lakást mutat. Budapesté pontosan ugyanennyit, lásd Tárkányi idézett cikkét az Új Írás 1965-ös októberi számában. Amíg azonban Budapest lakosainak a száma mintegy két millió, addig Oslóé négyszáz-ötvenezer. Oslóban tehát évente négyszer annyi lakás épül, mint Budapesten, s az évente felépült lakóter nagysága hozzávetőlegesen nyolcszor magasabb a budapestiénél!

Vegyük ehhez még hozzá azt a számadatot is, miszerint Budapesten évente átlagban tizenhatszáz ezer házasságot kötnek. Tizenhatszáz ezer új pár szükségleteinek a fedezésére azonban mindössze négyezer lakás jutna – ha minden lakást köztük osztanának szét; s ebben az esetben sem kapna még minden negyedik pár sem lakást! – Az ehhez hasonló tragikus számadatok és tények következménye a nemzet elöregedése – a művi vetélések számának állandó és végzetes növekedése következtében. S történik pedig mindez abban a rendszerben, amely szünet nélkül a leg szociálisabbnak és a leg emberszabásubbna reklámozza magát. A mindennapok komor valósága ezzel szemben az, hogy a legtöbb magyar dolgozó számára elérhetetlen marad az egy- vagy kétszobás álomlakás is.

Műsorvezető: NYUGATI LEVELEINK sorában Sulyok Vince oslói levelét hallották.

~ ~ ~ ~ ~

Szabad Európa Rádió

1966. március 8.

Sulyok Vince :**Nyugati levél**

Műsorvezető: NYUGATI LEVELEK... Sulyok Vince oszlói levelét hallják.

Narrátor: Bármerre jár-kél, utazik az ember napjaink Nyugat-Európájában, mindenfelé építkezések mérhetetlen tömegének lehet a szemtanúja. Utak, gyártelepek, erőművek, kísérleti- és kutatóállomások seregei nőnek ki a földből szinte egyik hónapról a másikra. Az a város, az a táj, ahol egy korábbi tartózkodás során már otthonosan mozgottunk, egy-két évvel később, egy újabb látogatás során nagyon gyakran majdnem fölismerhetetlennek tűnik az első órákban, akkorát változtathattak arcukat az új építkezések, átalakítások. A technika mai állása, a csodálatosabbnál csodálatosabb gépkonstrukciók segítségével hetek leforgása alatt szanálnak régi városrészeket, elavulttá vált városnegyedeket, s a helyükön majdnem ilyen gyorsasággal épülnek föl betonból, üvegből és műanyagból a kor világos, fényben gazdag, tiszta és praktikus óriásházai melyek igen gyakran, sőt egyre gyakrabban szépségükkel, arányos és nagyszerű vonalaikkal, sziluettjeikkel is kitűnnek.

A régi, központi városrészek arcukat radikális átalakulásával is szembevetőbb és általánosabb jelenség a nagyvárosok áradás-szerű, szakadatlan növekedése, terjedése kifelé, a szélrőzsa minden irányába. Ezekben a teljes egészükben új elővárosokban csaknem kizárólag lakótelepek nyernek elhelyezést, leggyakrabban óriási blokk-épületek formájában.

A nagyvárosok eme föltartóztathatatlan és kolosszális arányú földuzzadása közvetlen összefüggésben áll egyrészt a népesség lélekszámának robbanás-szerű, általános emelkedésével, másrészt a lakosság növekvő mértékű városba-özönlésével. Mindez olyan hihetetlen ütemben és gyorsasággal megy végbe, hogy az életforma változásának szociológiai és lélektani következményeit és tényezőit vizsgáló szakemberek számára teljességgel reménytelenül kezd válni ennek a folyamatnak minden oldalú regisztrálása és feldolgozása.

Ez azonban csak a kisebbik baj. A nagyobbik az, hogy a városi lakosság ilyen méretű és ütemű földuzzadása mindenfelé elsőszámú közproblémává teszi a lakáskérdést! Sajnos, majdnem általános volt régebben, hogy elsősorban is a legegésőbb szükségén akartak mindenfelé segíteni, azaz a hangsúlyt olcsóbb lakások nagytömegű és gyors felépítésére helyezték. Ez a mennyiségi szemlélet természetesen nem hagyott teret a lakáskérdés szociológiai összefüggéseinek alapos fölmérésére, noha alapvető érdeként kell említeni, hogy lakásnyomorral és égető lakásinséggel ma sehol sem találkozunk már Nyugat-Európában.

Az embert körülvevő miliő fontosságára azonban egyre nagyobb figyelmet kezdenek fordítani, - másrészt pedig a növekvő általános anyagi jólét következtében is fokozott követelményeket kezdenek mindenfelé támasztani a lakással szemben. A sűrűn egymás mellé épített s igen gyakran külsőre is egyforma blokk-épületszortok helyett levegős, változatos, fákkal, virágokkal, zöld pázsitos térségekkel körülvett lakótelepeket kezdenek emelni, ahol az egyes házak külső szépségére és egymástól való különbözőségére is súlyt fektetnek, de egyúttal az összhatás harmónikus voltával is törődnek. Mintavárosok tucatjai keletkeztek így az utóbbi évtized során, nem utolsó sorban éppen az északi államokban, ahol a jó és meleg lakásnak oly sokszorozottan nagy fontossága van a klimatikus viszonyok következtében. A legismertebb ilyen mintavárosok egyike kétségtelenül a Stockholm mellett épült Vällingby, a maga hipermodern stílusban készített kisebb és nagyobb, külsejükben is változatos képet nyújtó lakóházaival és szupermarketjeivel, valamint a hozzájuk tartozó szociális és kulturális intézményekkel és középületekkel.

Oszló mellett éppen most kezdődtek meg egy hasonlóan impozáns minta-előváros építkezési munkálatai. Érdekeségei közé tartozik, hogy a lakóházak közeléből, a belterületekről teljesen távol akarják tartani a közlekedést és autóforgalmat, - ami azonban természetesen nem jelenti azt, hogy ki-ki nem használhatja ezután is személyautóját éppoly zavartalanul, mint megszokta: a megoldás szerint ugyanis mindössze az történik, hogy a járműközlekedési utakat a mintaváros elejénél alagutakba vezetik le az egyes házcsortok alatt létesítendő óriási garázs-csarnokokig. A járműforgalomnak ezzel a föld alá irányításával minden bizonynal ideális, sőt idillikus viszonyokat sikerül majd a lakótérségben teremteni, automotorok bögesétől mentes

jótékony csendet, a kipuffogó gázoktól szennyezetlen levegőt. Ráadásul a telep gyermekei és lakói számára valóságos kert-paradicsomot jelentenek majd a házak közti füves-fás-virágos térségek.

Ezek a mintavárosok és kiskerti városok, de a szokásos tömeglakás-tervezés újabb adatai is beszédes bizonyítékai a lakás minőségével, standardjával szemben támasztott követelmények ugrásszerű növekedésének. Norvégiában például általános vezérelvvé vált az utóbbi egy-két évtized során, hogy a családi lakás szobaszámának lehetőleg eggyel magasabbnak kell lennie, mint amennyi a családtagok létszáma, de minimális körülmények között is legalább egyeznie kell a két számnak.

Hogy ez mennyire a mindennapi valóság itt Norvégiában, annak bizonyítására hadd idézzek néhány norvég építészeti-statisztikai adatot:

Amíg például a Norvégiában ujonnan felépített lakásoknak 1952-ben még 26 százaléka volt egy- és kétszobás, 1962-re ez 16 százalékra esett vissza. A háromszobás lakások aránya ugyanezen idő alatt 45 százalékról 32-re csökkent. A négy, vagy annál több szobából álló lakások arányszáma visoznt az 1952-es 29 százalékról egészen 52 százalékra emelkedett fel 1960-ra, tehát alig nyolc év leforgása alatt! S ez az eltolódási tendencia azóta is változatlanul tovább tart.

Ezzel egyidejűleg magában a lakás belső lakóterének nagyságában is nagy eltolódások következtek be, s ma már egyre magától értetődőbbé válik, hogy a nappali szoba egymaga 25-35 négyzetméternyi legyen, s egyik oldalfala lehetőleg teljes egészében üvegből készüljön. Egyébként az egyes házak és lakások belső nagyságát, elrendezését és felszerelését vizsgálva még ma is nagy különbségekkel találkozhatunk attól függően, hogy a ház állami és községi tervekkel és pénzekkel készül-e, vagy magánalapon. Az előbbiek lényegesen olcsóbbak, de a standardjuk is ilyen arányban alacsonyabb. Hozzá kell azonban mindehhez fűzni, hogy nem kell az átlagnál sokkal jobb fizetésűnek lenni ahhoz, hogy bárki megszerezhesse magának a legszebb, legkorszerűbben felszerelt új lakások egyikét. Persze az állami uton és eszközökkel épített lakásoknál is évről-évre tovább javítják a felszerelés minőségét és a lakótér nagyságát.

Mindezek a tények és adatok, noha elsősorban a norvég állapotokat tükrözik közvetlenül, egyben nyugateurópai szemszögből is általános érvényűeknek mondhatók. Az állandóan és egyenletesen növekvő jólét legmarkánsabb következménye mindenfelé a lakással szemben támasztott fokozott és egyre fokozódó igény, s Nyugaton napjainkban egyre több jeles és sikeres kísérlet történik arra, hogy korunkhoz, az atomkorhoz és annak emberéhez valóban méltó lakásviszonyokat teremtsenek.

Műsorvezető: NYUGATI LEVELÜNK sorában Sulyok Vince oszlói levelét hallották.

~ ~ ~ ~ ~

Szabad Európa Rádió

1966. március 23.

Sulyok Vince :**Nyugati levél**

Műsorvezető: NYUGATI LEVELEK sorozatunkban Sulyok Vince oslói levelét olvassuk fel.

Narrátor: Pár nappal ezelőtt, egy barátságtalanul hideg és ködös délutánon, különös várakozás és izgalom hangulata terjedt szét a norvég főváros repülőtérének, a Fornebūnek környékén. Mindenfelé rendőrségi autókat és fekete egyenruhás rendőröket lehetett látni, s egy sereg polgáriruhás férfiről is joggal lehetett feltételezni, hogy detektivekről van szó.

Aztán feltűnt a Scandinavian Airlines System Londonból érkező utasszállító repülőgépe a hangárok fölött, elegáns ívben ért földet – de a futópályán nem az érkezési csarnok irányába kezdett el gurulni, mint máskor, hanem a repülőtérnek egy épületekkel körülvett zuga felé. Amint megállt, pillanatokon belül rendőrök gyürűje vette körül. A gépből egy jólöltözött, középkorú uriember lépett ki a lépcsőre, mint később kiderült: James Tanis-nak hívták, s a nagytekintélyű amerikai Yale-egyetem könyvtárának vezetője. Kezében barna csomagolópapirba burkolt dobozt tartott, s egyenesen a repülőgép mellé szorosan odahajtó rendőrautóba ült bele. Eléjük és mögéjük további rendőrkocsik zárkóztak fel, s percekben belül el is tűntek már a főváros belterületei felé vezető útvonalon.

A jelenet alkalmi és gyanútlan nézői joggal vélhették, hogy valami nagyszabású és drámai nemzetközi rendőrakciónak voltak tanúi... Pedig mindössze arról volt szó, hogy egy tízennégymillió koronáért, azaz mintegy ötvenmillió forintért vásárolt, 1440-ből származó térkép érkezett Amerikából a norvég fővárosba, hogy ott az oszlói Egyetemi Könyvtár kiállításának szenzációs középpontja legyen, egyéb régi térképek, régi könyvek és régészeti leletek társaságában.

Amilyen kicsi, jelentéktelen külsejű, kifakult és molyrágta ez a térkép önmagában, annyira páratlan, s bátran mondhatjuk: korszakalkotó a jelentősége. Kutatók, tudósok fantáziáját foglalkoztatja szakadatlanul, s bár csak 1965 őszén hozták nyilvánosságra, azóta már egész sereg könyvet írtak róla: mellette is és ellene is. Tulajdonképpen 1957-ben akadt rá egy amerikai antikvárius valahol Európában, egy kézirat megszerzése közben. A kézirat „Historia Tartarorum” címmel egy ferencesrendi szerzetes, bizonyos C. de Bridia beszámolóját tartalmazza a tatárok közti középkori utjáról, s a térkép, úgy is mint világtérkép, ehhez a kézírathoz készült magyarázó ábraként az 1440-es években. Ami különösen érdekessé és szenzációssá tette ezt az igénytelen kis térképet, az elsősorban az volt, hogy Vinlandia, azaz Vinland elnevezéssel – Északamerika is megtalálható rajta! Ez viszont nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy Amerika „már Kolumbusz Kristóf első, 1492-es útja előtt ötven évvel is ismert volt!”

Kolumbusz Amerikát felfedező elsője ezzel megdöntöttek látszott.

Az, hogy Amerikát „már” Kolumbusz útjai előtt is ismerték európai, helyesebben skandináv népek, közismert tény minden norvég iskolásgyerek előtt, hiszen iskolai olvasmányaik nem kis hányadát a régi norvég és izlandi szágák teszik ki. Ezekben az egymástól igen sok mindenben eltérő, néha egymásnak ellent is mondó, különböző időpontokban és helyeken íródott történelmi regékben-krónikákban ugyanis cáfolhatatlan „egyértelműséggel” olvashatunk részletes és pontos beszámolókat több olyan felfedező hajósutról, melyet ismert norvégiai és izlandi vikingek vittek végbe a Krisztus születése utáni ezredik esztendő körül. A történelemtudomány azonban, különösen századunkban, s egészen a legutóbbi időkig, meglehetősen kritikus és szkeptikus volt a regék, krónikák, mítoszok történelmi forrásértékét, megbízhatóságát illetően, noha több ízben bebizonyosodott már, hogy a szága- és krónikairódalom mögött valóságos tények magva húzódik meg az illető kor sajátos nyelvi köntösébe rejtve, s az akkori világnak és ismereteknek megfelelően előadva.

Ahhoz, hogy a norvég-izlandi szágákban Amerika felfedezéséről található leírásokat történelmi tényként fogadják el a kutatók, nagyban hozzájárult a fentebb említett 1440-ből származó térkép, amely jelenleg a Yale-egyetem tulajdonában van. Érthető éppen ezért, hogy a Déleurópából, s elsősorban Olaszországból Amerikába átszármazott nagyszámú bevándorló – akik számára nemzeti presztizs-kérdést is jelent Kolumbusz Kristóf elsője – elkeseredett támadásba kezdtek a térkép ellen, mely Vinland-térkép néven ment át a köztudatba. Az

olaszok közönséges hamisításnak mondják a Vinland-térképet, az északi germán faj összeesküvésének, melynek az a célja, hogy a déli latin népektől elvitassák Amerika fölfedezésének elsőségét. Ugyanők a szágairodalom idevágó részeit a népi fantázia pusztá szüleményeinek tekintik.

Eme inkább szenvedélyes, mint tárgyilagos és tudományos érvényű támadások szempontjából is roppant fontossággal bírnak azok a régészeti kutatások és eredmények, melyekről Helge Ingstad norvég tudós számolt be könyveiben 1965-ben, még a Vinland-térkép nyilvánosságra hozatalát megelőzően. Az oszlói Egyetemi Könyvtár mostani reprezentatív kiállításán, melyet a norvég király, Olav jelenlétében nyitottak meg, a Vinland-térkép mellett számos fontos régészeti lelet hivatott arról tanuskodni, hogy az északi vikingek „valóban” elérték Északamerika partjait, még hozzá több helyen és több alkalommal is, elsőnek Leiv Eiriksson vezetésével. Helge Ingstadnak ugyanis több évtizedes idevágó kutatás eredményeképpen sikerült jelentős számú archeológiai lelettel dokumentálnia, hogy a szágák Vinlandja a mai Új Fundlanddal azonos. New Foundland északi csucsánál, L'anse-aux-Meadows mellett több olyan ház maradványait sikerült már feltárnia, melyeknek alapozása és szerkezete teljesen megegyezik a korabeli norvégiai, izlandi és grönlandi viking házakéival. A szénmaradványok tudományos datálása a Krisztus utáni ezredik év irányába mutat. A házak körül talált tárgyak zöme is kétségen kívülé teszi, hogy ott viking hajósoknak kellett járniuk. Többek között előkerült egy zsirkőből formált fonókerék is, melyhez hasonló eddig csak skandináv népek által lakott területeken találtak. A kanadai kormány olyan nagy jelentőséget tulajdonít ennek a három és fél centiméter átmérőjű kis keréknek, hogy csak az oszlói kiállítás megnyitásának napjára, tehát egy napra, volt hajlandó megválni tőle!

A Vinlandia-térkép, valamint Ingstad régészeti leleteinek fényében egyszerre érthetővé válik a szágák néhány eddig homályosnak és zavarosnak ható helye is. A szágákban említett és leírt Vinland azonkívül kitűnően összeillik azzal a tájjal, azokkal a helyi adottságokkal, melyeket Ingstad New Foundlandon talált. A háromfajta bizonyíték-sorozat tehát teljesen és ellentmondás nélkül megfelel egymásnak, sőt egymás adatait kiegészítve egymás hitelét is tovább növeli.

Az oszlói kiállítás kitűnő összefoglalása és dokumentálása annak az elméletnek, hogy norvég-izlandi vikingeké Amerika fölfedezésének az érdeme. A Yale-egyetem értékes Vinland-térképe Oszló után Reykjavikban, Koppenhágában és Amszterdamban is kiállításra kerül még a tavasz folyamán.

Műsorvezető: NYUGATI LEVELEK sorozatunkban Sulyok Vince oszlói levelét hallották.

~ ~ ~ ~ ~

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

The following writings are presented in this column:

- ✚ Rezső Peéry: *Sándor Márai is 70 years old*. The writing was originally published in *Új Látóhatár (New Horizon)* in 1970.
- ✚ Győző Határ: *The monkey of the bazaar*. The writing was originally published in *Új Látóhatár (New Horizon)* in 1969.
- ✚ Vince Sulyok: *Western Letter*. (Broadcasted by Radio Free Europe on January 28, 1966).
- ✚ Vince Sulyok: *Books - Essays*. (Broadcasted by Radio Free Europe on February 3, 1966).
- ✚ Vince Sulyok: *Western Letter*. (Broadcasted by Radio Free Europe on February 22, 1966).
- ✚ Vince Sulyok: *Western Letter*. (Broadcasted by Radio Free Europe on March 8, 1966).
- ✚ Vince Sulyok: *Western Letter*. (Broadcasted by Radio Free Europe on March 23, 1966).

~ ~ ~ ~ ~